JERUZALEM

Digitized by Birzeit University Library

DE SCHRIJVER AAN DEN INGANG VAN HET TEMPELPLEIN
(BAB-ES-SILSELEH.)

Digitized by Birzeit University Library

OF ARCHAEOLOGY LIBRARY
297621

JOHANNES JÖRGENSEN

JERUZALEM

GEAUTORISEERDE VERTALING UIT HET DEENSCH

DOOR

D. LOGEMAN—VAN DER WILLIGEN

MET TALRIJKE ILLUSTRATIES

SPC
DS
107.3
.J6
1925
RBK

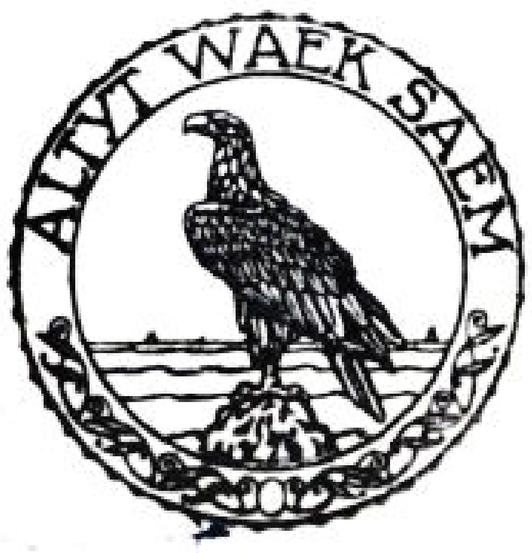

مكتبة جامعة بير زيت
102274
BIRZEIT UNIVERSITY LIBRARY
134435

A. W. SIJTHOFF'S UITGEVERSMAATSCHAPPIJ - LEIDEN

Digitized by Birzeit University Library

EEN WOORD VOORAF.

„Toen ik, Broeder Nicolaus van Poggibonsi, mijn pelgrimstocht naar het Heilige Land ondernam, besloot ik alles te willen zien, en niet naar mijn vaderland terug te keeren voor ik alles gezien had. En wat ik zoodoende met mijn oogen zag en met mijn handen aanraakte, en de inlichtingen die ik van anderen kreeg, schreef ik alles tezamen op een paar schrijftafeltjes, die ik aan mijn gordel droeg."

Aldus schrijft de Italiaansche Franciscaner monnik, Nicolaus (Niccolò) uit het kleine Toscaansche stadje Poggibonsi (tusschen Siena en Empoli) in het boek over zijn reis naar Jeruzalem (Libro d'Oltremare) in het midden van de veertiende eeuw. De Toscaansche Broeder bleef niet korter dan vier jaar „aan gene zijde van de zee" en trok zelfs met levensgevaar de woestijn door naar Sinai.

Ik ben nauwelijks vier maanden in het Heilige Land geweest, en dat ik daar „alles gezien" heb, is verre van waar. Maar evenals Broeder Nicolaus heb ik steeds mijn schrijftafeltjes aan mijn gordel gedragen.

Assisi. J. J.

Digitized by Birzeit University Library

GEDICHT IN DE KAJUIT GEMAAKT.

Bosschen uit droomen, gedroomde steden,
Waar ik lig in mijn slaap, waarom mij bezocht?
Ach, slapen in kommerloozen vrede
En zonder verlangen, ach of ik het mocht.

Maar gij vult mijn nachten met vaag herdenken,
Met beelden, die ik nauw grijp, zoo ijl,
Ik zie de vallende ster mij wenken,
Haar lichtend spoor blijft zoo korte wijl.

Ik weet niet wie, ik tast in het duister,
Ik weet niet waar, ik weet niet wanneer,
't Is of ik naar verre klokken luister,
De echo geeft mij haar klanken weer.

Ik heb er zoovele hooren luiden,
Wat klokken zijn het en in wat oord?
Nooit zal ik weten wat zij beduiden,
Noch van mijn droomen het tooverwoord.

Bosschen uit droomen, gedroomde steden,
Waarom in mijn sluimer zoo dicht om mij heen?
Laat onbekommerd mij slapen in vrede
En zonder verlangen en rein en alleen.

In dichtvorm overgezet
door Augusta Peaux.

Digitized by Birzeit University Library

OP DE WIJNBLAUWE ZEE.

Ik bevind mij in den salon van het s.s. „Vienna" van de „Lloyd Triestino". Voor den oorlog was de naam van de boot „Wien", maar die is nu in een Italiaanschen naam veranderd. Doch haar tienduizend paardenkracht heeft zij behouden; die arbeidt daar beneden in de diepte en doet heel den romp trillen van energie. En terwijl de horizon langzaam en regelmatig door de raampjes op en neer wiegelt en het geruisch van de zee door de open patrijspoorten naar binnen dringt, klinkt in den salon het oude Deensche liedje, „Er staat een licht in Oostland", dat voor mij, beter dan ieder ander, het gevoel van den bewoner van Noord-Europa voor het Oriënt uitdrukt. Misschien leg ik meer in het liedje, dan er bedoeld wordt. Maar het dringt zich met dubbele kracht op, nu ik zweef tusschen Brindisi en Alexandrië, tusschen het laatste deel van de Europeesche kust en het eerste deel van de Afrikaansche, en de zee wier bruisen het lied accompagneert, de wijnkleurige Middellandsche zee is.

„De wijnkleurige Middellandsche Zee", waarvan Homerus spreekt! Eigenlijk wijnkleurig is de zee niet, maar blauw van kleur is zij, als groote, zware, rijpe druiven, zoodat ik liever spreken zou van een druifblauwe zee.

Het gezang verstomt, de piano wordt gesloten; nu is alleen het ruischen der zee en het dreunen van de machine te hooren. Dan komt er leven onder de passagiers, die zwijgend op sofa's en stoelen in den salon gezeten waren. Er is land te zien aan bakboord. Vanmorgen vroeg passeerden we de Grieksche kust, dit is de zuidkust van Creta. De Grieksche kust zagen we in het ochtendlicht, kale, lichtpaarse en aschgrauwe bergen, een enkele stralende stad op een vlakte grenzend aan de zee. Nu is het avond als we Creta bereiken. Het landschap vertoont spitsvormige bergenrijen, verlaten en woest, die zich uitstrekken naar een somberen wolkenhemel. Een enkele witte vuurtoren straalt aan de kust, verder woning noch stad. Het eiland strekt zich naar het Oosten uit met grauwe bergruggen die steeds bleeker worden, terwijl de hemel ook steeds somberder bewolkt schijnt. De zee heeft haar druifblauwe, vioolkleurige tint verloren en verdonkert onder de invallende duisternis. Er is geen schip te zien, geen zeil, geen rook van een stoomboot. Alleen een eenzame meeuw vliegt met groote, bijna vermoeide vleugelslagen de grauwe zee over om in de duisternis te verdwijnen.

Digitized by Birzeit University Library

De grauwe, bittere, hopelooze zee langs de kale, verlaten kust van Creta ....

Doch het sombere weer trekt op. 's Avonds is de lucht helder en met sterren bezaaid. Tegen 9 uur sta ik vooraan de boot en kijk voor mij uit, naar het Zuiden. Vast en gestadig glijdt de groote boot het water over, de voorste hooge mast zwaait zwak en regelmatig voor- en achteruit, als de reuzenwijzer van een kolossalen manometer. En achter dezen rhythmisch zwaaienden, donkeren wijzer, straalt het grootste sterrenbeeld van den hemel, zie ik dat we een heel eind Zuidelijk gekomen zijn, want ik heb nog nooit Orion zoo hoog aan den hemel zien staan. De Zevenster staat aan Zenith, en nooit heb ik Sirius zoo duidelijk zien gloeien, en ik geloof, dat ik heel onderaan den horizon de blauwe Canopus reeds zie. Maar eerst den volgenden avond in Alexandrië zal ik die te zien krijgen. Als ik mij naar het Noorden wend, zie ik den staart van den Grooten Beer onder den horizon verborgen. Doch de Poolster staat nog hoog aan den hemel, het duurt lang eer die gedaald is en zoover zal ik niet komen.

Geruimen tijd sta ik alleen naar de sterren te kijken. De meeste passagiers zitten in de salons te kaarten, te rooken of toddy te drinken. Op het laatst komt een lange, oude heer mij gezelschap houden. Als ik hem aankijk, zie ik, dat het een Turk is, en als het licht uit een patrijspoortje achter mij hem bestraalt, zie ik dat de kralen van een rooden rozenkrans hem door de vingers glijden. Ik hoor hem niet bidden, maar de kralen van den rozenkrans blijven zachtjes rinkelen. Geruimen tijd blijven wij naast elkaar staan en varen samen naar dezelfde sterren toe.

HASSAN.

„Ik heet Hassan en ik zorg voor de bagage," zegt een lange, krachtig gebouwde man in blauwe kleeren, met een boevengelaat onder de roode fez.

Ik geef mij dadelijk aan Hassan over. Misschien wel, omdat er in de sprookjes van „Duizend en één Nacht" zooveel Hassans voorkomen en de naam mij bekend in de ooren klinkt.

In de haven van Alexandrië maak ik kennis met Hassan.

Reeds 's namiddags om vier uur kregen wij de kust van Afrika in het gezicht. Rechts niets anders dan een paar heuvels, links de stralende huizen, torens en minaretten van Alexandrië en de groote vuurtoren op Pharos, de grootste der wereld, waaraan alle andere vuurtorens in de Romaansche landen hun naam ontleenen, phare, faro. Het azuur-blauwe water van de Middellandsche Zee wordt groen, als we de kust naderen. De helderblauwe hemel welft zich grijs boven Alexandrië, met aschroode wolken, en geel boven de

Digitized by Birzeit University Library

woestijn. Dan ankeren we in de groote haven, tusschen de twee pieren. Achter ons gaat de zon gloeiend onder, goud-schitterend, tusschen wolken van rook en asch. Motorbooten en roeibootjes met ambtenaren aan boord komen op onze boot af. Arabieren op bloote voeten loopen behendig de reeling der bootjes langs en enteren aan boord. Het zijn de ambtenaren, die in aantocht zijn, van de quarantaine-stations, van de douanes en van de pascontrôle.

Ten slotte is alles afgeloopen en kunnen wij de boot verlaten. Het is donker geworden en ik weet niet waar ik Hassan in de duisternis zal vinden. De steiger leidt naar een groot, vuil plein, omringd door pakhuizen en vol van een roepende, hollende, gesticuleerende, krioelende Oostersche menigte, waaronder de enkele Europeesche reizigers zich hopeloos verliezen. De stroom voert ons naar een traliehek, versperd door een schutting van Muzelmannen met allerlei donkere gezichten onder tulband of fez. Een paar Egyptische ambtenaren houden echter een doorgang open, en geleid door een manken, ouden bedelaar, die Italiaansch spreekt, kom ik op een soort emplacement van den trein met rails, waarover men struikelt, en kolenhoopen voor la Dogana, het douanenkantoor.

Visitatiezalen zijn nooit aangenaam, deze evenmin. Een lange schuur met een bank in het midden, waarop de bagage wordt nagezien door een Egyptischen ambtenaar. Onder de passagiers van de boot is de hertog van Montpensier, een afstammeling van een der Fransche koningen, — wat men niet aan hem kan zien. Maar dat Kemal El Din Hussein van koninklijke bloede is, daar twijfelt niemand aan. Daar staat hij midden in de schuur, door zijn lengte steekt hij boven iedereen uit; hij heeft een witte, lange pij aan met een langen, zwarten mantel, dien hij achteloos over den vuilen grond laat sleepen. Als het donker gekleurde, regelmatige gezicht in rust is, heeft het een sublieme, droomende uitdrukking, — de groote donkere oogen schitteren van verlangen naar de woestijn. Maar als een van zijn twee metgezellen met hem spreekt, of als een ambtenaar hem komt goedendag zeggen, is zijn glimlach vorstelijk, innemend, zijn handdruk minzaam hartelijk. En zie eens, hoe hij zich beweegt, hij loopt niet, maar hij schrijdt voort, licht steunend op den langen, dunnen stok, het kenteeken van alle Bedoeïnen ....

Ik word uit mijn beschouwing gewekt, doordat een van de vele, druk in de weer zijnde Muzelmannen der douanen, een korte, dikke Turk me een handvol zilvergeld voor de oogen houdt. Hij wil, dat ik mijn Italiaansche bankbiljetten voor Egyptisch zilvergeld inwissel, en daar heeft hij blijkbaar geen ongelijk in. Ik wissel een paar honderd liren voor een massa munten, vol met Arabische letters, van wier waarde ik niet het minste begrip heb. Er zijn ook nikkelen geldstukken met gaatjes onder, gelijk aan de Belgische. Daar staat een Engelsche inscriptie op, five millièmes en ten mil-

Digitized by Birzeit University Library

lièmes. Een duizendste van wat? (Later ontdekte ik, dat hetduizendste deelen waren van een Egyptisch pond, ongeveer gelijke waarde als het Engelsche pond sterling en dat ten milliemòs overeenkomt met de munt, die in den wandel een piaster genoemd wordt.) Maar waar is ondertusschen Hassan gebleven met de bagage? Voor het douanenkantoor, in de duisternis en de modder, komen er voortdurend rijtuigen aan met nieuwe reizigers, ook trekwagens en karren, beladen met koffers, — maar Hassan komt niet. Een kwartier verloopt, een half uur, drie kwartier, steeds geen Hassan. Ik geef een douane-beambte te kennen, dat ik ongerust begin te worden over mijn bagage. Geen nood, beduidt de man mij, dat komt wel terecht. En hij heeft gelijk. Want opeens houdt er een kolossale vrachtauto voor de deur stil, vol kisten, doozen, koffers en reisdekens, en voor we het weten is Hassan in ons midden. Hij geeft naar rechts en links bevelen, hij parleert Fransch, speaks English, gilt in het Turksch, brult in het Arabisch, en dirigeert twaalf ongeduldige reizigers en veertien kruiers tegelijk. Als door een tooverslag wordt de berg van bagage in kleine hoopjes verdeeld, iedere reiziger krijgt, wat hem toebehoort. „Niets te declareeren?" „Niets niemandal," verklaart Hassan. „Open één colli, dat is voldoende." Er wordt haastig een koffer geopend, en nog sneller gesloten, en voor ik het weet zit ik in een rijtuig met mijn bagage, en gaat een vlugge draver er snel van door. Hassan geeft den koetsier mijn adres, — wijst een hand af, die zich bedelend om een „bakschisch" naar mij uitstrekt, groet, — en verdwijnt in de duisternis. „Mijn naam is Hassan, ik kom u morgen van het hotel halen voor den trein naar Jeruzalem. — Well! Oui! Si! Allright! Saïd!"

OOSTLAND.

Het is niet later dan zeven uur als ik van de douanen haastig naar mijn hotel rijd. Er is nog licht in de winkels en nog veel volk op de been. Ik zie de Arabische letters op de winkelramen en uithangborden en op de naamplaten van de straten, en op het trottoir den stroom van lange, wit gekleede gedaanten, die in de duisternis loopen .... Het zijn allen mannen, vrouwen zijn er niet buiten .... Hier, op dezen hoek is een café, Turken met den tulband op zitten onbeweeglijk bij hun pijp, die voor hen op het trottoir staat .... Bij een ander kruispunt zie ik in de verte aan het einde der straat een hoogen, slanken, spits toeloopenden toren, die is dus een minaret .... Ik ben in het Oosten.

Oostersch is ook de bediening in mijn — verder Italiaansch — hotel. In de eetzalen loopen de lange, schoone negers uit Soedan, onhoorbaar rond in hun nauwsluitend lang wit kleed en bedienen

Digitized by Birzeit University Library

de gasten zonder een woord te zeggen. En als ik daarna bel op mijn kamer boven, vertoont zich weer een van die lange, schoone, bronskleurige mannen, raakt het voorhoofd even met de hand aan en groet: *Saida*! Zijn naam is Abdu.

Abdu vertrekt en ik sta eenzaam voor het raam. Ik zie op een smalle straat neer; er zijn lage daken onder mij, maar aan den anderen kant zie ik het trottoir langs een witten muur. Boomen verheffen zich achter den witten muur, het is een muur om een tuin, de muur om den tuin van het Serail. (Ik weet wel dat er hier in Alexandrië geen Serail is, maar toch laat de gedachte mij niet los: de muur om den tuin van het Serail). En langs den witten muur, — wit alsof de maan er op schijnt, — glijdt het Oosten steeds aan mijn oog voorbij daar beneden in de halfdonkere straat, — geen vrouwen, niets dan mannen, mannen in kaftan en met tulband op, mannen in burnoes met hoofddoek, doch de meesten in het lange, witte Egyptische kleed met de roode fez op het hoofd. Ik ben in Oostland — ginds is de tuin van het Serail .... En daarginds, heel beneden in het Zuiden, schittert een groote ster, die ik nooit te voren heb gezien, maar die ik dadelijk bij naam ken, de ster, die ik reeds op het dek van de boot verwachtte te zien, de blauwe Canopus .... Groote, schoone, blauwe Canopus daar ver in het Zuiden, nu spiegelt ge u in Victoria Nyanza, in de groote, verre wateren midden in het donkere vasteland, waarvan ik in mijn jongensjaren droomde, maar dat ik wel nooit zal zien — de meren waaruit de Nijl ontstaat, Albert Nyanza en Victoria Nyanza — en Tanganjika, waar de Congo-rivier ontstaat ..

Canopus staat ver beneden in het Zuiden en hoog daarboven straalt Sirius, mijn oude kameraad, maar helderder dan ergens in Europa, — als een bron, die steeds borrelt van zilverwit licht. En bijna in Zenith, midden aan den nachtblauwen hemel, staat Orion, als een kolossaal Andreaskruis van diamanten, of als een reusachtige X, het vlammend raadsel van het bestaan zelf ....

Het vlammend raadsel van het bestaan zelf .... Want het raadsel *is* er .... Met het kleine lichtje van ons verstand loopen we als in het duister door een oneindig paleis, van de eene pikdonkere zaal naar de andere, — zien iets hier, onderscheiden wat daar, beschutten ons zwakke kaarsje met de hand, — en dan komt er een windzuchtje door een open deur, een ijskoude tocht van een poort, die open staat naar een bodemloozen afgrond, en dooft ons licht uit — en dooft ons zelf uit, voor we zoover gekomen zijn dat we iets gezien hebben.

Er was een deur, waarvan ik nooit den sleutel vond
Er was een sluier wiens slip ik nooit mocht lichten.
Slechts één seconde wordt er gesproken over u en over mij
En dan niet meer over u — noch over mij.

O! oude Omar Khayyâm, — ik moet je dus weer ontmoeten, hier aan de poort van het Oosten! We streden het laatst samen in het

Digitized by Birzeit University Library

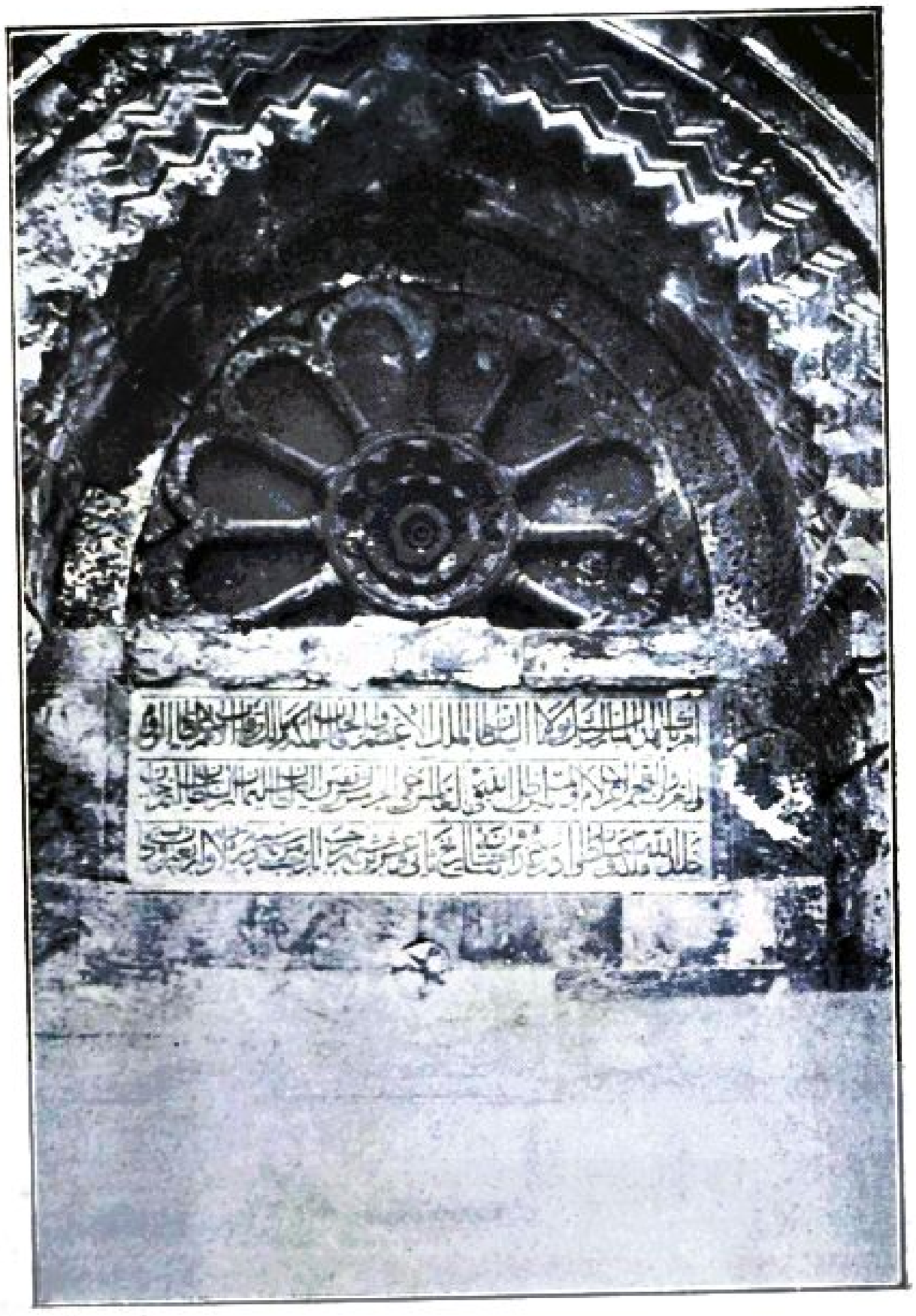

I. EEN ARABISCH PORTAAL.

Digitized by Birzeit University Library

Digitized by Birzeit University Library

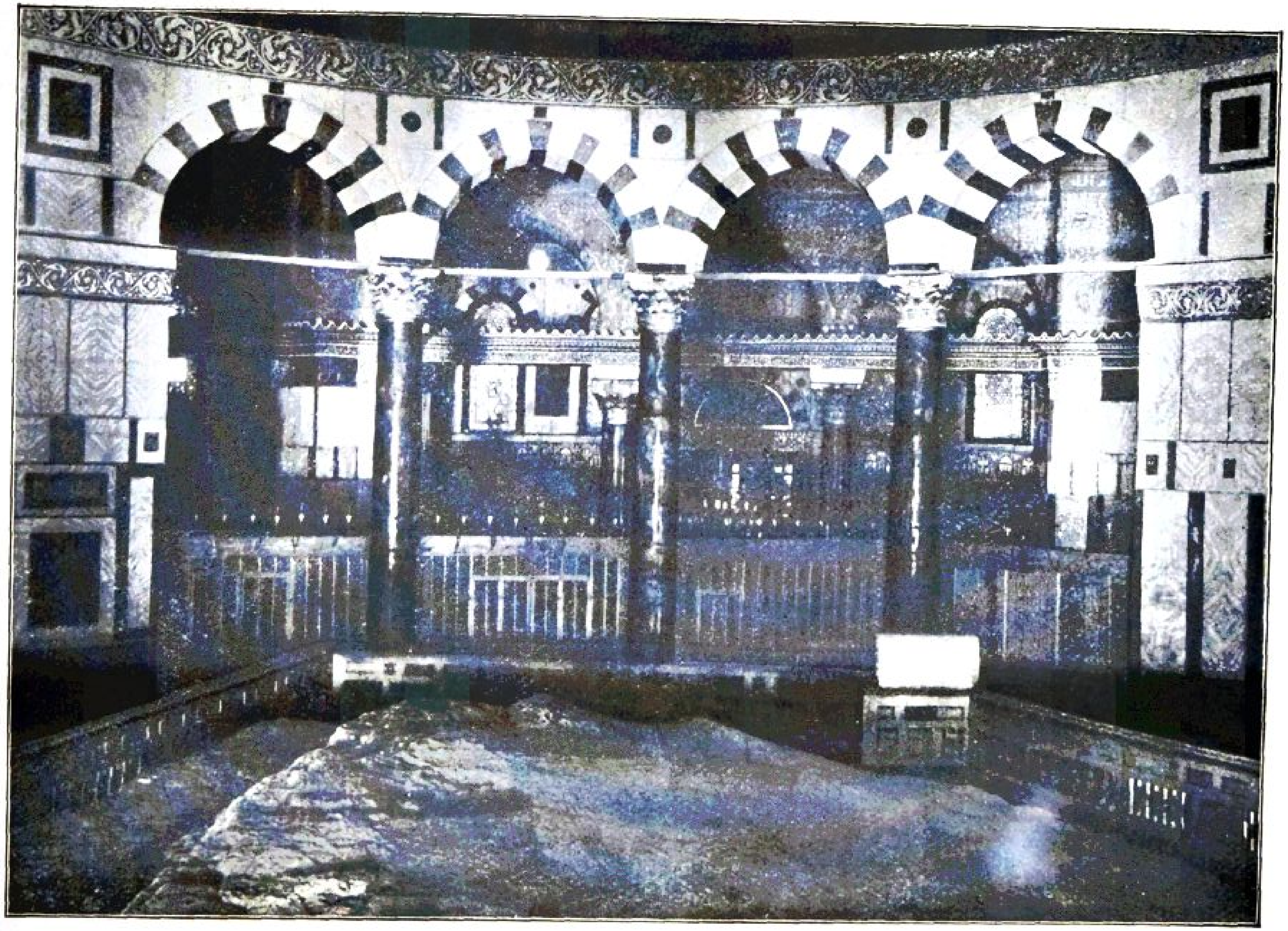

2. HET INWENDIGE VAN DE MOSKEE VAN OMAR. (IN HET MIDDEN DE ROTS, WAAR ABRAHAM ZIJN ZOON WILDE OFFEREN.)

slotspark van Weimar, in het park bij Tiefurt, in de Goethegrot onder Hermannstein in het Thüringerwoud. Nu ontmoeten we elkaar weer, en hier ben je in je rijk, onder de blauwe Canopus, boven den witten muur om den tuin van het Serail. „Toe, ga mee, oude Khayyâm en laat de geleerden maar praten. Eén ding is zeker nl. dat het leven vliedt. Eén ding is zeker, de rest is niets dan leugen — de bloem, die eens gebloeid heeft, sterft voor eeuwig."

Toe, ga mee *oude* Khayyâm, want het is immers geen jeugdige lichtzinnigheid, het is de bittere vroolijkheid van den rijpen leeftijd. Khayyâm heeft dien gelukzaligen tijd gekend, waarop je iederen morgen naar school gaat alsof je daar een afspraak hebt, overtuigd den sluier van het gelaat van Isis te zullen oplichten en voor dat het avond is haar gordel los te maken. — Zoo zijn we allen geweest. Hij zegt dat hij de Universiteit bezocht en de Moskee om naar geleerden en geloovigen te luisteren, „maar alles wat ik hoorde, maakte mij niet wijzer; ik ging dezelfde deur uit waardoor ik binnen was gekomen. Allen toeven wij een oogenblik in het groote Karavanserai des levens, waarvan de poorten dag en nacht open staan, — en dan moeten wij weg."

Zoo zingt de oude Khayyâm. „Een Muezzin van den toren der duisternis," noemt hij zichzelf. En wat zegt hij anders dan het „tutto passa" wat het wanhopend grondmotief des levens is „alles verdwijnt, alles vliedt weg".

„Eén oogenblik rust in de woestijn des ondergangs, één oogenblik drinken wij van de levensbron. Dan dalen de sterren en trekt de karavaan verder naar den dageraad van het Niet." Dit is het menschenleven als men de rekening er van opmaakt, met facit *nul*. Zelfs de hardnekkige lofzanger van het leven, moet eenmaal tot de erkenning van deze waarheid komen, — als nl. het leven, wat hij zoo spontaan geloofd en gevleid heeft, uit dank voor zijn vleierij en lofzangen hem den mond vol aarde stopt. „Er is een hand, die met ons speelt op een schaakbord van nachten en dagen, en als het bord gebruikt is, wordt het in een lade gelegd om nooit meer te voorschijn te komen."

„Toe ga nu mee, oude Khayyâm," — maar waarheen? Waarheen? Ach, — naar de taverne, waar ook Drachmann zijn toevlucht zocht — en zooveel anderen voor hem. „Een gestalte als een engel stond in de schemering voor mijn deur en droeg een aarden kruik op den schouder en bood mij een dronk aan. En de drank was de druif." O! Overdadig drinken, drinken tot je er bedwelmd door wordt — alleen om de ziel te helpen en de brandende pijnen van het bestaan te verzachten. „En als de wijn, dien gij drinkt, de lip, die gij kust, eindigt in het Niet, waarin alles eindigt — dan zijt gij, terwijl gij *zijt*, niet minder dan dat wat gij worden zult. *Niets* zijt gij — *minder* zult gij worden."

Digitized by Birzeit University Library

De druif en de roos, de wijn en de vrouw — de oude blijde Boodschap voor hem, die anders moet wanhopen. O! neen, geen orgie, alleen het stille, vreedzame genot. „Een brood, een flesch wijn, een boek met verzen, en gij, die onder het loof voor mij zingt, — wat wil ik meer? Dat is het Paradijs!" Ach, Omar Khayyâm — nu spreek je als met de stem van een Engel. — De werkelijke *waarden*, zeg je, dat, wat *is*, wat geen droom is, maar levende werkelijkheid. — De goede, eenvoudige maaltijd op den rand van den put, op een oud kloosterplein, waar geen monnikengebeden de stilte meer verbreken .... zonneschijn, stilte, het gekwetter van een enkelen zwaluw, terwijl hij voortijlt langs het blauwe hemelvierkant, dat de vier daken waar de zon op straalt, omlijsten .... Een eenvoudige maaltijd, wit brood, vruchten, en de robijnroode wijn van de heuvelen van Chianti .... brood, vruchten en wijn — dan rust, een sigaret, een rhythmisch gedicht van Pascoli, — is dat het Paradijs niet, is dat de werkelijkheid niet? *Ah, take the cash in hand and waive the rest* — neem het contant geld, de werkelijke waarden .... Dat is de werkelijkheid, dat is de wijsheid — de schaal van het oogenblik, gevuld met den wijn van den dag — want morgen, morgen ben ik misschien reeds verzonken in het groote Gisteren, dat ons allen wacht. *To morrow I may be myself with Yesterdays seven thousand years* .... En voor *deze* vreeselijke zekerheid, heeft de oude Khayyâm geen troost. Wees moedig, zegt hij, en als de Dood komt met zijn bitteren drank, ledig dan ook *dien* beker, zooals ge zoovele andere geledigd hebt. Maar heeft hij het gedaan? Dat is een vraag, waar wijn noch kus antwoord op kan geven. Op een avond, op het einde van de Ramadan-maand, staat hij in den winkel van den pottenbakker te luisteren naar wat de potten op de planken elkaar vertellen, — de vaten die tot eere zijn, en die welke tot oneere zijn. Dat we scheef zijn, zeggen de laatsten, is zeker wel de schuld van den pottenbakker. We hebben ons zelf niet gemaakt. Als we mislukt zijn, heeft *zijn* hand zeker gebeefd.

Maar met deze redenatie volgt Omar Khayyâm een geheel andere filosofie. „We hebben ons zelf niet gemaakt" — dus heeft *een ander* het gedaan. Zijn we schepselen, dan is er een Schepper, en dan begint bij Omar Khayyâm niet minder dan in het boek van Job, de dialoog tusschen het aarden vat en den pottenbakker. De oplossing van het levensprobleem die de oude Khayyâm gaf, is niet voldoende, omdat we dus *niet alleen* in het bestaan zijn. Behalve wij is er een ander, en met dien ander moeten we rekening houden, moeten we overeenkomen, welk woord men nu gebruiken zou. We moeten een positie tegenover hem innemen. Hij is degeen, die bij ons is op den weg, van het begin tot het einde. Als „tegenstander" of als vriend? Dat hangt van ons zelf af.

Dat wist Omar Khayyâm niet. „Wasch mijn lijk met wijn," roept

Digitized by Birzeit University Library

hij dan tenslotte uit, te vermoeid om langer te denken. „Begraaf me in wijnloof gehuld, in den tuin, waar de anderen als sterren in het gras verspreid zitten. En als gij, vriendin, op stralende voeten de plaats voorbij ijlt, waar ik placht te zitten, keer dan een glas om ter mijner gedachtenis." Misschien heeft zij het in het begin gedaan, het vriendelijke kellnerinnetje, maar zij zal het wel spoedig vergeten hebben. Maar boven het graf van den dooden dichter in den tuin van het wijnhuis fonkelt en vlamt iederen nacht in sterrenschrift het raadsel van het bestaan — als de gouden Schriftregels van den Koran in den nachtblauwen koepel van de Omarmoskee. Als het laatste glas is uitgedronken, en de laatste bontgekleurde lampion onder het loof is uitgedoofd, als de lippen moe van het kussen zijn en het lichaam afgemat is van passie, als de bladen van de roos zijn afgevallen, en het geluid van het snarenspel verstomd, staat nog het raadselachtige schrift daarboven — als het schrift, dat de hand geschreven heeft op den muur van het paleis van Belsazar. En de woorden van het schrift zijn dezelfde als toen — het vonnis over allen, die de oplossing van het levensraadsel zoeken in de vreugde van den feestdisch: *mene, mene,* „Gij zijt gewogen en te licht bevonden."

DE WEG NAAR JERUZALEM.

Als men van Alexandrië naar Jeruzalem wil met de nieuwe Engelsche spoorlijn door de woestijn, stapt men eerst over in Benha, midden in de vruchtbare delta, en daarna in El Kantara, aan het kanaal van Suez. El Kantara beteekent *de brug*, en bestaat ook slechts uit een brug met twee spoorwegstations, een aan den Westkant, voor de lijn die naar Port Said gaat, en een aan den Oostkant, voor de lijn naar Jeruzalem. De brug ligt tusschen de twee stations in. En midden op de brug is de Pas-contrôle.

Het is middernacht als ik te El Kantara West aankom en de brug passeer die van Afrika naar Azië leidt. Er zijn ongeveer honderd reizigers, die allen aan den Afrikaanschen kant moeten wachten, terwijl de brug geopend wordt om een paar groote Indische mailbooten door te laten. Stil glijden de hooge rompen door de smalle opening van de brug, alle lichten branden aan boord, maar er is geen levende ziel te zien. Als men de geheele Roode Zee doorgevaren is, stelt men zeker geen belang meer in de brug van El Kantara.

En toch is deze brug historisch. Over deze broze planken is het leger getrokken, dat onder leiding van Allenby den 9en December 1917 zijn intocht deed in Jeruzalem. Ten Oosten van deze brug begonnen de Engelsche ingenieurs de lijn door de woestijn te leggen, die sneller dan vroeger Mozes, het beloofde land bereiken zou.

Digitized by Birzeit University Library

De spoorlijn draagt het stempel van haar oorsprong, zoowel het station als heel het materiaal is eenvoudig en grof, zooals alles tijdens den oorlog. Beschaafde dranken als koffie en thee zijn niet te krijgen in de restauratiezaal van het station, waar Engelsche soldaten op de banken liggen te slapen of zitten Black cat te rooken. De eenige verfrisschende drank is „whiskey and soda" en men moet snel beslissen of het King George whiskey of White label wezen moet. Een oude heer wil een fleschje spuitwater koopen voor een dame met wie hij reist, maar de man achter het buffet wil het hem niet verkoopen; spuitwater moet ter plaatse genuttigd worden, liefst met whiskey vermengd! Het verschil is groot met het geciviliseerde, beleefde Egypte, waar de verkoop van alcohol verboden is, maar waar overal verfrisschende sinaasappelen en mandarijnen te krijgen zijn. Evenals de Joden van vroeger heeft men Gosen verlaten voor de woestijn. Er was een kort oponthoud in El Kantara Oost; allerlei contrôle, waar men zeer gemakkelijk af komt als men eerste klasse reist. (Het geneeskundig onderzoek bij de aankomst te Jeruzalem is ook zoo goed als afgeschaft voor passagiers eerste klasse). Laat in den nacht begint de tocht door de woestijn.

De trein is gemaakt voor het terrein, waardoor zij stoomt. Aan beide kanten dichte houten persiennes, die men sluiten kan voor het stuiven van het zand. En — is het een illusie? Is het de nawerking van het wiegelen op de Middellandsche Zee twee etmaal lang? Het komt mij voor, dat de trein schommelt als een boot, dat de wagon zacht op en neer gaat, alsof het moderne middel van verkeer zijn voorganger wilde nadoen, het schip der woestijn, de dromedaris ....

De nacht is somber, zonder maan, zonder sterren. In de duisternis is niets anders te onderscheiden dan de eentonige streep van geelachtig wit zand, die voortdurend zichtbaar is door de raampjes van den coupé. En aan beide kanten van deze korte reeks rollende wagens is er niets anders dan de groote woestijn, die zich in het Zuiden voortzet tot aan Medina en Mekka.

Dan ontdek ik een haag van doornige cactussen langs de spoorlijn geplant, maar weldra eindigt die en is er weer niets dan zand. Het is of we over de bedding van een zee rijden, of over een zee zonder golven.

En hier ging de lamp uit in mijn coupé en strekte ik mij op de harde lederen bank uit met een opgerolde jas als hoofdkussen. In den coupé naast mij hoor ik Fransch spreken, — een heer en een dame, — maar weldra verstomt ook dit gesprek. Niets dan het zuchten en steunen van de machine op haar nachtelijken weg door de woestijn. Af en toe vliegen er vonken uit de locomotief mijn raampje voorbij, Italiaansche lichtvliegen gelijk, *le luciole* dansend in de zoele lucht van den zomeravond ....

Maar ik ben niet in Italië en het is geen zomer. Integendeel, —

Digitized by Birzeit University Library

het wordt ijskoud, en de koude doet mij des te meer aan, omdat ik een dag in het zachte Alexandrië heb doorgebracht. Ik ril, niettegenstaande mijn zware winterjas, en kan den slaap niet vatten.

En eentonig zucht en steunt de trein voort. Ik lig aan de woestijn rondom te denken. Een paar jaar geleden kwam uit een woestijn als deze een bende Bedoeïnen, die den trein tusschen Haifa en Damascus tegenhielden. Zij dwongen alle passagiers om uit te stijgen, vermoordden al de Christenen en begingen de onmenschelijke wreedheid om een Italiaanschen Franciscaan levend aan een paal te spietsen. Er werd een Fransche colonne uitgezonden om de Bedoeïnen te straffen, maar allen werden gemassacreerd ....

De trein vertraagt haar vaart, fluit herhaaldelijk, stopt, — we zijn aan een station. Uit mijn donkeren coupé zie ik alles buiten, in het licht van den trein het witte zand, een laag gebouw, dat donker tegen de grijze lucht afsteekt, een open deur naar een verlicht vertrek, een gedaante die zich donker in de deuropening afteekent tegen het licht er achter. Er komen twee nieuwe passagiers in, twee Arabieren in bruine mantels met witte strepen, ik hoor stappen in den smallen corridor, een schuifdeur wordt geopend en gesloten, — en dan is alles weer stil. Wij blijven nog een oogenblik staan, geen ander geluid dan het suizen van den wind over de woestijn. Ik diep mijn horloge uit mijn vestzak op, het is bijna 4 uur. Dan dringt het schel fluiten van de locomotief door de eenzaamheid heen, en langzaam zet de trein zich in beweging. Weer is er niets anders te zien dan het licht van den trein over het witte zand. Weer is er niets anders te hooren dan het zuchten en steunen van de locomotief op haar weg door den nacht, op haar weg door de woestijn.

* * *

De ochtend daagt over het land der oude Filistijnen, — en weldra zijn we te Gaza. Hier versloeg duizenden jaren geleden Samson de vijanden van het Joodsche volk, hier versloeg eenige jaren geleden Allenby de Duitschers en Turken. De geschiedenis herhaalt zich in haar eeuwigdurende eentonigheid, en de zon blijft schijnen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen.

We houden een oogenblik stil bij een klein station midden in het zand. Het groote bord met den naam Rafa in scherpe, zwarte, schoone letters, schijnt onder deze verlaten zandheuvels een getuigenis van een andere, oneindig verre en oneindig verschillende wereld, de cultuurwereld in het Westen. Europa heel in de verte! Hier stapt alleen een Egyptisch soldaat uit, die zijn lichten, Engelschen lederen koffer op zijn geboortegrond zet; hij wordt afgehaald door een half volwassen jongen op bloote beenen met een blauw kleed aan en den bruinen mantel met witte strepen der Bedoeïnen om de schouders en een hoofddeksel, dat denken doet aan den bol van een strooien

Digitized by Birzeit University Library

hoed. Daar komt een vrouw aangeloopen, ook op bloote beenen, met verschillende zilveren ringen om de enkels. Zij heeft een blauw kleed aan en een bruin jakje en een hoofddoek om van geelgeruit katoen. Wat men van het gelaat ziet, is vuil, voorhoofd en kin zijn met blauw getatoueerd. Nu steekt zij den soldaat een vuile hand toe (ook om den pols draagt zij zilveren ringen!) en de soldaat legt geldstukken in de uitgestrekte hand, de eene groote medjidjé na de andere ....

Wij verlaten Rafa, voor deze thuiskomstscène is afgespeeld. Het laatste stukje van de goudgele woestijn verdwijnt; ik zie bebouwd land, olijfboomen, cactushagen. Er wordt op de velden gezaaid, een dromedaris trekt de egge voort, een span kleine buffels den ploeg. Er loopt een boer op een veldpad met zijn ploeg op de schouders, gevolgd door zijn vrouw met een ander gereedschap op den rug. Bij een plas staat een jongen met een dromedaris naar den trein te kijken, hij is jong en bruin, ongeveer twaalf jaar oud, tenger en slank als Jozef, die door zijn broeders aan de Egyptenaren werd verkocht.

Het is acht uur, — we zijn te Esdod. Op het veld groeien groote, lelieachtige gewassen, die nog bloeien. Zijn het affodils? Of Aronskelken? In een dooden boom op het veld zit een groote gier, langs een vijver stapt een ooievaar met roode pooten. Een vleermuis cirkelt boven een omgeploegden akker; maakt een paar bochten, stijgt en verdwijnt tegen den horizon. Ik haal mijn kaart te voorschijn, wij zijn op dezelfde hoogte als Jeruzalem, ginds in het Oosten ligt de heilige stad. Ik sta in den geel geverfden corridor en kijk het lage raampje uit. Niets te zien dan ploegaarde, akkers gelijk aan die in de slechtste streken van Jutland, een opgehoogde weg met telegraafpalen, — diepe slooten met geel water, een vochtig land, dat hier en daar reeds lentegroen begint te vertoonen, — een landschap als in Denemarken. Maar heel in de verte zijn lange, lage, blauwe bergen te onderscheiden, — de bergen van Juda!

In Ludd, het oude Lydda, moeten wij overstappen. Hier eindigt de lijn van El Kantara, en wij vervolgen onzen weg met de oude spoorlijn van Jaffa naar Jeruzalem. Nu hebben de stations alleen Arabische namen. En er komen agenten van de hotels in Jeruzalem in den trein om reclames uit te deelen, voor het Grand New Hotel en Hotel Allenby.

Het landschap blijft modderig, groen en voorjaarsachtig. Vrouwen met een zwaren last op de opgeheven handen, of in een mand op het hoofd, baggeren door de diepe geulen van de modderwegen. Een oogenblik stoppen wij te Ramleh, — hier brachten de oude pelgrims den eersten nacht door in het Heilige Land, en volgens de traditie is deze stad het Arimathea, waar de goede, voorzichtige Jozef van Arimathea verblijf hield. Dan is het gedaan met het vruchtbare land; we komen in een dal, tusschen verlaten bergen gelegen, het

Digitized by Birzeit University Library

dal van Bittir. Op den bodem van het dal kronkelt zich een uitgedroogde rivier, de Sorek. Eens was het land vruchtbaar en bevolkt, nu ziet men slechts af en toe een menschelijke woning. De woeste rotsen herinneren aan de Apenijnen, maar de Apenijnen zonder huizen, zonder steden, zonder kloosters, zonder kerken. Hier is niets dan steen en nog eens steen. En boven dat steenlandschap welft zich een sombere, grauwe hemel. Het is nog geen elf uur, en toch komt het mij voor dat het reeds schemert. Dit is het land van het zware, diepe lijden.

Wij stijgen sterk, de locomotief hijgt inspannend en fluit voortdurend, zoodat het in het verlaten dal snijdend weerklinkt. Aan het kleine station Deir Aban biedt een oude vrouw vijf eieren, in een doek geknoopt, te koop aan, maar niemand koopt ze. Een paar Arabische meisjes hebben meer geluk als zij bouquetjes alpenviolen en trosnarcissen door de raampjes van den coupé werpen, die met heele en halve piasters betaald worden. Dan zien wij, halverwege den berg, de stad, waarnaar het station genoemd is. Niets dan vierkante muren, huizen van leem, alle hetzelfde, zelfs geen koepeldak van een moskee, noch een slanke minaret. Maar zie ik onder aan de stad geen cypressenlaan? Wonderlijk dunne cypressen, alsof zij geheel plat zijn. Maar het zijn slechts breede strepen van donker modderwater, die de rij van donkere schaduwen over den rotswand onder aan de stad hebben afgeteekend en wel zoo regelmatig, dat zij geplante boomen gelijken. De bruine stad met nagemaakte cypressen verdwijnt achter ons, en weer zien wij niets dan het verlaten dal. Beneden in het dal, langs den oever van de uitgedroogde rivier, staat toch een enkele broodboom, hier en daar is ook een olijvenveld met roode aarde, door een steenen muurtje omheind. De trein blijft hijgen en fluiten, we moeten weldra boven zijn aan de plaats van bestemming. Het dal wordt breeder en gaat over in een steenen hoogvlakte. Links in de hoogte komt nu het kleine Grieksche klooster te voorschijn, wat, volgens de reisgids, aankondigt, dat Jeruzalem dichtbij is. En dan komt op eens boven verscheidene moderne gebouwen in meer of minder bekenden stijl, — het nieuwe Jeruzalem te voorschijn, Jeruzalem buiten de poorten. Dus zijn wij werkelijk aangekomen op de plaats, die zoolang een droom geweest is, de droom is werkelijkheid geworden. En zonder goed te weten hoe, krijgt men zijn bagage en komt den wagon uit en het perron op waar het krioelt van menschen. En als we de contrôle gepasseerd zijn, staan we op een modderig plein vol gele kleiplassen. Rondom ons zien we opeens niets dan joodsche gezichten, bleeke jongelingen, met hangende krullen, oude joden met groote mutsen op, omzoomd door een rand van geel bont. Vuile koetsiers van vuile rijtuigen roepen ons toe, modder en vuil plast om de wielen en om de hoeven van de paarden, alles is geel van de klei; beneden op den grond en boven ons vertoont zich een

Digitized by Birzeit University Library

sombere, grauw bewolkte hemel, zoodat men zich afvraagt, of men niet terecht gekomen is in een der troostelooze joodsche steden van Galicië, zooals de gebroeders Taraud die schilderen in „Un royaume de Dieu".

Maar als ik eindelijk in het rijtuig zit, dat mij wacht, en naar de stad rijdt, wijst de koetsier mij den toren van David en in het Oosten de bergen van Moab.

Digitized by Birzeit University Library

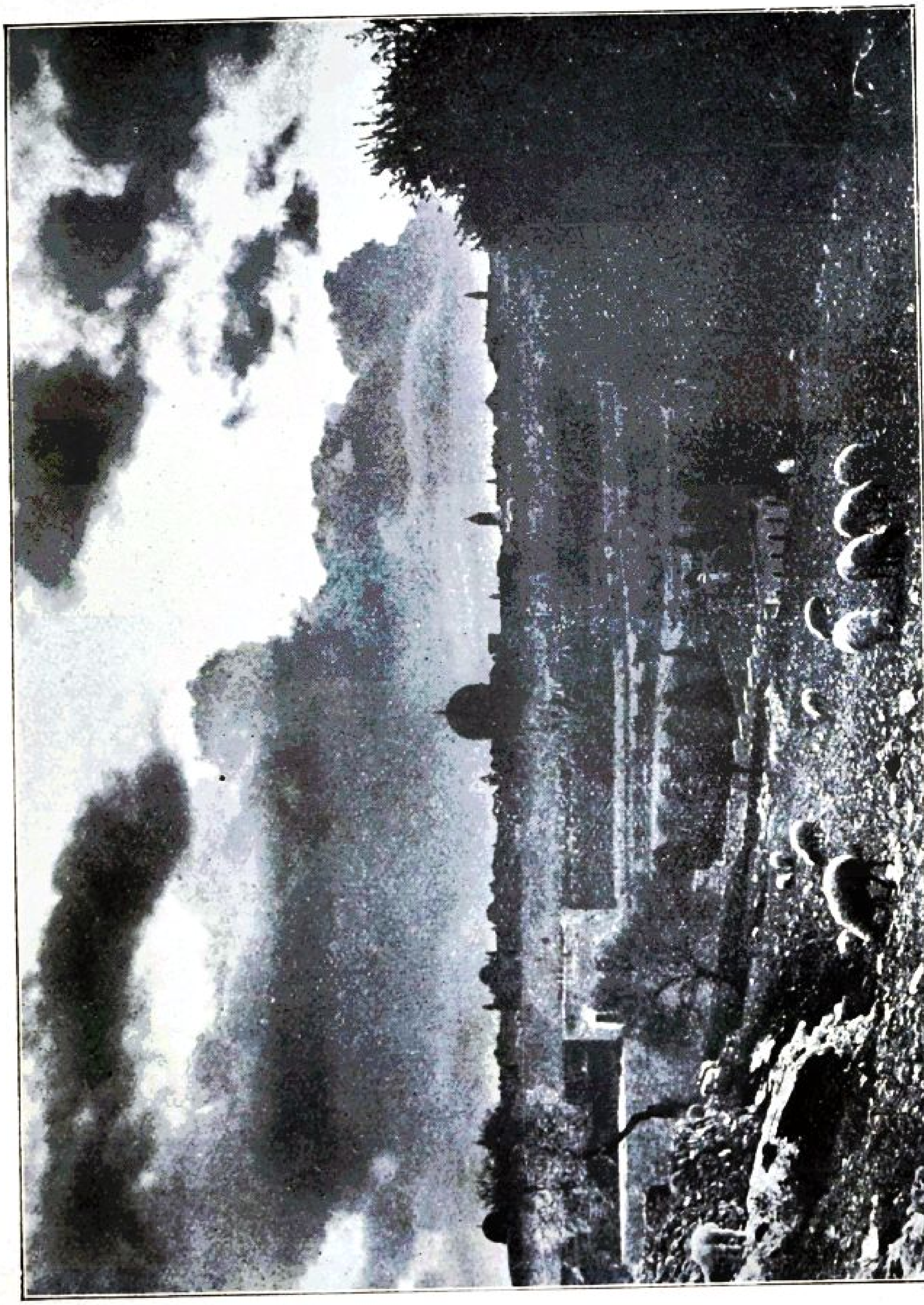

3. JERUZALEM, VAN HET OOSTEN GEZIEN.

Digitized by Birzeit University Library

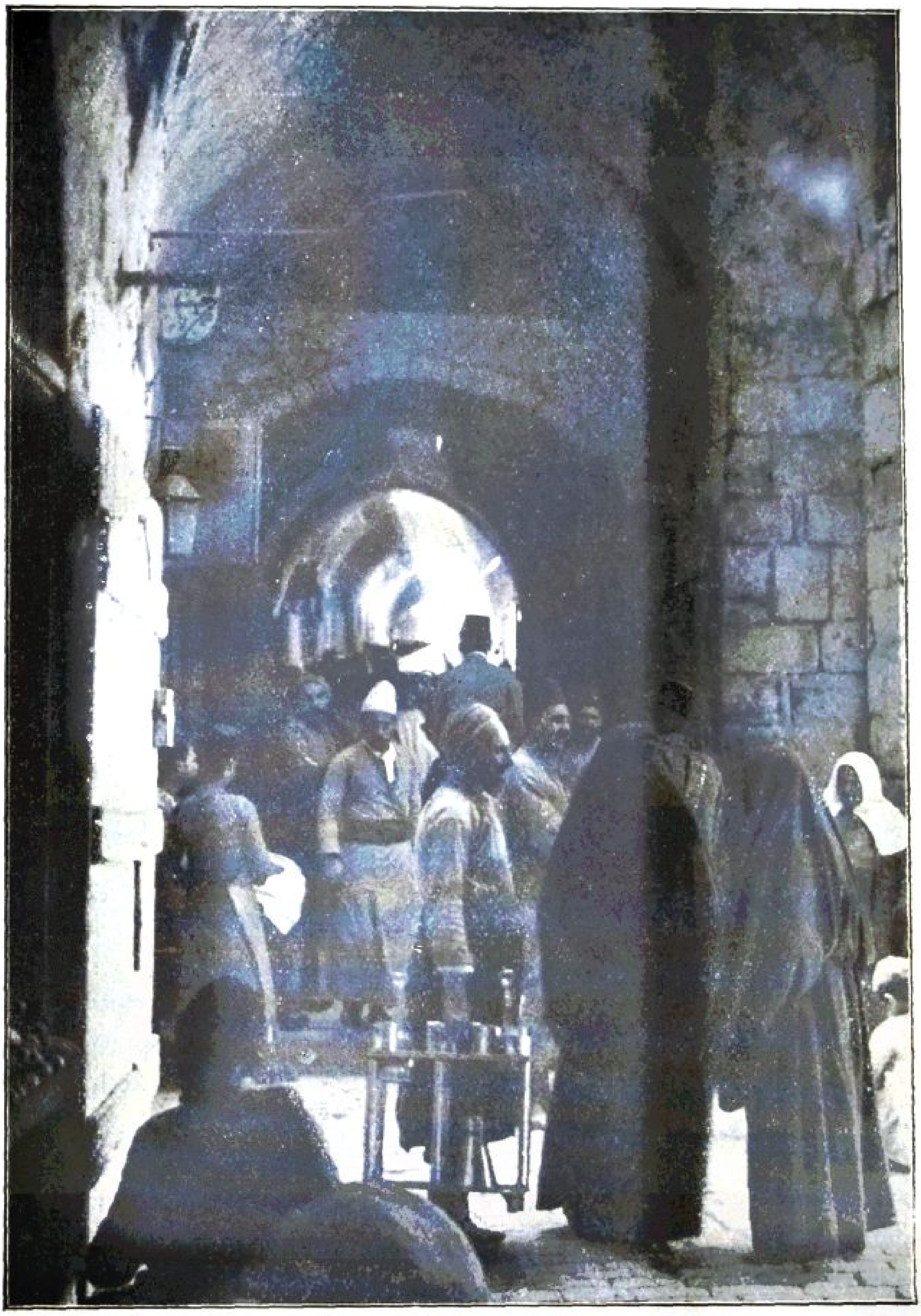

4. DE BAZARSTRAAT IN JERUZALEM.

Digitized by Birzeit University Library

EERSTE INDRUKKEN.

„Allen die over weg gaan, klappen met de handen over u, zij fluiten en schudden hun hoofd over de dochter Jeruzalems zeggende: Is dit die stad waarvan men zeide dat zij volkomen van schoonheid was, eene vreugde der gansche aarde?"

De klaagliederen van Jeremia II : 15.

Digitized by Birzeit University Library

BIJ HET LEEGE GRAF.

Iedereen die in den modernen tijd naar Rome reist herinnert zich den indruk van diepe teleurstelling, die de eerste was welke hij in de hoofdstad van het moderne Italië opdeed. Het hoofd vervuld van „Fra Piazza del Popolo" en van onze romantische ideeën over een stad, waar het altijd Zondag was, waar struikroovers Engelsche Lords plunderden en berouwvolle zondaars in den biechtstoel fluisterden: „Pater Jozef, leen mij gehoor — —"

En dan vond men iets geheel anders. Wat men vond was een moderne groote stad, breede, rechte straten, elegante winkels, electrisch licht en electrische trams. Was dit Rome? Was dit *Roma*? Was dit de eeuwige stad? Was Rome de eeuwige stad niet meer, maar een groote stad als alle andere? Daarna vond men het eeuwige Rome wel. Maar de eerste indruk was dus teleurstelling.

En hetzelfde is het geval met Jeruzalem.

Een ieder die Selma Lagerlöf's „Jeruzalem" gelezen heeft, herinnert zich de gevoelens van de Zweedsche kolonie, als die voor het eerst de stad ziet, die zoo lang het doel geweest is van hun vrome wenschen. Ik heb het boek niet hier, en het is zeker twintig jaar geleden, dat ik het gelezen heb. Maar wie kan de schildering vergeten van de diepe teleurstelling der reizigers als zij eindelijk de straten van Jeruzalem betreden? Zij hadden zich die immers gedacht thuis aan de oevers der rivier, zooals in de Openbaring van Johannes het hemelsche Sion geschilderd wordt, met muren van jaspis en poorten van parels, gebouwd op een fundament van edele steenen: „saffier en chalcédon, jaspis, smaragd, sardonyx, sardius, chrysoliet, beril, topaas, chrysopraas, hyacint en amethist". En „de straat der stad was zuiver goud, gelijk doorschijnend glas".

Dat was de droom. En de werkelijkheid was zooals al de Jeruzalemvaarders die kennen, — smalle, vuile straten, waar de voet uitglijdt op de steenen, glad van het vuil, — hier en daar een inscriptie of een stuk van een zuil, waaraan een heilige herinnering verbonden is (of een boog over een straat, of een oude poort, of niet anders dan een kruis in een steen gehouwen). En in de nauwe, vuile straten een bont, wild gedrang, — bruine mannen en zwarte mannen, mannen met tulbanden, in kaftan, met vuile hoofddoeken, — mannen, die voortdurend ezels door het gedrang heen jagen, je duwen en je toeschreeuwen in een taal, die je niet verstaat, — vrouwen geheel in

Digitized by Birzeit University Library

het zwart gekleed, of geheel in het wit, het gelaat verborgen achter een zwarten of gebloemden sluier ijlen voorbij, en opeens kan je heelemaal niet meer voort, doordat eenige kolossale, behaarde dieren, bruine of witte, met den voornaam opgerichten kop boven iedereen uit zich opeens een weg banen door de menigte, langzaam en beslist op de vier groote voeten met de caoutchouc zolen. De zware balen met waren, die aan beide kanten van den bochel van het dier, naar beneden hangen, strijken langs de muren in de nauwe steeg, zoodat je, om niet door de onvermijdelijke lastdieren en de steenen muren van de steeg vermorzeld te worden, heelemaal in elkaar moet kruipen, opdat de pakken over je hoofd heen kunnen gaan. Dan zie je de vier, breede, platte voeten van den dromedaris vlak naast je omhoog gaan en voorbij.

En dit is Jeruzalem! Dit is de heilige stad!

Ja, dit is Jeruzalem, dit is de heilige stad! Een fransche vriend schreef mij: „Nu is Italië ver van je af, met zijn kerken en kloosters, zijn marmer en geschiedenis. In het heilige land zal alleen het geloof je gids zijn; de zinnen, de verbeeldingskracht, alle uiterlijke bekoring zwijgt. Alleen het geloof ontspruit daar uit den onvruchtbaren grond."

Mijn fransche vriend had gelijk, evenals Selma Lagerlöf's boeren uit Dalecarlië gelijk hadden. Er is hier niets wat tot den natuurlijken mensch spreekt, — de oude Adam voelt hier niet anders dan teleurstelling. Als het op een zonnigen voormiddag in den bazar eens wemelt van Oostersche gedaanten, krijgt men wel eens het gevoel of Duizend-en-één-Nacht nabij is. Daar loopt een Mufti, ginds een Imam, wat verder een Rabbijn en een Bedoeïn uit de woestijn. Maar de magi der vreemde woorden werkt slechts kort, en als den volgenden dag de zon niet schijnt, en men weer door de booggangen van den bazar loopt, ziet men hoe vuil die Arabische vrouwen met hun blauwe tatoueeringen en hun diadeems van zechinen zijn, en hoe vuil ook de tulband van den Sheik is, de *Kufiek* van den trotschen Bedoeïn en hoe versleten en vet de blauw fluweelen kaftan van den Rabbijn. Het was niet anders dan klatergoud en schijn die met de zon verdwijnen. En in den kouden gietregen, die even hopeloos en treurig is als in ieder ander land, ziet men de werkelijkheid. Dan ziet men dat er in de donkere straten, in vuile stegen en stinkende achterplaatsen duizenden en nog eens duizenden menschelijke wezens wonen, zonder iets van alles wat in het Westen het bestaan licht en het leven waard maakt. Geen wonder dat zij bedwelming zoeken, — dat de Arabier en de Turk, de Syriër en de Griek heel den dag met het mondstuk van de waterpijp tusschen de tanden zitten en dat zelfs de vrouwen, binnen de muren van hun woning, geen betere troost kennen dan de nargileh van den eenen mond naar den anderen te laten gaan.

* * *

Digitized by Birzeit University Library

Maar in Jeruzalem is toch het Graf van Christus — en zijn toch al de andere heilige plaatsen!

Dat is waar. En daarvoor kwamen Selma Lagerlöf's boeren. Ook ik ben daarvoor gekomen. En in de eerste plaats om het heilige graf te zien.

Ik ken het graf van Napoleon onder het koepeldak van het Hôtel des Invalides, en het graf van Dante in Ravenna, Shelley's graf bij de pyramide van Cestius, Oehlenschläger's bij den muur van het kerkhof te Frederiksberg. Bij ieder dezer graven voelen wij, meer of minder sterk, dat er iemand rust, van wien wij lang op een afstand gehouden hebben en dat we nu dichter bij hem zijn dan ooit, — want hier rust hij.

Mijn eerste tocht, den eersten dag in Jeruzalem, was naar het Graf van Christus. Ik kwam de groote, wonderlijk verwarde en verwarrende Grafkerk in, die eeuwenlang gebouwd is en verbouwd. Het schemerde, — een Franciscanerpater geleidde mij. Onder den hoogen koepel staat de kleine kapel — met het heilige Graf. Heel de façade is bedekt met glinsterende lampen, zilveren lampen met groene, gele, blauwe en roode glazen om het zwakke, flikkerende licht. Door een lage poort komt men in een voorhal naar het Graf, — daar heeft de Engel op den weggewentelden steen gezeten, — daar heeft het woord tot de vrouwen geklonken: „Ik weet dat gij Jezus zoekt, den gekruisigde. Hij is niet hier, — Hij is opgestaan."

Hier hebben de woorden geklonken. Een zuil in het midden der kapel is uit den steen gehouwen, waarop de Engel gezeten heeft.

Mijn gids en ik toeven er even, geknield, — want hier kan men niet anders dan knielen.

En vlak voor ons is de ingang naar het heilige Graf zelf. Een lage deur, zoo laag als alleen de ingang naar het Koninkrijk der Hemelen zijn kan. Een paar Grieksche woorden zijn er boven ingebeiteld, maar het is er halfdonker en het is lang geleden, sinds ik een Grieksch boek geopend heb. Ik kan de woorden niet onderscheiden. Misschien staat er: „Zonder dat gij weer kinderen wordt"? Aan beide kanten van de deur is een relief, — rechts de Engel, links de heilige vrouwen, die de plaats komen zien, waar de Heer is neergelegd. In mijn geknielde houding kan ik niet door de lage deur zien, — er is licht bij het Graf aangestoken, — en er is iemand — Iemand in een wit kleed. Nu gaat de gedaante gebogen de deur uit, langs mij heen, mij voorbij — — een Christelijke Bedoeïn of een vrome Russische in haar witte kleeren, — of gewoonweg een Dominicanermonnik in zijn witte dracht ....

Dan is het mijn beurt om binnen te gaan — om gebukt de lage deur in te gaan, — om op de marmeren plaat te knielen, die het Heiligste aller graven bedekt. Het is alsof men knielt onder een zoldering van gouden lampen — en als men den blik opheft, ziet men op den

Digitized by Birzeit University Library

muur boven het Graf een groot beeld van Christus, die opgestaan is, op een gouden achtergrond . . . .

Dan is het mijn beurt om binnen te gaan, er is slechts plaats voor twee of drie tegelijk. Het is mijn beurt om binnen te gaan, om gebukt de lage deur in te gaan, om op de marmeren plaat te knielen die het Heiligste aller graven bedekt . . . . Hier was het nieuwe graf van Jozef van Arimathea, waarin niemand nog gerust had, hier legden zij Jezus van Nazareth te rusten en rolden den steen voor het graf en gingen zij weenend weg, omdat alles nu voorbij was . . . .

En in plaats daarvan, begon alles. Het Hart der harten, het ware *Cor Cordium* kon niet ophouden te kloppen. Op zekeren morgen in April negentien eeuwen geleden, zeide een Engel tegen drie vrouwen: „Hij is niet hier, Hij is opgestaan."

En sinds dien knielt de menschheid bij het Graf, kust den steen, weent op het marmer, — omdat het geen Graf is als dat van Dante of Napoleon, Goethe of Oehlenschläger. —

Omdat het een graf is, dat leeg is.

DE HOOFDSCHEDELPLAATS.

De groote krijgsman Gordon Pasha, een dilettant in de archeologie, dacht indertijd de ware hoofdschedelplaats gevonden te hebben, — dus een andere dan die, welke sinds de eerste tijden na Christus in Jeruzalem vereerd werd. Buiten de Damascuspoort, rechts van den straatweg naar Bethanië en Jericho, zag hij een heuvel, waarvan de vorm hem aan een menschelijken schedel deed denken. De hoogte lag, — en ligt, — even buiten den tegenwoordigen stadsmuur. Dus, besloot de geniale verdediger van Khartum, — dus hier hebben we het ware Golgotha! Hij dacht er niet aan dat Jeruzalem in den tijd van Christus wat meer noordelijk lag dan nu, en dat de muren, die thans de Heilige stad omringen, midden in de zestiende eeuw door Sultan Soliman zijn opgericht.

De kleine heuvel wordt nog „Gordon Pasha's Golgotha" genoemd, maar niemand neemt de stoutmoedige en op zeer oppervlakkige gronden rustende hypothese van den Engelschman ernstig op. De heuvel, waar de grootste gebeurtenis der wereldgeschiedenis plaats greep, ligt nog waar die altijd gelegen heeft, — en daarop verheft zich dezelfde kerk, die ook het Heilig Graf omsluit.

Het is hier de plaats niet om diepzinnige archeologische verklaringen te geven. Bovendien zijn er in allerlei handboeken, lexicons enz. plannen van Jeruzalem te vinden, zooals het er uitzag ten tijde van Christus. Daarop kan men zien, dat de muur, dien Herodes om de Joodsche hoofdstad heeft laten bouwen, heel de naar het Zuiden gerichte helling van den Sionsberg omsloot, maar daarentegen in

Digitized by Birzeit University Library

het Noorden eindigde aan den noordelijken rand van den Mariaberg. Het meest noordelijk lag de sterke vesting Antonia, door Herodes zoo genoemd om Marcus Antonius te vleien. Van deze vesting liep de muur een eind naar het Westen om dan met een scherpen hoek Zuidelijk af te buigen, zoodat heel het terrein, waarop later de Kerk van het Heilige Graf gebouwd is, buiten de muren kwam te liggen. Eerst bij de Jaffapoort op de hoogte van het paleis van Herodes, strekt de muur zich weer in Westelijke richting uit.

Het is waar dat Herodes Agrippa de stad uitbreidde tot ongeveer den omvang, die de latere vesting aangeeft, — maar dat was in het jaar 44 na de geboorte van Christus.

Ten tijde van de Kruisiging en de Graflegging lag zoowel de Hoofdschedelplaats als het familiegraf van Jozef van Arimathea nog buiten de stad. „Jezus heeft buiten de poort geleden", staat er daarom ook in een van de oudste bijbelsche teksten, (Brief aan de Hebreeën 13, 12). „De plaats, waar Jezus gekruisigd werd, was nabij de stad", voegt de Evangelist Johannes er bij (19, 20). „En er was in de plaats, waar Hij gekruisigd was, een hof, en in den hof een nieuw graf . . . ."

Een hoogte in den vorm van een hoofdschedel, — een hof, — in den hof een graf, — en alles nabij de stad, buiten de poort.

Dit zijn de weinige inlichtingen, die wij tot onze beschikking hebben, — uit deze elementen moeten wij ons een beeld vormen. Zal het gelukken?

Ten eerste is het duidelijk dat waar een hoogte is, ook een dal is. Ten tweede waren de Joodsche graven in dien tijd in de rots uitgehouwen.

De plaats, die toen als gerechtsplaats werd gebruikt, was zeker niet die, welke een rijke Jood als Jozef van Arimathea als begraafplaats zou hebben uitgekozen. Het „nieuwe graf", waarvan het Evangelie spreekt, is blijkbaar niet in de rots uitgehouwen geweest waar de galg opstond. (Het kruis was immers gelijk aan de galg van latere tijden, de hoofdschedelplaats bij den Galgenberg), met andere woorden, er zijn op de plaats twee hoogten geweest, een, waarop de drie kruisen stonden, een ander, waarin het graf zich bevond. En tusschen de twee heuvels is een dal geweest.

Dit dal is nog duidelijk te zien, voor een ieder, die Jeruzalem van een hooggelegen punt beschouwt en de twee koepels van de kerk van het Heilige Graf als op den bodem van een kom waarneemt. Van den Bazar daalt men ook langs twee lange trappen naar het plein voor de kerk af. Als men daarop het portaal ingaat, dat door de Kruisvaarders gebouwd is, dan begrijpt men, dat men juist in het dal is tusschen Golgotha en het Heilige Graf, — heel hoog rechts is Golgotha, links het Graf.

Van de rots, waarin het Graf gehouwen was, is niet veel meer over dan de grafkamer zelf; de rest werd bij het bouwen van de Kerk van

Digitized by Birzeit University Library

het Heilige Graf verwijderd. Maar nog dieper zijn er andere grafkamers gevonden, wat bewijst, dat er werkelijk in den tijd van Koning Herodes een begraafplaats geweest is. De rots van Golgotha daarentegen heeft men laten staan, doch die is met metselwerk bedekt, zoodat men slechts op drie plaatsen kan constateeren dat die er is. Op de plek, waar volgens de traditie het Kruis van Christus gestaan heeft is de rots, zoo niet te zien, dan toch te voelen als men de hand door het gat in de vergulde plaat steekt, waarmee de Grieken den steen bedekt hebben. Wat meer rechts is de rotsachtige ondergrond nog duidelijker te constateeren, hier kan men nl. door een opening in den grond een rotskloof zien, die loodrecht door de hoogte gaat. Ook in die opening kan men de hand steken. Dit is de geologische getuigenis van de aardbeving op Goeden Vrijdag op het negende uur, toen „Het voorhangsel des tempels in tweeën scheurde, van boven tot beneden; en de aarde beefde, en de steenrotsen scheurden."

Volgens de legende droop het Bloed van Christus door deze spleet en viel op den bodem van de spleet op een hoofdschedel, die aan niemand anders toebehoorde dan aan den onzaligen stamvader van het menschelijk geslacht. Een Italiaansche pelgrim uit de 14e eeuw, de Franciscaan Fra Niccolo da Poggibonsi, schrijft in zijn pelgrimsboek: „Ik was ook in de kapel, onder den Calvariënberg, want daar is een kapel, Golgotha genaamd, waar het lijk van Adam begraven werd .... Als men de kapel binnenkomt is het zoo donker, en tusschen den berg en het altaar is er juist plaats genoeg voor een mensch om er door te kunnen .... Dáár heeft koning Salomo Adam begraven, en dáár kan men zien hoe de berg van boven tot onder gescheurd is, toen Onze Heer Jezus Christus gekruisigd werd."

De brave Broeder Niccolo vergist zich leelijk als hij koning Salomo den stamvader van het menschelijk geslacht laat begraven. Maar zijn beschrijving is zeer juist, die beantwoordt nu nog geheel aan wat hij in 1346 zag.

Maar van 1346 tot aan den tijd van Christus is een zeer groote afstand, zal de moderne, critische toerist opwerpen. Ja, dat zijn 13 eeuwen. En in die 13 eeuwen is Jeruzalem drie of vier maal aan de aarde gelijkgemaakt. Hadrianus ging zelfs zoo ver, dat hij heel het dal opvulde, waarin het Heilige Graf ligt, laurierboomen en myrthen op het opgehoopte terrein plantte en een tempel aan Jupiter oprichtte in het laurierboschje, en een tempel aan Venus gewijd tusschen de myrthen.

Maar Hadrianus stierf. Eeuwen verliepen, de laatste Heidensche keizer maakte plaats voor den eersten Christelijken, Constantijn zag het teeken des Kruises aan den hemel, zijn moeder maakte een bedevaart naar Aelia Capitolina, liet de laurierboomen en myrthen van Hadrianus uitroeien, ondergroef zijn tempels en vond, even onbe-

Digitized by Birzeit University Library

5. GEZICHT OP JERUZALEM.

Digitized by Birzeit University Library

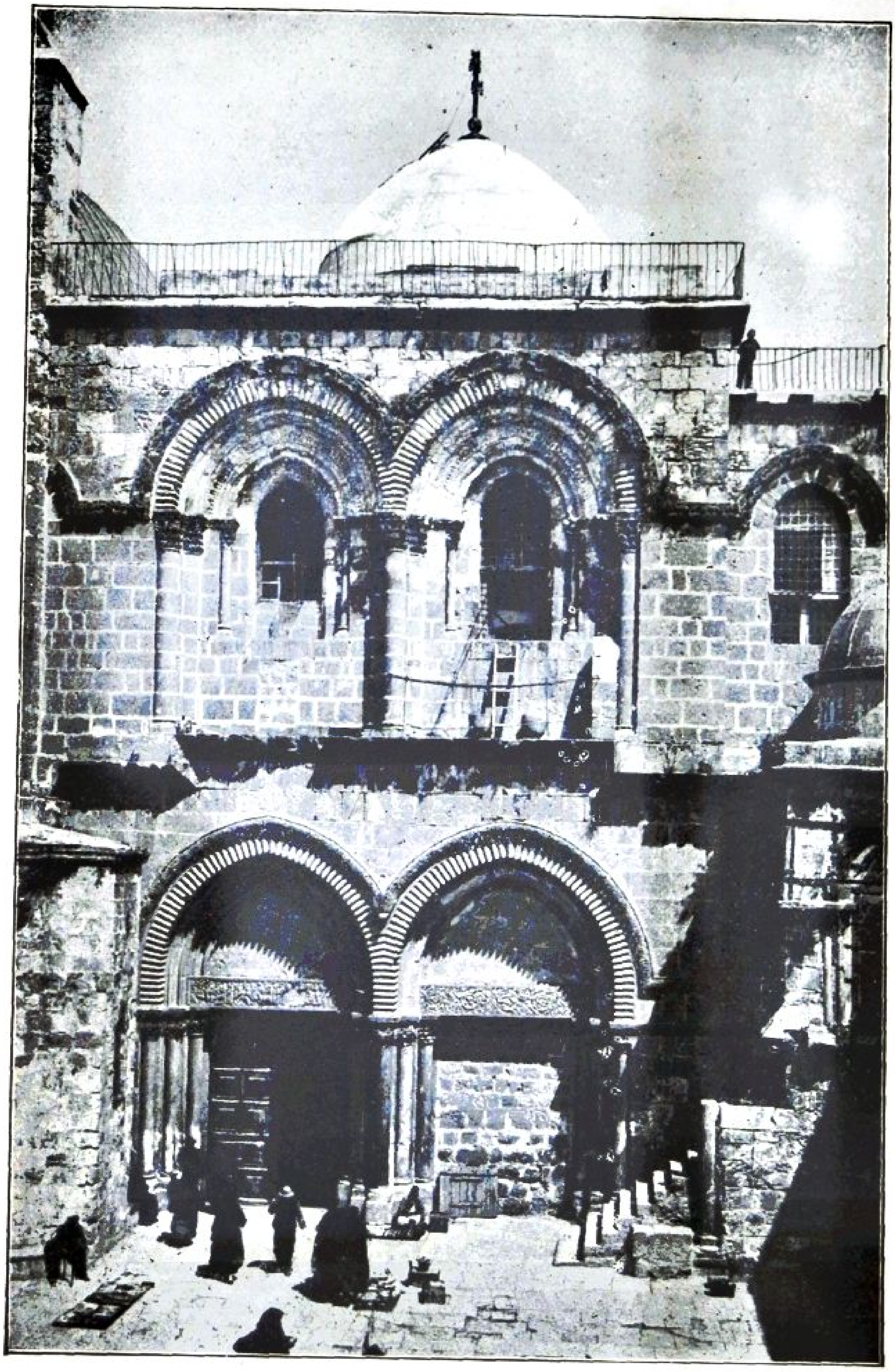

6. INGANG TOT DE KERK VAN HET H. GRAF.

Digitized by Birzeit University Library

schadigd als nu Pompeï, de Heilige plaatsen terug, die de Heiden had laten begraven en in plaats daarvan juist bewaard had.

En van Helena tot aan de Kruistochten is de rij van getuigen onverbroken.

De Franciscanen, die nu, evenals in de 14e eeuw, trouw het Heilige Graf en Golgotha bewaken, begaan dus geen fout tegen de historische waarheid, als zij iederen avond, tegen de schemering, met brandende kaarsen de hoofdschedelplaats bestijgen, langs de nauwe trappen, waarvan de treden door duizenden voeten zijn afgesleten. Daarboven is het rotsvlak van de Hoofdschedelplaats bedekt door een marmeren vloer, en drie altaars wijzen aan, dat hier het Kruis gestaan heeft, dat hier Maria, Johannes en de Heilige vrouwen stonden, en dat hier Jezus van het Kruis genomen werd om naar het Graf gedragen te worden. Vele geloovigen volgen dagelijks de bruine Broeders op hun weg, — allen met brandende kaarsen in de hand en allen buigen vol eerbied en aller lippen raken het koude marmer aan, want hier was het, dat het Kruis gestaan heeft.

GETHSEMANÉ.

Langen tijd waagde ik het niet om naar Gethsemané te gaan. Te sterk en te droef klonken de woorden uit de Heilige Schrift mij in het hart: „En als zij den lofzang gezongen hadden, gingen zij uit naar den Olijfberg" .... „Toen ging Jezus met hen in eene plaats genaamd Gethsemané" .... „En met zich nemende Petrus en de twee zonen van Zebedeüs, begon hij droevig en zeer beangst te worden. Toen zeide hij tot hen: „Mijne ziel is geheel bedroefd tot den dood toe: blijft hier en waakt met mij." En een weinig voortgegaan zijnde, viel hij op zijn aangezicht, biddende en zeggende: „Mijn Vader, indien het mogelijk is, laat dezen drinkbeker van mij voorbijgaan" .... „En in zwaren strijd zijnde bad hij te ernstiger; en zijn zweet werd gelijk groote droppelen bloed, die op de aarde afliepen."

Hoe kan iemand het wagen om de plaats te betreden, waar de grootste aller Menschenzonen in doodsangst streed? Hoe durft iemand, die het asfalt en de gebaande wegen en gladde straten van het aardrijk betreden heeft, zich op de plek wagen, die doorweekt is van Zijn bloed? Van Hem, dien wij Meester en Heer noemen, maar dien wij zoo weinig volgen en gehoorzamen? Moeten we minstens niet — zooals de Muzelman aan den drempel der Moskee — de schoenen uitdoen om barrevoets Gethsemané binnen te gaan?

Van het platte dak van Casa Nova, het hospice der Franciscanen, waar ik logeer, heb ik dikwijls genoeg Gethsemané in de verte gezien. Achter den grooten, donkeren koepel van de Kerk van het Heilige

Digitized by Birzeit University Library

Graf, en achter den nog grooteren en nog donkerder koepel van de Omar's Moskee, verheft de Olijfberg zijn lange, lage glooiing. Op den kam van den Olijfberg verheft zich een rij groote, nieuwe gebouwen — links in de verte het burchtachtige Duitsche Sanatorium, wat nu het verblijf is van den Engelschen gouverneur; dan de Russische Hemelvaartkerk met haar kolossalen toren; daarop een paar Katholieke kloosters (in een daarvan, het zoogenaamde „Onze Vader Klooster" liggen bisschop Svend van Viborg en zijn broeder Eskil begraven). Onder aan de glooiing is een klein cypressenboschje, dat de plaats aangeeft, waar Jezus op den dag van Zijn intocht bleef staan en naar Jeruzalem keek, dat aan den overkant van het dal van Kedron in de zon lag, en weende over de stad: „Och of gij ook bekendet, ook nog in dezen uwen dag . . . ." En geheel aan den voet van den heuvel, bij de oude kerk „Onze Vrouwe van Josafat", waar de vrome Bodil, de koningin van Erik Ejegod, haar laatste rustplaats vond, — heelemaal daar beneden ligt Gethsemané — de hof van Gethsemané, — en niet ver van daar, nog dichter bij de Onze Vrouwe Kerk, een spelonk, die de oude Franciscaan, welke ons rondleidt, noemt: „la grotte de l'agonie".

Ik zeg met opzet, dat de oude Franciscaan die zoo *noemt*, want ik wil niets te doen hebben met archeologen en exegeten. Evenals vier Christen van een verschillend geloof, R.-Katholieken, Grieken, Armeniërs en Kopten, ijverzuchtig en onverzoenlijk hun plaats handhaven bij het graf van Christus, zonder een haarbreed voor elkaar uit den weg te gaan, zoo zijn er ook van de groote heiligdommen drie, of vier verschillende scholen van schriftgeleerden en ruïnenvertolkers. Met een stuk steen in de eene hand, een citaat van een ouden pelgrim, of van Flavius Josephus in de andere, bestrijden zij elkaar: „Hier verkeerde Jezus in doodsangst, hier viel Zijn zweet als bloeddroppels op de aarde Neen, daàr was het . . . . Neen, daàr . . . . Neen, daàr! . . . . Neen, daarboven . . . . daarbeneden . . . . daarginds . . . ." Tenslotte wordt de strijd tusschen de strijdende partijen zóó hevig, dat men bang wordt dat de stukken steen en de oude handschriften tot strijdwapens gebruikt zullen worden. In ieder geval begrijpt men, waarom Franciscus van Assisi zoo'n weerzin had voor de wetenschap, zooals hij over 't geheel afkeerig was van alles wat scheidt en verdeelt en broeder tegen broeder opzet.

A propos bewijzen van oude boeken, — een leek als hij, die dit schrijft, kan niet anders dan er zich over verbazen, hoeveel gewicht er gehecht wordt aan een uitspraak van historische bronnen. Als bijv. de pelgrim van Bordeaux in de 4e eeuw verklaart dat de ruïnes van de rechtbank van Pilatus aan den rechterkant lagen, van Zion komende op weg naar de poort van Samaria, beschouwt de vakhistoricus het daarmee als bewezen, dat de bedoelde plaats werkelijk rechts lag van den pelgrim van Bordeaux op diens weg in Jeruzalem. Ik

Digitized by Birzeit University Library

vind dat men zijn eigen ervaringen slechts om raad behoeft te vragen om te weten hoe gemakkelijk men zich vergissen kan als het er op aankomt om een plaats aan te geven, en hoe moeilijk het is om zelfs 's avonds te construeeren wat men overdag gezien heeft. En hoeveel moeilijker moet zulk een reconstructie-werk geweest zijn voor den ouden, Franschen zwerver, die zijn boek eerst schreef, toen hij weer in Bordeaux zat [1]).

Ik ga daarom op weg naar Gethsemané zonder van plan te zijn om eenige poging te wagen om den strijd der geleerden te beslechten, waar de plaats werkelijk was. Uit den ouden psalm weet ik dat „Over Kedron Jezus treedt", — en ik weet dat de rivier zonder water, over wier steenige bedding nu een moderne brug geslagen is, Kedron is. Zoodra men de brug over is, zie ik links, wat lager dan de weg, de oude romaansche façade van „Onze Vrouwe van Josafat's dal", — daar rust dus Bodil, de koningin van Denemarken! Rechts heb ik het gezicht op het dal van Josafat; de glooiingen naar de stad zijn bedekt door het Mohammedaansch kerkhof, aan den anderen kant blauwen de duizenden en nog eens duizenden met indigo gekalkte graven van het Joodsche kerkhof. De Muzelmannen en de Israëliten willen beiden tot de eersten behooren om op den dag des Oordeels op te staan; want hier in dit dal zal immers de rechtzitting plaats hebben, hier zal de bazuin klinken, en allen die in hun graf liggen zullen voorwaarts schrijden, die goed gedaan hebben zullen het Eeuwige Leven ingaan, die slecht gehandeld hebben zullen de Eeuwige pijnen der Hel ingaan . . . .

Aan den anderen kant van de brug begint dan het stijgen naar den Olijfberg. Een steenachtig pad voert naar den top, naar de plaats waar de Hemelvaart gebeurde en waar een Engel tegen de Apostelen zeide: „Gij, Galileesche mannen, wat staat gij en ziet op naar den hemel?" De Grieken hebben er een klooster gebouwd, genaamd: „De Galileesche mannen".

Maar ik verlaat het steenachtige pad en sla rechts om, tusschen muren, die doen denken aan die langs de wegen buiten Rome. Als ik een paar stappen gedaan heb, kom ik aan een laag gebouwtje. Ik ga de poort door, het hek in aan het einde van de gang, en een paar trapjes af — en sta dan in den hof van Gethsemané. Een vriendelijke Franciscaan groet op zijn Italiaansch, hij heet fra Giulio, komt uit Poggibonsi in Toscane, tusschen Siena en Empoli . . . . Er hangt een sleutelbos aan zijn gordel, hij opent een hek voor mij in het ijzeren traliewerk, dat de oude olijfboomen omgeeft . . . . Ik treed er binnen — *hier* was het!

Hier *was* het . . . . Hier *is* het niet meer. De olijfboomen zijn oud,

---

[1]) Zie „*Gethsémane*" (Paris 1920, blz. 72) van Pater Barnabé Meistermann, die er evenzoo over denkt als ik.

Digitized by Birzeit University Library

zeer oud. Maar negentien honderd jaar oud zijn zij niet. En de aarde er onder, de aarde die op dien Aprilnacht, toen de maan scheen, bevochtigd werd door het bloedzweet van den Menschenzoon, — is schoon bewerkt en als tuin ingericht met vele bloemperkjes, ronde, vierkante, zelfs een paar kruisvormige. In de perkjes groeien anjers, langs den kant van den tuin viooltjes. Fra Giulio, die mee naar binnen is gegaan, brengt me een ruiker groote, blauwe, sterk geurende voorjaarsbloemen — *Mammole*, zooals hij zegt, de echte Toscaansche benaming. Ik herinner me dat ik ze even groot en even blauw en geurend geplukt heb op zekeren voorjaarsdag in Siena ....

Dan komt er een gezelschap van toeristen aan — hooge officieren — dames .... De olijfboomen worden gefotografeerd, — de dames eveneens .... En Fra Giulio, die een oogenblik is heengegaan, komt terug en vraagt of we in zijn bescheiden woning een kop koffie willen gebruiken, — goede, Turksche koffie? Kort daarop wordt er een cosmopolitische conversatie gevoerd om de koffietafel in Fra Giulio's ontvangkamer. En wie van ons hoort wel, als ver, heel ver weg, achter bijna twintig eeuwen verscholen, een oneindig bedroefde stem zeggen: „Kondet gijlieden dan niet één uur met mij waken?"

Digitized by Birzeit University Library

TERRA SANTA.

Er zijn geen grooter vijanden van de Geloovigen dan de Joden en afgodendienaars, en niemand is meer tot liefde tegenover de geloovigen geneigd, dan die zeggen: „Wij zijn Christenen", dit komt omdat er onder hen Priesters en monniken gevonden worden, en omdat zij niet hoogmoedig zijn.

Quranen, vijfde Sura. (Naar de Deensche vertaling van Fr. Buhl, blz. 110).

Digitized by Birzeit University Library

Ik heb reeds gezegd, dat ik in „Casa nova" logeer, het Franciscaansche hospice. Groot en solide verheft het zijn sterke muren midden in het kwartier der Christenen. (Jeruzalem telt een kwartier voor Christenen, één voor de Mohammedanen en één voor de Joden.) Het hospice zou zoo noodig een beleg kunnen weerstaan. De eenige ingang leidt door een solide ijzeren deur en in de kelders is een voorraad waar allen, voor wie er in de 160 kamers van het hospice plaats is, langen tijd op kunnen leven.

Overal waar er het meest behoefte aan is in het Heilige Land hebben de Franciscanen zulke hospicen gebouwd. Er is er een te Bethlehem, te Jaffa, te Ramleh, te Emmaus, een in de geboortestad van Johannes den Dooper, Ain-Karim (in de bergen van Juda), te Nazareth, te Thabor, te Tiberias aan den oever van het meer van Genesareth. Weldra zal ook een „Casa nova" verrijzen aan de oevers van den Jordaan.

Wat een eigenaardige naam: Casa nova — „het nieuwe huis". De naam is aan een zuiver toeval te danken. Toen het groote hospice in Jeruzalem in aanbouw was, geschiedde dit onder toezicht van het nabijzijnde klooster San Salvatore, het hoofdkwartier der Franciscanen in het heilige land. Bij gebrek aan een anderen naam werd het in aanbouw zijnde huis door de Paters in San Salvatore (die feitelijk Italianen waren) eenvoudig weg „het nieuwe huis" genaamd. Die toevallig ontstane naam werd later de vaste benaming en wordt zelfs hier en daar verkeerd gespeld: nova, in plaats van nuova.

Er is mij dikwijls gevraagd of er ook anderen, behalve Katholieken, in „Casa nova" een onderkomen kunnen vinden. Natuurlijk zijn de Franciscaansche hospicen bedoeld voor pelgrims en vooral Katholieke pelgrims. Maar in de maanden, dat ik in „het nieuwe huis" der Franciscanen te Jeruzalem logeerde, heb ik er vrome Anglicaansche dames ontmoet, sceptische Fransche geleerden, een Zweedschen zendeling, die uit Indië terugkeerde, en tot het Zweedsche Zendelingengenootschap te Jonköping behoorde. En de kosten zijn voor allen hetzelfde: naar verkiezing. Ik herinner me een Schot, die met zijn vrouw en zuster vrij lang gastvrijheid genoten had in het huis, en voor zijn vertrek bij mij kwam klagen, dat hij niet betalen kon. Ik richtte mij tot Pater Antonio, die mij glimlachend aanhoorde en nog glimlachender antwoordde: „Zeg dien heer, dat ik hem een gelukkige reis wensch!" De Schot zal zeker later wel zijn schuld

Digitized by Birzeit University Library

betaald hebben; ik heb er in ieder geval nooit meer over hooren spreken.

In Jeruzalem bezitten de Franciscanen, behalve het bovengenoemde San Salvatore, wat het hoofdklooster is, een klooster aan de Via Dolorosa, dicht bij de plaats, waar Jezus gegeeseld werd en het oude klooster naast het Heilige Graf, dat tegen het koepelgebouw op *il Santo Sepolcro* is aangebouwd. Dit laatste klooster is alleen toegankelijk door de Kerk van het Heilig Graf en daar die iederen avond gesloten wordt en iederen morgen geopend wordt, als men den Turkschen portier er voor betaalt, zijn de bewoners van dat klooster feitelijk iederen nacht opgesloten. Daarom is er in de poort van de Kerk van het Heilig Graf een gat gemaakt door een ijzeren ring omgeven, zoo groot als een manshoofd. Daardoor kunnen de opgeslotenen zich met de buitenwereld in verbinding stellen en eventueel voedsel door in ontvangst nemen. Het hangt nl. geheel van de goedheid der Turken af, of de Kerk van het Heilig Graf geopend zal worden of niet. Eigenlijk zijn het twee families die dit beslissen, de eene familie heeft den sleutel naar de kerkpoort, de andere heeft het recht om den sleutel te gebruiken. Dagelijks en ieder op hun beurt moeten de verschillende Christenen, die godsdienstoefening in de kerk mogen houden, een bepaald bedrag aan deze twee families afstaan, de Katholieken, („Latijnen", zooals ze in het Oosten genoemd worden) de Grieksche Schismatici, de Armeniërs en de Kopten. Als men vroeg op is kan men de openingsceremonie bijwonen; dan komen de vertegenwoordigers der twee families, de een met den sleutel, die oud is en groot, de ander met zijn onzichtbaar, maar daarom niet minder werkelijke recht om den sleutel te gebruiken. Dan wordt er een trapje tegen de poort gezet, want het sleutelgat zit tamelijk hoog. De man met den sleutel blijft onderaan het trapje staan, de man met het sleutelrecht klimt het trapje op, en de Christenen die voor de poort hebben staan wachten, mogen nu binnenkomen.

De bevrijding van Jeruzalem in 1917 en de Engelsche bezetting van het land hebben daar geen verandering in gebracht. Het is ook maar een klein ongemak. De Franciscanen hebben erger dingen gezien, in de zeven eeuwen, die verloopen zijn sinds zij de wacht bij het Heilig Graf zijn gaan houden. Want zoo lang is het reeds geleden, dat zij de plaats van „Sion's wachters" innemen. Deze titel, „Sions's wachters", — die in het Noorden nu alleen maar een eenigszins komieken klank heeft, — is nog steeds die van den gardiaan van de Franciscaansche ordeprovincie „Terra Santa". Die had recht van bestaan, toen het hoofdklooster te Jeruzalem van 1335 tot 1552 op den berg van Sion lag, naast „de zaal, waarin de Heer met Zijn discipelen het laatste avondmaal hield, en waar de Heilige Geest over de Apostelen nederdaalde, en Jezus Christus zich aan den ongeloovigen Thomas vertoonde," zooals er in een oud pelgrimsboek staat.

Digitized by Birzeit University Library

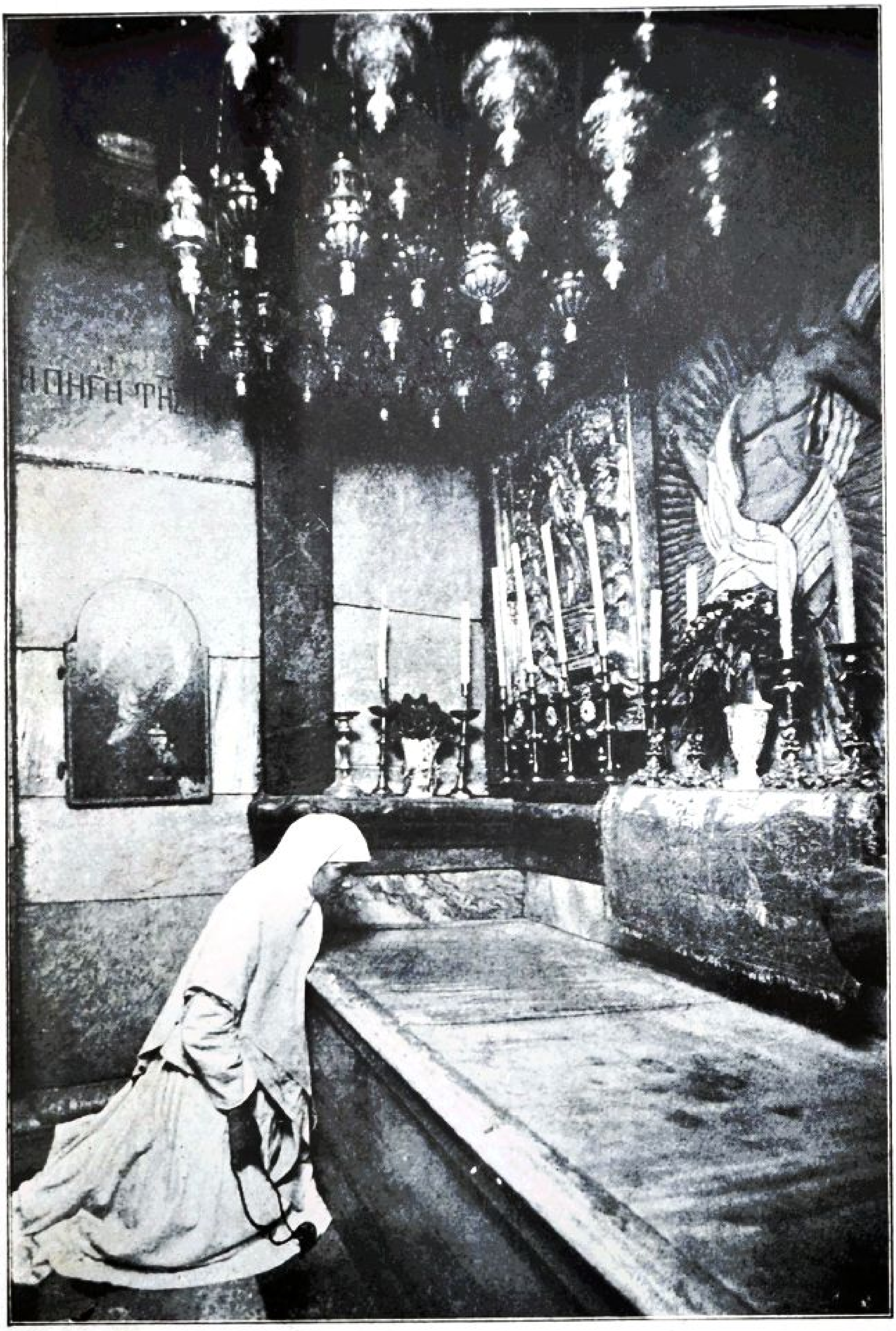

7. HET H. GRAF.

Digitized by Birzeit University Library

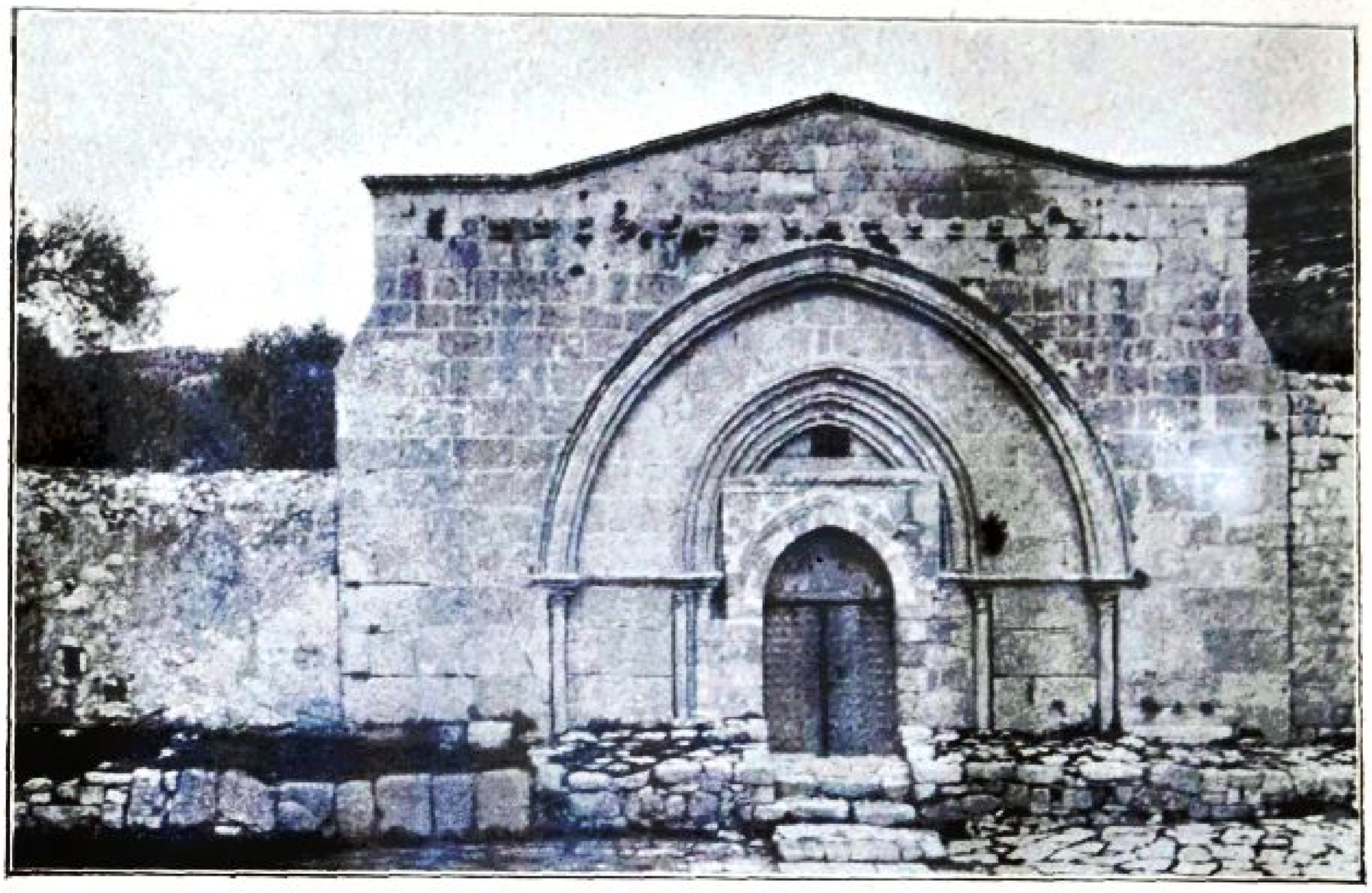

8. HET GRAF VAN O. L. VROUWE.

9. HET DAL VAN KEDRON.

Digitized by Birzeit University Library

Van zijn jongelingsjaren af gingen de verlangens van Franciscus van Assisi reeds uit naar het Oosten. In zijn jeugddroomen zag hij paleizen vol kruisvaandels en schilden met een kruis gemerkt. Maar zijn kruistocht zou actiever worden dan alle andere, — want het zou een kruistocht worden zonder wapens. „Allen die het zwaard nemen, zullen door het zwaard vergaan," — er liggen nauwelijks honderd jaar tusschen de inneming van Jeruzalem (1099) en de groote, beslissende nederlaag der Kruisvaarders bij Qurun-Hattin (1187). Het ware *Latijnsche rijk* in het Heilige Land werd gesticht door den armen man van Assisi, en terwijl alles wat Godfried en Boudewijn, Boemond en Tankred opgebouwd hebben, als puin ineengevallen is, staat het werk van Franciscus van Assisi heden ten dage hechter dan ooit. „Zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen het aardrijk beërven." Gij weet misschien niet, dat als ge in de Oostersch armoedige spreekkamer zit van het klooster San Salvatore te Jeruzalem, tegenover Padre Ferdinando Diotallevi, de custos (zooals het heet) van Terra Santa, de Ordeprovincie der Franciscanen, dat ge dan tegenover een koning zit, wiens rijk zich uitstrekt van Orontes naar den Nijl, en wiens geleibrief u beschermt van Aleppo naar Kaïro, — en nog verder.

Franciscus van Assisi was de eerste in het Westen, die het denkbeeld kreeg om de ongeloovige Muzelmannen te *bekeeren*. Tot dien had de Christenheid er alleen aan gedacht om de aanhangers van Mohamed te vermoorden, — de „heilige oorlog" van den Islam was beantwoord door dien de Kruisvaarders.

Maar op zekeren dag in het jaar 1210 stond een armoedige man uit een klein stadje in Umbrië voor den grooten Innocentius en verzocht hem om een levensregel te bekrachtigen, dien hij met „weinige en eenvoudige woorden", voor zichzelf en zijn volgelingen geschreven had. In dien regel was er een hoofdstuk, waarvan Paus Innocentius in geen enkelen kloosterregel ooit de wederga gezien had. De titel van dat kapittel was: „Over hen, die naar de Saracenen en de andere ongeloovigen trekken willen." En de inhoud was als volgt:

„De Heer zegt: „Zie, ik zend ulieden als lammeren onder de wolven. Weest dus slim als slangen en onnoozel als duiven." De Broeders die op God's aanmaning naar de Saracenen en andere ongeloovigen trekken willen, kunnen zich op twee wijzen onder de ongeloovigen bewegen. De eene wijze is om niet met woorden te strijden of te kijven, maar „ter wille van God ieder schepsel onderdanig te zijn", en te bekennen, dat zij Christenen zijn. De andere wijze is, om, als zij zien, dat het Gode zoo behaagt, Gods Woord te verkondigen en aan te moedigen om te gelooven in God den Almachtige, den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest, den Schepper aller dingen, den Verlosser en Heiland, opdat de ongeloovigen zich laten doopen en Christenen worden, want „zoo iemand niet geboren

Digitized by Birzeit University Library

wordt uit water en Geest, hij kan in het Koninkrijk Gods niet ingaan." Dit en veel anders ter eere van God kunnen zij zeggen, zoowel tegen de ongeloovigen, als tegen anderen, want de Heer zegt in het Evangelie: „Een iegelijk dan die mij belijden zal voor de menschen, dien zal ik ook belijden voor mijnen Vader, die in de hemelen is" .... En waar de broeders ook gaan, moeten zij zich herinneren, dat zij zich zelf overgegeven hebben en dat zij hun lichaam hebben overgelaten aan Onzen Heer Jezus Christus, en ter wille van Hem zich moeten blootstellen aan zichtbare vijanden, zoowel als aan onzichtbare, want de Heer zegt: „Die zijn ziel vindt, zal haar verliezen; en die zijn ziel zal verloren hebben om mijnentwil, zal haar vinden."

Franciscus zelf was niet de eerste, die dit kapittel van den regel zou naleven, maar een van zijn dierbaarste discipels, de edele Egidio, „mijn ridder van de Ronde tafel", zooals de Meester hem liefkoozend schertsend noemde. Egidio was werkelijk een ridder der Ronde tafel, een Sir Percival, (maar zonder diens gebreken en val) een Sir Galahad, wiens geheele leven gewijd was aan *The Quest of the Holy Grail*. In 1215, trok hij „naar gene zijde van de zee", *oltremare*, zooals de oude Italiaansche uitdrukking was als het Heilige Land bedoeld werd. En toen hij in Brindisi kwam, volgens de *Fioretti*, „moest hij er verscheidene dagen blijven, omdat er geen schip gereed was. Maar daar Broeder Egidio altijd van zijn werk wilde leven, bedelde hij om een kruik, vulde die met water en liep er de straten mee door, roepend: „Wie wil water hebben?" En voor zijn werk nam hij brood in ontvangst, of wat hij en zijn reisgenoot verder als levensbehoefte noodig hadden, en daarop trok hij de zee over en maakte een bedevaart naar het Heilige Graf en de andere heilige plaatsen. En op den terugweg bleef hij verscheidene dagen in de stad Acri." (Saint Jean d'Acre). „En daar hij gewend was om van het werk zijner handen te leven, vlocht hij manden en verkocht die, niet voor geld, maar voor brood voor hemzelf en zijn reisgenoot. En voor denzelfden prijs droeg hij ook de dooden naar het graf. Maar als het werk hem ontbrak, at hij aan de tafel van Jezus Christus, door van huis tot huis om een aalmoes te gaan bedelen."

Eerst in 1219 kwam de Heilige Franciscus zelf in het Oosten. Twee vroegere pogingen om de Mohammedaansche landen binnen te dringen waren hem mislukt, ditmaal gelukte het. Op Sint Jan in 1219 scheepte hij zich te Ancona in, waarschijnlijk te zamen met het Italiaansche Kruisleger. Daar kwam hij mee te Egypte aan, waar de Kruisvaarders Damiate belegerden. En daar poogde hij Malek-el-Kamel, den Sultan, te bekeeren, dien Giotto vereeuwigd heeft in de Bovenkerk te Assisi, en waarvan een oude Fransche kroniek in haar trouwhartige taal vertelt:

„Nu moet er nog verteld van twee klerken, die in het kamp te

Digitized by Birzeit University Library

Damiate waren. Zij kwamen naar den Kardinaal, (den pauselijken legaat Pelagio Galvani, een Spaanschen Benedictijn) en zeiden dat zij voor den Sultan wilden gaan preeken, maar niet zonder zijn vergunning. En de Kardinaal antwoordde hun, dat zij daar toe nooit permissie van hem zouden krijgen, en nog minder mochten zij er heen gaan volgens zijn bevel, want hij wilde niet dat zij ergens heen gingen, waar zij zeker vermoord zouden worden; want hij wist wel, dat zij nooit zouden wederkeeren als zij er heen gingen. Zij zeiden, dat, als zij toch gingen, hij zonder schuld was, want hij gebood hun immers niet om te gaan, doch stond het alleen toe. En zij smeekten hem er vurig om. Toen de Kardinaal zag, dat hun wil om er heen te gaan, zoo sterk was, zeide hij tot hen: „Ik weet niet, welke uw gedachten zijn, en of zij goed of slecht zijn. Maar als ge er heen gaat, wacht u dan wel, opdat uw hart en uwe gedachten op den Heer alleen gericht zijn." Zij zeiden dat zij er nooit heen zouden gaan, als het niet was om iets buitengewoon goeds te doen. En toen zeide de Kardinaal, dat zij konden gaan, maar het was volstrekt niet met zijn wil.

Toen verlieten die twee klerken het kamp der Christenen en gingen over naar het kamp der Saracenen. Toen de Saracenen, die wacht hielden, hen zagen komen, dachten zij, dat zij als boodschappers kwamen, of om Muzelman te worden. Zij gingen hen te gemoet, namen hen gevangen en brachten hen naar den Sultan. Toen zij voor den Sultan stonden, groetten zij hem; hij groette hen terug en vroeg hun of zij Muzelmannen wilden worden, of als afgezanten kwamen. En zij antwoordden dat zij nooit Muzelmannen wilden worden, maar dat ze met de boodschap kwamen van God den Heer om zijn ziel te redden .... „want gij moet weten zoowaar, dat, indien gij sterft, in het geloof, dat gij nu hebt, dan zijt gij verdoemd, en zal God nooit Uw ziel bezitten. Daarom zijn wij hier gekomen. En indien ge naar ons hooren wilt en ons een oor wilt leenen, dan verzoeken wij u om de beste mannen in uw rijk te zenden; en tegenover hen zullen wij met de beste redenen bewijzen, dat uw geloof op niets berust."

„De Sultan antwoordde dat zijn geloof aartsbisschoppen en bisschoppen zoowel als goede klerken telde en dat hij buiten hen niets hooren wilde. De twee klerken antwoordden hem: Dat verheugt ons buitengewoon. Roep hen hier, en als ge wilt luisteren naar wat wij te zeggen hebben, en als we niet met goede redenen bewijzen kunnen, dat het waan is, als wij zeggen dat uw geloof op niets berust, laat dan ons hoofd afhouwen." De Sultan liet daarom zijn mannen naar zijn tent komen. En het waren de beste en wijste mannen van het land. En de twee klerken bleven naast elkaar staan.

En toen allen vereenigd waren, zeide de Sultan waarom hij hen had laten roepen en vertelde hun, waarom zij daar vereenigd waren, en wat de twee klerken gezegd hadden en wat zij kwamen doen. En zij antwoordden: „Heer, gij zijt het zwaard der wet, aan u is het om

Digitized by Birzeit University Library

over de wet te waken. En in Gods naam en in dien van Mohammed, die ons de wet gaf, bevelen wij u thans dat gij dezen mannen het hoofd afhouwt, want wij willen hen in geen geval aanhooren. En wij verbieden u om te luisteren naar wat zij zeggen, want onze wet verbiedt ons om hun preeken aan te hooren. En als iemand tegen de wet wil spreken, of prediken, dan beveelt de wet hun het hoofd af te houwen. Daarom gebieden wij u in naam van God en dien van de wet, om hun het hoofd af te houwen, want aldus gebiedt de wet."

Daarop namen zij afscheid, vertrokken en wilden niets hooren. En de Sultan en de twee klerken bleven achter. En de Sultan zeide tot hen: „Zij hebben mij gezegd uit naam van God en dien van de wet om u het hoofd te laten afhouwen, want aldus gebiedt de wet. Maar ik trotseer de bevelen der wet en wil u volstrekt niet het hoofd laten afhouwen, want dat zou snoode ondankbaarheid zijn tegenover u lieden, die uw leven gewaagd hebt ten einde mijne ziel te redden." Daarop zeide de Sultan dat als zij bij hem wilden blijven hij hun veel grond en uitgestrekte goederen zou geven, maar zij zeiden dat zij volstrekt niet blijven wilden, indien men niet naar hen luisteren wilde, maar naar het kamp der Christenen zouden terug keeren, indien hij dat wenschte.

Daarop zeide de Sultan dat hij hen gaarne veilig zou laten terug geleiden naar het kamp der Christenen. En hij liet veel goud en zilver aanbrengen en tapijten van zijde en verzocht hun te nemen wat zij hebben wilden. Zij zeiden, dat zij niets nemen wilden, als zij zijn ziel niet voor God konden redden. Maar zij zouden gaarne wat voedsel aannemen om daarop te vertrekken, daar zij niets anders te doen hadden. Toen gaf de Sultan hun eten, en daarop namen zij afscheid van hen, en liet hij hen veilig naar het kamp der Christenen terug geleiden." [1])

Het oude Fransche verhaal is hoogstens tien jaar na de gebeurtenis geschreven en geeft ons waarschijnlijk wel de historische waarheid. Een van „de twee klerken" is natuurlijk de H. Franciscus, de andere diens metgezel op den tocht naar Jeruzalem, Broeder Illuminato van Rieti. Een handschrift, dat zeer zeker slechts uit de veertiende eeuw dateert, maar zeer goed een vertrouwbare overlevering bevatten kan, bevatte twee interessante inlichtingen over de ontmoeting tusschen Melek-el-Kamel en den H. Franciscus. Voor de Sultan den Um-

---

[1]) *Chronique d'Ernoul et de Bernard le Tresonier*, ed. Mas Laetrie, Paris 1871. Ch XXXVII. Door Golubovich aangehaald: *Bibliotheca Bio-Bibliografica della Terra Santa* — Quaracchi 1906 blz. 12—13. De kroniek van Ernoul en Bernard is van ± 1227—1229.

Bij de H. Bonaventura en (ten gevolge daarvan) op de fresco's van Giotto in Assisi en Florence, is het dispuut, waaraan de Mohamedaansche geestelijken weigerden deel te nemen, een vuurproef geworden. Franciscus biedt aan om door het vuur te loopen ten einde de waarheid van het Cristendom te bewijzen, terwijl de Muzelmannen terugwijken.

Digitized by Birzeit University Library

brieschen zendeling ontving, liet hij een tapijt voor zijn troon uitspreiden, dat geheel met kruisen geborduurd was. „Nu zullen wij eens zien," moet hij daarop gezegd hebben, „of die man werkelijk een Christen is. Als hij op het kruis trapt, zullen we hem zeggen, dat hij zijn Meester oneer aan doet. Als hij niet over het kruis wil loopen, zullen wij hem vragen waarom hij niet gehoorzaamt en naderbij komt." Daarop werd Franciscus binnen geroepen, die kalm over het met kruisen versierde tapijt nader kwam. „Je treedt het symbool van je godsdienst onder de voeten!" riep Melek-el-Kamel uit. „Volstrekt niet," antwoordde Franciscus met Italiaansche fijnheid, „deze kruisen kunnen niet anders zijn dan de kruisen van de twee bandieten, want het Kruis van Jezus Christus hebben *wij*!"

Een volgende vraag was moeilijker te beantwoorden. De Sultan, die de Bergrede gelezen scheen te hebben, vroeg: „Uw Heer en Meester heeft ulieden in het Evangelie geleerd, geen kwaad met kwaad te vergelden, maar, indien iemand u den mantel wil ontnemen hem ook uw gordel aan te bieden. Met welk recht komt gijlieden Christenen dan oorlog met ons voeren in ons eigen land?" „Het schijnt," klonk het antwoord van den H. Franciscus, „dat gij *heel* het Evangelie niet gelezen hebt. Want er staat ook geschreven: „Indien dan uw rechter oog u ergert, trek het uit en werp het van u!" Daarmede wordt bedoeld dat geen mensch, zelfs onze naasten niet, ons zoo dierbaar moet zijn of we moeten ons van hem afwenden en hem van ons afwerpen, als hij ons tracht af te houden van het geloof in God en de Liefde voor God. Maar gijlieden bespot den naam van Christus en tracht met geheel uw vermogen de menschen van Hem af te wenden, daarom overvallen de Christenen te recht u en uw land. Indien gij daarentegen den waren God, uw Schepper en Verlosser wilt erkennen, bekennen en vereeren, dan zullen de Christenen u liefhebben als zich zelve." [1])

De logica, zoowel als de exegese, is hier zwak. Als Franciscus gewild had, had hij op zich zelf kunnen wijzen als iemand, die werkelijk in den geest van de Bergrede kwam, niet met het zwaard, maar met vrede. Misschien had Melek-el-Kamel dat begrepen. Misschien heeft hij begrepen, dat de Christelijke zendeling in de eenvoudige gelapte pij, met het touw vast om het magere lichaam gebonden, een *marabu* was, zooals de Mohammedaansche uitdrukking is voor een heilig man. (Heden ten dage wordt een Katholiek Priester in het Maroccaansch nog een *marabu* genoemd). Zooveel is zeker, dat, toen Franciscus om vergunning vroeg om een bedevaart naar het Graf van Christus te maken, hij die kreeg; de Sultan gaf hem een teeken (*signaculum*) wat hem een vrijgeleide verzekerde. Volgens een oude traditie was dat teeken een gouden ring, doch Franciscus, uit

---

[1]) Zie Golubovich, blz. 36—37.

Digitized by Birzeit University Library

liefde voor zijn Bruid, Vrouwe Armoede, vroeg in plaats daarvan een ring van verguld hout. Daarentegen nam hij zonder tegenstribbelen den hoorn van ivoor aan, dien Melek-el-Kamel hem vereerde en die nog te zien is in de Franciscaner kerk te Assisi.

Na den val van Damiate, den 5den November 1219, — bleef Franciscus nog eenigen tijd in Egypte. Hij was er toen het Kruisleger, op Maria Lichtmis 1220, plechtig zijn intocht hield in de veroverde stad. Maar kort daarop heeft hij Egypte verlaten. Ging hij te voet? Er wordt gezegd, dat hij dichtbij het oude Heliopolis, Matarieh bezocht, waar de Heilige familie woonde gedurende haar verblijf te Egypte. Is hij den langen weg door de woestijn gegaan, zooals Broeder Niccolò van Poggibonsi honderd jaar later de woestijn door trok naar Sinaï? In dat geval heeft hij en de trouwe Broeder Illuminato meer dan eens het hoofdstuk in de *Fioretti* over de volmaakte vreugde kunnen doorleven. Maar, wij weten niet welken weg de vrome reizigers genomen hebben. We kunnen ons alleen verbeelden, dat zij dat jaar de Stille Week en Paschen in Jeruzalem gevierd hebben, en geknield hebben bij de Kerstkribbe in den stal te Betlehem (de Kerstkribbe en het Betlehem, dat Franciscus bij zijn terugkeer in Italië in de grot te Greccio nabootste). Volgens de traditie zou de Umbrische Heilige ook door Samaria getrokken zijn, en gerust hebben aan de bron van Jakob en water uit de bron gedronken hebben en in Nazareth geweest zijn. En hij moet uitgeroepen hebben: „Jezus, Maria, Jozef, hoe zoet is het om met u samen te zijn!" (Gesù, Maria, Giuseppe — com' è dolce lo star' insieme con Voi!" Van Nazareth heeft hij zijn schreden gericht naar het meer van Genesareth, — en heeft hij onderweg den Tabor bestegen, — en langs de Galileesche Zee van Tiberias naar Kapernaum geloopen. Bij Antiochia bekeerde hij de Karthuizer monniken in het Sint Joreskloosters op „den zwarten berg", en terwijl hij in Acri op scheepsgelegenheid wachtte naar Brindisi, sloten vele geestelijken zich bij hem aan. De bisschop der stad, de Franschman Jacques de Vitry, klaagt in een van zijn brieven over de Franciscaansche propaganda onder zijn onderhoorigen. Hij heeft reeds „Meester Mikaël" verloren en „Heer Mads, de parochiepriester bij de kerk van het Heilige Kruis, evenals de voorzanger en Henrik, en ik heb moeite om de anderen terug te houden."

De Heilige Franciscus liet zoodoende een talrijke schare van zijn geestelijke kinderen in het Heilige Land achter. Het eerste Franciscaner klooster in *Terra Santa* was het klooster op den berg van Sion, naast het eeuwenoude *Coenaculum*, de zaal van 't avondmaal, waar het sacrament des Altaars ontstond, en de Heilige Geest neergedaald was op de Apostelen en op Maria. Daarop volgden de kloosters in Betlehem, in Nazareth en al de andere. Het graan, dat de arme man uit Assisi gezaaid had in de steenachtige aarde van Judea ontsproot en droeg honderdvoudig. Maar het werd ook begoten

Digitized by Birzeit University Library

met bloed. De lijst van Franciscaansche martelaars in het Heilige Land is lang, en nog zijn er nieuwe namen bijgekomen gedurende de weinige jaren, die er sinds den oorlog verloopen zijn. Den 20sten Augustus 1919 had de aanval op den trein tusschen Damascus en Haifa plaats, waar ik boven op doelde. De Bedoeïnen hielden den trein tegen te Khirbet-el-Ghazale, 106 Kilometers van Damascus, midden op de hoogvlakte van Hauran. Zij trokken al de Christenen uit den trein en vermoordden die. Leopardo Bellucci, de Franciscaan, die zich onder de reizigers bevond, werd door een revolverschot in den mond gedood; later werd zijn lijk, van alle kleederen ontdaan, aan een paal gespiest gevonden. In hetzelfde jaar waren reeds, tijdens de woelingen in de Armenische stad Muginkderesi, 32 kinderen uit een Katholiek Tehuis voor Kinderen met hun directeur, een Franciscaanschen Pater en twee leekenbroeders, onder het masker van vriendschap in een Mohammedaansch huis gelokt, waar zij, alle wetten der gastvrijheid ten trots, ellendig vermoord werden. Oglu Ali, de gastheer, schoot zelf de drie kloosterbroeders dood, terwijl zijn vrienden in een vertrek beneden de kinderen uit het asiel martelden. De discipels van Franciscus van Assisi worden niet in staat gesteld om de woorden van hun geestelijken vader te vergeten: „Ik zend ulieden als lammeren onder de wolven."

Maar het loon is ook niet uitgebleven. Padre Ferdinando Diotallevi (uit eerbied voor den Heiligen Franciscus is de custos in *Terra Santa* altijd een Italiaan; op hem volgt een Franschman, als vicaris en een Spanjaard als procurator = penningmeester). Padre Ferdinando Diotallevi dus heeft 9 groote kloosters onder zich en 48 kleinere (hier zijn de hospicen bijgerekend). Zijn leger van monniken is 350 man sterk; die leiden de godsdienstoefeningen in 65 kerken en kapellen, waar 49 parochiekerken onder zijn. Verder onderwijzen zij 5000 kinderen in 59 gemeenteschólen, besturen ongeveer vijfhonderd asiels en gestichten voor ouden van dagen, ondersteunen 250 duizend arme gezinnen met in het geheel elf duizend leden en geven jaarlijks ongeveer vijftienduizend pelgrims een onderdak. Het hoofdklooster San Salvatore in Jeruzalem heeft een Weeshuis voor jongens en meisjes (120 weezen), vakscholen en werkplaatsen, waar jongens en meisjes opgeleid worden voor timmerlieden, draaiers, smeden, kleermakers, schoenmakers, en ten slotte een molen, waar al het koren van het klooster gemalen wordt, een bakkerij, waar brood gebakken wordt voor al de monden en de vele armen, een drukkerij, waar boeken gedrukt worden in de voornaamste Europeesche talen en bovendien in het Arabisch, Armenisch, Koptisch en Hebreeuwsch. Bovendien nog een bibliotheek, bestaande uit meer dan tien duizend deelen, waar iedereen vrijen toegang heeft ....

De naam *Terra Santa* houdt dus heel wat arbeid in, en de middelen

Digitized by Birzeit University Library

daartoe worden verschaft door milde gaven, die door heel de Katholieke wereld ingezameld worden door locale „commissarissen voor het Heilig Land", zooals zij genoemd worden. En er is niet weinig noodig. In een oud kasboek van 1906 zie ik, dat er alleen in dat jaar zijn uitgedeeld 78.000 liren in geld aan de armen en voor 125.000 liren aan voedsel en kleedingstukken. En dat was toen de waarde van het geld vijfmaal grooter was dan nu!

Het zou mij niet verbazen indien *Terra Santa* tegenwoordig hard te strijden had met financieele moeilijkheden. Maar Padre Ferdinando Diotallevi is geen vreesachtige kleingeloovige. Het mosterdzaadje, dat Franciscus van Assisi, zevenhonderd jaar geleden in de steenige aarde van Palestina strooide, heeft goed wortel geschoten en is een groote boom geworden, waar in de toekomst de vogels van alle hemelstreken hun nest in de takken zullen komen bouwen.

Digitized by Birzeit University Library

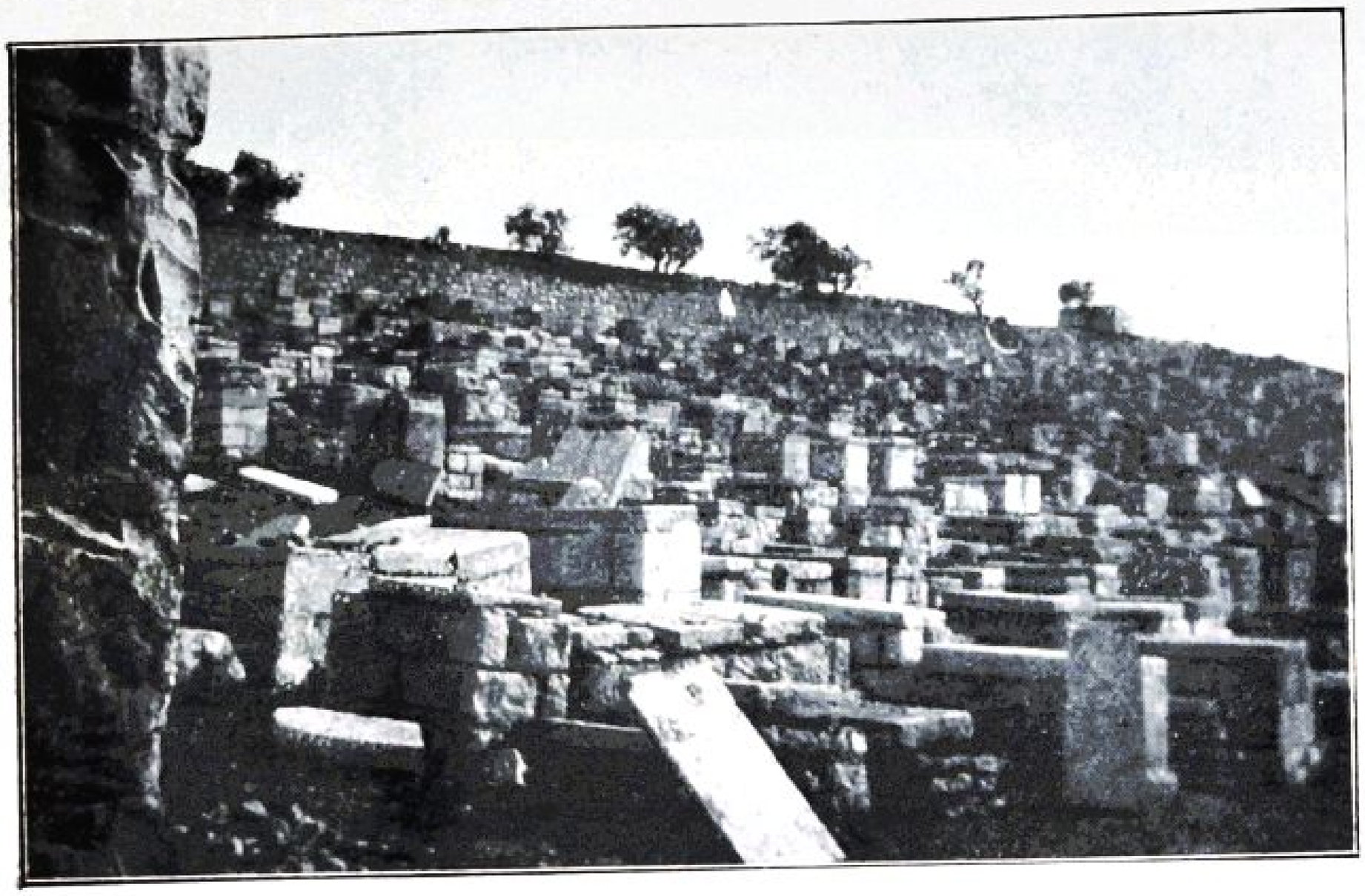

10. GEKALKTE GRAVEN.

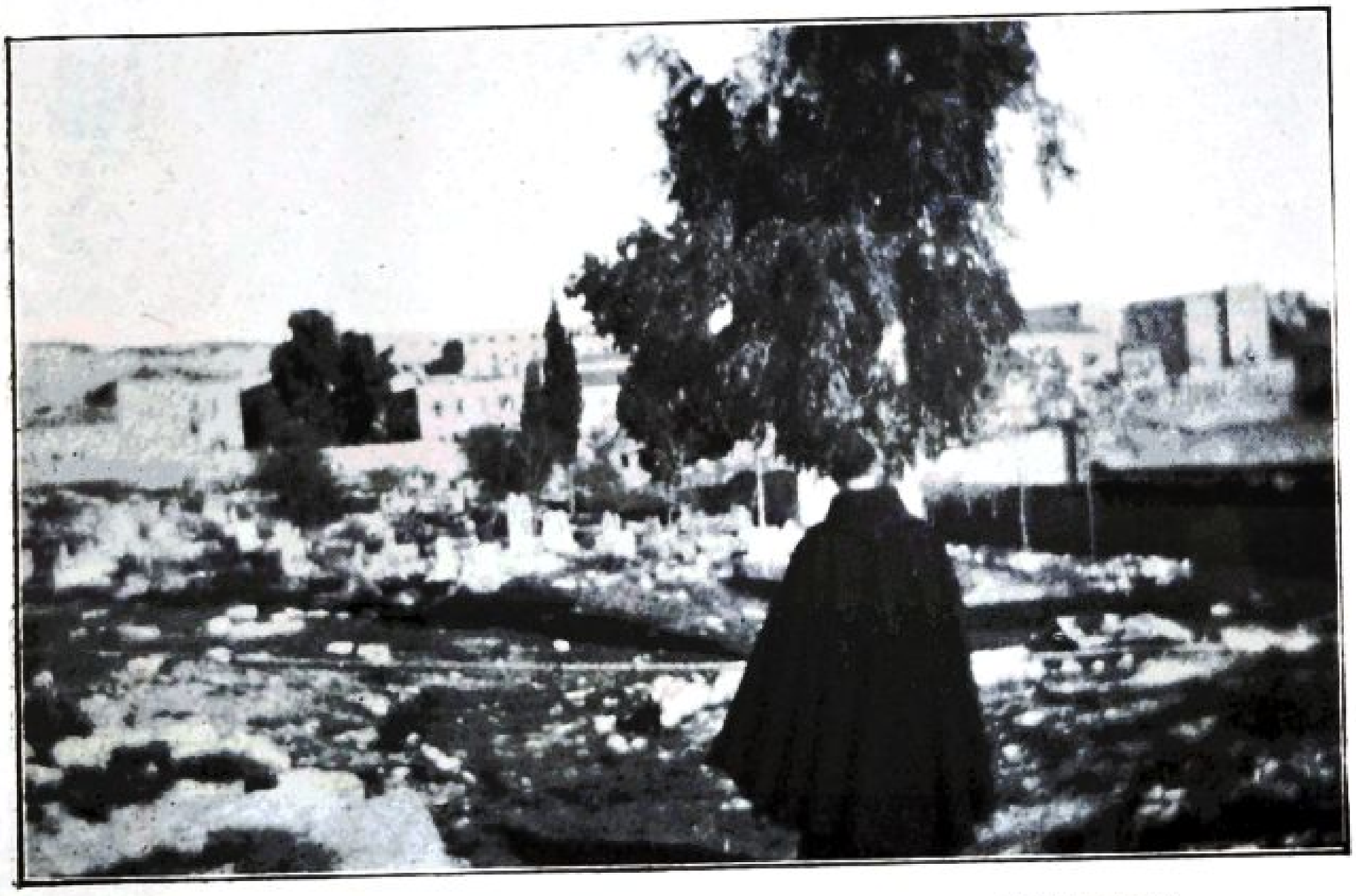

11. MOHAMMEDAANSCH KERKHOF BIJ MAMILLA.

Digitized by Birzeit University Library

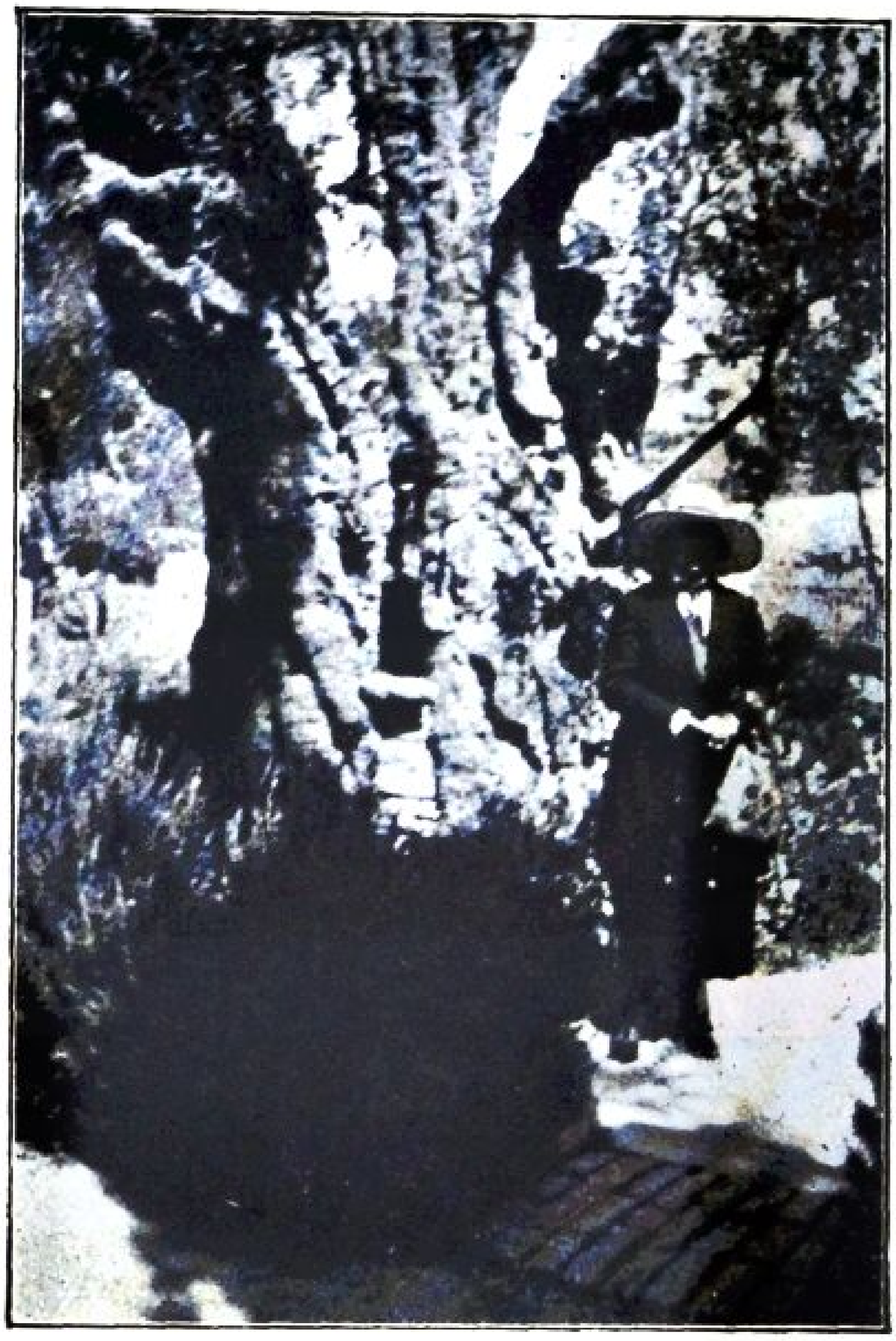

12. GETHSEMANE.

Digitized by Birzeit University Library

BETLEHEM.

„Zegt de Schrift niet, dat de Christus uit het zaad van David zal zijn, en uit Betlehem komen, de plaats waar David woonde?"

Joh. VII: 42.

Fiorito é Cristo nella carna
pura Jacopone of Todi.

Digitized by Birzeit University Library

DE KERSTSTAD.

Te Betlehem is geboren
Een god'lijk Kindekijn,
Dat heb ik mij uitverkoren,
Zijn dienaar wil ik zijn!
Gloria! Gloria! Zijn dienaar wil ik zijn.

Zoo luidt een van de vele liederen, waarmee de dichtkunst het Kerstwonder gevierd heeft en het feest opgeluisterd, dat van alle feesten ons kinderen van het Noorden het naast aan het hart ligt. Moderne kinderen in Denemarken weten misschien niets meer af van het Evangelie. Maar wij allen, die den top van den heuvel overschreden hebben en met snelle voetstappen afdalen naar het donkere punt, door Turgeniev behandeld in „Senilia", en wat steeds duidelijker een vierkant gat in den grond blijkt te zijn, — wij allen voelen, dat de herinnering aan het Kerstfeest dieper dan eenig andere herinnering in ons hart gezeteld is. Kerstavond in de feestelijk verlichte kerk, met frisch geurend dennegroen versierd; Kerstavond met de oude psalmen en de oude, blijde Boodschap; „En het geschiedde in diezelfde dagen" (Juist „het geschiedde," niet „het gebeurde" of „het had plaats", maar het plechtige „het geschiedde".) En dadelijk was er met den engel eene menigte des hemelschen heirlegers, die God prezen en zeiden: „Eere zij God in de hoogste hemelen, en vrede op aarde, aan de menschen van goeden wil." Zooals ik zeide, ik weet niet of moderne kinderen in Denemarken het oude Evangelie kennen. Voor ons, die het hoorden, toen wij kinderen waren, gelukkige kinderen, niettegenstaande wij geen sigaretten rookten en niet naar de bioscoop gingen, — voor ons was de blijde Boodschap van Kerstmis de diepste vreugde, en een herinnering aan het Kerstfeest binnen te roepen doet heel ons wezen trillen en alle koude, die sinds dien ons verstijfd heeft, verdwijnen. H. C. Andersen wist het het is een psalm over het Kind Jezus, die de macht van de sneeuwkoningin breekt.

* * *

Sinds ik het laatst die psalmen heb gehoord is er een halve eeuw verstreken. En nu wandel ik op zekeren morgen, niet heel lang na Kerstmis, den weg van Jeruzalem naar Betlehem op. Het werkelijke Jeruzalem, — het werkelijke Betlehem. En de herinnering aan

Digitized by Birzeit University Library

alle Kerstpsalmen komt in mij op en zonder dat ik het weet, probeer ik te zingen. Maar zingen kan ik nu eenmaal niet, er komen niet anders dan ongearticuleerde geluiden uit mijn keel. En mijn vriendelijke metgezel, de Italiaansche Franciscaner pater, kijkt mij verbaasd aan. We zijn niet in Denemarken, niet in mijn geboortestad, waar ik als kind de psalmen instudeerde en zong, — maar we zijn op weg van Jeruzalem naar Betlehem! En het is vandaag feest in Davids stad. Want heden is het Driekoningendag, maar voor de Grieken, die dertien dagen achter zijn bij de West-Europeesche tijdrekening, is het heden Kerstavond. De Grieksche Kerstavond dus, — maar toch een Kerstavond!

Volgens Scandinavische begrippen is het weer allesbehalve Kerstmisachtig. Hoewel het pas half acht is, schijnt de zon reeds warm. De weg is modderig van den regen van den vorigen dag, vooral het eerste gedeelte tot aan het station. De greppels langs beide kanten van den weg liggen vol geroeste blikjes. De onzalige blikjes, die de strijdende legers vier jaar lang bij duizenden in Palestina hebben achtergelaten, na ze geopend en den inhoud gebruikt te hebben. Overal bevlekken zij het landschap met hun roode roest. De weg is slijk, — de greppels doen dienst als vuilnisbelt, — een eind verder passeeren we de slechtriekende petroleumtanks met het groote bord: *Jerusalem Oil Company Limited*, en uit Jeruzalem komt de eene automobiel na de andere aangesuisd; er wordt nonchalant op los gereden door de jonge Arabische chauffeurs, die er plezier in hebben om de twee „ongeloovigen", den Franciscaan en den armoedig gekleeden pelgrim, te bespatten. Eén roept er in zijn vaart: „Giaur!"

De weg van Jeruzalem naar Betlehem ziet er modern genoeg uit en toch loopen we in de voetsporen der patriarchen. Want dit is de weg naar Hebron en de eikenbosschen van Mamre en de grot van Machpela, — dit is de weg naar Egypte, vanwaar Israël in ballingschap trok en vanwaar Jozef wederkeerde. Dit is de weg naar Saba en naar Madian, en, kijk, daar schrijdt ook een rij dromedarissen ons waardig tegemoet, zooals die, waarop de Wijzen uit het Oosten gereden kwamen om den Koning te aanbidden „goud en wierook aanbrengend en den lof des Heeren verkondigend." De dromedarissen trekken ons voorbij en een waardige, oude Turk komt op een muilezel aangereden, met een sneeuwwitte jas onder den zwarten, wijden Kaftan en met een sneeuwwitten tulband om de roode fez. Padre Nunzio, — zooals mijn Franciscaansche vriend heet, („in 's hemelsnaam geen d'Annunzio", pleegt hij te schertsen) brengt groetend de hand aan het voorhoofd: „Saida!" En de Turk antwoordt: „*Saida! Mas-Schâlaám!*" (Welstand en vrede). „Dat is een brave man uit Betlehem, hij woont in de buurt van ons klooster," verklaart mijn gids.

Digitized by Birzeit University Library

Maar wat is dat daar op den weg? Twee gedaanten, die zoo uit een Middeleeuwsch miniatuur gestapt schijnen te zijn. Twee vrouwen met hooge, witte hoofddoeken, gelijk aan die welke de Franschen „*hennins*" noemen. Hooge, witte hoofddeksels, waaraan een witte sluier hangt.

„Dat zijn Christenvrouwen uit Betlehem," zegt Padre Nunzio. U zult die hoofddeksels in groote hoeveelheid in onze kerken zien. Al de getrouwde vrouwen dragen die."

De twee Betlehemsche vrouwen passeeren ons. Zij zijn ook verder zeer schoon uitgedost in een bizonder artistiek samengesteld kleed, waarvan we de bonte détails in het voorbijgaan niet onderscheiden kunnen, met gouden sieraden om hals en polsen en op de borst. Zij zien er rijk en zelfbewust uit, en dat zijn zij ook, zegt Padre Nunzio. De Christelijke bevolking van Betlehem is werkzaam en bebouwt het land, zoo dat het de oude vruchtbaarheid herkrijgt. Terwijl de Mahomedanen .... ja, kijk zelf maar naar het landschap hier!

Wij zijn nu halverwege Betlehem, (dat anderhalf uur loopen is) en blijven op een heuvel staan, dicht bij het Grieksche Klooster *Mar Elias*, aan den profeet van dien naam gewijd. In het Westen is het land volkomen woest, rood, bruin, grijs, zonder een enkele groene plek, niets dan steen en nog eens steen. „In de Middeleeuwen, in den tijd der Kruisvaarders waren deze bergen nog met bosschen bedekt. Maar de Islam is er over heen gegaan. En die is gelijk aan de geiten, waar de tanden van de geit gebeten hebben, groeit geen gras," zegt de Arabier.

„Op deze hoogte," vervolgt Padre Nunzio, „zagen de Heilige drie Koningen de ster weer, die hen leidde, en die zij in Jeruzalem uit het gezicht verloren hadden." Al zien we de ster niet, we zien toch een lichtgrijs stadje voor ons, onaanzienlijk, bijna niet te onderscheiden, in het sterke morgenlicht, van het lichtgrijze steenlandschap rondom ons. „Dat is Betlehem," zegt mijn gids. En na een paar minuten voortgeloopen te hebben zegt hij, op een plaats waar de wegen zich splitsen: „Langs dezen weg rechts gaat men naar Hebron."

De kleine moskee daarginds, dat is „Rachel's graf".

Rachel's graf .... Wij blijven even staan om het kleine, schoone koepelvormige gebouw te bekijken. Hier was het dus, dat Jakob de vrouw begroef, die hij boven allen liefhad, de bizonder schoone vrouw, die Laban hem eerst tot vrouw gaf na veertien lange jaren dienst, en nadat hij eerst haar had moeten huwen met de ontstoken oogen .... Toen Jakob op zijn sterfbed lag ver weg in Egypte, dacht hij niet aan Lea, maar aan Rachel en over haar sprak hij tegen zijn zoon Jozef. Hij zeide tot zijn zoon: „Toen ik uit Paddan Aram kwam, ontviel mij Rachel in het land Kanaän, op reis toen ik nog een eind weegs van Efrath verwijderd was, en ik heb haar daar, op den weg naar Efrath — dat is Bethlehem — begraven."

Digitized by Birzeit University Library

En daar aan den weg van Efrath, dat is Betlehem, is heden ten dage nog het graf van Rachel te vinden. „En Jakob richtte een wij-steen op haar graf op; dit is *nog heden ten dage de steen van Rachels graf.*"

„Kan men het graf zien?" vroeg ik Padre Nunzio. Maar hij schudt het hoofd. De sleutel is bij den opperrabijn in Jeruzalem. „Er is ook niets bizonders in te zien, een groot, witgekalkt chenotofium in een witgekalkte ruimte. Op zekere dagen van het jaar komen de Joden hierheen om uit den bijbel te lezen en bij het graf te weenen.

„Maar," gaat mijn Franciscaansche vriend voort, „laat ons nu liever aan het Nieuwe Testament denken. Rachel baarde hier op den weg naar Betlehem Benjamin, Israël's jongste en dierbaarste zoon. Maria baarde binnen de poorten van Betlehem den waren Benjamin, Israël's laatste echte kind. Rachel stierf, toen zij haar zoon het leven geschonken had. „En zij reisden van Beth-El, en er was nog een kleine streek lands om tot Efrath te komen; en Rachel baarde en zij had het hard in haar baren." En haar „ziel ging uit." Maria leefde, maar met het zwaard in haar hart, onder de schaduw van het kruis, dat iederen dag en nacht nader kwam. In zijn Evangelie herinnert Matheus aan Rachel naar aanleiding van Betlehem. Het graf was hier dus zeker al in zijn tijd, dus ook, toen Jozef en Maria hier voorbij kwamen — zooals eens Jakob en Rachel."

Voor ons uit hooren we de klokken van Betlehem luiden.

De Koningsweg, die tot nu toe vast en goed begaanbaar was, wordt bij het stijgen weer vreeselijk modderig. Voorzichtig loopen we naar den rand van den sloot, waar we minder diep in het slijk zakken. Automobielen van beide kanten suizen elkaar voorbij en bespatten ons van boven tot onder. Eindelijk komen we aan de eerste huizen, een lange smalle straat, die mij herinnert aan dorpjes in de bergstreken van Toscane.

Boven de deur van vele witgepleisterde huizen, zie ik een blauwgeverfd kruis, wat een teeken is, dat er Christenen wonen.

Wij passeeren een bazaar, — rijen winkels met bonte stoffen, en voorwerpen van parelmoer en olijfhout. Feestelijk gekleede menschen krioelen dooreen, allerlei verschillende typen, Muzelmannen, Joden, Griekinnen, Bedoeïnen en in de eerste plaats Betlehemsche matronen, met hun hooge, witte hoofddeksels en prachtige borstsieraden, ware „Brisingamén", (om eens oud-Noorsch te praten).

De bazarstraat loopt uit op het plein voor de „kerk van de Geboorte van Christus", waar er ook markt gehouden wordt en ook de menschen elkaar verdringen. Er is een klein deurtje in de groote, kale façade, nog lager dan dat, wat naar 't Heilig Graf voert. Ik buk om mijn gids daar te volgen, en bevind mij, na de sterke zon in de buitenlucht, plotseling in een duisternis, waar ik geen hand voor oogen zien kan. Voorzichtig tast ik met mijn voet, waar ik loop en

Digitized by Birzeit University Library

volg, bijna tegenstribbelend, hem, die mij leidt, of mij bijna meetrekt. Dan voel ik opeens een paar treden. „Pas op uw hoofd," hoor ik. Ik buk zoo diep ik kan, weer een paar treden, — en dan stralen er plotseling lampen in de duisternis, die mij als een zwarte band op de oogen drukt. Onder de lampen in den vloer ingelegd, een zilveren ster: „Hier werd Jezus Christus geboren uit de Maagd Maria."

„Hic de virgine Maria Jesus Christus natus est."

KOPENHAGEN AAN DE KRIBBE.

„Ja, nu moet u niet boos zijn, beste Meneer Jörgensen, maar u moogt niet van mij verlangen dat ik geloof, dat *Christus in een Kerk geboren is*!"

O! Die stem uit Kopenhagen heb ik meer dan eens in het Heilige Land gehoord. Henrik Ibsen wierp de vraag op: „Is het groote, werkelijk groot?" De Deen heeft een anderen twijfel: „Is het ware, werkelijk waar?"

Of eigenlijk is er volstrekt geen twijfel, want als de Deen met zijn lievelingsvraag voor den dag komt, dan ligt het antwoord reeds in de vraag verborgen. En het antwoord luidt: „Het is *niet* waar! Dat is iets, wat men ons maar wil wijsmaken."

In de kerk van het Heilige Graf te Jeruzalem werd die speciaal Deensche gemoedsstemming mij het eerst duidelijk. Ik stond er de ligging van Golgotha uit te leggen, en van den hof van Jozef van Arimathea, en van het Graf in de rots, — en vertelde welke veranderingen deze plaatsen door de eeuwen heen ondergaan hadden. En terwijl ik me haastig omwendde, zag ik mijn landslieden glimlachen. Een heel zwak glimlachje was het, want ze mochten me wel, ze vonden het erg aardig van me dat ik me daar al die moeite gaf. De glimlach drukte uit dat zij zich over me amuseerden, of medelijden met me hadden, eigenlijk meer iets tusschen deze twee in. Het was een glimlach van medelijden, — en van beter weten.

Niet dat zij hoegenaamd iets wisten wat hun het recht gaf om mijn woorden te betwijfelen, neen, het waren gewone toeristen, die zich alleen met hun Baedeker op de reis hadden voorbereid, — *als* zij dat tenminste gedaan hadden. Zij hadden geen bibliotheken bezocht en waren niet bij uitgravingen tegenwoordig geweest.

Maar zij glimlachten ook niet vanwege hun kennis, maar uit een onwetendheid, die zoo diep en grondig is, dat die een overtuiging voor hen geworden was. Waar het ware Graf van Christus anders kon zijn, waar het werkelijke Golgotha dan wezen kon, — dat interesseerde hun minder, of in het geheel niet. Zij waren nog niet bij *„The Garden Tomb"* geweest, dat de Engelschen in een mooi aangelegden tuin bij het Golgotha van Gordon Pasha laten zien. Het stond

Digitized by Birzeit University Library

voor hen vast, — en het was het eenige wat vast stond, dat waar ter wereld het Graf van Christus en Golgotha ook konden zijn, *hier*, waar men zei dat het was, *hier* was het niet! Men zou hun niet inbeelden dat Christus in een kerk begraven lag, en natuurlijk evenmin (wat niemand trouwens beweerde!) dat Hij in een kerk geboren was.

Maar ik kan tot troost van den modernen Kopenhagenaar mededeelen, dat hij de eerste niet is, die de echtheid betwijfeld heeft van de geboortegrot in Betlehem. Zelfs twaalfhonderd jaar geleden ontkenden de Oostersche heritieken, dat Jezus in een grot geboren was „want daarvan staat niets in de Evangelies". Dat is waar. Lucas zegt alleen: „En zij baarde haren eerstgeboren zoon, en wond hem in doeken, en legde hem neder in de kribbe, omdat voor hem geen plaats was in de herberg." Uit de Schrift weten we alleen, dat Jezus geboren werd op een plaats, waar een kribbe was, — dus in een stal.

Maar in het Oosten werd een grot vaak tot stal ingericht. Dicht bij Jeruzalem, vlak voor de muren, op de plaats *Sanct Peter in Gallicantu* geheeten, heb ik zulke natuurlijke stallen gezien met kribben en hooi, ezel en os. In Bethsahur, bij Betlehem, en bij Kana in Galilea heb ik eveneens dergelijke stallen gezien. In 160 schreef de H. Justinus in zijn dialoog met Tryphon den Jood [1]): „Daar Jozef in Betlehem geen plaats had, waar hij wonen kon, richtte hij zich in een grot in bij de stad, en terwijl zij daar vertoefden, baarde Maria Christus en legde hem in een kribbe. En daar bezochten ook de Wijzen uit Arabië hen."

De Apocriefe boeken komen overeen met den schrijver uit den oud-kerkelijken tijd. Deze (niet canonische) geschriften leeren ons, wat de eerste Christelijke gemeenten algemeen geloofden van Heilige lieden en hun leven. Het zoogenaamde Evangelie van Jezus' Kindsheid dat dagteekent uit het midden der tweede eeuw en aan den Apostel Jacobus wordt toegeschreven, bevat het volgende verhaal: (Maria en Jozef), waren halverwege (Betlehem), toen Maria zeide tot hem: „Help mij van den ezel af, want dat wat in mij is, dringt en wil geboren worden!" Toen hielp hij haar van den ezel en zeide: „Waar zal ik je heen brengen, opdat ge u verbergen kunt . . . ." En hij zag een spelonk en liet haar daar binnengaan." In de zoogenaamde „Geschiedenis van Jozef" zegt het Kind Jezus: „Maria, mijn Moeder, baarde mij in Betlehem, in een grot bij het graf van Rachel."

Het graf van Rachel ligt, — zooals wij boven zeiden, — een flink stuk buiten Betlehem, waar de weg een bocht maakt naar Hebron. Misschien heeft de schrijver van het apocriefe geschrift zich vergist in de grot, waar Maria baarde en de plaats bij *Mar Elias*, het Griekssche Eliasklooster halverwege Jeruzalem en Betlehem, waar een put

---

[1]) Zie „Bethléem" (Parijs 1914) Monographie van Vincent en Abel blz. 1—18.

Digitized by Birzeit University Library

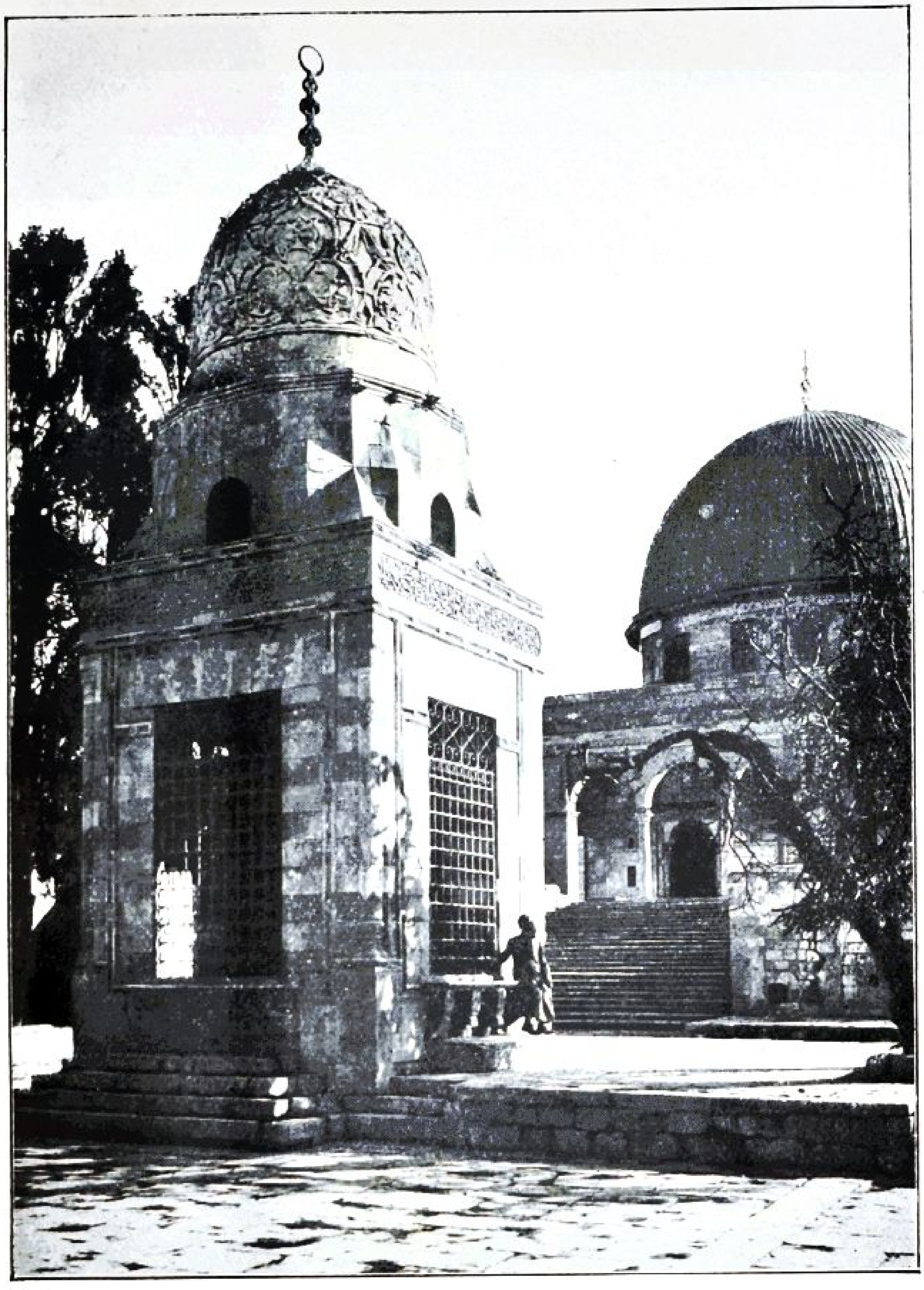

13. MOHAMMEDAANSCHE HEILIGDOMMEN OP HET TEMPELPLEIN IN JERUZALEM.

Digitized by Birzeit University Library

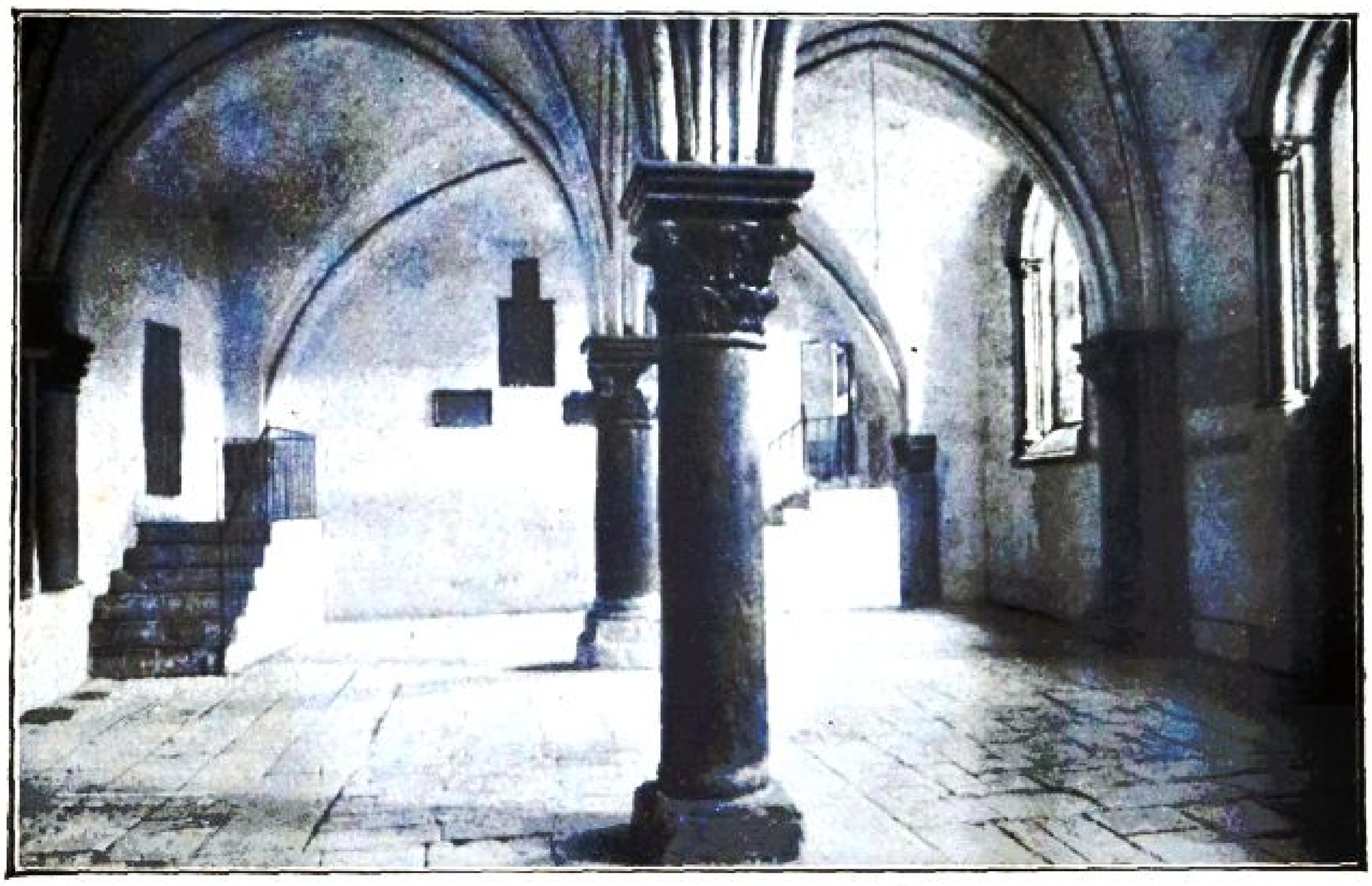

14. DE ZAAL VAN HET AVONDMAAL OP DEN BERG VAN SION.

Digitized by Birzeit University Library

aan den weg ligt en waar vroeger een kerkje stond, gewijd aan „Maria's rust". De put wordt heden ten dage nog door de Arabieren genoemd *Bir-el-Kadismu*; in het Arabische „*Kadismu*" is het Griekssche woord *Katisma* verborgen, wat „rust" beteekent. De Arabieren weten ook te vertellen van Vrouwe Maria die aan dien put rustte, en het is volstrekt niet onmogelijk, dat de traditie wat dat betreft de waarheid zegt. Een bron of een put heeft in het Heilige Land, als in heel het Oosten, een beteekenis waarvan wij ons in ons waterrijk Noorden geen voorstelling van kunnen maken. Men moet de steenachtige landschappen van het Orient gezien hebben en in haar woestijnen geloopen hebben om te begrijpen, dat de geschiedenis der Patriarchen doorweven is met verhalen over het graven van putten. „En Izak woonde bij den put Lachai-Roï; zie hij is tusschen Kades en den Bered." (Let op de topografische plaatsaanduiding, die van zooveel belang is voor het zwervende herdersvolk.) „Izak nu was in de woestijn aan den put Lachai-Roï" gekomen en hij woonde in het Zuiderland.

Izak nu groef de waterputten weder op, die de knechten van zijn vader Abraham gegraven en de Filistijnen na den dood van Abraham dichtgeworpen hadden, en gaf ze dezelfde namen die zijn vader er aan gegeven had. Toen de knechten van Izaäks in het dal groeven, vonden zij daar een put van levend water ; maar de herders van Gerar maakten twist met die van Izaäk en zeiden: Ons behoort het water! Daarom noemde hij den put Esek, (twist), omdat zij oneenigheid met hem gehad hadden. Hierop groeven zij een anderen put, en ook daarover ontstond twist ; waarom hij dien Sitna (tegenstand) noemde. Vandaar brak hij op en groef een anderen put, en over dezen twistten zij niet.

Hij noemde dien Rehoboth (ruimte).

In de eikenbosschen van Mamre bij Hebron worden nog de put van Abraham getoond en de bron van Sara; terwijl de put van Jacob te Sichar is. Op weg naar Gaza ligt de bron, waar Philippus den schatmeester doopte van de Ethiopische koningin, een bron die nog steeds vloeit. De putten en bronnen in het Heilige Land zijn nog op dezelfde plaatsen te vinden als voor drie en vier duizend eeuwen geleden. De put, die de moderne reizigers bij het Grieksche Eliasklooster opmerken halverwege Jeruzalem en Betlehem, kan dus zeer goed die zijn, waaruit de Wijzen uit het Oosten hun kameelen lieten drinken, en Jozef met zijn zwangere vrouw kan hier heel goed gerust hebben en van het water gedronken hebben. Maar de grot, waar Maria baarde, ligt veel nader bij Betlehem, vlak bij Betlehem. Zóó dicht, dat toen Origenes reeds in het jaar 215 in Palestina reisde, die in de stad zelf lag. De Grieksche kerkvader schrijft nl. in zijn boek tegen Chelsos, den Griekschen filosoof (248), dat men „in Betlehem de grot vertoont, waarin Jezus geboren is, en in de grot de kribbe, waarin Hij

Digitized by Birzeit University Library

gelegd is." Wat men vertoont is zeer bekend in die streken, ook onder hen, die niet van ons geloof zijn, nl. dat de Jezus die door de Christenen aanbeden en bewonderd wordt in die grot geboren is."

Een „van hen die niet van ons geloof zijn", en wel Keizer Hadrianus (117—138) getuigde dan ook op *zijn* manier van de geboorte van Christus in de grot. Evenals hij in Jeruzalem Golgotha en het graf van Christus liet ontheiligen door heidensche tempels op te richten op die heilige plaatsen, wilde hij ook het Heiligdom in Betlehem profaneeren. Hij veranderde het in een Adonisgrot (deze halve god werd juist in spelonken en onderaardsche kapellen vereerd) en liet er een boschje om planten van den door Adonis geheiligden boom, den donkeren droeven taxis. „In de grot, waar eens het kind Jezus weende in zijn wieg, klonk nu het klaaglied over den minnaar van Venus", klaagt Hieronymus.

Deze heiligschennis duurde tot aan Constantijn. De eerste Christelijke Cesar verdreef de Adonispriesters, hakte het heilige boschje om en liet een Christelijke basiliek bouwen op de kribbe in de grot. Later heeft Justinianus het werk van Constantijn herbouwd, en de kruisvaarders hebben het vernield. Maar de kerk is niet van plaats veranderd, de zuilen waarop die gebouwd is zijn te solide. Die staat waar die vijftien eeuwen geleden stond, op de plaats waar het Woord Vleesch werd. *Hic de Virgine Maria Jesus Christus natus est.*

HET GEZANG DER ENGELEN.

De Engelen zongen het eerst voor de herders des velds.

De Engelen zongen het. Ja, zoo staat er in den ouden Kerstpsalm, „heerlijk is het gezang der Engelen" staat er in een anderen. En het Evangelie verkondigt: „En van stonden aan was er met den Engel eene menigte des hemelschen heirlegers, prijzende God en zeggende: Eere zij God in de hoogste hemelen en vrede op aarde, in de menschen een welbehagen!" Er staat dat de Engel deze woorden „zeide"; maar de kerk van Christus *zingt* haar *Gloria in excelsis Deo,* omdat zij gelooft dat de Engelen ook zongen. Zoo dacht ook de oude psalmist, die zeide: „Looft den Heer, looft Hem, al zijn Engelen! Looft Hem, al zijn heirscharen." „Looft den Heer, zijne Engelen! Gij krachtige helden, die zijn woord doet, gehoorzamende de stem Zijns woords." („Gij zijne dienaars, die zijn welbehagen doet!"). De „heirscharen", die David aanmoedigde om den Heer te loven, zijn dezelfde als de „menigte des hemelschen heirlegers", die van stonden aan met den Engel was, prijzende God.

Maar bestaan er werkelijk Engelen? Is „Engel" meer dan een symbolische aanduiding van het goede in den mensch, zooals „dui-

Digitized by Birzeit University Library

vel" dat voor het kwade is? Bestaan er werkelijk *Engelen* buiten de menschheid, gevleugelde wezens die half mensch en half groote vogels zijn, — en die zingen kunnen? Als zij kunnen zingen, moeten zij een mond hebben, een keel en longen, alles wat noodig is om tonen te kunnen voortbrengen.

Zoo kan er soms op eens een wolk van twijfel in het geloovig gemoed oprijzen, een kleine wolk zooals de profeet heel in de verte op de zee zag opstijgen „niet grooter dan een mans hand", maar die plotseling den hemel bedekt had en de zon verborg, waarop er een groote regen kwam ....

Hebben de Engelen een mond, lippen, een keel en longen, daar zij dus zingen kunnen?

Een predikant van de Deensche Staatskerk bekende eenige jaren geleden hoe die vraag in hem was opgekomen — tegelijk met andere dergelijke — en hoe er een storm van twijfel over hem was heen gevaren en zijn levensboot bijna gekapseisd was. Het eigenaardige van dergelijke vragen is, dat zij betrekkelijke ondergeschikte punten betreffen van het Christelijk geloof, — en dat deze punten juist, omdat zij van ondergeschikt belang zijn, zwak te bevestigen zijn, of in het geheel niet. Dat God mensch geworden is, dat Jezus van Nazareth de Zoon Gods is, dat kan men gemakkelijk genoeg gelooven. Dat oude dogma is dan ook op meer dan één wijze uit te leggen. Zelfs een modern predikant kan zijn kerstpreek houden zonder aanstoot te nemen aan het oude geloofsartikel: en aan Jezus Christus, onzen Heer, Zijn ééngeboren Zoon.

Maar dan hebben we op eens de Engelen. Die dalen uit den hemel neer (en waar is de hemel in het wereldstelsel van Copernicus, van waar zij komen?). En zij stijgen weer ten hemel, en waar is, van een astronomisch gezichtspunt de hemel waarnaar zij terugkeeren? Zij zijn omstraald door de „Heerlijkheid des Heeren", en zij openen hun lippen om „God te loven". (De Evangelist noemt zelfs de woorden van hun lofzang, en in welke taal werd die gezongen?)

Ja, daar staan de moderne theologen voor den kolossalen berg van het bovennatuurlijke. Hier is Rhodos, — daar moet de sprong gewaagd worden! De predikant van de Deensche Staatskerk, waar ik boven op doelde, deed den sprong op *zijn* manier. „Ik wil weer kind zijn en de Engelen hooren zingen," riep hij uit om zich van den ondergang te redden. Maar dat was maar een persoonlijke oplossing.

Is er een andere, die algemeen aangenomen is? Ik geloof van wel. En ik hoop, dat die van een Katholiek standpunt niet heterodox is. Ik ga in ieder geval uit van de kerkelijke leer, dat de Engelen zuiver onlichamelijke geesten zijn.

Deze zuiver geestelijke geesten worden nl. alleen in beeld in gedaanten voorgesteld, die op menschen gelijken. Zij hebben volstrekt de veelkleurige vleugels niet, waarmee zij rondvliegen op de

Digitized by Birzeit University Library

fresco's van fra Angelico of Cimabu, zij hebben evenmin de poezelige kinderlijfjes die op de schilderstukken uit den baroktijd op het dons der wolken rondspringen. En te recht, want iedere openbaring van Engelen aan de menschen *is* symbolisch, heeft plaats door een visioen. „Een gezicht van Engelen", is juist, zooals het woord het uitdrukt „een gezicht". Als Zacharias den tempel uitkomt en stom geworden is, begrijpt het volk, dat „hij een gezicht in den tempel gezien had". De godvruchtige Cornelius in Cesarea „zag duidelijk in *een gezicht*, ongeveer den negenden ure des daags, een Engel Gods tot hem inkomen". Toen Petrus door een Engel uit den tempel verlost werd, denkt hij eerst te droomen, tot hij tot zijn vreugde ontdekt dat het werkelijkheid is. Het was geen droom geweest, maar wat er gebeurd is, is toch gebeurd onder een specialen geestestoestand, anders dan gewoonlijk, maar ook anders dan die in een droom. Daarom staat er geschreven: „Toen Petrus *tot zich zelf kwam*, zeide hij: Nu weet ik waarachtiglijk, dat de Heer zijn Engel uitgezonden heeft en mij verlost heeft uit de hand van Herodes."

Iemand, die Engelen „ziet", verkeert in een visionnairen toestand en zoodra het gezicht voorbij is „komt hij tot zichzelf".

Het is ook waar, dat de Engelen niet zingen kunnen, want zij hebben geen lichaam, geen longen en geen lippen. Dat is even waar, als dat Engelen in het geheel niet te zien zijn. Het zijn zuivere geestkrachten.

Maar deze zuivere geestkrachten kunnen zich aan ons openbaren, — en dan gebeurt het onder vormen en op een wijze, die onze zintuigen kunnen opnemen. En zij kiezen de twee hoogste van onze zintuigen, het gezicht en het gehoor. Het teeken van hun tegenwoordigheid is een licht, een glans, een „klaarte des Heeren". Zij vertoonen zich als iemand in witte kleeren, „in blinkende kleederen". De gedaante is „gelijk een bliksem en zijn kleeding wit gelijk sneeuw". Stralende witheid, schitterende sneeuw, verblindende bliksem — in deze vormen toonen de onbelichaamde geesten zich aan de kinderen der aarde.

En wat zij ons mede te deelen hebben, vormt zich in onze ooren tot tonen, schooner dan eenige aardsche muziek. De Apostel Paulus kan niet anders zeggen van het gezang der Engelen, dan dat het iets is „wat geen oor gehoord heeft". De Apostel Johannes schrijft in een aardsche taal den lofzang neer der vier en twintig oudsten, dien hij hen voor den troon van het Lam heeft hooren zingen. Franciscus van Assisi wordt verkwikt door het snarenspel van een hemelschen afgezant, en zijn ziel wordt van zoo'n heerlijke zoetheid vervuld, alsof hij niet langer een lichaam had en geen stille pijnen meer kende. „Maar als de Engel zijn strijkstok nog eens over de snaren gestreken had," vertelde Franciscus 's morgens aan Broeder Leone, „dan zou mijn ziel van onweerstaanbare zaligheid van mijn lichaam gescheiden worden."

Het gezang der Engelen is gehoord door Paulus, Johannes en den

Digitized by Birzeit University Library

H. Franciscus. En Ansgar, de Deen, heeft het gehoord in het visioen dat hij den nacht van Pinksteren had. En toen Catharina van Siena op winteravonden met een helderen hemel van sterren bezaaid in haar tuintje wandelde op het platte dak van haar huis en luisterend de diepten van het heelal inkeek, hoorde zij heel in de verte het gezang der hemelsche heirscharen. In Januari ontmoette haar biechtvader, Tommaso della Fonte, de Dominicaan, haar op zekeren avond daar boven in haar tuin, en zij zeide tot hem: „Padre, hoort u hen niet boven in den hemel zingen? Zij zingen niet allen gelijk; zij, die hier beneden God het meest hebben liefgehad, hebben de helderste en schoonste stemmen. — Ach, Padre, Padre, — hoort u Magdalena dan niet zingen? Zij zingt zóó schoon en zoo liefelijk, haar stem klinkt boven alle anderen uit!" Tommaso della Fonte hoorde niets; hij zag alleen de heldere sterren schitteren aan den klaren vorsthemel en het bleeke gelaat van zijn biechtkind, naar den hemel opgeheven, stralen. Totdat zij plotseling het hoofd boog en in bittere tranen uitbarstte uit verlangen naar de plaats, waar de Engelen zich ophouden.

Zeker, de Engelen zingen . . . . Zij zongen op de weide bij Betlehem, zij zongen boven het bescheiden huis van den verver Jacopo Benincasa in Siena . . . . En zij zingen heden ten dage nog, voor hem, die ooren heeft om te hooren.

DE DRIE RINGEN.

Het landschap rondom Betlehem is, zooals over het geheel het landschap in Judea, streng. Het is een natuur van louter steenen. Vooral aan den Oostkant, in de richting van de Doode Zee, ziet men niet anders dan bruine hoogten, geelbruine hoogten, roodbruine hoogten, verdeeld in steenachtige velden door steenen van elkaar gescheiden. Heel in de verte zweeft een nevel over de Doode Zee en door dezen nevel glinsteren in een zonnestraal de bergen van Moab.

Zoo zien de omstreken van Betlehem er uit in Januari, en ik zag niet veel verschil toen ik er in het begin van Maart terugkwam om er wat langer te blijven.

Als ik aankom is het avond. Evenals de vorige maal neem ik mijn intrek in Casa nova. Ik breng een kort bezoek aan de grot, zwak schijnen de lampen boven de zilveren ster — rechts, een paar treden af, is de kribbe in steen gehouwen, waarin het Jezuskind werd neergelegd om Zijn eersten nacht op aarde te slapen. Vlak voor de kribbe, onder de laag neerhangende rots is een altaar, genaamd „het altaar der Heilige drie Koningen", waar de Franciscanen en de andere Roomsch-Katholieke priesters de Mis opdragen, want het altaar bij de zilveren ster behoort aan de Grieksche Schismatici. En deze grot is helaas! getuige geweest van menigen strijd tusschen menschen, die zich discipelen noemden van Hem, die in

Digitized by Birzeit University Library

deze grot geboren werd, in windsels gewikkeld en in deze kribbe gelegd, en bij wiens geboorte de Engelen zongen: „Vrede op aarde . . ." Grieksche en Roomsch-Katholieke Christenen, Grieksche en Roomsch-Katholieke monniken hebben hier gestreden om het materieele eigendomsrecht van deze grotten, deze altaars, deze trappen en treden, zelfs van de zilveren ster, die de blijde Boodschap verkondigt . . . . En tot schande der Christenen, moeten de Muzelmannen er de wacht houden. Eens waren het Turksche gendarmen, nu zijn het Engelsche soldaten van Britsch-Indië, Muzelmannen. Zij maken zich nu juist voor den nacht gereed en eten een stuk brood voor zij zich op de tapijten uitstrekken, die hun leger uitmaken, want dag en nacht moeten zij op hun post zijn.

Bij het verlaten van de grot zorg ik er voor de trap links op te gaan, wat de trap is voor de Roomsch-Katholieken. De trap rechts is voor de Grieken, die durf ik niet opgaan. Een Fransche jonge dame deed het in de naïveteit haars harten (beide trappen leiden namelijk naar de basiliek), maar werd norsch naar beneden gestuurd door een van de groote, Grieksche monniken, die overal afgunstig de wacht houden over hun rechten . . . .

Rechten, dat is ongelukkig het woord wat men het meest hoort in het Heilige Land! „Deze lampen zijn *van ons,* dit tapijt is van ons, van deze kandelabers zijn er vier van ons, vier van de Grieken, twee van de Armeniërs en twee van de Kopten," zegt de Franciscaan, die de heilige plaatsen laat zien. „Hier hebben *wij* het recht om de Mis op te dragen, op deze treden hebben *wij* het recht om te staan, de anderen kunnen het ons niet verbieden!"

Willen „de anderen" het dan verbieden? Och ja, en nogal met vaste argumenten. Om de basiliek van Constantijn hebben de verschillende geloovigen hun kloosters gebouwd; het Grieksche en het Armenische liggen ten Zuiden van de kerk, het Roomsch-Katholieke (Franciscaansche) met het Casa nova dat er bij hoort, ten Noorden. Tusschen de basiliek en het Franciscaner klooster ligt de Roomsch-Katholieke Parochiekerk Santa Catherina; daar hebben de Latijnen (Roomsch-Katholieken) het monopolie van. De Grieken zijn de eigenaars van het Koor in de basiliek, vlak over de grot. Wat tusschen de „Latijnsche" (Noordelijke trap) en de grot ligt en de ingang van de Catharinakerk behoort aan de Armeniërs, maar de Latijnen hebben vergunning om dwars over het Armenische district naar de grot te gaan. Het hoofdschip en het zijschip der basiliek worden als algemeen of neutraal eigendom beschouwd.

En toch ontstond juist daar op den feestdag van den H. Marcus (25 April) 1873 de strijd tusschen de Roomsche en Grieksche Christenen. Van oudsher hebben de Franciscanen op dien dag een processie gehouden naar een kapel buiten de stad die hun eigendom is, en deze processie gaat uit van de Catharinakerk, die tegen de basiliek

Digitized by Birzeit University Library

aan is gebouwd, en passeert dus de basiliek. Tot dien waren er bij die gelegenheid nooit onaangenaamheden geweest. Maar den 25sten April 1873 was de Grieksche bisschop Agapios er tegen dat de Roomsch-Katholieken de kerk doorgingen en hief hij de hand op tegen den monnik, die de processie voorafging. Er volgde een gevecht op en de Grieksche bisschop liet hulptroepen aanrukken. Over de honderd gewapende Grieken drongen de kerk binnen, vervolgden de verschrikte Franciscanen tot in de geboortegrot, waar zij de Roomsch-Katholieke altaars verwoestten, lampen en kandelabers verbrijzelden en de Katholieke monniken sloegen en schopten. Er werden Turksche soldaten te hulp geroepen, die, als zij het gevecht der Christenen in het donker gewaar worden, in het wilde op de „ongeloovige honden" schieten, die zich zoo onwaardig gedragen op de plaats waar hun profeet geboren is. Later werden er veertig Turksche kogels in de grot gevonden. Toen besloot de Hooge Poort er een wacht bij te plaatsen, die er nog steeds stand houdt.

Zooals het in Betlehem is toegegaan, is het ook in Jeruzalem gegaan. De kerk van het Heilige Graf is aan alle kanten omringd door de vertegenwoordigers van een ander geloof. De Grieken hebben er hun twee groote kloosters, één aan beide kanten van den ingang naar de kerk. Het Franciscaansche klooster is aan den anderen kant van de groote rotonde. Achter de kerk, over de kapel van de H. Helena, die tijdens de kruistochten het verblijf was van de Latijnsche Domheeren, hebben de Abessiniërs hun gemeente van monniken gevestigd; het is een heel stadje van lage leemen hutten, door tuintjes omringd en door vijgeboomen beschaduwd. De Kopten wonen vlak over de kerk van het H. Graf. Behalve hun kloosters bezitten nu deze vier gemeenten van verschillenden godsdienst om de oude kerk kapellen, kamers, gangen, trappen, allerlei hokjes en nissen. Een plan van de H. Graf-Kerk, waarop de bezittingen der verschillende secten met gekleurde lijnen zijn aangegeven, heeft veel van een van de oude kaarten over den chaos van kleine staten in Middel-Europa.

En de omgang tusschen deze Christenen van verschillend ras en verschillenden ritus is, om den zacht uit te drukken, allesbehalve vreedzaam. „Ziet, hoe goed en hoe liefelijk is het, dat broeders ook samen wonen!" zegt de psalm. Maar deze broeders in Christus, — wat zij toch zijn, — zijn *vijandige* broeders. En *amor di fratello, amor di coltello* zeggen de Italianen.

En il coltello, het mes, is dikwijls getrokken door den eenen broeder tegenover den anderen, zoowel bij het graf van Jezus als bij de kribbe van Jezus. Af en toe trekt deze familietwist de aandacht in Europa, zooals tijdens den beroemden *guerre à coups de balai*, in November 1901, een oorlog, die met een bezemsteel begon, maar met bloed vergieten eindigde. De parlementen in het Westen lachten om dien bezemsteel. Men begreep niet dat een bezemsteel van zooveel

Digitized by Birzeit University Library

beteekenis kon zijn. Maar iemand die in een kleine stad geboren is, weet wat er verscholen ligt in het feit dat een ander de straat veegt voor het huis dat het mijne is. *Ik* moet de straat vegen en als ik het niet doe krijg ik een brief en word ik beboet. En juist dat er aan *mij* geschreven wordt beteekent dat de straat van *mij* is, heelemaal alleen van mij. Daarom hebben de Franciscanen in het klooster bij het H. Graf altijd streng de hand gehouden aan *hun recht om te vegen*. Zoodra de Mis bij het H. Graf is opgedragen, komt ongeveer tegen acht uur een leekebroeder met zijn bezem het stukje vloer vegen van den ingang van het koor der Grieken tot aan het H. Graf, niet er geheel heen, want er middendoor is een neutrale passage! Maar halverwege. En iederen morgen moet er geveegd worden, en als een Grieksch Katholiek, een Armeniër of een Kopt met zijn bezem komt, moet hij er uitgeveegd worden! Dààr behoeft hij volstrekt niet te vegen, en heeft hij dus geen veegrecht.

Voor de poort naar de Kerk van het H. Graf is een klein geplaveid plaatsje, van de poort naar de hooge trap, die leidt naar de zoogenaamde „Kapel der Franken". Ten tijde der kruistochten was door deze kapel de ingang naar Golgotha, en nog hoort de kapel aan de Roomsch-Katholieken. En om dat recht te doen uitkomen, en het recht van de trap op te gaan, en het recht om op de steenen te loopen, die naar de trap leiden, laten de Franciscanen iederen morgen een Broeder de steenen vegen. Indien de steenen namelijk in het bezit der Grieken kwamen, konden de anderen niet meer naar de trap komen. Zoover kan niemand *springen* en *vliegen* kunnen wij nu eenmaal ook niet. Bijgevolg veegt de Broeder iederen morgen de steenen, zooals men de sneeuw placht weg te vegen van een pad, dat anders zou onder sneeuwen ....

Maar dien zekeren Novembermorgen in 1901 (den 4den November) wilde de Grieksche monnik plotseling den Franciscaan verhinderen om te vegen. En uit de twee kloosters, — aan iederen kant van het kerkplein is er dus een, — kwamen ze aangestormd met hun zwarte puntkappen, die op pickelhauers geleken. Ook de Franciscanen verschenen, toen zij bemerkten dat hun Broeder in gevaar was. Maar de Grieken waren het sterkst. Van de platte daken van hun hooggelegen kloosters beheerschten zij heel het plein beneden, groote steenen, die gereed lagen, werden naar beneden geworpen, sterke monniken met knuppels en messen gewapend verschenen door de kloosterpoort, — en toen de slag geëindigd was, lagen er achttien Franciscanen ernstig gekwetst op het slagveld: zeven Italianen, één Franschman, twee Turken, twee Polen, drie Arabieren, een Matheser, een Spanjaard en een Hollander .... Rusland trachtte zijn misdadige geloofsgenooten te steunen, en Frankrijk steunde ongelukkig in dien tijd Rusland. Maar Italië en Duitschland begonnen een proces, waarop niet minder dan twaalf Grieksche monniken en drie

Digitized by Birzeit University Library

Digitized by Birzeit University Library

15. BETHLEHEM.

16. IN DEN OMTREK VAN JERUZALEM.

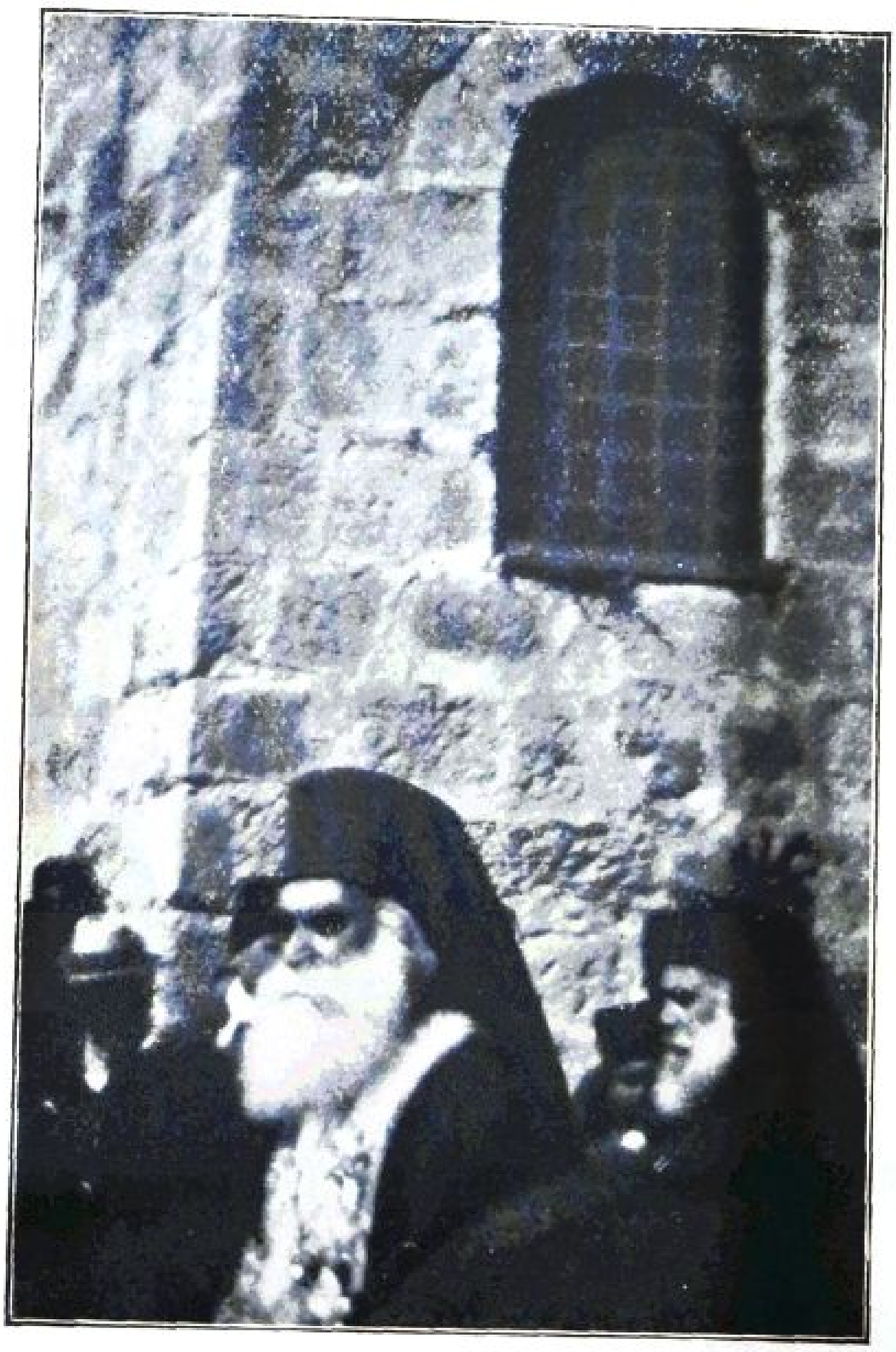

17. DE INTOCHT IN BETHLEHEM VAN DEN GRIEKSCHEN PATRIARCH.

Digitized by Birzeit University Library

Grieksche Archimandrijnen tot gevangenisstraf en boeten veroordeeld werden.

Sinds dien hebben de Grieken zich kalm gehouden. Maar indien blikken dooden konden, waren er niet veel Roomsch-Katholieke pelgrims levend de Heiligdommen ontsnapt, waar de Grieksche monniken de wacht houden.

Aan dit alles, en aan nog veel meer, denk ik, terwijl ik van de grot, waar Jezus geboren werd, door de halfduistere basiliek en de Catharinakerk naar het klooster ga en naar Casa nova. En dan komt Lessing's Nathan der Weise mij in de gedachten, met het verhaal van de drie ringen. Hier in het H. Land, bij de Heilige plaatsen, beweren de verschillende vertegenwoordigers van het Christendom ook den waren ring te bezitten, den eenigen waren. Maar gebruiken zij de ringen niet als ijzeren boeien om er elkaar mee op het hoofd te slaan?

Het avondeten wordt bediend door een ouden leekebroeder, die sinds dertig jaar in Betlehem was. Ik kan mijn opmerkingen onmogelijk voor me houden, ik moet mij uiten. De brave Broeder weet niets van Nathan de Wijze, maar begrijpt wel wat ik bedoel. En om mij te overtuigen dat ik ongelijk heb, vertelt hij mij het volgende:

„Het is nu vijftien jaar geleden, in 1907, den 22sten Januari, den dag voor de bruiloft van O. L. Vrouwe. Al onze Paters zongen in het Koor de vespers; daarna zou de gebruikelijke processie naar de grot uitgaan. Fra Tommaso was destijds de sacristein, nu is hij hier niet meer, — en als gewoonlijk was hij naar de grot gegaan om de kaarsen op ons altaar aan te steken en alles in orde te maken ....

Toen kwam een van de Armeniërs vragen, of we geen tien minuten met onze processie konden wachten .... Misschien vindt u, Signore, dat fra Tommaso hem daarin wel tegemoet had kunnen komen en ja zeggen. Maar u heeft er geen begrip van wat voor lieden het zijn, waarmee we hier te doen hebben. Zij zijn er alleen maar op uit om hindernissen voor ons op te werpen, en onze godsdienstoefeningen te verstoren .... U had met Kerstmis eens hier moeten zijn, toen Monsignore Barlassina, de Latijnsche patriarch — u kent hem zeker wel, u heeft hem zeker al opgezocht? — toen Monsignore Barlassina dus de Hoogmis op Kerstdag bij het H. Graf zou opdragen. Hij was aan het Evangelie en juist toen hij wilde zingen „De Heer zij met u", *begonnen* de Grieken al hun klokken te luiden .... De Grieken hebben een menigte kleine klokken, zoowel in hun koor als boven in de galerijen, rondom den koepel boven het H. Graf. Zij begonnen al hun bellen te luiden — en sloegen met hamers op groote stukken hout .... Het zijn geen klokken, maar zij geven een geluid als metaal als men er op slaat .... Zij hangen in een van de galerijen boven in den koepel .... Het was een duivelsch, infernaal lawaai. Monsignore Barlassina stond roerloos voor het altaar .... Geen spier

Digitized by Birzeit University Library

van zijn gelaat vertrok. Zijn gevouwen handen beefden niet eens. Daar stond hij onbeweeglijk, schoon als een Heiligenbeeld (hij is een *zeer* schoon man!). Af en toe richtte hij alleen zuchtend den blik ten hemel .... *Twintig minuten* lang, Signore, stond hij daar, zonder zich te verroeren. Eindelijk verveelde het de Grieken en hielden zij op .... Hij had overwonnen ....

Maar ik wilde vertellen wat er in 1907 gebeurd is. De Armenische Priester kwam dus vragen of zij geen tien minuten met hun processie konden wachten. Maar fra Tommaso, door ervaring wijs geworden, dacht in zich zelf: „Als we vandaag tien minuten wachten, mogen we morgen ook tien minuten wachten, — en steeds hetzelfde, per *omnia saecula saeculorum* ...." Dus zeide hij *neen*. Daarop haalde de priester een knuppel onder zijn pij te voorschijn om er hem een slag mee op het hoofd te geven, zoodat alles hem voor de oogen duizelde ... Maar met den ouden Tommaso viel niet te spotten. Snel nam hij een kandelaber van het altaar en gaf den Armeniër een slag terug. En toen begonnen de poppen te dansen. Onze Paters wierpen hun brevier neer en snelden te hulp, en het duurde niet lang of de heeren Armeniërs moesten zich met pijnlijk voorhoofd terugtrekken ....

„Zeker," zegt de brave Broeder, terwijl hij mij een ander bord geeft, „met stokken en knuppels zullen we het altijd weten klaar te spelen."

Ik voel een farizeeschen lust in me opkomen om Mattheus V, 38—41 te citeeren. Maar mijn goede engel herinnert me er bijtijds aan, dat ik zelf altijd een scherp antwoord gereed heb, als iemand mij in de Deensche pers aanvalt. En hoe het is om met een knuppel op het hoofd geslagen te worden, heb ik nooit ondervonden, maar misschien zou ik op zoo'n dringend moment ook wel een kandelaber van het altaar nemen om er mij mee te verweren? Daarom zwijg ik maar liever, zonder de Bergrede aan te halen. Daar staat namelijk iets over den splinter en den balk [1]).

---

[1]) Het verhaal van fra Tommaso is gepubliceerd door den Commissaris generaal van Terra santa in Napels. (I frati minori in Terra santa, Napoli, 1908, blz. 30—32.) In „Bethléem" van de Dominicanen Vincent en Abel, vind ik een zeer karakteristieken brief geciteerd van een leekebroeder, (frerè Yves-Marie) in Betlehem. „Wilt ge iets hooren over het soldatenleven, dat we hier lijden? Vrijdag den 21sten Februari (1891) waren we juist in het koor, toen we lawaai en luide kreten hoorden achterin de kerk, of liever gezegd uit de kerk van de Schismatische Grieken (dus de Geboortekerk), die in verband staat met onze kerk. Onze brave Katholieken, die de Mis bijwoonden, kwamen aangeloopen om ons te vertellen, wat er gebeurde, maar we hadden het al begrepen. Met een sprong waren we in de Sacristie, een ieder wapent zich met een der groote knuppels, die er voor klaar staan, en toen er van door naar de plaats waar gevochten wordt en die is natuurlijk de, waar daar sacristein (misschien wel fra Tommaso?) „stand hield tegenover verscheidene Grieksche monniken". Hij gaat namelijk zelden ongewapend de grot in. Zijn lievelingswapen is een dikke, zware stok met een touw aan het einde. Dien zwaait hij boven zijn hoofd, en dan vallen er de eerste maal reeds twee Grieksche priesters op den grond." (Vincent en Abel, bldz. 205, noot 3.)

Digitized by Birzeit University Library

DE HERDERSWEIDE.

Precies om zes uur 's morgens verschijnt de zon in Betlehem, van de bergen van Moab en de Doode Zee, en staan al de naar het Oosten gekeerde huizen in de stad een oogenblik in rozerooden gloed. Maar slechts enkele minuten, dan gaat het rood over in een gulden gloed en na nog enkele oogenblikken ligt het amfitheater van vierkante steenen huizen der stad en heel het steenachtige dal onder de stad weer in haar gewone, koude bleekheid onder een zwaren, grijsbewolkten voorjaarshemel.

Ik daal naar de grot, waar bij de kribbe een Mis wordt opgedragen. Heel de enge ruimte onder de laag neerhangende grot is gevuld met vrouwen uit Betlehem met hun groote, witte hoofddeksels. Ik baan mij een weg tusschen hen door en vind een plaats geheel op den achtergrond der grot, het verst van de kribbe af en van de zilveren ster onder het Grieksche altaar. Ik kniel naast de kleine opening in den vloer, waar volgens de legende, de ster verdween, die den drie Koningen den weg had gewezen en misschien de plaats aanduidt van een oude bron. Van uit het donker daar volg ik de Heilige handeling en kan ik in het kaarslicht van het altaar de ernstige, krachtige en onafgebroken biddende gezichten zien, omlijst door den witten hoofddoek. Naarmate de Mis voortschrijdt, worden de gebeden inniger en als de transsubstantiatie geschiedt, zakken de hoofden diep omlaag en waar de plaats het toelaat bukt men om den kouden rotsgrond te kussen. Want nu is Hij hier weer, het Kind uit Betlehem, de Zoon van Maria en de Zoon van God, Hij is hier weer in deze grot, waar het altijd Kerstmis is, Hij rust op het altaarkleed zooals eens op het stroo van de kribbe — maar we zien Hem alleen met de oogen van het Geloof, en alleen met de ooren van het Geloof hooren wij Hem schreien .... Schreit Hij dan nog, Hij van wien de Apostel zegt, dat Hij een naam heeft, die boven allen naam is. „Opdat in den naam van Jezus zich zou buigen alle knie dergenen, die in den hemel, en die op de aarde, en die onder de aarde zijn. En alle tong zou belijden, dat Jezus Christus de Heere zij, tot heerlijkheid Gods, des Vaders." Wat is het stil in de grot, hier bij de kribbe, waar de vrouwen nog na het verloop van negentien eeuwen den Zoon van Maria komen bezichtigen. Alle hoofden zijn nog gebogen; alle lippen bewegen zich in een stil gebed; er klinkt alleen een zacht geknetter van de vlammen der altaarkaarsen, en het halfluide *Nobis quoque peccatoribus* als de Priester een blad van het Misboek omslaat .. Maar door de stilte heen, hoor ik, (is het droom of werkelijkheid?) een gezang .... Het is alsof een koor in de verte, boven mijn hoofd, het oude Italiaansche *Pastorella* zingt, het gezang der Herders bij de kribbe .... Kort voor ik Italië verliet, heb ik het bij Italiaansche

Digitized by Birzeit University Library

vrienden in Assisi hooren zingen, in de huiskapel der Baldeschio's op den heuvel bij de Ponte San Giovanni over de Tiber. Of was het in de villa Podiana bij Bonifazio en Marina Spinola? En nu komt het gezang dwars over de zee naar mij toe, en in mijn donkeren hoek buig ik het hoofd en voel ik de tranen gloeien, — maar ween ik ook, zooals het oude lied wil dat men weenen zal? Ik weet het niet, maar ik blijf het gezang hooren, het eene vers na het andere, tot aan dat wat mijn hart het meest aandoet:

Ma se fu il tuo voler
il tuo patire,
perchè vuoi pianger poi,
perchè vagire?
Sposo mio, amato Dio,
mio Gesu, t'intendo — si!
O mio Signore —
tu piangi non per duol,
ma per amore.

En de twee laatste regels met hun zacht vleiende teedere melodie worden herhaald:

tu piangi non per duol,
ma per amore.

„Niet uit smart, maar uit liefde voor mij, moet gij weenen." Daarin ligt alles opgesloten, en ik weet geen raad, en duik onder in de diepe golf ....

* * *

Na de Mis en na onze ochtendkoffie wandelen wij, de schilderes en ik, van Betlehem den weg naar het Oosten op. Wij zijn van plan om *Siar el Ghanem* te bezoeken, de plaats, die de Arabieren nog „de Herdersweide" noemen. De weide dus, waar de drie Herders, — de traditie geeft het aantal aan, — de blijde Boodschap hoorden van de lippen van den Engel. Ik help mijn reisgenoote met het uithalen van haar schildersezel, die samengevouwen veel van een mitrailleuse heeft. En het is misschien niet kwaad dat dit zoo is, want onlangs wilden de Bedoeïnen een paar Franciscanen te lijf, die van Betlehem naar „den berg der Franken" gingen, het oude Herodium, wiens afgestompten rotskegel men overal aan den uitkant van den Zuidoostelijken horizon ziet omhoog rijzen, zoowel hier buiten als in Jeruzalem. De twee Franciscanen, — een van hen heb ik gesproken, — schrijven hun redding toe aan het feit dat een van hen zeer in het oogvallend een foedraal van een fotografietoestel droeg, en dat de Bedoeïnen het voor een foedraal van een pistool hielden. Maar de

Digitized by Birzeit University Library

tocht naar Siar el Ghanem, die vlak bij Betlehem ligt, is trouwens absoluut zonder gevaar.

De weg daalt en in den frisschen Maartmorgen is het gemakkelijk en plezierig wandelen. Zooals overal in de buurt van Betlehem schittert het grint van stukjes parelmoer, afval van de vele werkplaatsen, waar sinds eeuwen de voornaamste broodwinning van Betlehem wordt uitgeoefend: het vervaardigen van parelmoeren kruisbeelden en parelmoeren rozenkransen. Aan den kant van den weg is juist zulk een werkplaats, de deuren staan open, we kijken naar binnen en worden uitgenoodigd om naderbij te komen.

Het werk wordt in den meest primitieven vorm gedaan. De arbeiders zitten op den grond, met gekruiste beenen (zij zijn allen als Muzelmannen gekleed, al zijn ze het ook niet, en zij beantwoorden ons Nark'said — „goedendag!" — met een klinkend Masschalam). Zij schijnen allen in een lijst van balken te zitten, die door groote steenen aan beide kanten staande- en vastgehouden worden. De meesten boren stukken uit de ruwe klompen parelmoer. Zij houden het bovenste einde van de boor tegen de borst en draaien de boor rond met behulp van een boog, waarvan de koorden de stang van de boor doen ronddraaien. Verder liggen er op den grond vijlen, tangen, rollen zilverdraad en koperdraad, terwijl de kralen, die gereed zijn voor de rozenkransen, in een schaal liggen, kleine, halfdoorschijnende kralen, die doen denken aan rijstkorrels. De atmosfeer daarbinnen is drukkend, niettegenstaande de deur openstaat, en doortrokken van een fijn parelmoerstof, door het voortdurend boren en vijlen, dat langzaam maar zeker de longen verwoest. Een van de arbeiders, die wat Italiaansch kent, verklaart het ons en ook dat het werk slecht betaald wordt. Zelfs een van de groote meesters, die manshooge kruisbeelden maakt met het uitgesneden beeld van den Gekruisigde, van Maria en van Johannes, verdient niet meer dan dertig piasters per dag. „En het is al heel mooi als wij er zes, acht of tien per dag krijgen, terwijl een metselaar tegenwoordig een pond [1]) per dag verdient. Daarom gaat die industrie dan ook geregeld achteruit. Verscheidene arbeiders, die vroeger dit vak kozen, trekken nu liever naar Amerika, waarvan zij gewoonlijk terugkeeren met een zak geld, maar zonder godsdienst, meegesleept door hun omgeving en de macht der gewoonte. Dit laatste hoorden wij, niet van de arbeiders, maar van een geestelijke, dien wij wat verder op onzen weg tegenkomen, en aan wien ik tegen Nieuwjaar in Betlehem was voorgesteld. Het is de pastoor van een kleine Roomsch-Katholieke parochie

---

[1]) Het Egyptische pond, dat nu ook in Palestina is ingevoerd, beantwoordt ongeveer aan het Engelsche. Tijdens mijn verblijf in Palestina had het een waarde van honderd Italiaansche liren. Gewoonlijk wordt een zilverstuk van vijf piaster een „shellino" genoemd en als de algemeene munteenheid beschouwd.

Digitized by Birzeit University Library

buiten de stad, Don Alfonzo Alonzo, die niettegenstaande zijn Spaanschen naam een Italiaan is. Eigenlijk moest hij naar Betlehem om iets op een bank te regelen, maar als hij hoort dat we naar de „Hersdersweide" gaan, biedt hij zich als gids aan.

We houden eerst even stil in het dorp, waar hij priester is, en dat reeds den naam draagt Beth Sahur „het Herdersdorp". Don Alfonzo laat ons niet alleen zijn eigen kerkje zien, maar brengt ons ook naar de kerk en de school der Grieksche Schismatici, waar juist een les in de bijbelsche geschiedenis gegeven wordt. Aan de muren hangen platen van Daniël in den leeuwenkuil, van den ondergang van Sodoma, Mozes die met de tafelen der wet van Sinai komt, — dezelfde platen die op het gymnasium van Svendborg aan den wand hingen. En als ik naar de platen kijk, zie ik ze als de macht die de wereld bijeenhoudt.

We gaan verder, steeds naar beneden. Overal groent het voorjaar, en hier in dit groene dal had Boaz zijn velden. „Hier had de rijke Boaz zijn akkers — hier las Ruth op in het veld . . . ." Boaz —Ruth . . . En ik herinner mij het verhaal dat ons in de les in de bijbelsche geschiedenis verteld werd en begrijp nu waarom Ruth „de Moabietische jonge vrouw" werd genoemd, ik heb de bergen van Moab achter de Doode Zee zien blauwen. En ik dacht aan het schoone verhaal van de jonge weduwe, die de oude moeder van haar man niet verlaten wilde (zooals de andere schoondochter gedaan had), maar zeide: „Val mij niet tegen, dat ik u zou verlaten, om van achter u weder te keeren; want waar gij zult heengaan, zal ik ook heengaan, en waar gij zult vernachten, zal ik vernachten; uw volk is mijn volk, en uw God is mijn God. Waar gij zult sterven, zal ik sterven, en aldaar zal ik begraven worden; alzoo doe mij de Heere en alzoo doe Hij daartoe, zoo niet de dood alleen zal scheiding maken tusschen mij en tusschen u." — „Alzoo kwam Noömie weder, en Ruth, de Moabietische, haar schoondochter, met haar, die uit de velden Moabs terugkwam; en zij kwamen te Betlehem in het begin van den gersteoogst."

Hier op deze velden, die nu groenden onder het voorjaar, las Ruth dus aren op, achter de maaiers. En zie, Boaz kwam van Betlehem en zeide tegen de maaiers: Schalam aleikum! en de maaiers lieten de zeis een oogenblik rustten en antwoordden: Masschalam! En Boaz zag Ruth en vroeg: „Van wien is dit meisje?" En hij roept haar tot zich en vergunt haar op te lezen en aren te verzamelen en wilde van geen dank hooren. „Het is mij wel verteld wat gij voor uw schoonmoeder gedaan hebt, na den dood van uw man en hoe gij uw vader en moeder en het land uwer geboorte verlaten hebt en zijt heengegaan tot een volk, dat gij gisteren en eergisteren niet kende. Jehova vergelde u uwe daad, en uw loon zij volkomen van Jehova, den god Israëls, onder wiens vleugelen gij toevlucht zijt komen

Digitized by Birzeit University Library

zoeken. En toen het etenstijd was, zeide Boaz tot haar: „Kom nader, en eet van het brood, en doop uwe bete in den azijn." Zoo ging zij aan de zijde der maaiers zitten en hij reikte haar geroost koren, en zij at en werd verzadigd en hield over. Toen zij opstond beval Boaz zijn knechten, zeggende: „Laat haar ook tusschen de schoven oprapen en grieft haar niet."

Zoo begon het tusschen Boaz en Ruth en het einde staat er ook te lezen: „En al het volk, in de poort, en de oudsten antwoorden: Wij zijn getuigen; Jehova make deze vrouw, die in uw huis komt, als Rachel en als Lea, die samen het huis Israël gebouwd hebben; verwerf vermogenden in Efratha, en maak naam in Betlehem."

En Ruth de Moabietische baarde Boaz een zoon, Obed, en Obed gewon Izaï, en Izaï David, en van David zijn er acht en twintig generaties tot aan Jozef, de man van Maria, die Jezus baarde, in David's stad, terwijl de Engelen boven de velden van Boaz zongen . . .

Als altijd in het Heilige Land hebben ook hier verschillende tradities een zelfde gebeurtenis op verschillende plaatsen doen plaats hebben. De confessioneele scheuring speelt steeds haar rol; de Russen hebben een Olijfberg in Gethsemané, de Roomsch-Katholieken een andere, in de buurt van Hebron zoeken de Schismatici de eikenbosschen van Mamre naar het Oosten, de Katholieken aan den Westkant. Maar zelfs onder geloofsgenooten heerscht verschil van meening, waarop ik reeds gewezen heb; het paleis van Herodes of de rechterstoel van Pontius Pilatus worden letterlijk van Herodes naar Pilatus gezonden, van het eene einde van Jeruzalem naar het andere . . . . Zoo ook met de weide, waar de Herders de Engelen vrede op aarde hoorden zingen; die is het onderwerp geworden van een bitteren strijd. De Grieken zoeken die op de plaats, die nog door de Arabieren genoemd wordt Keniset er Rawat, „Ruth's Kerk", en waar in den tijd der kruistochten een klooster lag. De Franciscanen daarentegen iets meer Noordelijk, op een stuk grond genaamd Siar el Ghanem, waar spelonken zijn, die heel goed den Herders tot toevlucht kunnen gediend hebben, terwijl zij „de nachtwacht over hun kudde hielden".

„Maar laat ons beide plaatsen bezoeken," stelt Don Alonzo onpartijdig voor. En hij maakt ons opmerkzaam op de antieke wijze van bestrating, waarop we een eind loopen, — het is een oude Romeinsche weg, die heel veel heeft van de Via Appia of, nog meer, van de Via Aurelia bij Kaap Mortola. — Dan verlaten we den ouden weg, — langs welken de Herders zich heel zeker naar Betlehem gehaast hebben, — en leidt tusschen een paar hooge muren een zijweg naar wat wij in Europa geneigd zijn een ijskelder te noemen: een deur in een grooten steilen aardhoop. Don Alonzo, die den sleutel gekregen heeft van den Griekschen schoolmeester, doet open en we dalen een trap

Digitized by Birzeit University Library

af naar een tamelijk diepe en vrij ruime grot, die op den achtergrond een gewelfden boog vormt. Niet ver van de trap staan twee zuilen, een kruis daartusschen wijst de plaats aan, waar de Engel zich vertoond moet hebben.

Wij toeven er even — als het hier niet geweest is, *had* het hier kunnen zijn .... En nu bestijgen wij den heuvel boven de grot, waar we zonder twijfel de ruïnes vinden van een kerk. Steenen omringen wat eens een kapel geweest is, en waar aan den eenen eindmuur een altaar in een nis herinnert aan een arcosolium in de catacomben. Het is bij 9 uur, het begint warm te worden, we geven ons aan een gevoel van rust over. De schilderes stelt haar ezel op, opent haar schilderdoos en begint te schilderen. Don Alonzo opent zijn brevier en begint te bidden. En ik haal mijn notitieboekje te voorschijn en begin te schrijven.

Ik heb gezegd dat de omstreken van Betlehem, evenals die van Jeruzalem, niets dan steen zijn en nog eens steen. Steenachtige velden, gescheiden door steenen terrassen, met steenachtige wegen tusschen hooge muren van opeengestapelde steenen, „pierre sèche" zooals de Franschen zeggen. Van mijn raam in Casa nova staart dagelijks de stad Betlehem mij aan met al haar grijze, dobbelsteenvormige steenen huizen met de zwarte, wit omlijste vensteroogen, terwijl onder de stad het dal ligt, nauwkeurig afgedeeld in kleigrauwe velden door lage steenen muren van elkaar gescheiden. En de velden zetten zich voort, onverbiddelijk grauw tusschen hun grauwe steenhagen, tot zij bij het einde van het dal ophouden, waar de kale bergen beginnen, — de woestijn van Juda, die eerst eindigt aan de Doode Zee.

Zoo ziet Betlehem er uit, — ik blijf bij mijn eersten indruk. Het is de strenge stad van steen waar er „geen plaats was in de herberg".

Maar hier beneden op de velden van Boaz, bij de Herdersgrot, is het anders. De dag is grijs en zacht, er waait een zwak windje, roode anemonen prijken in het spaarzame gras tusschen de steenen van den heuvel. Op een veld, wat meer omlaag, waar groote olijfboomen zacht hun zilvergrijze, laag neerhangende bladeren doen trillen, kwettert stil een vogel. En terwijl mijn twee metgezellen teekenen en bidden, geef ik mij over aan de stemming van het oogenblik met een gevoel dat ik besta en anders niets. Vaag en teer geuren de roode anemonen, die op den heuvel staan en op het veld als honderden kleine roode kommetjes, die zacht wiegelen in den wind; hun roode vuur teekent zich tegen de grijze steenen af en tegen het groene gras. Een hommel bromt laag langs den grond, de vogels blijven zachtjes kwetteren in de olijfboomen ....

„En vrede op aarde onder de menschen van goeden wil," — die den wil tot vrede inhoudt.

Digitized by Birzeit University Library

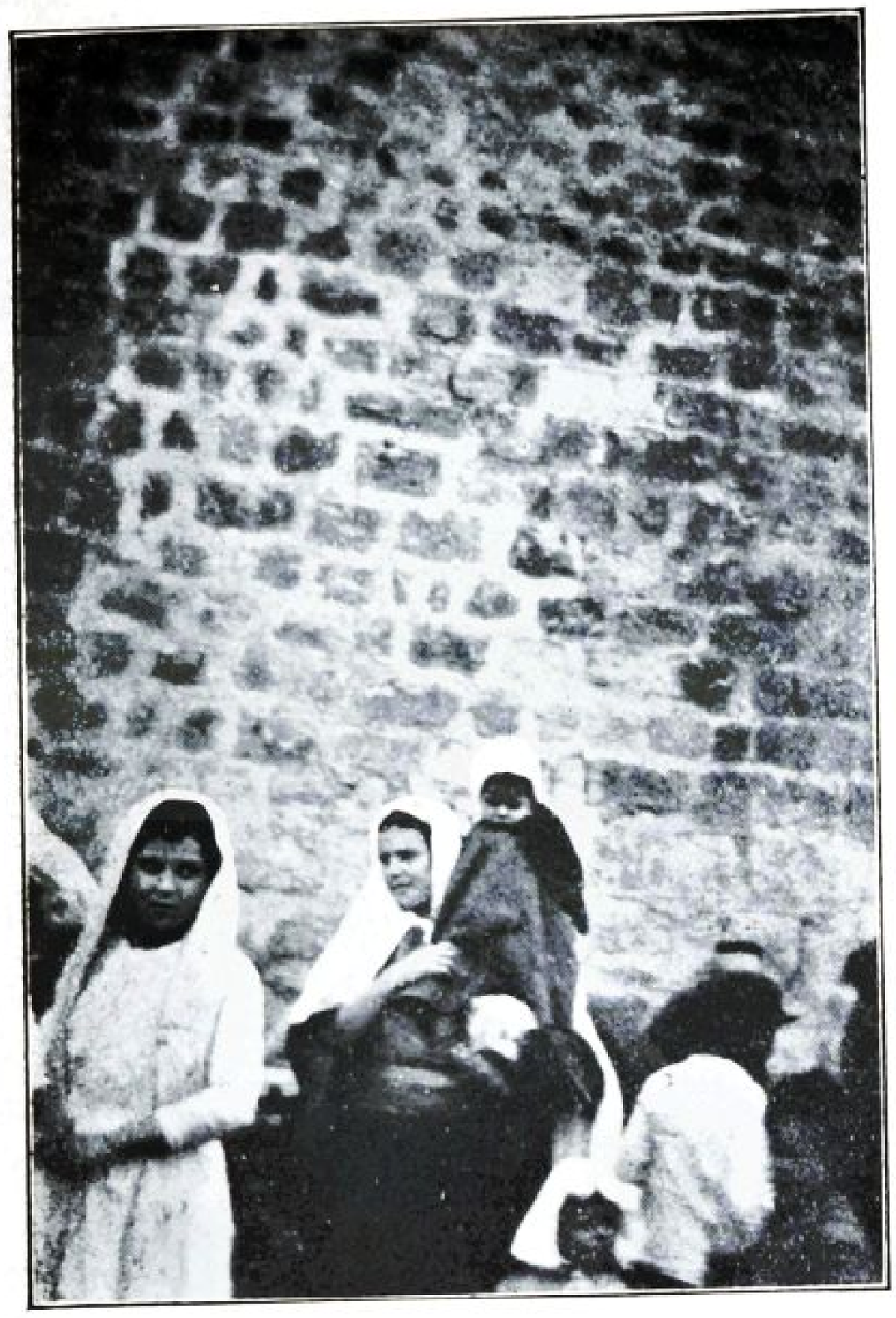

18. CHRISTEN VROUWEN UIT BETHLEHEM.

19. MEISJES UIT BETHLEHEM.

Digitized by Birzeit University Library

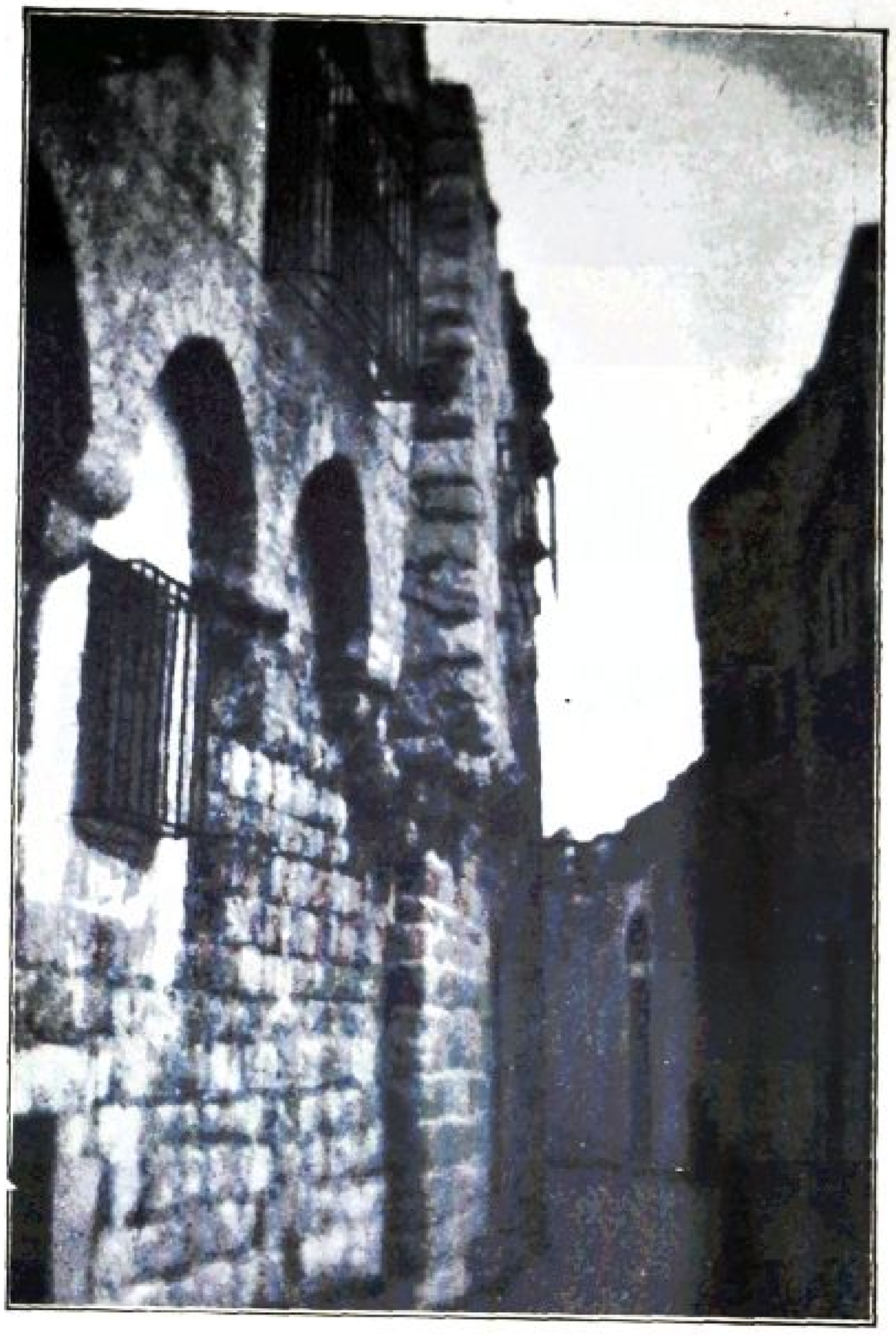

20. STRAAT IN BETLEHEM.

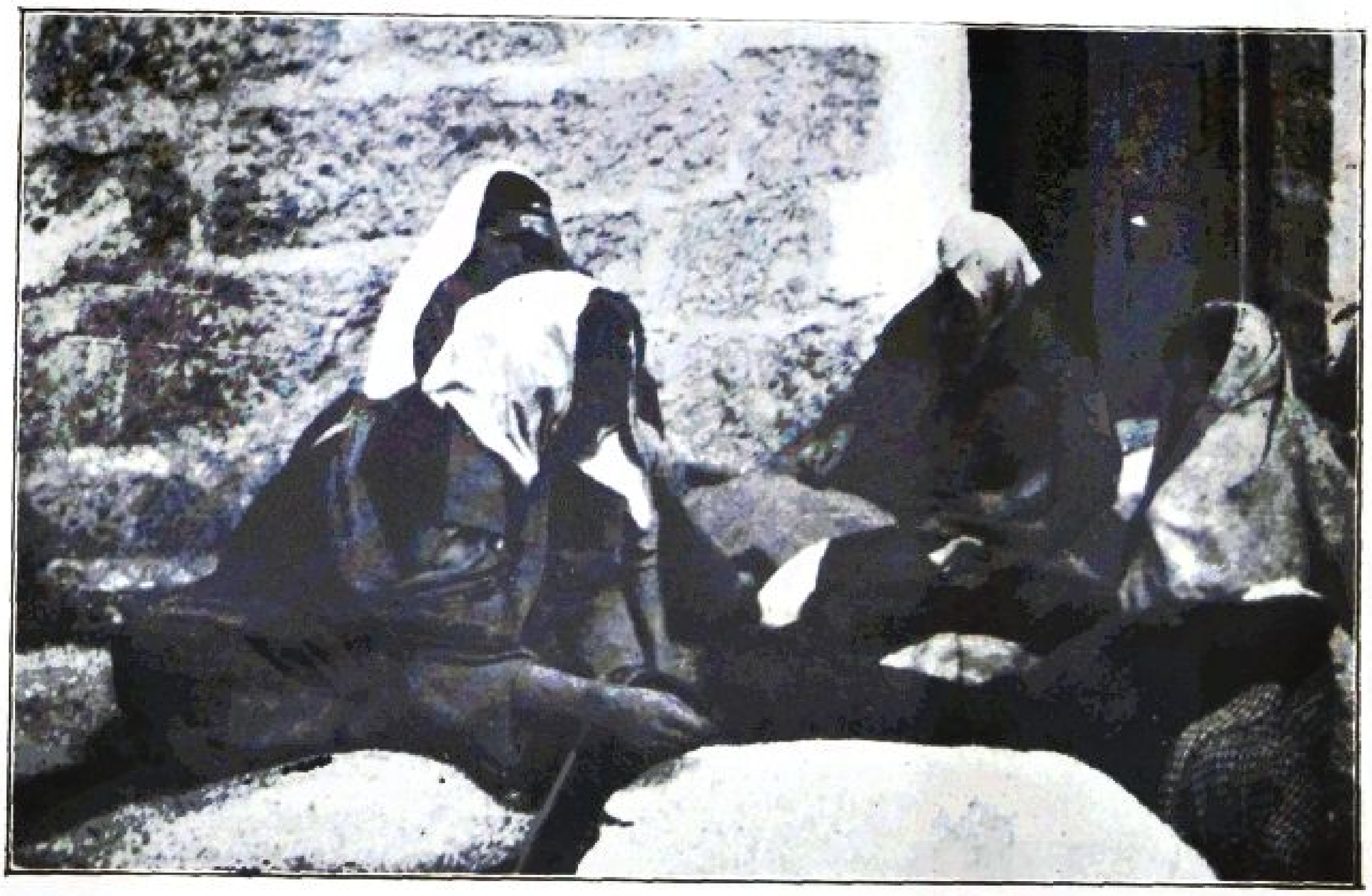

21. IN BETHSAIIR. VROUWEN, DIE MATRASSEN MAKEN.

Digitized by Birzeit University Library

DE BESLOTEN HOF.

Den volgenden dag schijnt de zon weer en gaan de schilderes en ik weer op het pad. We loopen de basiliek door, de Grieken zingen in het Koor boven de grot hun eindelooze, eentonige liturgie, en langs een trap in den rechter kruisarm komen we op het Grieksche kloosterplein. Van daar leidt een laag poortje naar een straat, die spoedig overgaat in een weg tusschen twee hooge muren van pierre sèche. De steenachtige, steil dalende weg en de hooge grijze muren bedekt met glasscherven, doen denken aan wegen naar Italiaansche dorpjes. En de overeenkomst wordt sprekend, als we bij de bocht van een weg een Franciscaan tegenkomen, die langzaam naar boven gaat, — de bruine pij moet wel zwaar zijn, want de ochtend is reeds warm.

Wij blijven staan om hem den weg te vragen, we zijn er nl. op uit om het zoogenaamde „Sanct Jozef's huis" te vinden, waar volgens de traditie de Heilige familie twee jaar gewoond heeft, het huis, waarvan het Evangelie spreekt, waar de ster, die den drie Koningen den weg wees, stil stond, „en in het huis gekomen zijnde, vonden zij het kindeke met Maria, zijn moeder, en nedervallende hebben zij hetzelve aangebeden; en hunne schatten opengedaan hebbende, brachten zij hem geschenken: goud en wierook, en mirre". De Franciscanen hebben een kerk op de plek gebouwd, en de Pater, dien wij tegenkomen, komt juist de kerk uit en heeft den sleutel in zijn zak. Een Christen Arabische jongen in het mooie lange Oosterssche kleed met een gordel om het lijf en de roode fez op het hoofd, volgt den Franciscaan op de hielen. De Pater vertrouwt hem den sleutel toe en zegt hem om met ons mee te gaan en zoolang bij ons te blijven als wij wenschen.

We nemen afscheid van den Franciscaan (een Spanjaard, die Italiaansch spreekt, de taal van Terra Santa), en kort daarop staan we voor een ijzeren deur in een steenen portaal met het wapen van Terra Santa er boven: het groote kruis door vier kleinere omringd, ieder kruis herinnert aan één van de vijf wonden van Jezus. Dat wapen ziet men overal in het Heilige Land, waar de Franciscanen een eigendom hebben en het wappert in hun vlag op den top van de kloosterkerk van San Salvatore in Jeruzalem.

Onze Arabische gids steekt den sleutel in de poort en opent die voor ons. Dan komen we in een waar hortus conclusus, een besloten hof, zooals die in het Hooglied, vol zonneschijn en bloemen. „Mijn zuster, o bruid! gij zijt een besloten hof, een beslotene wel, een verzegelde fontein .... Uwe scheuten zijn een paradijs van granaatappelen, met edele vruchten, cyprus met nardus; nardus en saffraan,

Digitized by Birzeit University Library

kalmus en kaneel, met allerlei boomen van wierook, mirre en aloë, mitsgaders alle voornaamste specerijen."

Zoo waren de hoven in het Heilige Land in den tijd van de groote Israëlietische koningen, — en zulk een hof hebben de Franciscanen weten te herscheppen op het stukje grond hier om hun kerk. Verrast blijven wij bij den ingang stilstaan. „Shellabi!" roept de schilderes uit, die wat Arabisch kent. Shellabi beteekent „schoon" en onze gids begrijpt het, glimlacht, sluit de poort achter ons en begeeft zich naar het lagere gedeelte van den tuin, waar groenten en kruiden groeien, en waar hij haastig aan het werk gaat.

Wij doen hetzelfde. De schilderes zet haar ezel op, ik haal een boek uit mijn zak om te lezen. Maar ieder oogenblik dwaalt mijn blik van de gedrukte bladen naar de oase van bloemen en vruchtbaarheid, die Christelijke ijver hier midden in de steenen van Judea geschapen heeft. Door een geplaveid paadje naar de kerk is de tuin in twee gelijke deelen verdeeld. Behalve het hoofdpad zijn er andere wandelpaadjes, alle regelmatig met steenen afgezet. Er zijn verscheidene boomen, olijfboomen, kweeën en oleanders. Maar de bloemen domineeren, bloemen in randen langs beide kanten van het hoofdpad en in ronde, ovale of vierkante perken. Het wemelt van rose cyclamen, roode en witte muurbloemen, aan den voet van de boomen bloeien vuurroode goudsbloemen. Dan zijn er hooge struiken van violetkleurig roosmarijn, rose en roode pelargonia's, weer groote witte muurbloemen en goudsbloemen. De viooltjes zijn uitgebloeid, alleen de blaadjes zijn over. Tusschen den muur en de kerkdeur staat een blauw geschilderde bank, beschaduwd door twee groote bloeiende pelargonia's, — daar heeft de schilderes zich neergezet. Bij de ingangspoort is een andere bank, eveneens blauw geschilderd; die neem ik in bezit. Beneden in het lagere deel van den tuin werkt zonder ophouden de jongen met zijn spade, — een paar perzikboomen staan juist in fijnen bloei boven zijn groentenbedden. „Zoo heeft Jezus gewerkt in den tuin van Jozef in Nazareth," zegt de schilderes achter haar ezel.

En de tijd verloopt, terwijl ieder zijn eigen werk doet. De morgen loopt ten einde, het wordt warmer, het geurt van de vochtige aarde, die omgespit wordt, en van de aarde in de perken, die door de zon gekoesterd wordt. Een bij, — de eerste van de lente, — gonst om de witte muurbloemen. Een haan kraait ergens in de buurt. Over den lagen muur, die den moestuin omheint, en waar de glasscherven in de zon glinsteren, zie ik het uitgestrekte landschap van grijze en roode en bruine hoogten met de door steenen van elkaar gescheiden velden, en heel in de verte, de nevelachtige blauwe lijn van de bergen van Moab, de lange, nevelachtige lijn van Moab's bergen in de verte ....

Van daar, van het land achter Moab, van het land achter de Doode Zee kwamen zij, de drie Koningen, naar dezen hof, waar er zonne-

Digitized by Birzeit University Library

schijn is voor goud, bloemengeur voor wierook, — maar de mirre getuigt van het bittere weten der wereld daarbuiten, waar de moordenaars van Herodes heden ten dage nog rondwaren en waar Rachel eeuwig over haar kinderen weent „omdat zij er niet meer zijn".

HEBRON.

We kennen hem toch allen uit onze bijbelsche geschiedenisles: Abraham in de eikenbosschen van Mamre? Hebben we hem niet allen zien zitten onder de groote boomen „aan de deur van zijn tent, want de dag was heet"? Ook nu nog gaat men buiten zitten in de warme landen als men het wat minder warm wil hebben, — voor de open deur, waar er trek is.

En toen vielen er drie schaduwen over de van zon gloeiende aarde buiten de tent, en toen Abraham opkeek, zag hij drie mannen voor zich staan. En van de deur van de tent ging hij hen tegemoet, boog zich ter aarde en zeide: „Heere, heb ik nu genade gevonden in uwe oogen, zoo gaat toch niet van uwen knecht voorbij.

Dat toch een weinig water gebracht worde, en wascht uwe voeten, en leunt onder dezen boom. En ik zal een bete broods langen, dat gij uw hart sterkt."

De drie mannen nemen de uitnoodiging aan en Abraham krijgt het druk. Eerst zet hij Sara aan het bakken: „Haast u, kneed drie maten meelbloem, en maak koeken." Dezelfde ronde Arabische koeken worden er heden ten dage nog gebakken, en die moeten versch gegeten worden. Ik herinner mij hoe lekker zij smaakten dien dag toen mijn vriendin, de schilderes, en ik even halt hielden op weg tusschen Haifa en Jaffa en ontbeten in de Mohammedaansche herberg in Tulkeram. We dronken water bij de droge koeken, waaraan men ook mond en vingers afdroogde, en ten slotte de heerlijke Turksche koffie, zoet en sterk, in een vingerhoed van porcelein ....

Sara moet dus brood bakken, of liever koeken, zooals Abraham zegt, terwijl Abraham zelf naar de runderen loopt om „een teeder en goed kalf" te halen, dat hij laat slachten en toebereiden om zijn gasten voor te zetten met boter en melk: „en hij stond onder den boom", terwijl zij aten.

Na den maaltijd volgt de voorspelling dat Sara een zoon zal hebben. Sara verborg haar lachen achter de deur van de tent, waarop de gast haar terechtzette en zeide: „Zou iets voor den Heere te wonderlijk zijn?" En Sara baarde een zoon, die Izak werd genoemd, en Sara wilde uit moederlijken overmoed Hagar uit het huis verdrijven en Hagar's zoon Ismaël. Met bezwaard hart, met een kwaad geweten (o! zwakke echtgenoot, o! honderdjarige Abraham!) geeft de patriarch zijn wraaklustige vrouw haar zin, en staat „'s morgens vroeg op"

Digitized by Birzeit University Library

(terwijl Sara nog slaapt?) en neemt afscheid van Hagar en Ismaël. Het is de eerste maal niet dat Hagar haar meester moest ontvluchten, hetzelfde was het geval toen zij zwanger was van Abraham's zoon, — maar toen was zij teruggekeerd. Nu is Ismaël veertien jaar en staat daar naast zijn moeder, Hagar, de Egyptische, en ditmaal is er geen ontkomen aan het gebod. In de tent slaapt Izak bij zijn moeder; onlangs was er groot feest, den dag waarop hij gespeend werd — Ismaël kan gaan. Sara had tegen haar man gezegd: „Werp de dienstmaagd uit en haren zoon; want de zoon der dienstmaagd zal geenszins erven met den zoon der vrije." De moeder, de echtgenoote, heeft gesproken, de vader, de man, heeft slechts te gehoorzamen. Daar staat hij „vroeg op den morgen" en geeft hun voedsel mee op de lange reis, van waar zij nooit zullen wederkeeren. Er valt niet anders te doen, hij durft Sara en Sara's woede niet trotseeren. Hij ziet de Egyptische aan, die de moeder van zijn kind werd. Veertien jaar is een lange tijd voor een Oostersche vrouw, Hagar is niet schoon meer. Maar naast haar staat Ismaël, slank en tenger, zooals de halfvolwassen Arabische jongens heden nog zijn in de dorpen, — in Beth-Sahur, in Ain-Karim, in Yafa. Dáár staat Ismaël naast Hagar, en dáár staat Abraham met zijn versch gebakken koeken en zijn geitenhuid vol water aan den hals vastgebonden, zooals de waterverkoopers het nog in de straten van Jeruzalem rond dragen .... Nu neemt Hagar den waterzak op de schouders (Ismaël is een jongen, een man — hij moet niets dragen!), de koeken stopt zij in een opgeheven slip van haar geborduurd kleed, — en dan vertrekken zij. En Abraham keert zich snel om en gaat de tent in, verheugd dat Sara nog niet wakker is.

Dan loopt Hagar weer de woestijn door, die zij kent van de vorige maal toen zij vluchten moest, de woestijn bij Beersaba. Toen kwam zij niet verder dan de wel bij Sur, tusschen Kades en Bered. Nu daarentegen valt er slechts één ding te doen, — voortzetten, tot zij Egypte bereikt, haar geboorteland. Abraham's tent is voor altijd voor haar en Ismaël gesloten. Er is geen plaats meer voor hen onder het lage dak van bruine geweven stof. Want in het binnenste en voornaamste vertrek van de tent ligt Sara met den rechtmatigen erfgenaam in haar armen, — Hagar hoort haar nog zeggen: „*mijn* zoon, *mijn* Izak!"

Zoo liepen zij dus de woestijn van Beersaba in zonder den put van toen te vinden, den put, die Bir Lachai Roi heet en tusschen Kades en Bered is. Hagar herinnerde zich nog, hoe de herders iederen avond uit de verte daarheen kwamen, en „Zij wentelden den steen van den mond des puts, en drenkten de schapen, en legden den steen weder op den mond van dien put, op zijne plaats". Maar nu vond zij geen put meer, Bir Lachai Roi noch eenig anderen, — zij waren verdwaald in de oneindige woestijn, die zich uitstrekte van de grenzen van

Digitized by Birzeit University Library

Filistea tot aan Egypte. En de brooden werden genuttigd en de waterzak werd geledigd. „Zoo wierp zij het kind onder een van de struiken. En zij ging en zette zich tegenover, afgaande zoo verre, als die met den boog schieten; want zij zeide: Dat ik het kind niet zie sterven; en zij zat tegenover, en hief hare stem op en weende. En God hoorde de stem van den jongen; en de Engel Gods riep Hagar toe uit den hemel, en zeide tot haar: Wat is u Hagar? vrees niet, want God heeft naar des jongens stem gehoord, ter plaatse waar hij is. Sta op, hef den jongen op, en houd hem vast met uwe hand, want Ik zal hem tot een groot volk stellen. En hij zal een woudezel van een mensch zijn; zijn hand zal tegen allen zijn, en de hand van allen tegen hem; en hij zal wonen voor het aangezicht van al zijne broederen." „En God opende hare oogen, dat zij een waterput zag; en zij ging en vulde de flesch met water, en gaf den jongen te drinken. En God was met den jongen, en hij werd groot, en hij woonde in de woestijn, en werd een boogschutter. En hij woonde in de woestijn Paran; en zijn moeder nam hem een vrouw uit Egypteland. En dit zijn de jaren des levens van Ismaël, honderd zeven en dertig jaren, en hij gaf den geest en stierf en hij werd verzameld tot zijne volken. En zij woonden van Havila tot Sur toe, hetwelk tegenover Egypte is, daar gij gaat naar Assur; hij heeft zich nedergeslagen voor het aangezicht van al zijn broederen."

Ismaël stierf voor al zijn broeders, daarom is hij het ook en niet Israël niet de zonen van Izak zijn het, die heden ten dage de wacht houden bij Abraham's graf, het graf in de spelonk van Machpela, in den akker van Efron, den zoon van Zohar, den Hethiet, welke tegenover Mamre is. In den akker, dien Abraham van de zonen Heths gekocht had, daar is Abraham begraven en Sara zijn huisvrouw. „En niet alleen Abraham en Sara rusten daar: daar hebben zij ook Izak en Rebecca begraven, zijn vrouw," zegt de patriarch Jacob, op zijn Egyptisch doodsbed tot de twaalf stammen van Israël, die om hem heen verzameld zijn. „Daar heb ik Lea begraven. In de spelonk, die is in den akker van Efron, den Hethiet. In de spelonk, welke is op den akker van Machpela, die tegenover Mamre is, in het land Kanaän, die Abraham met dien akker gekocht heeft van Efron, den Hethiet, tot een erfbegrafenis." Izak stierf in Egypteland, maar Jozef, zijn zoon, leidde zijn gebalsemd lijk naar Hebron, begroef het daar en keerde daarop terug, zooals hij Farao voor zijn vertrek beloofd had. Ook Jozef stierf in Egypteland, waar zij hem balsemden „en men leidde hem in een kist in Egypte". Maar toen Mozes de kinderen Israëls uit de slavernij van Farao leidde, droegen zij Jozefs vergulde en bontgeschilderde mummiekist op hun schouders.

Jozef vond zijn rustplaats in Sichem, maar de Mohammedanen beweren dat zijn lijk later naar Hebron werd vervoerd. Op die wijze zouden alle patriarchen in de grot van Machpela vereenigd zijn, en

Digitized by Birzeit University Library

Ismaël voor het graf op de wacht zitten. En hij wenscht niet dat Israël, noch Israëls zoon, de Christenheid, de plaats nadert. „Hij is een woudezel, wiens hand tegen allen gericht is".

Ik wist het. Ik wist dat in de vorige eeuw slechts enkele hoogstaande persoonlijkheden, — Edward VII, als prins van Wales, — van den Sultan vergunning hadden gekregen om de moskee te betreden boven de spelonk van Machpela. En *niemand* heeft de spelonk zelf mogen binnen gaan!

Sinds den oorlog is er een groote verandering in dezen toestand gekomen. Er wordt zelfs verteld, dat een Engelsche soldaat den dag dat Hebron bezet werd door de van het Zuiden aanrukkende geallieerden, en de Muzelmannen de vlucht namen, de geheimzinnige spelonk bezocht heeft. Natuurlijk werd hij daarna bestormd om te hooren wat hij daar gezien had. „Well," verklaarde hij, „just nothing. It was utterly dark."

Nu staan de Mohammedaansche geestelijken weer op hun post in de moskee, en is een herhaling van wat die Engelsche soldaat gedaan heeft niet meer mogelijk. Maar een bezoek aan de moskee boven de spelonk wordt nog steeds als een gunst toegestaan, al is het dan ook vaker dan te voren. En Mr. Ronald Storr, de gouverneur van Jeruzalem, gaf mijn Franschen vriend, Camille Enlart, den kunsthistoricus, die in dien tijd het Heilige Land bezocht, en mij vergunning om de moskee te gaan zien.

Midden in Februari gaan we per automobiel op weg naar Betlehem. Wij passeeren Rachel's graf en slaan den weg naar Hebron in. Rondom Betlehem en de stad er vlak over, het Christelijke stadje Beit-Djala, waren er boomen en bebouwde velden. Nu zijn wij in het land van Arabië en dat land is onvruchtbaar. De witte weg slingert zich eindeloos voort door een roode, steenachtige woestijn. Het landschap is wild en onvruchtbaar, zelden komen we menschen tegen, Mohammedanen van Hebron met een barsch en boos uiterlijk. Deze weg is nog geheel zooals in den tijd der Apostelen, toen de Engel tegen Filippus zeide: „Sta op, en ga heen tegen het Zuiden, op den weg, die van Jeruzalem afdaalt naar Gaza, welke woest is. En hij stond op en ging heen; en ziet, een Moorman, een kamerling, en een machtig heer van Candacé, de koningin der Mooren, die over al haren schat was, welke was gekomen om aan te bidden te Jeruzalem. En hij keerde wederom, en zat op zijnen wagen, en las den profeet Jesaja. En de geest zeide tot Filippus: Ga toe, en voeg u bij dezen wagen. En Filippus liep toe, en hoorde hem den profeet Jesaja lezen, en zeide: Verstaat gij ook hetgeen gij leest? En hij zeide: „Hoe zou ik toch kunnen, zoo mij niet iemand onderricht?" En hij bad Filippus, dat hij zou opkomen, en bij hem zitten. En de plaats der Schriftuur, die hij las, was deze: „Hij is gelijk een schaap ter slachting geleid; en gelijk een lam stemmeloos is voor dien, die het scheert, alzoo doet hij zijnen mond niet

Digitized by Birzeit University Library

open." En de kamerling antwoordde Filippus en zeide: Ik bid u, van wien zegt de profeet dit? van zichzelven, of van iemand anders? En Filippus deed zijn mond open, en beginnende van diezelve Schrift, verkondigde hem Jezus. En alzoo zij over den weg reisden, kwamen zij aan een zeker water; en de kamerling zeide: „Zie daar water, wat verhindert mij gedoopt te worden?" En hij gebood den wagen stil te houden, en zij daalden beiden af in het water, zoo Filippus als de kamerling, en hij doopte hem."

De bron, waarin Filippus den kamerling van de Abessinische koningin doopte, bestaat nog en wordt door de Arabieren Ain Diruëh genaamd. En evenals de Etheopische man laten ook wij den wagen stilhouden, het water loopt nog overvloedig en helder in een groot bassin. Boven de bron zijn de ruïnes van een kerk, wat verder weg eenige oude graven in den rotsmuur.

Zoo naderen wij Hebron. Wij passeeren een karavaan, waar Arabieren met den tulband op dromedarissen gezeten langzaam naar Egypte toe wiegelen. Eveneens drie Mohammedaansche pelgrims, die in witte kleeren naar Hebron wandelen. De streek wordt wat meer bebouwd, we onderscheiden bouwland, vijgeboomen en terpentijnboomen. We zien wijnvelden, waar de wijnstokken niet als in Europa aan palen gebonden zijn of zich als ranken tusschen de boomen slingeren, maar als pompoenen langs den grond kruipen. Dit is het dal van Eskol, hier drongen de door Mozes uitgezonden lieden het beloofde land binnen. „En beziet het land, hoedanig het zij, en het volk, dat daarin woont, of het sterk zij of zwak, of het weinig zij of veel. En hoedanig het land zij, waarin hetzelve woont, of het goed zij of kwaad; en hoedanig de steden zijn, in dewelke hetzelve woont, of in legers, of in sterkten". Dit was het bevel, dat Israël's groote leidsman in de woestijn van Parak den twaalf mannen gaf (één van iederen stam) en die onder leiding van Jozua wegtrokken. Zij hadden niet alleen bevel gekregen om hun oogen te gebruiken om het terrein te verkennen, maar ook om de hoedanigheid van den grond te constateeren, of die vet of mager was, of er boomen waren of niet. En zij moesten proeven meebrengen van de producten van het land. „En versterkt u, en neemt van de vrucht des lands".

Het was juist in den tijd van den wijnoogst, dat Jozua en zijn mannen „optrokken in het zuiden, en in Hebron kwamen, wat toen al een zeer oude stad was: „zeven jaar voor Zoan in Egypte gebouwd". En zij kwamen in het dal van Eskol en sneden van daar een rank af, met een tros wijndruiven, dien zij droegen met tweeën op een draagstok; ook van de granaatappelen en van de vijgen. Zij behoefden zich niet te „versterken", zij hadden moed genoeg!

We houden stil voor het Engelsche gouvernementshuis. De Britsche vlag waait op den top. Langs een hooge, steile trap komen we in een wachtkamer, waar vuile Bedoeïnen van vuile banken opstaan

Digitized by Birzeit University Library

om de „Franken" te groeten. Wij worden dadelijk naar den gouverneur gebracht, een Levantijn, die Fransch en Engelsch spreekt. Onze komst is reeds uit Jeruzalem aangekondigd. „Maar," zegt de verder zeer vriendelijke ambtenaar, „het is moeilijk geweest om de toestemming te krijgen. Vooral omdat u, Meneer Enlart, in de moskee wilt fotografeeren." De heer Enlart kan dat niet ontkennen en wel omdat de moskee niet anders is dan een vroegere Christelijke kerk, door de kruisvaarders gebouwd, waarvan tot nu toe niemand de architectuur heeft kunnen bestudeeren. Daarvoor heeft hij zijn Dragoman meegebracht, een jonge Christen uit Libanon, Marum genaamd, die het fotografietoestel moet dragen en als tolk zal dienen, daar hij Arabisch spreekt. Er wordt van het gouvernementshuis getelefoneerd naar de Mohammedaansche overheid, — en ik hoor dat het woord „fotografie" herhaaldelijk voorkomt in het gesprek, waarvan ik verder geen letter versta. Eindelijk zegt de ambtenaar: „Het is in orde, Monsieur Enlart!" waarop hij ons een papier overreikt dat we aan den plaatselijken Imam moeten afleveren. Langzaam rijden wij de hoofdstraat door en de stad in. We worden nieuwsgierig, maar niet vijandig aangekeken. Dan houden we stil voor een klein, witgepleisterd huis, waar de Imam op de trap staat, blijkbaar in zijn beste kleeren: een mooie, zwarte talar, en een stralend witte tulband, van het fijnste batist om de roode fez (of „tarbusch", zooals men hier in Palestina zegt). Hij is een knap man, met een regelmatig, bruin gelaat, omgeven door een bruinen, dichten baard. Hij groet op militaire wijze en glimlacht, zoodat een paar gouden tanden in het gezicht komen, teekent (met een vulpen!) onzen pas, dien de gouverneur heeft opgesteld en verzoekt een jongen om plaats te nemen op de treeplank van onze automobiel om ons naar de moskee te brengen ....

Hebron is een typische Arabische stad. Overal ziet men de vierkante, kubusvormige steenen huizen met een koepel er boven. Alle huizen in het Oosten worden met een koepel gebouwd, men zegt om de temperatuur op gelijke hoogte te houden, daar de te warme lucht naar den koepel omhoogstijgt en daar blijft hangen. Zelfs in gebouwen van verscheidene verdiepingen zijn er koepels boven de kamers. Mijn kamer in Casa nova is ook met een koepel gebouwd.

We rijden een eind, totdat we bijna aan den uitkant der stad zijn. Daar moeten we de automobiel verlaten en te voet gaan. Langs donkere, vochtige en vuile gewelfde straten komen we aan de moskee, door een nieuwsgierige menigte gevolgd. Vooral Marum met het fotografietoestel wekt de aandacht.

Dan komen we aan een klein plein, voor ons liggen de zware fondamenten van de moskee, rechts daarvan een Moorsche poort in den vorm van een hoefijzer, waaronder een trap naar boven leidt. De fondamenten bestaan uit cyclopische steenblokken, zooals

Digitized by Birzeit University Library

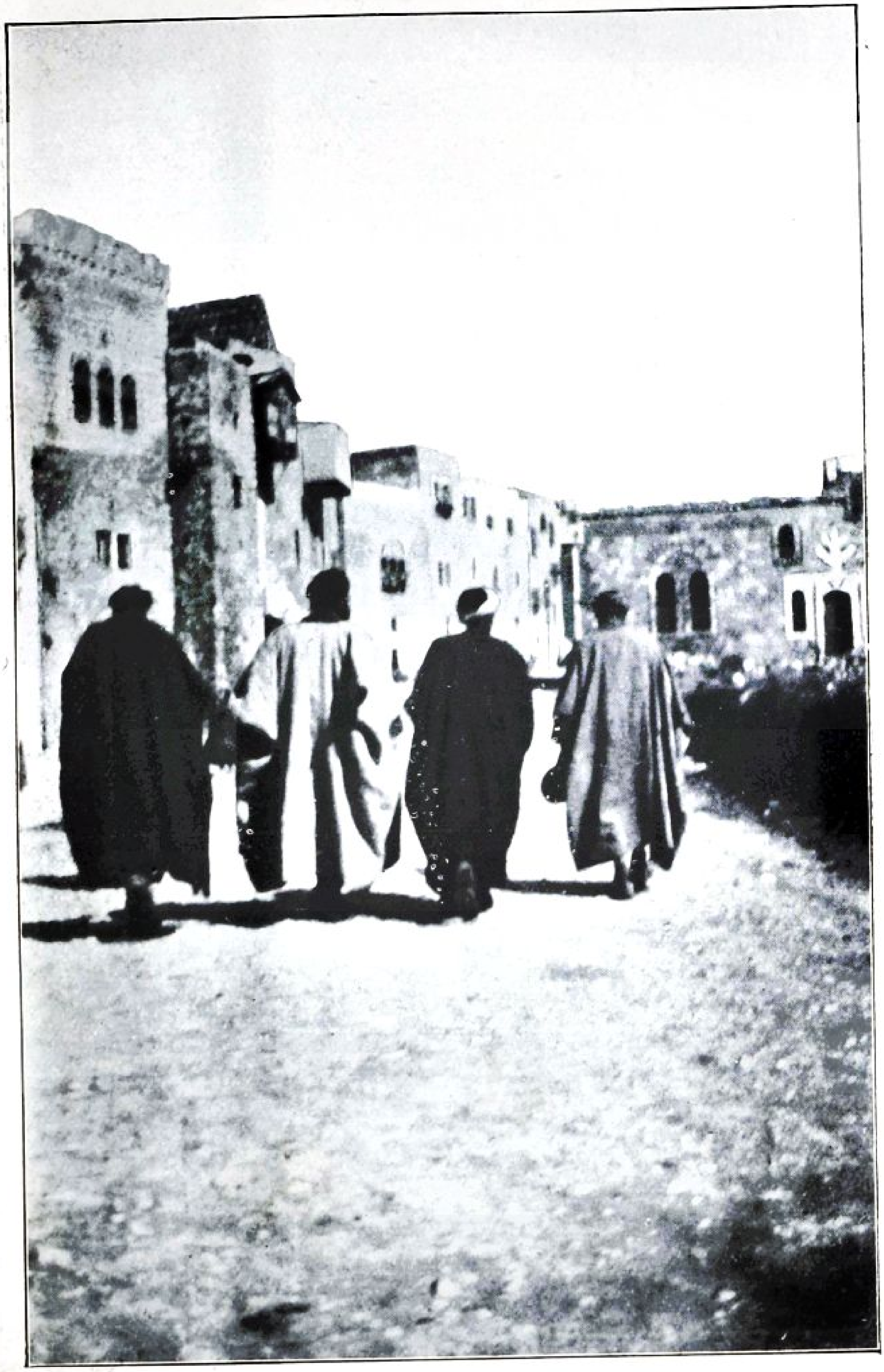

22. STRAAT IN HEBRON.

Digitized by Birzeit University Library

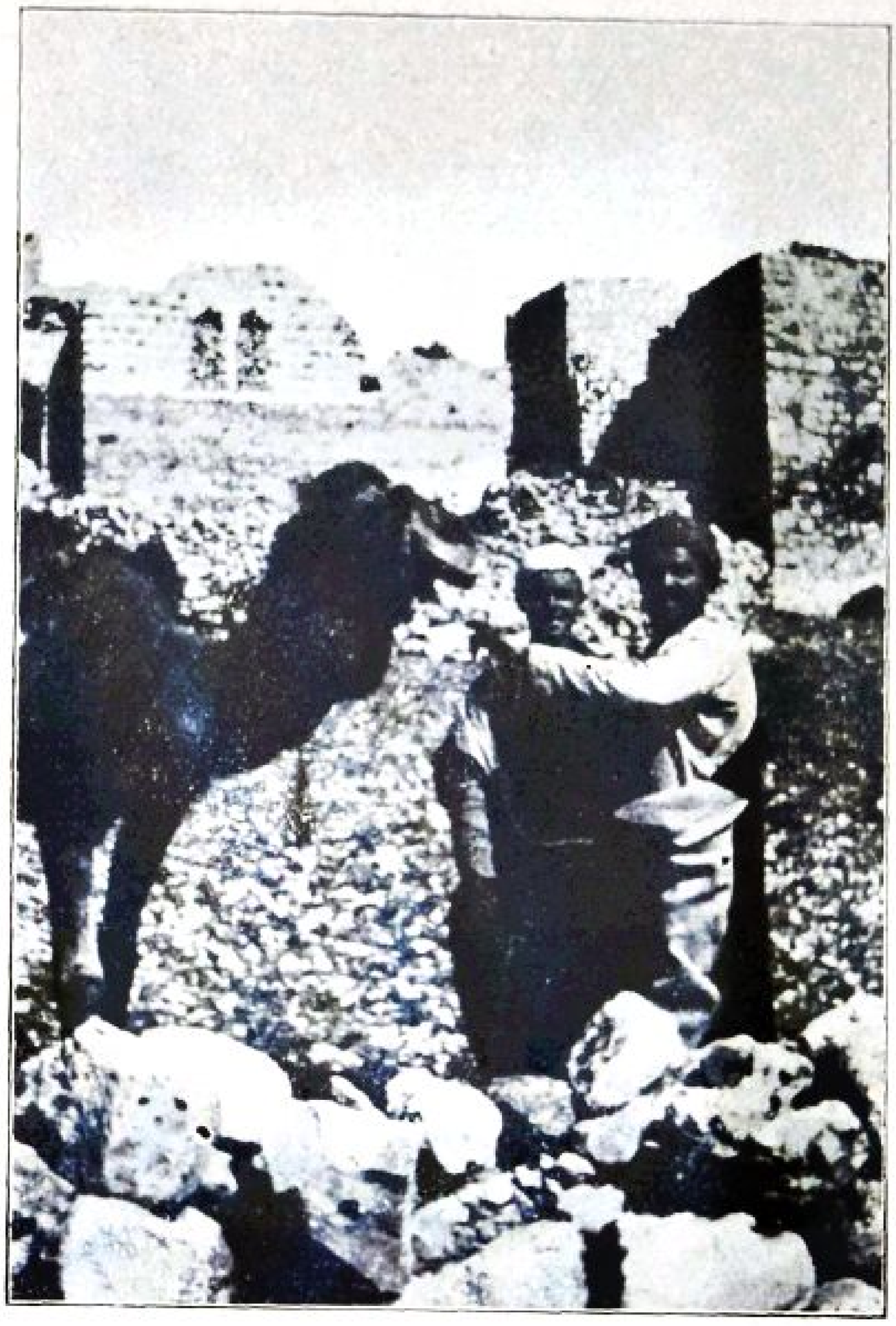

23. ARABIEREN UIT HEBRON MET HUN DROMEDARIS.

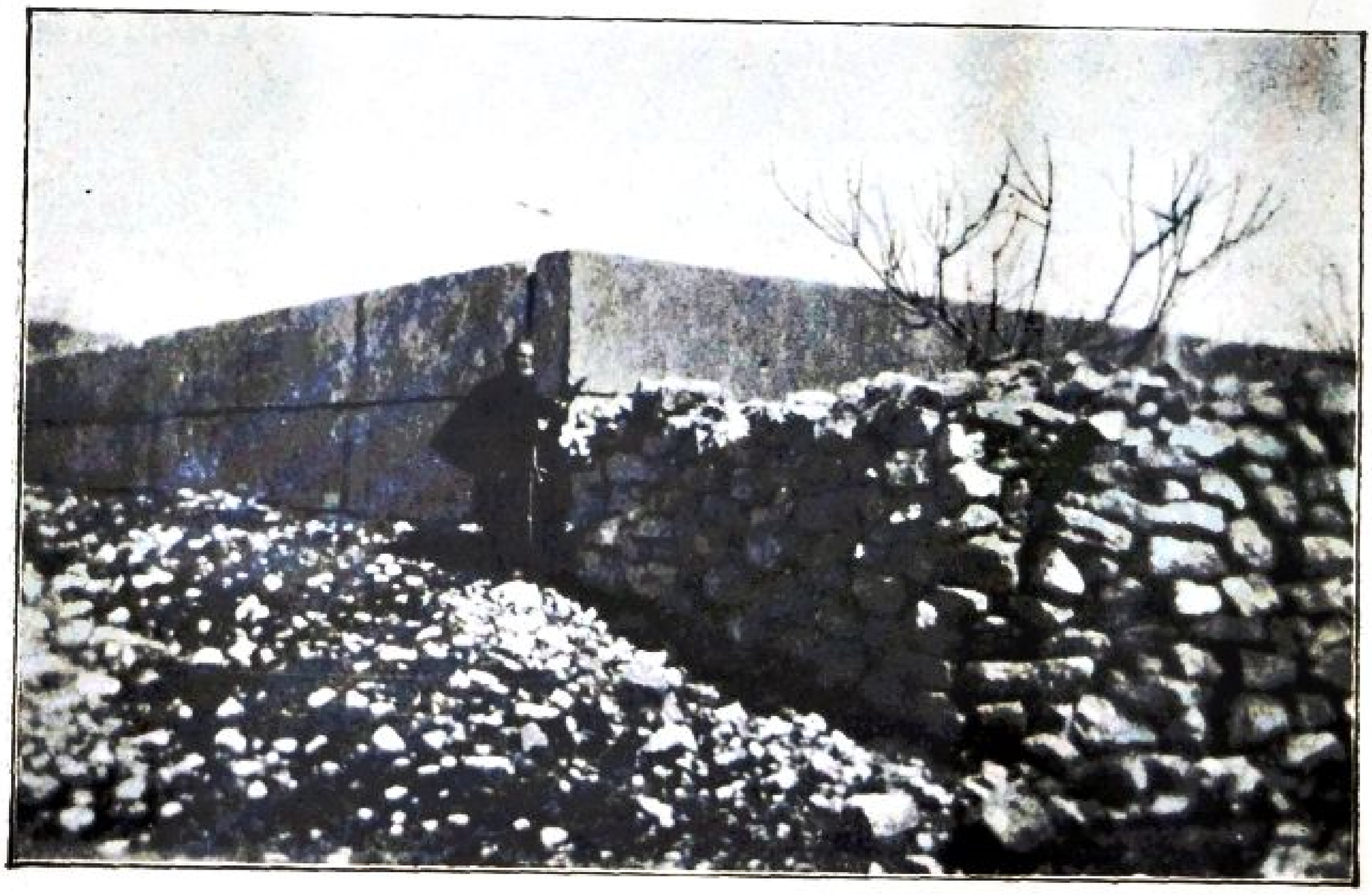

24. RAMET-EL-KHALIL. (MAMRE).

Digitized by Birzeit University Library

die, welke het tempelplein in Jeruzalem dragen. Gewoonlijk krijgen „de ongeloovigen" alleen vergunning om deze trap eenige treden op te gaan. Maar onze jonge gids verklaart aan de Muzelmannen die aan de poort staan, dat wij het recht hebben om meer te zien. We gaan heel de trap op. Als we vijftig treden zijn op gegaan, komen we aan een hoek van den cyclopischen muur en slaan links af. We stijgen nog even en komen dan aan een voorportaal, waar aan beide kanten planken zijn voor het schoeisel.

De Mohammedaan, die altijd zijn schoenen uit doet, al is het maar om over een mat te loopen, waarop hij zijn beenen kruist om zijn middagmaal te gebruiken, wil natuurlijk zijn moskee niet met zijn profane zolen verontreinigen. En hij eischt dat andersgeloovigen evenzoo doen. Mij heeft het nooit moeite gekost, op kousenvoeten ben ik in Nablus het oude Christelijke heiligdom binnengetreden, dat nu een moskee is, in Ramleh liep ik zelfs op bloote voeten. In Hebron worden er, evenals in Jeruzalem, veel leeren pantoffels gebruikt, die over de schoenen worden vastgebonden.

Maar nu doet zich onverwacht een moeilijkheid voor. De sacristein, die ons op den drempel tusschen de garderobe en de moskee tegemoet komt en aan wien we onzen, in het Arabisch opgestelden, pas afleveren, verklaart dat die slechts voor twee personen geldig is. Al onze objecties zijn nutteloos, er zit niet anders op, dan Enlart's raad te volgen en Marum in de garderobe te „deponeeren".

Daar moet hij blijven, terwijl wij zelf het fotografietoestel moeten dragen met toebehooren. De sacristein spreekt wat Engelsch en schijnt ons welgezind te zijn. Hij gaat ons voor door een voorhal, waar arbeiders aan het werk zijn, en links in schuine richting naar het plein. Al mijn zintuigen zijn één en al spanning en trachten met alle oogen te zien. We komen op een langwerpig plein, vol zon. Rechts een lang, kloosterachtig gebouw, aan het einde van het plein iets wat een kapel kan zijn of een dak over een put, — links ten slotte een rij zuilen. Er zijn ook zuilen achter het kapelachtige gebouw.

Ongelukkig blijkt onze sacristein niet veel Engelsch te kennen. Maar we begrijpen hem toch, als hij ons tusschen de zuilen links naar een soort vestibule van de moskee brengt en ons rechts achter een traliehek, een groot praalgraf aanwijst bedekt met een tapijt van kostbaar goudbrocaat en het eene woord uitspreekt: Abraham!

Ik weet dat het 't graf zelf niet is; dat El Khalil, „Gods liefhebber" (zooals de Arabieren met een uitdrukking uit Jesaja XLI, 8, zeggen) in de grot rust onder de moskee. Maar Abraham, van de eikenbosschen van Mamre, nader kom ik u nooit! Nader ben ik u nooit geweest! El Khalil, Gods liefhebber, wees ook de mijne, gij, met wien wij allen eens aan tafel hopen te zitten in het rijk der hemelen!

De Muzelman kijkt ons even aan, werpt zich dan voorover op den

Digitized by Birzeit University Library

grond en kust den grond. Daarop brengt hij ons naar den anderen kant, voor een dergelijk praalgraf, met eenzelfde kostbaar brocaat-tapijt bedekt: Sara!

Daarop komen we in de moskee zelf. Het is er halfdonker, en er heerscht een slechte lucht, en de vloer is bedekt met kostbare, maar versleten tapijten. Het is klaarblijkelijk een oude, door zuilen gedragen kerk, maar waar eens het altaar heeft gestaan, is een Mihrab, de nis in den muur, die Qiblah aangeeft, de richting naar Mekka, de richting waarin de Mohammedanen bidden.

Vlak voor den ingang is een soort baldakijn, waaronder en waarvoor

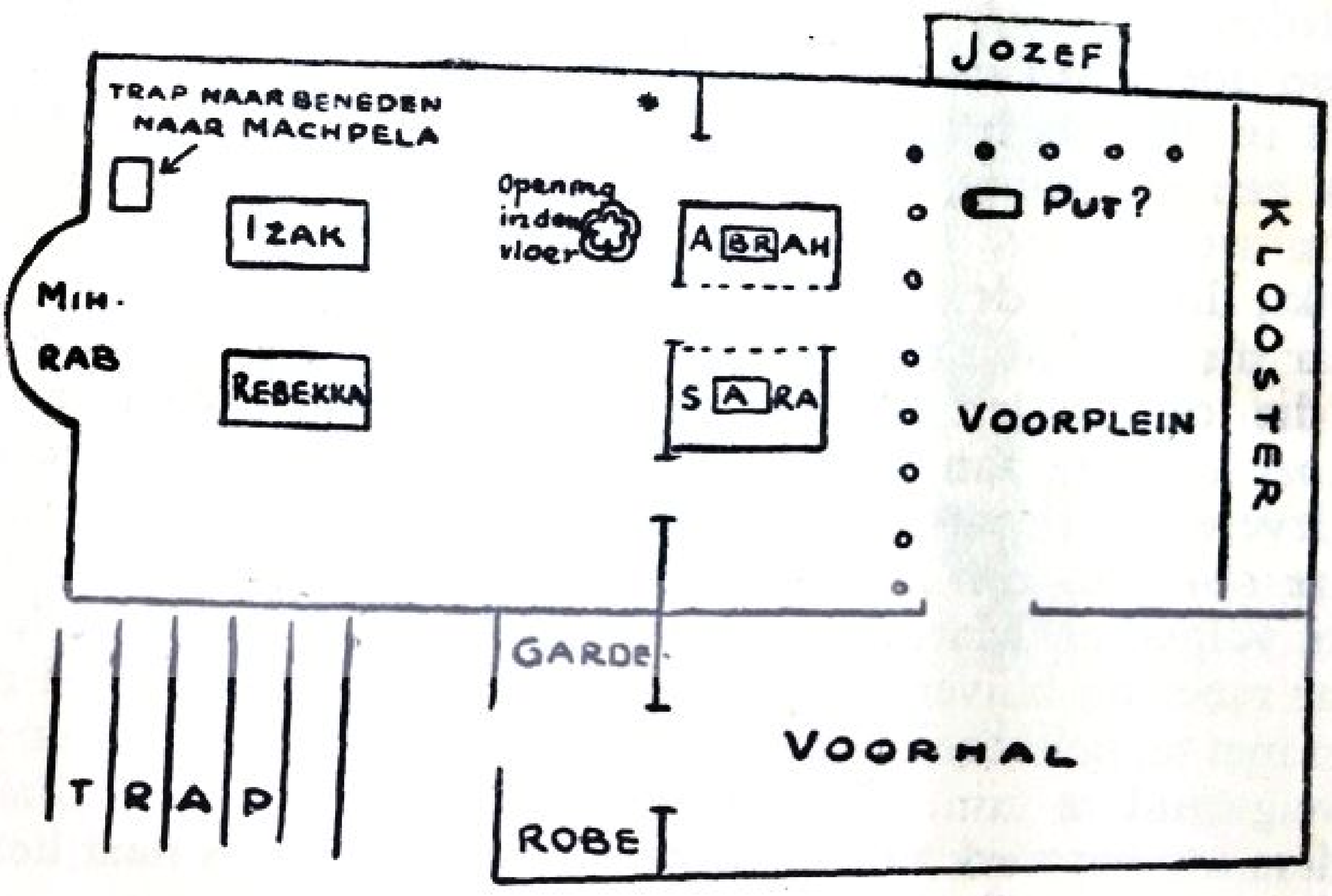

Schets van de Moskee in Hebron.
(Door den schrijver geteekend.)
De ster wijst de plaats aan waar de foto's genomen zijn.

een groep Arabieren zitten, die wel de kralen van den rozenkrans door de vingers laten glijden, maar tegelijkertijd op gedempten toon samen praten over de prijzen van het graan, over de politiek, of over wat? En ginds links, waar de zon schijnt, koesteren een paar grijsaards zich in de zon, terwijl zij tegelijkertijd in rood ingebonden boeken lezen — is het de Koran? Zij zitten met gekruiste beenen, schoon en waardig, af en toe buigt de een zich naar den ander toe, schuift den hoornen bril naar boven en wijst met een vinger naar een plaats in den heiligen tekst, blijkbaar om een verklaring te vragen ....

Onze aankomst wekt de aandacht, vooral vanwege het fotografie-toestel. Onze gids wijst midden in de moskee naar twee praalgraven, in den vorm van huizen met spitse daken in rood en wit marmer gebouwd, van boven bedekt met een groen zijden kleed met goud

Digitized by Birzeit University Library

geborduurd. Die vertegenwoordigen de graven van Izak en Rebekka.

Tusschen de graven stijgen we naar Mihrab en draaien dan naar rechts. Daar is een groote steen onder een baldakijn, die den ingang naar de spelonk van Machpela afsluit. Dien steen heft niemand op .... of het moest Sheik-ul-Islam zelf zijn ....

En nu ontstaat er opeens een mal à propos. De Muzelman laat niet toe dat de Franschman zijn toestel neerzet. Hij denkt dat de ongeloovige „Franken" de heilige graven willen fotografeeren. Meer door gebaren dan door woorden slagen wij er in om hem te doen verstaan, dat het ons om kapiteelen en zuilen te doen is. En als we dan vergunning krijgen om te beginnen, — moeten we het toestel in den donkersten hoek opstellen. Veel licht is er niet, en binnen een uur moeten wij de moskee verlaten, want dan zijn er bidstonden. Zoo stil mogelijk wordt de camera verplaatst. Maar eenig geluid maakt het toch altijd, en opeens verschijnt een van de Mohammedanen aan de deur, vliegt op, doodsbleek en met dreigende gebaren en komt op ons af. Doch onze sacristein loopt hem tegemoet en dan heeft er een hevige woordenstrijd plaats, waarvan ik alleen het vaak herhaalde „Khalil" opvang. Wij zijn „Gods liefhebbers", verzekert onze gids. Daarop worden de anderen gerustgesteld.

Maar erg op ons gemak voelen we ons niet. De Franschman verandert van platen, doet zijn doozen open en toe, stelt zijn instrument, maar ik vind dat hij bleeker ziet dan gewoonlijk. Ik moet ondertusschen de conversatie met onzen gids gaande houden, die ons geen minuut verlaat en de situatie evenmin erg prettig schijnt te vinden. Terwijl wij bezig zijn, komen er steeds meer Muzelmannen binnen, die zich op de knieën werpen, den vloer met het voorhoofd beroeren en zich voegen bij een van de groepjes, die al pratend hun rozenkrans bidden. Er verschijnen ook meer schriftgeleerden, er komen verscheidene grijsaards met tulband binnen, die de collega's groeten, voor zij zich nederzetten en den Koran openen. Dan denk ik aan de regels van Omar Khayyâm:

„Myself when young did eagerly freqvent
doctor and saint, and heard great argument
about it and about, but evermore
came out by the same door, as in I went."

Tot tijdverdrijf brengt de gids mij naar een put in den vorm van een klaverblad, met een marmeren rand, in den vloer van de moskee, niet ver af. In den put zie ik in de diepte vier vergulde lampen aan kettingen hangen. Maar ik begrijp maar één woord van zijn in het Arabisch gefluisterde verklaring, *geloof* het tenminste te verstaan: Nazarra, wat de Christenen beteekent.

Ik begrijp de verklaring niet, en kom er evenmin achter waar

Digitized by Birzeit University Library

de graven van Jacob en Lea zijn [1]). Maar toen Enlart eindelijk klaar was met fotografeeren, brengt de sacristein ons tot afscheid naar een kapel in de zuilengalerij van het voorplein. Daar is nog een praalgraf met groen bedekt; Youssuf, zegt onze gids.

Dan is het tijd voor ons om te verdwijnen. Wij komen Mohammedaansche geestelijken tegen op het zonnige plein, die naar den bidstond gaan. En in de garderobe doen we onze schoenen aan, en — verlossen wij Marum.

VOETRINGEN, ESCHEL ABRAHAM EN DE EIKENBOSSCHEN VAN MAMRE.

En de Heer zeide: „Daarom dat de dochteren van Zion zich verheffen en gaan met uitgestrekten hals, en lonken met de oogen, al gaande en trippelende daarhenen tredende, en alsof hare voeten gebonden waren. Zoo zal de Heere den schedel der dochteren van Zion schurftig maken, en de Heere zal hare schaamte ontblooten. Ten zelven dage zal de Heere wegnemen het sieraad der voetringen („kousenbanden"), en de netjes, en de maantjes, de reukdoosjes en de kleine ketentjes en de glinsterende kleedingen."

Als men deze woorden leest bij den ouden profeet, ziet men hoe degenen het bij het rechte einde hebben, die beweren, dat de tijd in het Oosten stil staat. Want als in de dagen van Jesaja de dochteren Zions, hebben in onze dagen de Arabische Bedoeïnsche vrouwen denzelfden aanmatigenden gang, heupwiegend of draaiend, dezelfde voetringen en halsdoeken, armbanden en oorringen en vingerringen (alleen neusringen heb ik niet gezien). De Bedoeïnsche vrouw is niet gesluierd zooals de Mohammedaansche dames in de steden, vrij vertoont zij haar vaak schoon gelaat met de blauwe tatoueeringen op voorhoofd en kin. Het is moeilijk voor iemand, die niet van het vak is om wijs te worden uit haar kleeding; een witte sluier hangt van het hoofd langs den rug neer, een zwart gewatteerd lijfje opent zich van voren over een slechts half gesloten corsage met borduursels van gekleurde wol. De mouwen van dat corsage zijn lang, langer dan die van het lijfje, de slippen slepen bijna bij vrouwen van middelbaren leeftijd. De rok is gewoonlijk donker, van onderen afgezet met een rand van bont borduursel; in Galilea dragen de vrouwen geen

---

[1]) Later kreeg ik de verklaring. Deze put ligt vlak boven Izak's graf, en door dien put werpen de Mohammedanen kleine stukjes papier naar beneden, waarop geschreven staat wat zij van den patriarch verlangden, verlanglijsten dus! Misschien wilde de brave sacristein den Christenen gelegenheid geven om den dienaar Gods om een gunst te vragen, want wij Roomsch-Katholieken vereeren en roepen dien dienaar ook aan. De graven van Jacob en Lea zijn buiten op het plein; wij kregen die niet te zien.

Digitized by Birzeit University Library

rok, maar een pofbroek en daarboven een overkleed dat in slippen verdeeld is, die van boven en van onderen vastgenaaid zijn. Maar om het goed te begrijpen en te verklaren zou men dameskleermaakster moeten zijn. Wat echter dadelijk opvalt zijn de sieraden. Eerst, onder den hoofddoek, de diadeem, bestaande uit twee, drie of meer snoeren van goud- of zilvergeld. Deze munten representeeren den bruidsschat der getrouwde vrouw en zijn haar speciaal eigendom. Daar kan zij haar toevlucht toe nemen, als de man haar verstoot, — wat vaak gebeurt. In Betlehem dragen de vrouwen deze som gelds op een soort fez, die dan weer bedekt wordt met een langen witten sluier; op die wijze ontstaat het hoofddeksel dat er zoo middeleeuwsch uitziet.

Op de borst dragen de Bedoeïnsche vrouwen een waar maliënkolder van rinkelende zilveren kettingen. Om de polsen gladde gouden banden, dikwijls anderhalven centimeter breed. Aan de vingers zooveel zware ringen als maar mogelijk is. En om de enkels hetzij breede gouden ringen, zooals om de polsen, of een massa fijne, dunne ringen van goud of zilver, die onder het loopen rinkelen. Daar heeft de profeet het over, en die maken zulk een noodzakelijk deel uit van de versierselen van een Bedoeïnsche vrouw, dat zij, die ze niet van edel metaal kan hebben, ze tenminste van glas heeft. Deze fijne glazen ringen moeten sterker zijn dan men denkt, want zij worden veel gedragen. In den bazar in Jeruzalem wordt er een levendige handel in gedreven. En die komen van Hebron.

In den ouden tijd was het glas uit Hebron reeds beroemd. De kunst van glassmelten werd niet ver van daar uitgevonden, in Tyrus, in de streek van Sidon. Een Joodsche schrijver spreekt in de veertiende eeuw over het glas van Hebron. Na ons bezoek aan de moskee, moesten wij dan ook een bezoek brengen aan een van de glasblazerijen van de stad.

De werkplaats was even primitief als die der parelmoerbewerkers in Betlehem. Een groote, slordige, half onderaardsche ruimte, met aan beide kanten open deuren. Vier mannen zitten met de beenen gekruist op den grond om den oven heen. De oven doet het meest denken aan de hoogte, die op gloeiende palen stond uit het sprookje. Want het is een hoogte, een hoogte van klei, die uitgehold is en vol vuur. Door vier gaten is de gloeiende massa te zien, en voor ieder gat zit een van de vier arbeiders en doopt een stang in het vuur en trekt er die weer uit, vol van een gloeiende, vloeibare glasmassa. Voor een vijfde, grootere opening zit een jongen op den blaasbalg te trappen, die den oven gloeiend houdt. De vier arbeiders trekken hun stangen, — liever gezegd buizen, — uit het vuur en beginnen te blazen. Daar ontstaat een flesch, hier een mooi kruikje, zooals ik ze in den bazar te Jeruzalem gezien heb in de heerlijke vioolblauwe kleur. Een derde vermaakt zich met het blazen van een varkentje, dat hij — zoodra het klaar is, — weer in het vuur werpt. Een vierde maakt

Digitized by Birzeit University Library

glazen kralen, hoe hij dat doet begrijp ik niet; men laat mij een halsketting zien van die groote, zware, ruwe, lange kralen. Men heeft ze in alle kleuren en vormen, helder hemelsblauwe, ondoorzichtig lavendelblauwe, appelgroene, fleschgroene, melkwitte of grijsachtig witte als ijs dat op het punt is te smelten. Sommige kralen zijn vierkant, andere ovaal, cylindervormig of driehoekig. Soms gestreept als agaath, geelbruin als sucres d'orge, groen en schilferachtig als cypressenappels voor ze rijp zijn. In de cultuurlanden van Europa zou zoo'n ketting de vrucht zijn van een zeldzaam artistieke bewerking en op fluweel in de juwelierswinkels worden uitgestald. Hier worden ze gemaakt door lieden, die er geen begrip van hebben, dat wat zij voortbrengen, in een ander deel van de wereld als kunst beschouwd wordt. Zij hebben hier gezeten van vader op zoon sinds de jonge vrouwen in den tijd van Jesaja coquet met de enkelringen rinkelden.

We nemen afscheid van de glasblazers, het is tijd om aan een lunch te denken. Er is in heel Hebron, een stad van 12000 inwoners, maar één herberg, die door een Jood gehouden wordt. We hadden het uithangbord gezien, toen we van den gouverneur naar de moskee reden; de waard heet Eschel Abraham. Wij gaan naar hem toe. Hij is een kleine, voorkomende en beleefde Israëliet en zijn woning is netjes en zindelijk, alles blauw gekalkt, daar blauw de kleur der Joden is in Palestina. Het is laat geworden voor we aan de deur van de herberg staan. „Kunnen we nog wat te eten krijgen?" Maar Eschel Abraham, die op de trap staat om ons te ontvangen, stelt ons gerust: „Ich kann *alles* machen!" verzekert hij ons. Hij kan in ieder geval in korten tijd een zeer geschikt middagmaal op tafel zetten. Zijn wijn, — wijn van Hebron, — is goed en zijn rekening zeer redelijk. Eschel Abraham en ik scheiden als vrienden. Iedereen, die in Hebron komt, kan goed bij hem zijn intrek nemen, hij is „een Israëliet in welken geen bedrog is".

Op den terugweg willen wij de plaats nog bezoeken, waar de eikenbosschen van Mamre geweest heeten te zijn. Maar, (als altijd in het Heilige Land, zijn er verscheidene tradities. De Grieken beweren, dat een oude, verschrompelde terpentijnboom op een particulieren grond, links van den straatweg, — links als men van Hebron komt, — de boom is, waaronder Abraham zijn hemelsche gasten ontving. De Arabieren daarentegen beweren dat rechts van den weg, het zoogenaamde Rameth el Khalil „de hooge plaats van Gods liefhebber", de plaats is.

Wij bezoeken beide plaatsen, zoowel die van de Grieken als van de Arabieren. Dicht bij den Griekschen terpentijnboom is een cypressenboschje, met sappig gras tusschen de boomen, — zóó hadden de eikenbosschen van Mamre er kunnen uitzien. We komen langs steenachtige wegen tusschen een lagen muur van steen te Ramath el Khalil. Hier en daar is de weg door den regen der voorgaande dagen veranderd in een kabbelende lentebeek, zoodat we het steenen

Digitized by Birzeit University Library

muurtje moeten opklauteren om onzen weg te vervolgen. Maar eindelijk komen we aan imponeerende cyclopische muren van hetzelfde soort als de muur, waarop de tempel in Jeruzalem rust en als de fondamenten van de moskee in Hebron; sommige blokken zijn liefst vijf meter lang. En in een hoek van de oeroude heilige omheining is een put, waar heel in de diepte water te onderscheiden is, de put van Abraham! Maar van boomen is er op die plaats geen spoor te zien. Maar boomen kunnen geveld worden. En terwijl het Mamre van de Grieken beneden in een dal ligt, is Ramath el Khalil hoog-gelegen. Abraham kan van daar heel goed den rook hebben zien opstijgen van Sodom en Gomorra, nadat hij Jehovah te vergeefs gebeden had om ze te sparen! „Abraham maakte zich des-zelven morgens vroeg op, naar de plaats, waar hij voor het aangezicht des Heeren gestaan had. En hij zag naar Sodom en Gomorra toe, en naar het gansche land van die vlakte, en hij zag, en ziet, er ging een rook van het land op, gelijk de rook eens ovens."

„NOG JUICHT ONS TOE . . . ."

Op den Alvernerberg gaat er tweemaal in de vier en twintig uur een processie van de kloosterkerk naar *le Stimmate*, de kapel, opgericht op de plaats, waar Franciscus van Assisi den nacht van den 14den September 1224 voorzien werd van de wonden van Jezus in handen, voeten en zijde . . . . En als de stoet aan de plek komt, waar het wonder geschiedde, wordt de antifone *Signastic hic* gezongen, — „*Hier* was het, o! Heer, dat Gij Uw dienaar Franciscus merkte met het teeken onzer Verlossing," en bij het woord „hier", wijzen de twee jongste novicen naar den witten steen in den vloer van de kapel, die de plek aanduidt . . . . De witte steen onder het bronzen hekwerk voor het altaar met het schilderij van Della Robbia . . . .

Dat doen dus de Franciscanen op den Alvernerberg.

En de Franciscanen in Betlehem hebben een dergelijke gewoonte. Iederen namiddag vereenigen zij zich in hun kerk, de Santa Catharina-kerk, naast de groote basiliek, en loopen dan, vergezeld door een ieder die wil, naar den Noordelijken neergang van de grot en de Latijnsche trap op naar de plaats, waar de zilveren lampen hangen, (waarvan er een het geschenk is van Lodewijk XIII) vlak boven de zilveren ster. Daar knielen allen en wordt er een antifoon gezongen op de oude, aangrijpende koraalmelodie, die niet anders is dan enkele regels van een brief van den H. Hieronymus in Betlehem aan de voorname Dame Marcella in Rome. „Hier," zegt hij, „zijn geen groote rond-bogen, geen vergulde heerlijkheid, zooals in de paleizen van Rome, gebouwd door ellendige slaven en gevangenen, waar de menschen hoogmoedig rondwandelen en door het kostbare dak vergeten om

Digitized by Birzeit University Library

naar den hemel te kijken. Hier in deze geringe spelonk onder den grond werd de Schepper der Hemelen geboren. Hier werd hij in windsels gelegd. Hier werd hij in de kribbe gelegd. Hier werd hij door de herders gezien. Hier wees de ster aan, dat hij was. Hier werd hij door de Wijzen uit het Oosten aangebeden. Hier zongen de Engelen en zeiden: „Eere zij God in den Hooge." Het rhythmische Latijn van den ouden taalmeester is bijna op zichzelf reeds een melodie, er was maar weinig toe noodig om die tot muziek te maken:

Eece in hoc parvo terrae foramine
coelorum conditor natus est.
Hic involutus pannis.
Hic in Praesepio est reclinatus.
Hic visus a pastoribus.
Hic demonstratus a stella.
Hic adoratus a Magis.
Hic cecinerunt angeli, dicentes:
Gloria in excelsis Deo.

En bij ieder Hic (hier), wijzen de twee jongste novicen naar de ster en de kribbe. *Hier* gebeurde het, *hier* begon het Evangelie, *hier* was het „dat Gods Zon het eerst opging", op een dag, achthonderd jaar later, ging de Zon van Betlehem ook op aan de koude kusten van Denemarken. Er is hier iets wat er van getuigt, van het Evangelie in het Noorden, hier op de plek, hier in de kerk die boven den stal en de kribbe zelf gebouwd is. Toen de kruisvaarders nl. het Heilige Land veroverd hadden, werd Betlehem een van de belangrijkste steden in het Latijnsche koninkrijk. Hier werd Boudewijn I en na dien Boudewijn II gekroond, hier werd, niettegenstaande de nabijheid van Jeruzalem, een bisschop geïnstalleerd. Tankred had Betlehem ingenomen en zijn vaandel geplant op de tinnen van Constantijn's basiliek, en de twee eerste bisschoppen van Betlehem, Ascetin en Anselin, kwamen ook uit het Noorden. De groote Raoul, de kanselier van koning Amaury, die den bisschopszetel in Betlehem bekleedde van 1155—1174 (een reus als Absalon!) was een Engelschman van Normandische afkomst. Onder hem werd de oude basiliek versierd, niet alleen met de mozaïeken, van wier pracht er nu slechts een gering deel over is, maar ook met een reeks bovennatuurlijk groote Heiligenbeelden, op de zuilen zelf in het hoofdschip geschilderd.

Het is de verdienste van de Dominicaner Paters Vincent en Abel, dat zij in hun groote monografie van de basiliek de eersten waren, die deze Heiligenbeelden bestudeerd hebben en ze hebben thuis gebracht. En het blijkt dat, naast de Grieksche Heiligen: Macharios, Antonios, Euthymeos, Georgios, Theodosios en Sabas, een groep is, waarvan de twee geleerden het ontstaan toeschrijven aan de „patriottische gevoelens" van bisschop Raoul [1]). Deze groep bestaat

[1]) P.P. Vincent et Abel: Bethléem, Paris 1914, blz. 176.

Digitized by Birzeit University Library

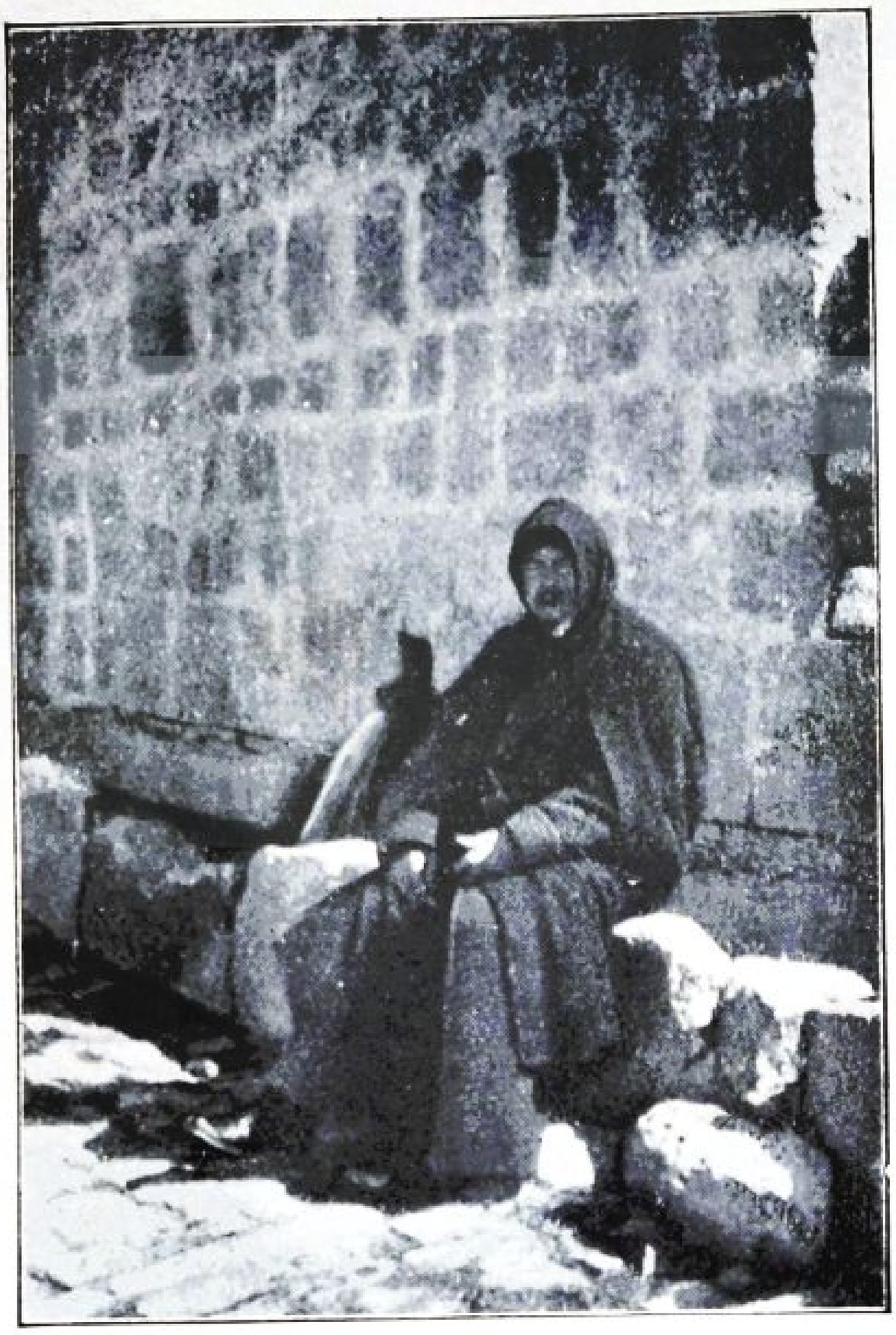

25. DE BRON, WAAR PHILIPPUS DEN ETHIOPIËR DOOPTE.

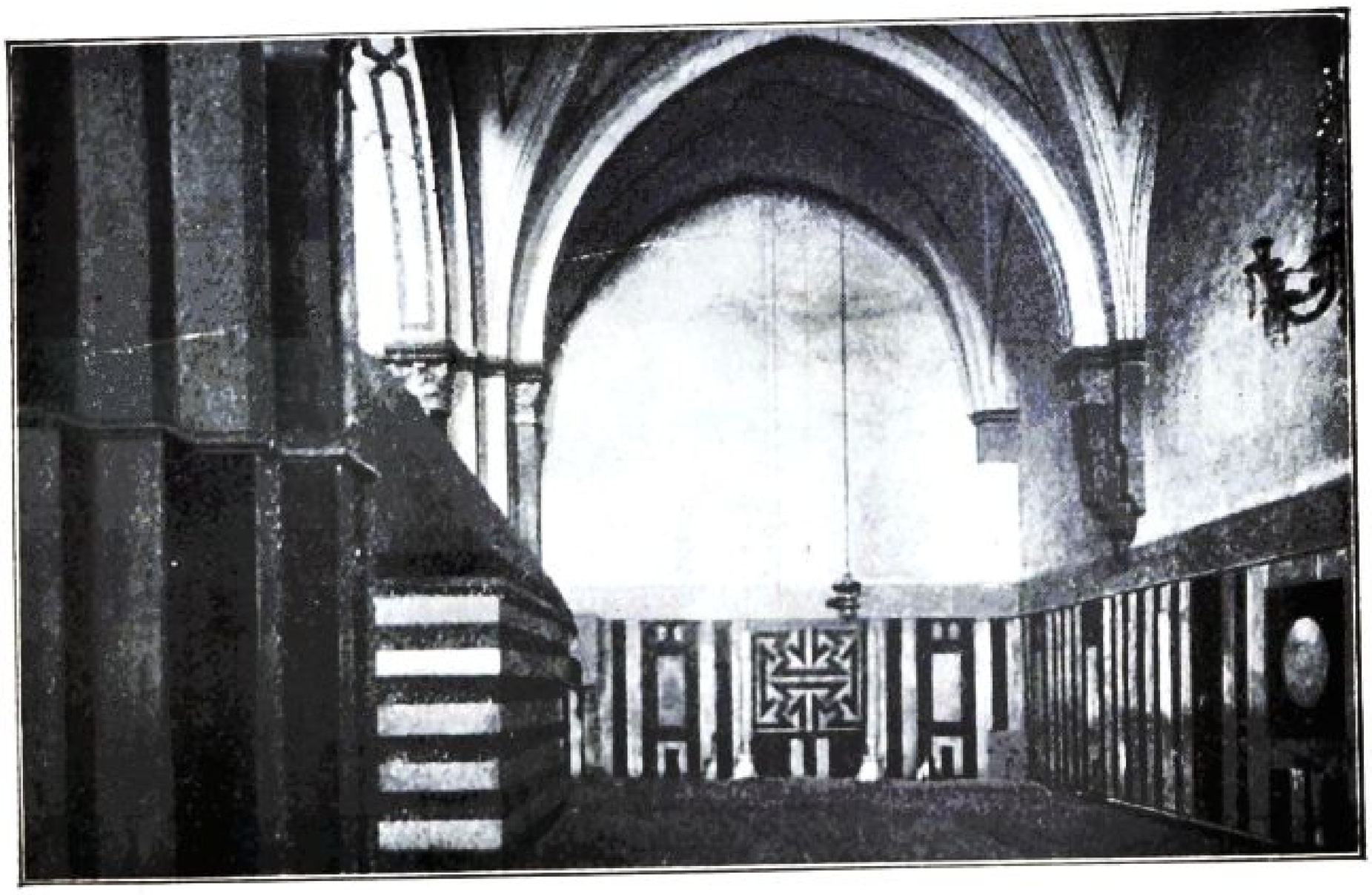

26. DE MOSKEE IN HEBRON (RECHTS HET GRAF VAN IZAAK).

Digitized by Birzeit University Library

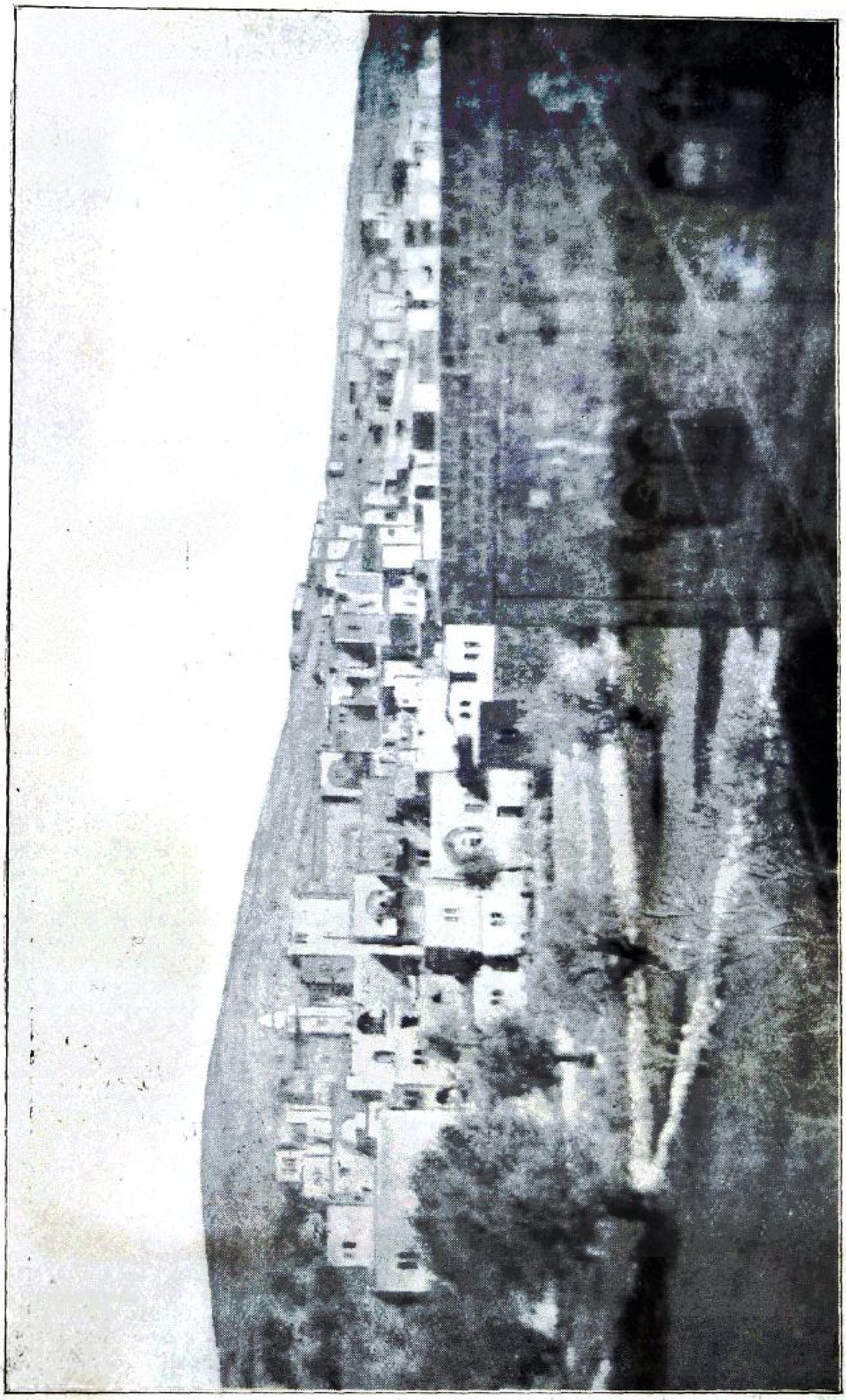

27. HEBRON.

Digitized by Birzeit University Library

uit Bartolomeus, den Apostel, wiens lijk door Noormannen overgebracht werd naar Benevent en daar hoog in eere werd gehouden; den Franschen Heiligen Leonard, wiens feestdag, den zesden November, nog in den Deenschen almanak vermeld wordt, en aan wien de Scandinaven in Sicilië de miraculeuse bevrijding dankten van Richard van Salerno; den Ierschen Heiligen Chataldus, die op den terugweg van het Heilige Land de Apostel van Taranto werd; en ten slotte, en dat is het interessantste, den Heiligen Knud, den koning, en den Heiligen Olav. Hun beeld is te vinden op de vierde en vijfde zuil aan den Zuidkant van het Hoofdschip. De H. Knud is voorgesteld met een kroon op het hoofd; in de rechterhand houdt hij een lans, terwijl de linkerarm een schild met een kruis draagt. Het Latijnsche opschrift luidt Scs Canutus Rex Danorum. De H. Olav heft met de rechterhand den scepter op; door het buigen van den arm ziet men de hermelijnen voering in den koningsmantel. Links van hem is een blauw schild te zien met een verguld kruis, misschien een herinnering aan de sage: „Vooruit, Christenmannen, Kruismannen." Het opschrift luidt: Scs Olavus Rex Norvegie.

Het is niet te verwonderen dat de Zweedsche H. Erik hier in Betlehem ontbreekt, zoolang de kruisvaarders uit het Noorden alleen van Denemarken en Noorwegen uitgingen. De H. Olav en de H. Knud moeten de wacht bij de kribbe houden, ook voor Zweden. En later kwam de H. Birgitta immers naar het H. Land, heelemaal uit Vadstena en Alvastra, uit naam van Upland en Oost-Gothland en het heele Zweedsche rijk.

Aldus hebben wij bewoners van het hooge Noorden ook onze plaats bij de kribbe, en misschien zou een Wäringermacht in de grot beter zijn dan die welke thans door de indolente zonen van den Islam wordt uitgeoefend. Daar denk ik aan, den laatsten avond van mijn verblijf in Betlehem. Als er iemand is, die het Kerstfeest begrepen heeft en zich in het Evangelie van Kerstmis heeft ingeleefd, dan zijn wij het wel in het Noorden. Andere volkeren van vuriger aard hebben zich het lijden van Christus geheel eigen gemaakt en plaats genomen aan den voet van het kruis. Onze innigste liefde gaat naar het Kind in de kribbe, naar „den Kleinen Hemelkoning".

Daar denk ik aan mijn laatsten avond hier in David's stad. In de schemering sta ik voor het raam naar de stad te kijken, die uit het dal trapsgewijs omhoog stijgt in rijen van steenen muren van gebouwen, die alle op elkaar gelijken. Onder de stad liggen de terrassen der velden in gebogen lijnen, — als groote schelpen van parelmoer met donkere randen, die als zilver glinsteren.

Dan verdwijnt het licht, het dal wordt een diepe schaal, met duisternis gevuld, de huizen zijn niet meer te zien. Alleen tegen den gouden Westelijken hemel teekenen torens en daken zich af in zwarte omtrekken.

Digitized by Birzeit University Library

En dan wordt opeens het eene raam na het andere verlicht, totdat heel de stad één groot hoogaltaar schijnt vol brandende kaarsen. Rook trekt door de nog winterkoude lucht, en in een boerderij beneden in het dal loopt iemand met een lantaren ....

En toen kreeg ik het gevoel alsof het Kerstavond was. Juist zoo teer is de duisternis, als het in December schemert, en juist zoo kan een man op klompen dwars het erf overstrompelen met een stallantaren als hij den Kerstboom moet gaan halen uit de houtschuur.

Het is Kerstavond, — en ik ben in Betlehem. Ik zie de steenharde stad niet meer, waar er geen plaats in de herberg was — ik ben de grot vergeten waar de verschillende geloovigen strijden om de beste plaats bij de kribbe. Het is Kerstavond, en in de stad Betlehem schijnen de lichten aangestoken aan een grooten Kerstboom, en heel heel in de verte klinkt het oude, zoete gezang als een sussend en verzachtend wiegeliedje:

„Nog juicht ons toe die zalige nacht ...."

Digitized by Birzeit University Library

DE WOESTIJN EN DE BERGEN VAN JUDA.

En terstond dreef hem de Geest uit in de woestijn.

Marcus I, 12.

En Maria opgestaan zijnde, in diezelve dagen, reisde met haast naar het gebergte, in een stad van Juda.

Lucas I, 39.

Digitized by Birzeit University Library

HET VERLANGEN NAAR DE EEUWIGE HOOGTEN.

Er hing een kaart van het H. Land aan den wand van het lokaal van de school mijner kinderjaren. Toevallig zat ik er recht over, en links op de kaart stond „Kanaän", wat „Het beloofde land" beteekende. Het land was in verschillende kleuren gekleurd, volgens de twaalf stammen Israëls, aan wie een streek was toebedeeld. Heel in het Zuiden was Simeon, en dat deel was geel gekleurd, dan kwam Juda in het paars, en ten Noorden van hem Benjamin in het groen en Dan in het rose. Daarboven Efraim, en boven Efraim Manasse, en dan volgden Isaschar en Zebulon en Aser langs de zee en Naftali. Maar aan den anderen oever van de Jordaan was bovenaan de tweede helft van Dan en daarop volgde de tweede helft van Manasse en dan Gad en ten Oosten van de Doode Zee woonde Ruben, zandkleurig als de woestijn zelf. Maar het land van de twaalf stammen was omgeven door de Moabieten, de Ammonieten en Amorieten en Edomieten, en in het Westen de Filistijnen, — al de Heidensche volkeren, waarmee Israël heel den tijd te kampen had.

Dit waren de twaalf stammen en de Heidensche volkeren, die we op ons duimpje van buiten moesten kennen. Maar wat mij het meest aantrok op de kaart, was de lange lijn van rivieren en meren, van Noord tot Zuid door heel het Heilige Land heen, — het diepe dal van El Ghor met het water van Merom het meest Noordelijk en de Jordaan en het meer van Genesareth en weer de Jordaan en ten slotte de Doode Zee. De Doode Zee, die 1280 voet onder de oppervlakte van de Middellandsche Zee lag, — waarvan het water bitter was en ondrinkbaar, — en er asfalt dreef op de golven; geen visch kon er in leven en geen vogel kon er over heen vliegen ....

Daar deed ik mijn eerste kennis op over „Het beloofde land" en later hoorde ik in Renan's „La Vie de Jésus", het eerst dat er iets bestond wat bijbelcritiek heette. En ik herinner mij nog mijn schrik, toen ik bemerkte dat de „vrijdenker" gelijk had, want de stamboomen van Jezus in Mattheus en in Lucas kwamen niet overeen! ... En toen ging het mij, zooals het Ibsen's Mevrouw Alving ging, het bij elkaar geschraapte, los samenhangende Christendom van mijn belijdenis viel uit elkaar, — precies alsof er een naad, met de machine genaaid, geheel uitéénviel ....

Daar stond tegenover de heerlijke schildering die Renan gaf van het land van Kanaän, schilderingen die mij nog zeer duidelijk voor

oogen staan en die ik rijkelijk citeerde in het werk over Palestina, dat ik volgens mijn zestienjarige gewoonte, aan het schrijven was. Maar het bleef bij een boekje met de hand geschreven, een boekje dat nog bestaat en dat voor mij ligt, terwijl ik dit schrijf (evenals het op mijn tafel voor mij lag in Jeruzalem). Op het sierlijk geschreven titelblad staat: „Palestina, Land en volk. Eerste deel. Met 3 kaarten en 7 tabellen. Kopenhagen 1883." Als titelplaat een blauw gecalceerde reproductie van Michelangelo's Mozes; op de tafelen der wet, die de groote Israëliet in de hand houdt, heb ik met rooden inkt het woord „Palestina" geschreven en het Hebreeuwsche tetragrammaton. Van de drie kaarten is de eerste een herinnering aan de kaart op de school van mijn kinderjaren, het land van Kanaän met de twaalf stammen, en (zegt de jeugdige schrijver met een air van geleerdheid) „behandelt speciaal de oudste namen en de voornaamste bergen. De tweede kaart behandelt de jongere namen (uit den tijd van Christus) en zoo goed als alle rivieren." De derde kaart is een kaart van den bodem van het land, waar licht en donkerblauw de hoogtelijnen aangeven, en streepjes de vlakten, terwijl wat onder de oppervlakte der zee ligt, wit gebleven is. „Als er steden op deze kaart genoemd worden," verklaart de schrijver, „gebeurt dit omdat zij op punten liggen, waar de gesteldheid van den grond merkwaardig is. Zoo begint bij Hebron het land naar het Zuiden te dalen; de bergen van Nazareth vormen een deel van den Zuidelijken rand op de hoogvlakte van Zebulon."

De zeven platen waren afkomstig (overgetrokken) uit Fransche en Duitsche werken, vooral uit de kleine „Géographie universelle" van Onésime Réclus. Er is een berglandschap van Libanon bij en de Doode Zee met twee schilderachtige Bedoeïnen tusschen rotsblokken, en Moab's bergen, die zich in het weinig aanlokkelijke water spiegelen. Verder een gezicht op Jeruzalem met de groote putten van Hammam el Batrak op den voorgrond en met de minaretten en koepels, door een onvaste jongenshand geteekend, die ik nu dagelijks voor oogen heb van het platte dak van Casa nova. Veertig jaar zijn er verloopen sinds ik Renan las op mijn zolderkamertje. Maar het verlangen van toen heeft langzamerhand vrucht gezet en een hand heeft mij geleid, tot ik op de plaatsen stond, waar ik toen naar verlangde.

Deze gedachten werden in mij wakker, een van de eerste dagen van mijn verblijf in Jeruzalem, toen Padre Nunzio en ik samen naar den top van den Olijfberg gingen. Wij brengen eerst een bezoek aan de Onze lieve Vrouwe Hemelvaartkerk, — een heiligdom, dat nu geheel onder den grond is boven het graf van Maria. Een breede trap met veel treden leidt ver naar beneden in een bijna ondoordringbare duisternis. En beneden in de duisternis zoekt men tastend den weg bij den zwakken glans van een stompje kaars naar de kapel, gebouwd op de plaats, waar de Apostelen eens vereenigd stonden om

Digitized by Birzeit University Library

het leger, waarop de moeder van hun Meester insliep en zalig haar ziel overgaf aan de Almachtige handen van haar Zoon. Halverwege de lange trap is een altaar met een nis er in — links, als men de trap afgaat; daar rust Bodil, Koningin van Denemarken, maar van een graf zijn geen uiterlijke sporen te zien.

We gaan Gethsemané voorbij en komen langs steenachtige wegen tusschen hooge muren van steen, aan het groote Russische klooster, waarvan de enorme torens zich verheffen op den top van den Olijfberg. Het is mooi achter de kloosteromheining, als overal, waar de Christenen ongehinderd vergunning hebben om den grond van Palestina te bebouwen, het gras is lang en sappig in een boschje van cypressen, terwijl tusschen de slanke stammen in het zwart gekleede, treurige, bleeke Russische nonnen wandelen, — en zij mogen wel rouwen en zich schamen over de groote ellende, die thans over hun vaderland heengaat ....

Wij loopen het cypressenboschje door, de Russische kloosterkerk voorbij, uit wier koele schaduwen een teedere melodie naar ons toe stijgt. We gaan achter alle gebouwen om, tot aan de plek, waar de Olijfberg naar Bethania glooit. Daar is weer een cypressenboschje, omheind — zooals in Toscana — met een lagen muur. We zetten ons op dien lagen muur — met het gezicht op de woestijn van Juda en de Doode Zee ....

Want, zeker, die smaragdgroene, als opaal glanzende watervlakte heel in de verte tusschen de bruine bergen, dat is de Doode Zee .... Padre Nunzio toont mij andere punten aan in het uitgestrekte landschap van woeste hoogten, waarvan iemand die la Creta ten Zuiden van Siena gezien heeft, zich heel goed een voorstelling kan maken .... Daar beneden, heel dichtbij, is Bethphage met zijn klein Franciscaner klooster ... Wat verder weg is Bethania, nu een Arabisch dorp .... En heel ver tusschen de woestijnhoogten zien we juist een glimpje van Jericho, — en boven Jericho verheft zich de berg der verzoeking, waar Jezus met den duivel streed, en de Engelen kwamen en Hem dienden .... De lange, donkere lijn, die van Noord tot Zuid loopt door het woestijnland, geeft den loop van de Jordaan aan, de lijn is die van den plantengroei langs de oevers, want de rivier zelf kunnen wij niet zien, die stroomt over den bodem van el Ghôr .... Heel aan den horizon blauwen de bergen van Moab, — aan het Noordelijk einde van de Doode Zee ongeveer verheft Nebo zich .... De ronde top geheel in het Zuiden is „de berg der Franken", de oude Herodium, waar Herodus een van zijn vaste burchten had en dien we ook van Betlehem gezien hebben ....

Ik luister naar Padre Nunzio en kijk, kijk steeds .... Want daar beneden aan mijn voeten ligt nu in een door de zon bestraalde werkelijkheid de kaart van den schoolmuur uit mijn kinderjaren .... Heel ver weg naar het Noorden, waar de gele woestijnheuvels in den

Digitized by Birzeit University Library

warmtenevel verdwijnen, verbergt zich Samaria, verstopt zich Galilea .... Ginds in de diepte stroomt de Jordaan, aangegeven door de lange, donkere lijn van populieren en wilgen (zoo zag Sven Hedin den loop van de Tarim aangegeven tusschen Takla Makan!) .... Daarginds is Nebo, vanwaar Mozes het land zag, dat hij nooit betreden zou (zoo streng straft gij, Heer, zelfs Uwe beste dienaars!). Maar „niet één uit duizenden" waagt het om met Hem te twisten. En ginds, waar een klein, wit klooster straalt als een glinsterende stip, was het, dat Johannes ter bekeering riep en zelfs de jonge uilen doopte, die de komende gramschap trachtten te ontvluchten .... En daar, langs den witten weg, die zich langs Bethphage en Bethania tusschen de bergen slingert, ging een man van Jeruzalem, die in de handen van roovers viel ....

Ik zie het allemaal — en het is geen landkaart, maar het is werkelijkheid. Als betooverd blijf ik kijken naar die geheimzinnige, smaragdgroene als opaal glanzende wateroppervlakte ver, ver weg, die de Doode Zee is. En een bijbelwoord komt mij voor den geest: „Het verlangen naar de eeuwige hoogten".

EEN ZEKER MENSCH GING AF VAN JERUZALEM.

De oorlog heeft de automobiel in het H. land ingevoerd, en de Engelsche gendarmerie heeft er voor gezorgd dat de wegen veilig zijn, of tenminste eenigszins veilig. In ieder geval zijn de groote hoofdwegen het van Jaffa naar Jeruzalem, van Jeruzalem door Samaria naar Galilea en van Haifa naar Tiberias. De tijd is voorbij, dat men Palestina niet zonder gewapend escorte doorreizen kon. Natuurlijk hebben de rondzwervende Bedoeïnen hun oude roofgewoonten niet geheel afgelegd, maar de politie maakt jacht op de roovers. Op weg van Samak naar Tiberias heb ik drie bandieten gezien, die geboeid door één enkelen bereden Indischen soldaat werden voortgedreven.

Zelfs naar Jericho en de Doode Zee gaat men nu in een automobiel. En toch is juist deze weg van ouds een van de gevaarlijkste in het land. Op dezen weg viel de man uit de gelijkenis „Een zeker mensch ging af van Jeruzalem" in handen van de roovers. Nog slechts enkele jaren geleden ging het reizigers evenals in den tijd van Jezus: de Bedoeïnen kleedden hem uit, sloegen hem, gingen heen en lieten hem voor halfdood liggen. Daarom heet ook de *Khan*, die halverwege Jeruzalem en Jericho ligt, „de Khan van den goeden Samaritaan". Naar die herberg kwam de barmhartige Samaritaan met zijn ezel, waarop hij den aangevallen man had gezet, hier legde hij een nieuw verband op zijn wonden, goot nieuwe olie en wijn in de wonden en schrammen, en toen hij den volgenden dag verder

Digitized by Birzeit University Library

28. BEDOEïNSCHE VROUW.

29. AIN NIMRA (DE BRON VAN ABRAHAM).

Digitized by Birzeit University Library

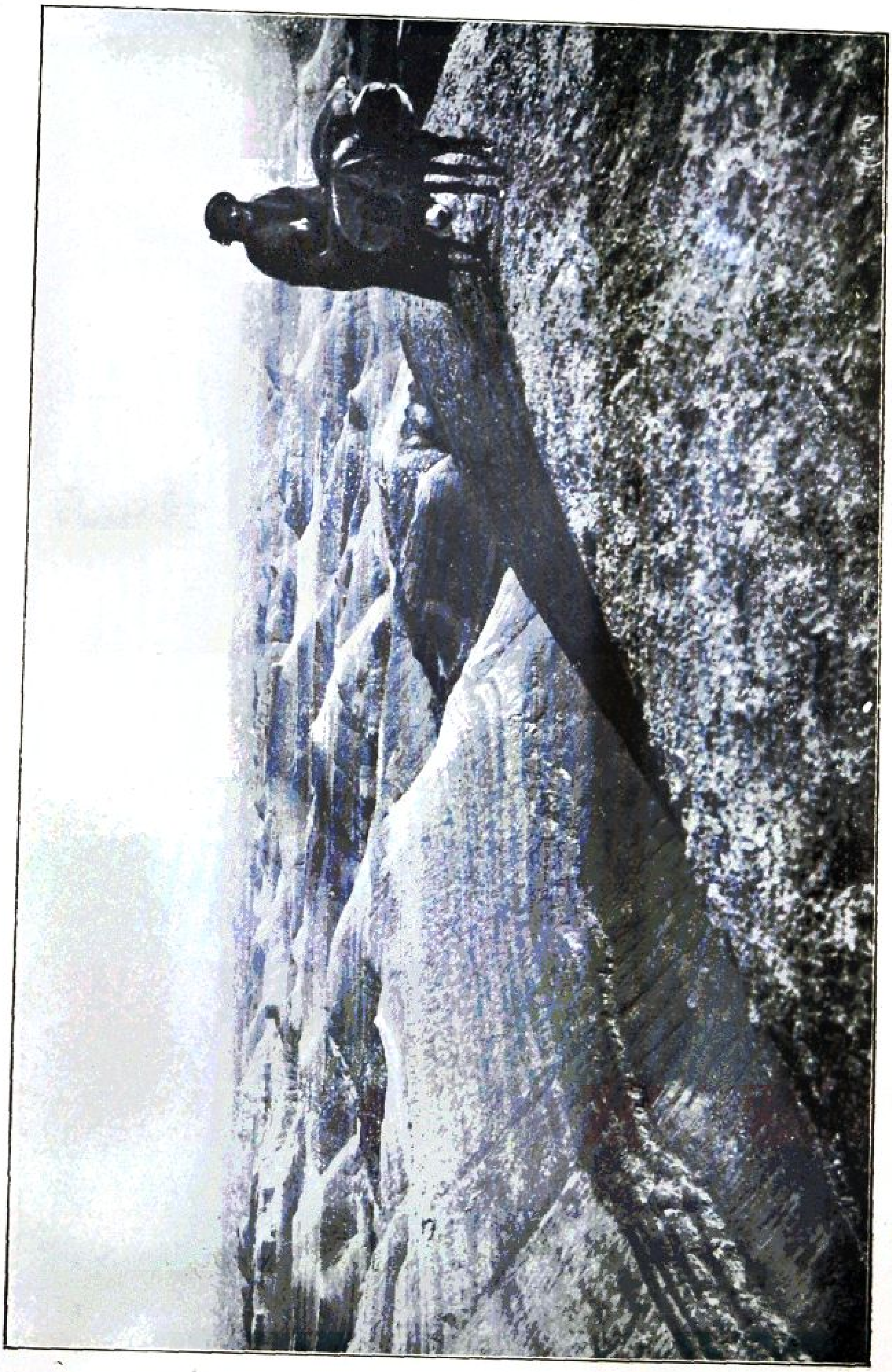

30. IN DE WOESTIJN VAN JUDA.

Digitized by Birzeit University Library

moest trekken, haalde hij twee denara's te voorschijn, gaf ze aan den waard en zeide: „Verpleeg hem! En wat je meer voor hem betaalt, zal ik je de volgende maal als ik hier langs kom teruggeven!"

Zoo was het in de dagen van het Evangelie. En zelfs Mathilda Serao vertelt nog in haar boek „Nel paëse di Gesù", van een aanval op den dag, den dag voor zij er langs zou gaan. De methode was dezelfde als in den tijd van Jezus, de Bedoeïnen vermoorden iemand zelden, maar berooven hem van zijn kleeren en plunderen hem, mishandelen hem en laten hem naakt en halfdood liggen.

Met ons vieren stappen we op zekeren morgen vroeg bij „de nieuwe poort" in Jeruzalem in de automobiel. De Fransche archeoloog Monsieur Enlart, de Fransche schilderes, Marum, de tolk (dien wij ditmaal bij ons hopen te houden) en degeen, die dit schrijft. We hebben een van de beste en vertrouwbaarste chauffeurs van Jeruzalem, den braven Michaël, die voor den oorlog op een Duitsche school geweest is en het Duitsch volmaakt machtig is. Naast Michaël is er plaats voor Marum, die twee kunnen samen Arabisch praten, terwijl wij met ons drieën in den grooten, open wagen plaats nemen.

Het programma van den dag is: de Jordaan (de plaats waar Johannes de Dooper preekte en doopte), Jericho, de Berg der Verzoeking boven Jericho en de Doode Zee. De lunch, die wij bij ons hebben, zullen wij gebruiken in het Grieksche klooster op den Berg der Verzoeking.

We gaan op weg. Voorbij de poort van Damascus en het Engelsche gouvernementshuis, waar de Union Jack in de morgenzon wappert, verder langs de oude stadsmuren uit den tijd van Sultan Soliman, den weg naar den Olijfbergop, waar we rechts het kolossale ondergebouw en de gekanteelde muren van het tempelplein zien, waar de Omars Moskee haar enormen koepel verheft. Omlaag het dal van Josafat door, voorbij de Romaansche façade van Onze lieve Vrouwe Grafkerk, lager dan het niveau van den weg, — den muur om Ghetsemané langs, linksch en niet rechts het gezicht op den Berg der Verzoeking, op welks top een vierkant kazerneachtig blok te zien is. Dat is een klooster, het klooster der Fransche Benedictijnen, de Benedictijnen van *la Pierre qui vire* in Frankrijk, dezelfde als in Abu-Gosch op weg naar Jaffa ....

Nu ligt links Bethania, (waar we nog niet geweest zijn!) en rechts Abudis, de Arabische stad. Iets verder van daar weer een klooster, — het klooster van de Passionnisten (dat we later zullen leeren kennen!). En daarmee verlaten we het laatste glimpje van de twintigste eeuw en rijden recht de bergen in, die zijn zooals ze in den tijd van Jezus waren.

Er is 1000 meter verschil van hoogte tusschen Jeruzalem en Jericho. Jeruzalem ligt 800 M. boven de zee (daarom sneeuwt, hagelt en regent het buiten, terwijl ik dit schrijf), Jericho ligt 250 M. onder de zee, in

Digitized by Birzeit University Library

het dal van El-Ghor (daarom vinden we daar midden in Februari zonneschijn, warmte en voorjaarsbloemen)!

Door dit hoogte-verschil is de weg van Jeruzalem naar Jericho een van de interessantste in Palestina. Haast aan één stuk zig-zag volgen de scherpe bochten zich zoo snel op, dat men in de automobiel van den eenen kant naar den anderen geworpen wordt. De weg is woest en eenzaam. Als ik niet verkeerd geteld heb, liggen er vijf woningen op den weg van Jeruzalem naar Jericho, waarvan „De Herberg van den goeden Samaritaan", de voornaamste is, en die de Arabieren „Khan el Hatrur" noemen, „de herberg van de roovers". Men overnacht er niet meer, men doet nu den tocht in eens door, maar houdt er gewoonlijk even stil om iets te gebruiken. De herberg is een „Khan", een Arabische herberg, van het eenvoudigste soort. Aan den voorkant een verdieping van steen met een poort in het midden; de poort dient tot schuilplaats voor de voorbijgangers. De poort geeft toegang tot een tamelijk groote plaats, omringd door gewelfde gangen, die nu geheel of gedeeltelijk vervallen zijn, eveneens van steen; ezels en paarden stallen in die gangen, terwijl de dromedarissen op de open plaats de lange halzen en de koppen met de dom-gewichtige uitdrukking boven de hooge muren uitsteken.

Van nu af daalt de weg steil, de eene bocht volgt onmiddellijk de andere, tusschen bergen, die steeds kaler worden. Er groeien boomen noch struiken. De berghellingen zijn hoogstens bedekt met groote lage, onaanzienlijke planten, vol stijve dorens. Men zegt dat de doornenkroon van Christus uit dergelijke dorens bestond. Kudden van zwarte geiten grazen tusschen deze doornstruiken; die geiten verwoesten de streek geheel, want „de tand der geit is giftig", zegt de Arabier. Wij zouden zeggen dat de geiten omnivoren zijn en geen strootje of grasje overlaten. De lokken van de bruid in het Hooglied worden vergeleken bij een geitenkudde, en het beeld is zeer juist; als hangende haren stroomen die lange rijen van zwarte dieren de berghellingen af. Maar het is haar, dat — evenals dat van Dalila ten ondergang leidt.

Na een rit van één uur en drie kwartier verlaten wij de bergen. De laatste grijze heuvels verdwijnen, en wij komen op de groote vlakte. In het Noorden zien wij Jericho, vlak voor ons het kleine witte klooster San Gerasimo, aan den oever van de Jordaan en rechts schittert de Doode Zee in den zonneschijn. Het is of we onder een deken zijn gekropen, zoo sterk worden wij de verandering van lucht gewaar en voelen wij den druk van de 1000 M. lucht, die wij hier meer boven ons hebben dan in Jeruzalem. Het is erg warm. We doen onze overjassen uit, die in de koude berglucht ons niets te veel waren geweest. En dan gaan we de vlakte over, zonder weg of pad te volgen. (De weg gaat naar het Noorden, naar Jericho.) De woestijn is als een

Digitized by Birzeit University Library

eindelooze zee, en wij houden het oog op de witte muren van het klooster van San Gerasimo, als op een baak in zee.

En het is zeker ook een oude zeebodem, dien wij betreden. Rondom ons, waar we ons wenden, niets dan zand. Hoogten en vlakten van zand, en al het zand is vermengd met zout, dat onder de wielen van de automobiel kraakt en hier en daar groote, witte plekken vertoont, die aan uitslag doen denken. We rijden steeds verder deze dorre, verblindende vlakte over. Steeds geen andere plantengroei dan de grijze doornstruiken, geen spoor van leven dan af en toe grijze vogels, zoo groot als kwartels, die op een rij achter elkaar een zandhoop opwaggelen. We vragen den chauffeur hoe deze vogels heeten, maar hij is van Jeruzalem en weet niets van het dierenrijk aan de Jordaan. Hij wijst daarentegen op een paar beenderen, die half begraven uit het zand steken, — dat is het lijk van een dromedaris, die daar bezweken is en door de karavaan is achtergelaten.

Hier was eens het land, dat overliep van melk en honing! Het is bijna niet te gelooven. En toch zien we palmen voor ons, die zich boven een oase uitstrekken. Hier hebben Grieksche Christenen zich gevestigd, en achter een haag van verdorde palmbladeren zien wij vijgeboomen, cypressen en wijnstokken. Een ezel graast genoeglijk in de schaduw van de breede pisangbladeren en boven de deur van ieder hutje, samengesteld uit leem en aarde, is een houten kruis aangebracht, — het teeken des levens! Maar weldra zijn we weer in de woestijn, *le bled*, zooals mijn reisgezel in het Arabisch zegt. Onze weg wordt gekruist door een water, de Wadi el Qelt, dat uit de bergen komt. Zonder zich te bedenken, rijdt de chauffeur het water door, dat op den tamelijk diepen bodem tot over de as van de wielen komt.

Aan den anderen oever van de Wadi el Qelt, de rivier, is een lage vegetatie van wilgestruiken en het duurt niet lang of we bereiken ons eerste doel: de plaats waar Johannes doopte. Aan den oever staat een hut van leem en riet, een paar tafels en banken zijn in den kleiachtigen bodem vastgezet; de automobiel stopt aan deze bescheiden pelgrimsherberg, — we zijn aan de Jordaan! We stappen uit en kijken naar de Jordaan. Even breed ongeveer als de Seine te Parijs en even geel van het slijk als de Seine, maakt de Jordaan juist hier een bocht om naar de Doode Zee te glijden, met lichtflitsen en schaduwen, waarin de kale wilgen aan den oever zich zwak weerspiegelen. Het is een rivier als ieder andere, de wilgen aan den oever hebben niets Oostersch, en toch grijpen we beiden onze reisbekers, om water te scheppen uit de groezelige golven, en het water te proeven, dat de Dooper uitgoot over het hoofd van den Verlosser. De Russische pelgrims gaan verder; die baden in de rivier; tusschen de wilgen zien we er juist een zijn laatste kleedingstuk uittrekken, om in de heilige golven zijn bad te nemen.

Een van ons haalt het Evangelie te voorschijn en begint te lezen.

Digitized by Birzeit University Library

Aan dezen oever, tusschen deze wilgestruiken wandelde dus de Dooper: „gekleed in kemelhaar met een lederen gordel om de lendenen". Hier bereidde hij zijn ascetischen maaltijd: geroosterde sprinkhanen met wilden honing uit een hollen boom, waar de bijen een korf gemaakt hadden. „En hij predikte, zeggende: Na mij komt, die sterker is dan ik, wien ik niet waardig ben, nederbukkende, den riem zijner schoenen te ontbinden." En hij kwam, de sterkere, en Johannes ontbond niet alleen zijn schoenriemen, maar doopte Hem met den doop der bekeering. „En het geschiedde in diezelve dagen, dat Jezus kwam van Nazareth, gelegen in Galilea, en werd van Johannes gedoopt in de Jordaan." En Johannes zag de hemelen opengaan, en den Geest, gelijk een duif, op hem nederdalen. Dat gebeurde hier, aan dezen oever. Deze blauwe hemel, dien *wij* ook zien, opende zich. Hier gebeurde het dat de Geest, gelijk een duif, nederdaalde .... Hier ....

Terwijl wij drieën, cultuurmenschen, het Evangelie lezen, hebben Michaël en Marum, die practisch zijn, den weg gevonden naar het kleine café met het rieten dak en doen zich te goed aan een sterk kop Turksche koffie. Koffie krijgt men overal, waar men op bezoek komt en een Arabier gaat niet heen voor hij die gekregen heeft, al moet hij er ook twee of drie uur op wachten bij Christenen in Jeruzalem. Maar zoodra hij die heeft, vertrekt hij, omdat de koffie bij de Arabieren het teeken is, dat het bezoek nu lang genoeg is. Zelf zag ik op zekeren dag toen ik in een winkel in Jeruzalem stond, een koffieverkooper voorbijgaan met zijn blikken ketel met de kleine kopjes in een cirkel er om heen. Half in gedachten riep ik uit: „Hè, nu een kopje koffie!" Dadelijk werd de man teruggeroepen en werd mij een kopje aangeboden, wat de eigenaar van den winkel betaalde.

Nu volgen wij het voorbeeld van den chauffeur en den tolk. Daarop gaan we weer in het moderne schip der woestijn om verder te zeilen — *bound for Jericho*. (Eigenaardig genoeg heeft de dromedaris, het oude schip der woestijn, juist de geel-grijze kleur van het zand der woestijn. De woestijn van Juda is een landschap van niets dan reusachtige dromedarisbulten.)

Wij „zeilen" naar het Noorden, daarna naar het Noordwesten. Het woord „zeilen" past hier goed, want Michaël rijdt ons voortdurend over de eene zandgolf na de andere. Nu is het elf uur, de zon staat hoog en daalt gloeiend op ons neer in de open automobiel. Rondom ons niets dan zand, witachtig geel zand, bruinachtig gele duinen met verdroogde struiken. Een paar boschhoenderen vliegen ergens een hoogte op, — verder is er geen levend wezen te zien. Maar midden onder deze oneindigheid van zand en zonneschijn rondom ons, onder deze oneindigheid van blauw licht boven ons, raken we in een opgewonden stemming, in een soort roes. Alle grenzen, die den mensch in het dagelijksche leven omgeven, al de

Digitized by Birzeit University Library

heggen, die anders den weg versperren, zijn opeens weg, totaal weg, alsof ze nooit bestaan hebben. Het is of we onze vrijheid herkregen hebben, een vrijheid zóó groot als men op aarde niet mogelijk achtte, de vrijheid van de Nomaden in de eindelooze verlaten streken. Ik herinnerde mij wat een Fransche vriend, die mij tien jaar geleden of langer in Denemarken een bezoek bracht, vertelde van de woestijn, waar hij jaren had doorgebracht en juist van teruggekeerd was. „Le silence du désert," riep hij uit, „de stilte der woestijn, dat is een stilte die spreekt!" Nu begrijp ik hem. Ik begrijp de bekoring, die er van deze oneindige wildernis uitgaat, de betoovering liever gezegd. Nu begrijp ik ook waarom zoo menige Fransche officier, nadat hij „le bled", de woestijn, heeft leeren kennen niet meer onder de menschenkinderen leven kan. „Dat landschap zonder nuancen, van niets dan donkere rotsen en wit zand, roept den mensch tot innerlijke bevrijding," heeft de nieuwste biograaf van Psichari gezegd. En Psichari was juist een van hen die onder de betoovering kwam van de stilte der woestijn „die absolute stilte, die het Fransche landschap niet kent, een stilte, die uren achtereen door niets verbroken wordt, een stilte, die verplettert en samendrukt en den mensch met zichzelf alleen laat."

De stilte van de woestijn spreekt, die heeft een stem, — een stem, die eens gehoord werd aan de oevers van de Jordaan, en die den weg bereidt voor den Heer, de stem, die in de woestijn roept ....

Michaël is langzamerhand van koers veranderd, we naderen nu weer de bergen van Juda, en aan den voet der bergen zien we groepjes van palmboomen. Het is Jericho, de palmenstad. Van het oude Jericho uit den tijd van Jezus zijn alleen ruïnes over. De nieuwe stad, „Er Riha" ligt wat meer Oostelijk en bestaat uit lage hutten, van grove klei gebouwd. Maar de lage hutten zijn omgeven door vruchtbare bosschages, eerst en vooral van palmen, maar ook van sinaasappelboomen, waarvan de vruchten veel zoeter zijn en fijner dan die van Jaffa met de dikke schillen en die zoo waterachtig zijn. Natuurlijk ontbreekt ook de wilde vijgeboom niet, in zoo'n boom klom Zacheus, de tollenaar immers om Jezus te zien. De weg liep er toen, evenals nu, en aan dien weg zat op zekeren voorjaarsdag Zacheus in zijn hutje, en hoorde allerlei menschen aankomen. „En zocht Jezus te zien, wie hij was; en kon niet vanwege de schare, omdat hij klein van persoon was. En vooruitloopende klom hij op een wilden vijgeboom, opdat hij hem mocht zien, want hij zou door dien weg voorbij gaan. En als Jezus aan die plaats kwam, opwaarts ziende, zag hij hem, en zeide tot hem: Zacheus! haast u en kom af, want ik moet heden in uw huis blijven. En hij haastte zich en kwam af, en ontving hem met blijdschap."

In de vijftiende eeuw toonde men den pelgrims nog den boom, van waar Zacheus afkwam om den Meester te ontvangen. Sinds de

Digitized by Birzeit University Library

boom verdwenen is, is er te Er Riha geen enkele herinnering meer aan den ouden tijd. Maar iets ten Noorden van de stad is een bron, die nu den naam draagt *Ain-es-Sultan* en de bron is, waarvan het Oude Testament spreekt: „En de mannen der stad zeiden tot Elisa: Zie toch, de woning dezer stad is goed, gelijk als mijn heer ziet, maar het water is kwaad, en het land onvruchtbaar. En hij zeide: Breng mij een nieuwe schaal, en leg er zout in. En zij brachten ze tot hem. Toen ging hij uit tot de waterwel en wierp het zout daarin, en zeide: Zoo zegt de Heere: Ik heb dit water gezond gemaakt, er zal geen dood noch onvruchtbaarheid meer van worden. Alzoo werd dat water gezond, tot op dezen dag, naar het woord van Eliza dat hij gesproken had."

Ain-es-Sultan ligt aan den voet van den Berg der Verzoeking, waar onze automobiel blijft staan. Overvloedig en sterk stroomt het water nog, dat de profeet zegende. Achter de groote kom groeit een vruchtbaar boschje van ricinusboomen met glimmend-gladde bladeren, en Arabische vrouwen staan met de voeten in het kabbelende water, dat uit de kom stroomt, hun goed te wasschen. Hier houdt de woestijn op, en heel de bloemenweelde van de Februarimaand komt uit den grond, violen, blauwe en gele, rose malven, donkerblauw heggekruid, hooge munt met witte bloemen en groote blauwe dekbladen, groote struikachtige ganzerik, gele ganzebloemen, paarse asters en een helgele compositae, die ik niet bij naam ken. De bloemen staan zoo hoog, dat we er letterlijk door heen waden, zij groeien zoo dicht, dat zij de aarde bedekken als een zwaar tapijt, en ik denk aan een regel in het voorjaarslied van het Hooglied: „De bloemen worden gezien in het land". En zoo is het juist: zij komen in het gezicht, als een openbaring, die zich spoedig weer onder de aarde zal terugtrekken, waaruit zij blozend te voorschijn schoten ....

We verlaten de automobiel en Michaël, die er bij moet blijven, en bestijgen, met de lunch op Marum's jonge schouders gepakt, langzaam den Berg der Verzoeking. Vlak voor ons verheft die zich boven het met bloemen bedekte dal, lichtgrijs en roodbruin, halverwege de muren van het Grieksche klooster en de koepels tegen den berg aan, en heel bovenaan een witte muur, die de plaats omheint, waar de Verlosser in verzoeking werd gebracht.

Het is nu snikheet, de weg is steil, het stijgen vermoeiend. Het pad is dicht onder de loodrechte rots uitgehouwen, die achter het lage hek weer loodrecht naar beneden gaat. Het doet denken aan het bestijgen van bergen in Italië naar een klooster.

Maar we komen hier niet bij onze eigen geloofsgenooten, en als we de kloosterpoort bereiken, vinden we het daarom raadzaam om Marum naar binnen te zenden om het woord te doen. Niet dat Marum een groote diplomaat is, — hij heeft o.a. de gewoonte om op straat de Mohammedanen terecht te zetten, die (volgens zijn bewering) Jezus

Digitized by Birzeit University Library

bespotten. „Als u verstond, wat deze ongeloovigen zeggen," verdedigt hij zich, „zou *u* ook niet kunnen zwijgen!" Het duurt even voor Marum weer in het gezicht komt en ons wenkt. „De monniken kunnen de Franschen niet *uitstaan*," verklaart hij, „daarom heb ik gezegd dat u Italianen zijt."

Dank zij Marum's wijsheid worden we nu in den Divan van het klooster gelaten, waar een ernstige monnik in het zwart dadelijk de tafel begint te dekken. Ook onder Christenen in het Oosten beteekent het woord Divan het vertrek, waar men gasten ontvangt. Het is eenvoudig, maar gemakkelijk ingericht, met een koepel gebouwd ter wille van de koelte, banken met kussens langs al de vier muren en in het midden een tafel met stoelen. Iemand, die eens het genot gekend heeft om van zon en stof in de schaduw en koelte van een Divan te komen en de beenen op de kussens van een bank te mogen uitstrekken, benijdt den Europeanen uit het Westen hun leeren leuningstoelen en al te zachte en warme sofa's niet, waar men trouwens nauwelijks plaats vindt door al de kussens, die er op liggen.

Als de tafel gedekt is en er een kruik met frisch water is voorgezet (proviand en wijn brengen wij zelf mee), noodigt de Grieksche monnik ons uit om het klooster te zien. In zijn lange, zwarte pij, met het haar als een vrouw in een chignon opgemaakt, die onder de hooge zwarte muts zonder rand uitkomt, gaat hij ons voor in het doolhof van het klooster op de rots. Ik schat de heele lengte van het klooster, van de poort naar het dal tot aan de poort van den berg, op 70 meter. De eerste indruk is dat het veel grooter is, — want men komt weldra in een ware straat met cellen aan één kant en rotswand aan den anderen, daarop passeeren we een kleine markt met een put en een soort keuken onder de vooruitspringende rots. Met behulp van een houten loopplank langs den buitenmuur van het klooster (de vlakte, waaruit wij opstegen ligt dan diep onder ons), komt men eindelijk in de kerk, met haar iconostasis en de merkwaardig lichte Grieksche koorstoelen voor de priesters, en langs een trap komen we in een kleine kapel, waar ons onder een altaar een steen wordt vertoond, waarop de afdruk van een voet te zien schijnt te zijn, en boven het altaar een Grieksch heiligenbeeld, dat met barbaarsche kleuren den strijd voorstelt tusschen Jezus en Satan. Links van het altaar staat de bijbeltekst in het Engelsch en er onder: This was the place. „Hier vastte Jezus veertig dagen," verklaarde de Grieksche monnik. „De verzoeking zelf had plaats op den top van den berg."

Daarheen richtten we na de lunch onze schreden. Het is nu bij 2 uur, de zon gloeit, het pad stijgt in steile bochten tusschen rotsblokken en steenvelden. Hier begrijpt men de woorden van den Verleider: „Zeg, dat deze steenen tot brood worden," want nooit, zelfs niet in de steenachtigste Apennijnen heb ik op één plaats zooveel steenen gezien!

Digitized by Birzeit University Library

De berg doet trouwens juist aan de Apennijnen denken. Het dal beneden kon heel goed het Rieti-dal zijn — met het meer bij Piedilaco. Of het Tiber-dal, gezien van Monte Casella — met de Jordaan in plaats van de Tiber. Hetzelfde geheimzinnige licht ligt over de lijnen van het landschap in de verte.

Dan komen we aan den muur, dien de Grieksche monniken zelf om den top geplaatst hebben. Marum steekt den sleutel in de solide ijzeren deur, die gloeit onder de hitte van de middagzon. Als we de deur door gaan bevinden we ons op wat een veld lijkt, vol ruïnes — het zijn de fondamenten van een basiliek, die de Grieken eens begonnen zijn, maar nooit klaar kregen en nu inéén valt. Tegen den muur rondom staat een reusachtig zwart geverfd houten kruis, — als om aan te duiden „Hier rust". En langs heel den muur liggen allerlei vervallen, verlaten gebouwen, die blijkbaar door pelgrims gebruikt zijn, slaapzalen, eetzalen, keukens, waar de haard verborgen is onder oude asch, geroeste blikken lampen, en gebroken aardewerk op de bestoven planken . . . .

Een buitentrap leidt naar het gecementeerde terras boven een van deze gebouwen, en van daar zien wij „al de koninkrijken der wereld, en hunne heerlijkheid!"

Het gezicht is overweldigend, lang zitten wij zwijgend in ons op te nemen wat wij zien. Heel diep onder ons, 300 meter naar beneden — het groene land rondom Jericho. Achter Jericho begint dadelijk de woestijn, grijsachtig geel, hier en daar wat schaarsch groen. Dan de witte duinen, — de blauwe lijn van El Ghor, — witte glooiingen boven de Jordaan en daarachter in nevel de roodachtige bergen aan den boschkant.

In het Noorden is de woestijn, niets anders dan de woestijn — volgen golven van geel en geelgrijs zand elkaar op. Stralend wit verheft zich één enkele hoogte in de verte. Een geelroode warmtenevel omhult de omstreken van Samaria.

In het Zuiden de woestijn, die we 's morgens doorgereden waren. De witte weg van Jeruzalem gaat als een krijtstreep naar Jericho, een andere krijtstreep is de weg naar de oude waadplaats en de oude brug over de Jordaan, bij Tell el Medesch. En heel beneden in het Zuiden het blauwende en groenachtige meer, dat in een wit licht verdwijnt onder de in zilveren nevel gehulde bergen van Moab.

Een groote stilte ligt over heel dit uitgestrekte land. Er kraait ternauwernood een haan, een ezel balkt beneden in Jericho. Stil zeilen de eerste zwaluwen van het voorjaar boven de vlakte diep onder ons. Ergens roept iemand, — maar zwijgt dadelijk. En weer is de stilte zóó intens, dat we hooren hoe een steen op den rotswand onder ons losraakt en rinkelend in de diepte valt.

Het is laat als we weer in het klooster komen, voor we afscheid van onzen Griekschen gastheer nemen (hij laat zich tot afscheid foto-

Digitized by Birzeit University Library

31. DE WOESTIJN VAN JUDA. OP DEN ACHTERGROND DE DOODE ZEE.

Digitized by Birzeit University Library

32. DE EEUWIGE HOOGTEN.

33. BETHANIË.

Digitized by Birzeit University Library

grafeeren en toont zich volstrekt niet onvriendelijk; ook andere monniken verschijnen om ons goeden dag te zeggen), — voor we aan den voet van den berg zijn, waar de automobiel ons wacht. En we komen tot de conclusie dat we onzen weg verkeerd genomen hebben, we hadden eerst naar de Doode Zee moeten gaan, dan naar de Jordaan, om met Jericho te eindigen. Nu moeten we een deel van den weg tweemaal doen.

Dan gaat het zoo snel mogelijk weer het woestijnland door. Weer botsen we de zandgolven over. De korte Februaridag begint ten einde te loopen; tot onze verbazing zien we midden op den weg een dier, dat we eerst voor een hond houden, maar spoedig blijkt een jakhals te zijn. Weldra zullen we er meer zien, — naarmate de duisternis invalt, — en hun eigenaardig klagend blaffen tusschen de zandhoogten hooren. „En wat is dat toch?" roept plotseling de schilderes uit, wijzend naar de ronde dorenstruiken, die hier en daar in de woestijn opschieten. Ditmaal is het geen dier, maar een merkwaardige plant, zóó merkwaardig, dat we Michaël verzoeken om stil te houden. De plant heeft gele bloemen, die dicht op elkaar zitten en op koningskaarsen gelijken, en schiet uit het zand op als een aspergeplant uit haar bed, en wordt ongeveer een meter hoog. We plukken er drie of vier en hooren later van vakmannen in Jeruzalem dat het een *orobanchus* [1]) is.

Als we eindelijk halt houden aan het Noordelijke einde van de Doode Zee, is de zon aan het ondergaan achter de bergen van Juda.

Langs den Oostelijken kant van het meer gloeien de bergen van Moab in den violetten glans van de ondergaande zon. Het meer zelf ziet turkooisblauw. Uit een visschershut aan den overkant stijgt een violette rook op. De chauffeur rijdt full speed, maar de duisternis is hem voor, en als we eindelijk aan het Noordelijk gedeelte van de Doode Zee uitstappen, ziet het sombere water grauw als lood en vertoont zich een zware wolkenstreep langs de bergen, die op de Jordaan schijnt neder te dalen. Het wordt nacht; boven ons fonkelen de sterren, en de chauffeur steekt de lantaarn aan.

En nu begint er een fantastische tocht door de woestijn. Wij volgen, als te voren, de sporen van andere voertuigen, die denzelfden tocht gemaakt hebben, maar een echte weg is er eigenlijk niet. Af en toe rijden we over een gladde vlakte, die knettert van het zout, maar meestal gaat het over kleine heuvels en door kleine dalen, zoodat we letterlijk op onze zitplaatsen op en neer springen als „erwten in een pan", zooals mijn reisgezel zegt. Na twintig minuten komen we echter op den straatweg, en nu begint de tocht naar Jeruzalem, de bergen op.

---

[1]) Later heb ik meer van die plant gehoord, die ook in de Sahara gevonden wordt. Haar naam is Phelipea lutea, en behoort tot de familie der Orobanchaceeën.

Digitized by Birzeit University Library

Nu is het geheel donker. We zien niet anders dan den weg voor ons in het sterke licht van de lantaarns van de automobiel. Aan beide kanten de donkere bergen, en boven ons, zooals in een zee-engte tusschen de donkere oevers der bergen, de stralende sterren. We vliegen de eene bocht na de andere om. De chauffeur toetert niet, het sterke licht voor ons is al signaal genoeg. We ontmoeten ook niemand. Een enkele maal vlucht een groote vogel, verschrikt door het licht, in het donker weg. Om iets te doen te hebben, kijken Monsieur Enlart en ik naar de sterren, en bepalen, volgens de poolster, onzen voortdurend veranderden koers. Noordwaarts — geheel Noord, — van Noord naar West — nu weer Noord. Ten slotte verveelt ook dat ons en verzinken we in het haastig automobielgeraas. Naarmate wij stijgen, wordt het koud, we wikkelen ons beter in onze jassen en slaan een plaid om ons heen.

Een paar maal hebben we op een berghelling een licht gezien, een raam in een der weinige hutten, of een vuur door herders aangestoken. Maar nu zien we een vrij groot gebouw voor ons met verscheidene lichten, — dat moet de Khan van den barmhartigen Samaritaan zijn! En jawel, zoo is het. Weldra zijn we op de berghoogte en suizen naar de herberg toe; wij snorren voort.

Maar opeens gebeurt het onverwachte. Een troep Bedoeïnen met opgeheven fakkels en stokken versperren ons luid roepend den weg! In den glans van de fakkels schitteren hun oogen, glinsteren hun tanden in de schreeuwende monden, — zij zien er allesbehalve vertrouwbaar uit. Onze chauffeur schijnt door te willen rijden, maar een groote Bedoeïn geeft met zijn stok een geweldigen slag op de automobiel, alsof hij de lantaarns vermorzelen wilde, — er zit niets anders op, we moeten stoppen. Een oogenblik later zijn we omringd door de lawaaierige troep; zij zijn met hun twaalven of dertienen.

Ik sla me zelf op dat oogenblik nauwkeurig gade. Ik constateer dat het mij nog niet duidelijk is, of er gevaar is of niet. Ik kijk zijdelings naar mijn reisgezel, hij schijnt in dezelfde stemming. Hij verroert zich niet, en als onder een zwijgende overeenkomst, zeggen we geen van beiden een woord. De chauffeur daarentegen is in een hevigen woordenstrijd met de gesticuleerende en schreeuwende bende. De discussie vermindert, — wordt weer hervat. Dan gebeurt er plotseling iets, wat mij beslissend voorkomt; een der Bedoeïnen zet onzen motor stop en een ander dooft de lantaarns uit. Vluchten kunnen we niet meer. Weer ga ik mij zelf eens na. Ik denk aan een raad, dien een jonge vriend mij gegeven heeft, toen hij hoorde dat ik naar Palestina ging. „Schaf je een revolver aan!" De raad was goed bedoeld, maar wat had één revolver kunnen doen tegenover vijftien goed gewapende Bedoeïnen? David Livingstone was van principe om nooit wapens te dragen, en bevond er zich wel bij.

Digitized by Birzeit University Library

Die het zwaard trekt, komt door het zwaard om. En die schiet, zal geschoten worden!

Ik betreur het dus niet om wapenloos te zijn. Maar ik heb een zeer levendige voorstelling van wat er nu gebeuren zal. Mijn Franschen vriend en mij zal verzocht worden, meer of minder beleefd, om uit te stappen. We zullen in de Khan opgesloten worden. En daarop ....

Ik word in mijn gepeins gestoord, doordat ik zie dat de chauffeur den motor aan den gang tracht te brengen, — waarin hij verhinderd wordt. En nu vind ik dat het oogenblik gekomen is om iets te zeggen. De chauffeur verstaat slechts één Europeesche taal, Duitsch: „Was ist los, Michaël?" vroeg ik. „Wir müssen nach Jerusalem."

Dan krijg ik de verklaring. 's Morgens heeft een automobiel hier op den weg een ezel overreden en gedood. De eigenaar heeft zijn vrienden tot wraak aangezet, en men denkt dat wij de schuldigen zijn!

De onderhandelingen beginnen opnieuw. Maar ik begrijp er niets van natuurlijk. Michaël windt zich vreeselijk op. Eindelijk schijnt men hem te gelooven. De gezichten der Bedoeïnen klaren op, één komt zelfs met water aandragen voor ons reservoir. De motor wordt aan den gang gebracht, en de lantaarns worden aangestoken. En we mogen weer weg van „de herberg van den barmhartigen Samaritaan", door vriendelijke „Massalam" vergezeld, „Vrede zij met u!"

„Wat een geluk, dat wij den ezel niet overreden hebben," zegt mijn Fransche reisgezel, als we weer op den vrijen straatweg zijn, met de sterren boven ons ....

AIN-KARIM.

„En Maria, opgestaan zijnde in diezelve dagen, reisde met haast naar het gebergte, in een stad van Juda. En kwam in het huis van Zacharias, en groette Elizabeth. En het geschiedde, als Elizabeth de groetenis van Maria hoorde, zoo sprong het kindeken op in haren buik; en Elizabeth werd vervuld met den H. Geest en riep met een groote stem, en zeide: „Gezegend zijt gij onder de vrouwen, en gezegend is de vrucht uws lijfs! En van waar komt mij dit, dat de moeder mijns Heeren tot mij komt? Want zie, als de stem uwer groetenis in mijne ooren geschiedde, zoo sprong het kindeken van vreugde op in mijnen buik. En zalig is zij, die geloofd heeft; want de dingen, die haar van den Heere gezegd zijn, zullen volbracht worden." En Maria zeide: „Mijn ziel maakt groot den Heere en mijn geest verheugt zich in God, mijnen Zaligmaker. Omdat Hij de nederheid zijner dienstmaagd heeft aangezien, want zie, van nu aan zullen mij zalig spreken al de geslachten." „En Maria bleef bij haar omtrent drie maanden, en keerde weder tot haar huis. En de tijd van Elizabeth werd vervuld, dat zij baren zoude en zij baarde eenen zoon." „En

Digitized by Birzeit University Library

Zacharias, zijn vader, werd vervuld met den Heiligen Geest en profeteerde zeggende: „Geloofd zij de Heere, de God Israëls, want Hij heeft bezocht, en verlossing teweeg gebracht zijnen volke en heeft een hoorn der zaligheid ons opgericht, in het huis van David, zijnen knecht . . . ." „En gij, kindeken, zult een Profeet des Allerhoogsten genaamd worden, want gij zult voor het aangezicht des Heeren voor heengaan, om zijn wegen te bereiden . . . ." En het kindeken wies op en werd gesterkt in den geest, en was in de woestijnen tot den dag zijner vertooning aan Israël."

Het was aan de oevers van de Jordaan, dat de zoon van Zacharias en Elizabeth „zich aan Israël vertoonde". Daar werd de profetie van zijn vader vervuld, daar verhief de Dooper zijn stem. „De stem des roependen in de woestijn: Bereidt den weg des Heeren, maakt zijne paden recht!"

Ik ben in de woestijn geweest, dààr waar de stem geklonken heeft — en nog klinkt. En nu ga ik naar de bergen van Juda om de plaats te zoeken waar Johannes geboren werd.

Ook over deze plaats is er door de geleerden gestreden en wordt nog steeds gestreden. Het Evangelie geeft niet meer dan een vage aanduiding: „een stad in de bergen van Juda". Volgens sommigen is deze stad Hebron, volgens anderen Jeruzalem, door weer anderen een stad Jutta genaamd, (een stad die in het boek van Jozua (XXI, 16) genoemd wordt: „Ain en haar voorsteden, en Jutta en voorsteden en Beth-Sémes en haar voorsteden").

Van het midden der zesde eeuw concentreert de traditie zich ondertusschen op de stad Ain-Karim („de bron in den wijngaard"), in de bergen van Juda, een Deensche mijl ten Westen van Jeruzalem. Arabische vertalingen van het Evangelie uit de tiende eeuw gebruiken eenvoudig den naam Ain-Karim, in plaats van „een stad in Juda". Voor Daniël, den Russischen pelgrim (circa 1110) is geen twijfel mogelijk. En de Kruisvaarders zochten allen de geboorteplaats van den Dooper in *Saint Jean aux Bois*, zooals Ain-Karim door haar, nu verdwenen, bosschen genoemd werd, een naam, die in de taal van Terra Santa werd verwisseld voor de thans gewone *San Giovanni in Montana*. De Franciscanen hebben een klooster in de stad en een Casa nova, en op een heuvel, iets verder dan waar Zacharias en Elizabeth hun zomerwoning gehad heeten te hebben, nog een kerk. Deze kerk wordt door de Franciscanen beschouwd als gebouwd te zijn op de plaats, waar Elizabeth het bezoek van haar jonge bloedverwante ontving, en waar Maria haar *Magnificat* zong „Mijn ziel looft den Heer". De kerk in de stad daarentegen is verrezen op de plaats waar het ouderlijk huis van den Dooper stond. Daar kwam hij ter wereld, hier werd de tong van Zacharias losgemaakt, zoodat hij *zijn* lofzang kon zingen, dien later onder den naam van *Benedictus* heel de Roomsch-Katholieke wereld op heel de aarde zingen zou.

Digitized by Birzeit University Library

Het is niet moeilijk om van Jeruzalem naar Ain-Karim te komen, er is een goede rijweg recht heen. Een stuk volgt men den straatweg naar Jaffa, maar nauwelijks is men de Galizisch akelige Jodenvoorstad uit, die aan dezen weg ligt, of men draait links af. Heel de rit duurt 40 minuten.

Mijn lezers hebben er misschien genoeg van, maar — — het is weer hetzelfde woeste steenlandschap dat we zien. Ik zou een heel boek moeten schrijven met niets dan het woord steen, steen, steen, om uit te drukken hoe oneindig veel steenen er zijn. Tusschen de steenen de eerste lentebloemen hier op de koude hoogvlakte: affodillen met witte bloemen en enkele groote, bloedroode anemonen, die weldra als bloedzweet uit de poriën van het ongelukkige landschap te voorschijn zullen schieten. Als er eens een bebouwde akker is, ziet de roodbruine aarde er uit als oud, gestold bloed.

De weg daalt, en bij een bocht opent zich het vruchtbare dal van Ain-Karim. Daar hebben de Christenen den grond bebouwd, in Ain-Karim de Franciscanen en de Orde van den bekeerden Jood Ratisbonne, „De Zusters van Sion", op den berg er vlak voor, waar de Visitatiekerk ligt, een groote Russische kolonie, waarvan de witte huizen tusschen de vele zwarte cypressen een volmaakt Toscaanschen indruk maken.

In Casa nova zijn de Fransche schilderes en ik de eenige gasten. Weldra zijn we geïnstalleerd in twee gezellige kamers en worden dan door den vriendelijken „Pater-President" (zoo wordt de directeur van een Casa nova betiteld) gehaald voor een bezoek aan de kerk. Onderweg passeeren we de hoofdpoort van het huis, ik heb nog nooit zoovele en zulke zware sloten gezien, ijzeren bouten en grendels. Maar de Pater-President beweert dat het noodig is. „Ain-Karim heeft 1700 inwoners en daar zijn 1200 Muzelmannen onder, die buitengewoon fanatiek zijn. We hebben hier meer dan eens moeten vluchten!"

Langs trappen over een gewelfd open plein worden we dan beneden naar de kerk gebracht. Die dagteekent uit de achttiende eeuw en haar eenige schoonheid bestaat daarin dat zij licht en rein is. De kerk is verdeeld in drie schepen, en het linksche zijschip eindigt met een trap, die naar een onderaardsche grot leidt. De grot is verbouwd tot kapel; onder het altaar wijst een ronde marmeren steen met een rood Terra-Santa-Kruis de plaats aan, waar *hij* ter wereld kwam, die zich niet waardig voelde om de riemen van 's Meesters schoenen te ontbinden en dien de Meester zelf verklaarde voor den grootsten mensch, dien een vrouw tot dien ter wereld had gebracht.

We verlaten de kerk en loopen het stadje door om naar het Heiligdom der Visitatie te gaan op den heuvel er vlak over, — den heuvel, waar de Russen hun kolonie hebben achter de Franciscaner kerk.

Digitized by Birzeit University Library

Even buiten de stad is de bron, nu de eenige, evenals die de eenige was toen Maria van Nazareth er water kwam halen voor Elizabeth, haar oude nicht. Veel Mohammedaansche vrouwen zijn juist bezig hun aarden kruiken en koperen vaten te vullen, bont gekleed, met zilveren kettings en zilveren armbanden, getatoueerd op voorhoofd en kin en met zwarte schilderingen van *Khol* onder de smaragdgroene oogen. Zij kijken ons vijandig aan en lachen boosaardig als we voorbij zijn.

We stijgen naar de Visitatiekerk en plotseling wenken en roepen de arbeiders in een wijngaard onder aan den weg ons opgewonden en afwijzend toe: „Barut! Barut!" We blijven staan — en dan heeft er vijftig stappen van ons af een explosie plaats, — er slaat rook uit, steenen en aarde vliegen in de lucht .... Het is een mijn, — de weg zal verbreed worden .... En „barut" beteekent „knal", „uitbarsting". We wachten even, misschien komen er nog meer uitbarstingen? Maar het blijft bij de eene, en weldra staan we voor den ingang van de *Magnificat*-kerk, zooals Padre Nunzio zegt. Niet alleen de lofzang Magnificat ontstond op deze plaats, maar ook het katholieke Ave. De Engel Gabriël had het in Nazareth begonnen: „Wees gegroet, vol van genade, de Heer is met u." Maria's bloedverwante vervolgde: „Gezegend zijt gij onder de vrouwen, gezegend is de vrucht uws lichaams." De kerk, die evenals Elizabeth in Maria „de moeder des Heeren" ziet, beëindigde den groet van den Engelen de vrome Jodin: „Heilige Maria, moeder Gods, bid voor ons zondaars nu en in het uur van onzen dood."

De Magnificat-kerk, — zooals die nu is, — is modern en spreekt alleen tot het oog door de wandbekleeding van witte aarden tegels met blauwe figuren. Er zijn twee altaars; het altaar rechts staat wat meer naar achteren dan dat links, en er is een put in de aldus gevormde nis in den grond, waaruit de pelgrims plegen te drinken. Een smalle trap in den muur ingebouwd leidt naar het platte dak van de kerk en verder naar het klooster er over; van het bovenste dak van het klooster kan men in de Russische kolonie zien. De in het wit gekleede nonnen komen nu juist uit hun kleine, nette speelgoedhuisjes met de wit omlijste vensters en roode daken en wandelen tusschen de donkere cypressen naar hun kerk om te bidden.

Wij gaan terug naar Ain-Karim, en tegen den avond zit ik voor mijn raam in Casa nova te kijken naar de Arabische stad, die het Franciscaansche hospice omgeeft. Er zijn niet anders dan vierkante gebouwen met een koepel midden op het vierkant van het dak en voor ieder huis is een terras van vasten grond. Buiten op het terras is het vuur onder den ketel juist aangestoken en man en vrouw zitten ieder aan een kant van het vuur onbeweeglijk te wachten tot het eten gaar is. Een eenzame oude man is reeds ergens aan het eten, hij ligt

Digitized by Birzeit University Library

voor den ingang van zijn holachtige woning, doopt de rechterhand in den pot en brengt het eten met de vingers naar den mond. Vlak onder mijn venster loopt een smalle, steenachtige steeg tusschen de steenen gevels — mannen en vrouwen in Bedoeïnenkleeding gaan voorbij in de snel invallende duisternis. Een sterke geur vervult de schemering, de eigenaardige, benauwde lucht van den rook van de Arabische bakkersovens, die gestookt worden met kameelmest, (iemand die die lucht eens geroken heeft, kan nooit meer aan het Oosten denken zonder die gewaar te worden). Kinderen huilen voortdurend in de donkere huizen in het rond, schapen en lammeren blaten. Aan den hemel verschijnen de eerste sterren, en luister! nu roept de Muezzin van de naastbijzijnde Minaret tot het gebed. Hij zingt lang en steeds crescendo — eerst naar Mekka gericht, dan naar de drie andere windstreken, ik hoor duidelijk het begin *La ilaha il Allah*, „er is geen God buiten God", en dan den naam van Mohammed, zooals *wij* die *niet* uitspreken, met de gutturale *h* en den klemtoon op de tweede lettergreep: „Mohàmmed" ....

En het groote mysterie van den Islam komt over mij .... Vijf maal iederen dag, ieder etmaal, wordt de Boodschap van den Islam verkondigd van duizenden en nog eens duizenden minaretten voor 240 millioen geloovigen. „Er is geen God buiten God — en Mohàmmed is zijn profeet!" Tweehonderd en veertig millioen geloovigen, — die *gelooven*. De H. Schrift zegt: „Want die twijfelt is een baar der zee gelijk, die van den wind gedreven en op en neder geworpen wordt. Want die mensch meene niet, dat hij iets ontvangen zal van den Heere, een dubbelhartig man is ongestadig in al zijne wegen." En op een andere plaats staat er iets over hen „die als de vloed bewogen en omgevoerd worden met allen wind der leer, door de bedriegerij der menschen." Mohammed's geloovigen zijn niet dubbelhartig en ongestadig. Ik heb Bedoeïnen gezien in de weiden bij Deir-el-Benat, en ik heb Bedoeïnen op de heuvels bij „den Berg der Verzoeking" uit hun tent zien gaan, naar de zon zien kijken, die aanwees dat het tijd was voor het vierde gebed, het gelaat naar Mekka zien wenden, de rechterhand achter het oor leggen om den raad van zijn goeden Engel te hooren en de linkerhand achter het oor om de beschuldigingen van zijn boozen Engel te hooren — en zag hoe zij zich op den grond wierpen om dien te kussen, opstaan, knielen en zich weer ter aarde werpen. Terwijl in de Christelijke landen de klokken drie maal meestal te vergeefs het Angelus inluiden, — alleen een eenzame, zeer vrome priester of monnik neemt op de publieke straat den hoed af en mompelt, onder het voortgaan, tot verbazing van allen en tot amusement van velen, haastig en verlegen, den groet van den Engel: „*Angelus Domini nuntiavit Mariae* ...."

Na mijn smakelijk Deensch avondeten genuttigd te hebben, — niet meer of minder dan boterhammen en thee! — ga ik weer voor het

Digitized by Birzeit University Library

raam zitten. Het is nu half tien; vaag zijn de koepels der huizen en de vierkante terrassen in den sterhelderen nacht te onderscheiden. Aan den hoek glijdt er licht door een deur, — als ik ver uit het raam leun kan ik naar binnen kijken en zie ik een paar Muzelmannen in hun kaftan op den grond zitten met hun waterpijp. Het is zeker een kroeg, want nu komen er een paar andere mannen uit, waggelen luid sprekend de straat een eind af, blijven bij een hoek staan en waggelen weer voort. Door heel de stad klinkt één voortdurend blaffen van honden — misschien sluipen de jakhalzen om de huizen heen?

Is het niet het gehuil van jakhalzen, dat veel op lachen lijkt, dat ik ergens in de stad hoor? Een gehuil, dat veel heeft van blaffen, van miauwen en het kwaken van een kikvorsch .... Ik blijf ingespannen staan luisteren, het geluid komt nader .... En tegelijk daarmee verschijnt er ook een sterke roode glans tusschen de donkere huizen — er is iemand die met fakkels de straten door loopt, ik onderscheid zelfs meerdere fakkels ....

En dan weet ik wat het is, het is een bruidsstoet, die nadert. „En ter middernacht geschiedde een geroep: Ziet, de bruidegom komt, gaat uit hem te gemoet!" Ik herinner mij de eerste maal toen ik zoo iets zag, het was op het groote terras van Casa nova in Jeruzalem, kort na mijn aankomst. De Fransche schilderes en ik ging en op zekeren avond tegen tien uur uit om de heilige stad onder een sterrenhemel te zien, — de Zevenster in Zenith, wat lager Orion, dan Sirius, en heel in het Zuiden de blauwe, vriendelijke Canopus .... Om tien uur 's avonds is het stil in Jeruzalem — en toen hoorden we, ver weg ergens op straat, uit het Mohammedaansche kwartier, geroep en geschreeuw .... Wij luisterden en onderscheidden weldra onder het lawaai een rhythmisch gezang .... Het geluid kwam nader, toen hoorden we dat er op de maat in de handen werd geklapt .... Het was of een volksoptocht door de straten trok en onderweg door een geestdriftige menigte werd begroet .... Wij hadden beiden ons hoofd vol van krantenberichten over de nieuwe onlusten in het Oude-Kairo en andere Egyptische steden, — zou er hier ook iets aan de hand zijn? Toen wij ten slotte geweerschoten hoorden, waren we er zeker van .... En toen was het toch niet anders dan een bruidsstoet met vreugdekreten, handgeklap en geweersalvo's!

In Jeruzalem hoorden wij ondertusschen niet die wonderlijke vrouwenkreten (*zagarit*), die zooveel gelijken op het eigenaardig huilen der jakhalzen .... Het geluid komt nader en nader, de fakkelglans komt nader en nader en voor ik het weet staat de stoet op het platte dak van een der naastbijzijnde huizen .... Om de verlichting te verbeteren steken eenige jongens bosjes verdroogde dorens in brand, en in den oplaaienden glans zie ik dat de jonge meisjes, die de bruid vergezellen, zich in een halven cirkel scharen voor het

Digitized by Birzeit University Library

34. JERUZALEM MET HET TEMPELPLEIN.

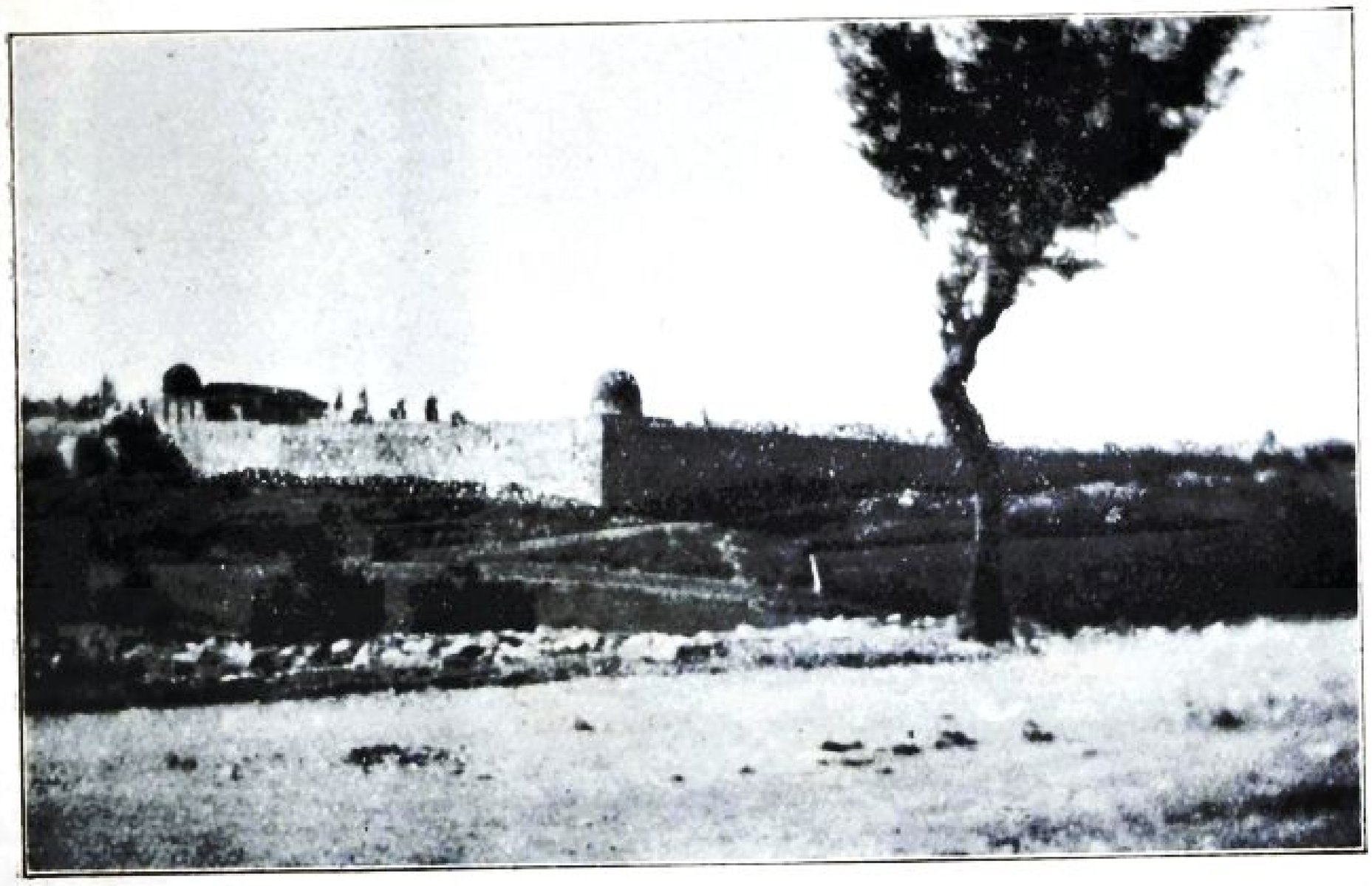

35. DE TEMPELMUUR MET DEN HOOFDHOEKSTEEN.

Digitized by Birzeit University Library

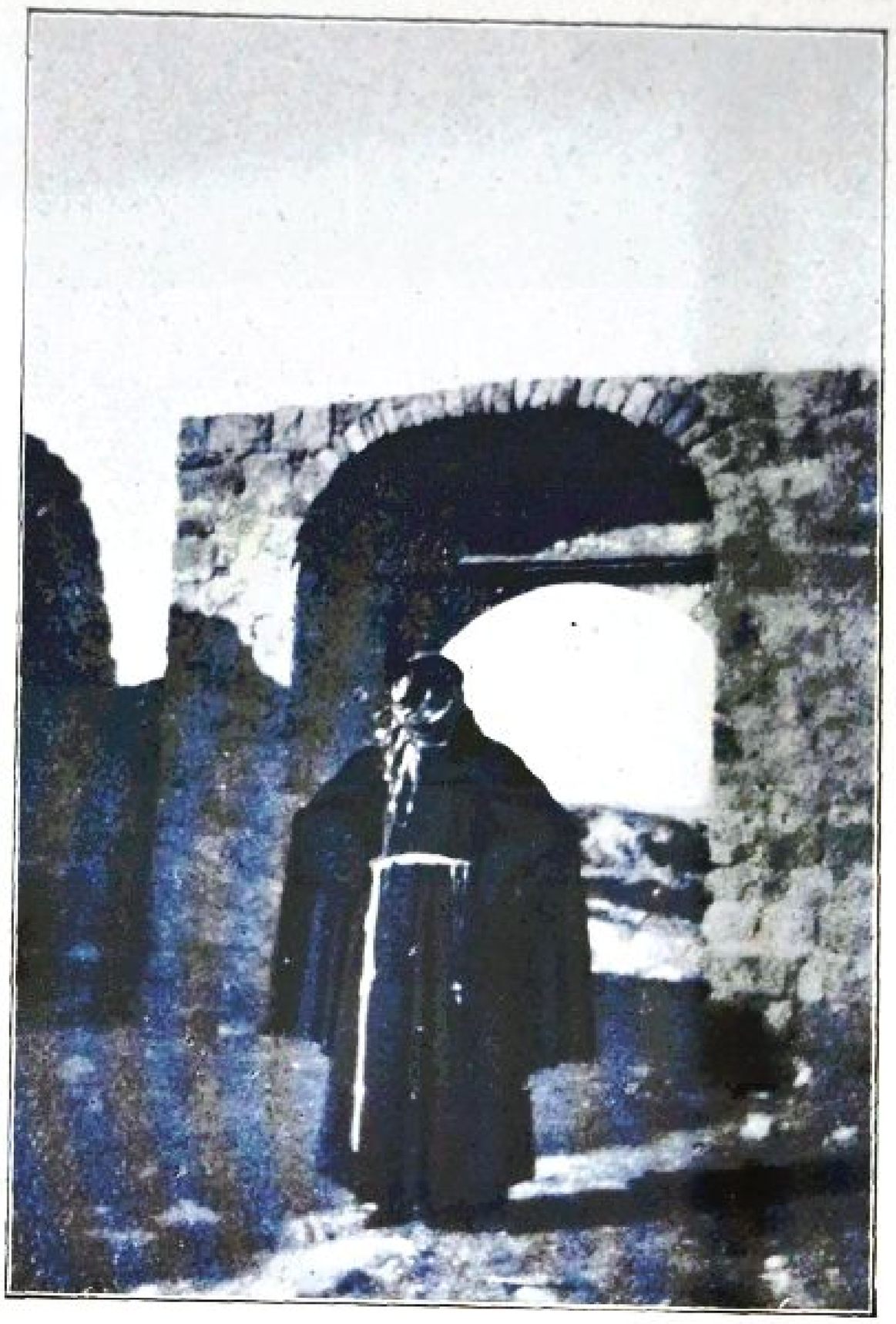

36. VOOR DE HERBERG VAN DEN GOEDEN SAMARITAAN.

37. DE JORDAAN.

Digitized by Birzeit University Library

huis en er op de maat bij zingen. — Achter de jonge meisjes staan de getrouwde vrouwen en die zijn het die de wonderlijke kreten uitstooten .... Het wonderlijke nachtfeest duurt lang, en het gezang en het handgeklap dringt zoo intens in mijn hersens door, dat ik onwillekeurig op de maat bewegingen maak .... En dat ik niet alleen onder de suggestie van het oogenblik ben, blijkt, als ik een blik op de straat beneden mij werp. De fakkelglans van het feestterras in de hoogte is daar niet te zien, maar in het donker staan drie of vier jongemannen hand aan hand op de maat van het bruiloftsgezang te dansen en te stampen .... Nog als de fakkels uitgedoofd zijn, en al het geluid en al het licht verdwenen zijn, blijven die jongelieden daar beneden in het donker in alle stilte voortdansen ....

Evenals de Italianen zijn de Arabieren nachtvogels. Als ik tegen den morgen (om 3 uur) toevallig wakker word, bemerk ik dat de menschen nog niet naar bed zijn gegaan in het rond, of alweer op zijn. De maan schijnt en straalt mat boven de huizen, die er uitzien als een chaos van verbrokkelde tanden in de onderkaak van een reusachtig roofdier. Hier en daar een licht; ergens wordt een wiegeliedje gezongen, en in de donkere straten klinken stemmen.

Om zes uur ben ik weer wakker en in de morgenzon is al de nachtelijke bruiloftspoëzie verdwenen. Het feestterrein van den avond te voren is een bestoven aarden terras, waar kippen in de mest pikken. Vuile Arabieren komen langzaam de lage deuren uit en beginnen traag hun dagwerk, — de vrouwen dragen hout aan, halen water, — ik onderscheid hun vuilen hoofddoek, vuile geborduurde blouse, vuilen blauwen rok, vuile bloote voeten. Jongens van allerlei leeftijd loopen af en aan in gelen, roze gelapte kleeren, met gebreide mutsen op, die eens wit geweest zijn, met roode en groene strepen, maar nu egaal zwart zijn, als de aarde zelf.

Maar ik heb niet veel tijd om dit Mohammedaansche ochtendleven te beschouwen, dat misschien minder triest en minder vuil is dan het schijnt, want we willen naar de zoogenaamde *Deserto di San Giovanni* (zeg ik weer in de officieele taal van Terra Santa), de verre woestijn, waarin Johannes de Dooper alleen in de eenzaamheid leefde „tot aan den dag zijner vertooning aan Israël".

Het is half negen als we het klooster verlaten, Padre Nunzio, de Fransche schilderes en ik. We gaan de hoofdstraat van de stad door, voorbij den put, waar juist algemeen water wordt gehaald, en loopen dan den bergweg op naar de Magnificat-kerk. Maar spoedig slaan we een pad rechts in en weldra zijn we weer midden in het groote, steenachtige landschap. De streek is toch meer bebouwd dan tusschen Jeruzalem en Ain-Karim; op den bodem van het dal zijn terrassen met olijfboomen, hooger op velden met vijgeboomen.

Digitized by Birzeit University Library

We komen in een kloof, waar een bron is — en daar vinden we werkelijk sappig gras onder de boomen. Tegen den stam van een olijfboom zit een Turk van zekeren leeftijd zijn pijp te rooken en de drie vrouwen te surveilleeren, die het veld wieden. Padre Nunzio richt een paar woorden tot den waardigen man met zijn witten baard, die vriendelijk antwoordt en den Franciscaan verzoekt de directrice te groeten van het Italiaansche hospitaal in Jeruzalem, waar hij indertijd onder behandeling is geweest. Onderwijl staken de vrouwen hun werk, en richten zich op om ons aan te kijken; twee van de vrouwen zijn jong, met een mooi, krachtig gelaat, de mond, die van verbazing half geopend is, vertoont sterke, witte tanden. Alle drie zijn zij behangen met zilveren kettingen, — als paarden met tuig.

Van de bron komen we weer op de hoogten en hebben nu het dal van Sorek onder ons (hetzelfde dal, dat de trein van Jaffa passeert verder naar de zee). Aan de andere helling zien we eenige Arabische stadjes, — Kolonieh, Kastal, Soba. Iemand die aan Italië gewend is, kan niet anders dan deze stadjes zeer merkwaardig vinden, welke alleen bestaan uit een groep groote grijze steenen dobbelsteenen, die alle aan elkaar gelijk zijn. Nergens verheft zich een toren, kerktoren, raadhuistoren noch minaret, — het is of deze steden een leven leiden, waar niets zich boven de dagelijksche sleur verheft. Zoo moeten de kleine steden er hebben uitgezien, waar Jezus kwam, en waar als geestelijk middelpunt hoogstens een synagoge te vinden was.

Wij loopen bijna aldoor over steenvelden, waar hier en daar de roode anemonen bloeien. Nu en dan komen we een vijgeboom voorbij met aschgrauwe, nog kale takken (maar de knoppen zijn reeds zacht en de eerste groene blaadjes spruiten uit „wij weten dat de zomer nabij is"). Bij een bocht van het pad zien we een heel groepje Johannesbroodboomen met donkere, glanzende bladeren. Het is een heilig boschje, verklaart Padre Nunzio, terwijl hij ons tusschen de stammen het kleine, wit gekalkte koepelvormig gebouwtje aanwijst, waaronder een Mohammedaansche heilige rust. „Het is een Weli," zegt hij, „en ter wille van de Weli durven de Arabieren de boomen niet vellen! Kijk, aan den overkant van het woeste, roode dal, dichtbij het stadje halverwege de helling van den berg, — Sataf genaamd, — daar is een ander boschje, daar is ook een Weli!"

Maar nu krijgen we over de steenvelden boomen en gebouwen in het oog, — het is *il Deserto*, — we zijn er! Volgens een oude overlevering, moet Elizabeth hierheen zijn gevlucht met den kleinen Johannes, toen Herodes alle jongens onder de twee jaar liet dooden, — maar het bloedige bevel van den tyran sloeg toch alleen maar op Betlehem en de naaste omgeving! Volgens een andere traditie, moet Elizabeth hier gestorven zijn. Een kapel, die nog bestaat, wordt „het

Digitized by Birzeit University Library

graf van de Heilige Elizabeth" genaamd. Het eenig aannemelijke is, dat de Dooper zelf eens in deze woestenij geleefd heeft.

Een woestenij, een woestijn veraf was het, maar is het weldra niet meer. Want *il Deserto* behoort aan de Franciscanen in Ain-Karim, en jaren achtereen heeft een oude leekebroeder uit Apulië hier gewoond en gewerkt. Rondom in het H. Land huizen er eenige van deze taaie Zuid-Italianen, die in de twintigste eeuw nog zijn, wat Broeder Egidio, of Broeder Rufino in de dertiende eeuw waren en wel onvermoeide arbeiders, die het dagelijksch brood verdienen (en meer dan dat) door het werk van hun harde handen, en wier nabijheid en voorbeeld werkt als een frissche bron in de woestijn, — alles rondom hen groent en groeit, gedijt, bloeit en draagt vruchten. Ik ontmoette zoo'n ouden arbeidersheld in de buurt van Betleten. hem op de plaats, die de Roomsch-Katholieken de „Herdersweide" noemen, en die hij bijna geheel alleen bebouwd had. Een andere is van den morgen tot den avond aan het werk tusschen de schilderachtige cypressen op het terrein der Franciscanen op den berg buiten Nazareth — den berg, waar de Nazareners Jezus naar beneden wilden werpen, „maar hij, door het midden van hen doorgegaan zijnde, ging weg". En hier in het dal van Sorek, tegenover het Arabische dorp Sataf, leeft en arbeidt fra Agostino nu voor het vierde jaar. In dien korten tijd heeft hij reeds 1000 wijnstokken geplant, 200 olijfboomen en 100 vruchtboomen. Nog enkele jaren, en de berghelling, die een woestenij was toen hij kwam, zal een vruchtbare terrastuin zijn, zooals die in Amalfi.

Padre Nunzio vertelt ons dit, terwijl we onder de eerste olijfboomen loopen binnen den muur van fra Agostino. *Il gentile selvatico*, „de beminnelijke wildeman" heeft een Italiaansche bezoeker onlangs den ijverigen hermiet genaamd. Weldra kunnen we de juistheid van deze karakteristiek constateeren, want frisch van zijn werk, met een blauw katoenen werkmansschort over zijn pij, staat fra Agostino voor ons, wel met een wildemansbaard, maar ook met twee oneindig goede, hartelijk glimlachende oogen. „Komt u de Mis opdragen, Padre?" vraagt hij opgewonden aan zijn ordebroeder en landsman. Want fra Agostino is niet bizonder goed ter been, en het is een goed uur loopen naar Ain-Karim, zoodat hij grootendeels leeft zonder in de kerk te komen en zonder ter communie te kunnen gaan. Daarom is het zijn grootste vreugde als er een Priester op bezoek komt die een dienst voor hem houdt, wat dan in de grot zelf gebeurt, waar de Dooper geleefd heet te hebben en waar een altaar is opgericht. Padre Nunzio heeft ondertusschen al lang zijn Mis opgedragen in Ain-Karim, — er is geen hoop voor den braven fra Agostino. Eenigszins teleurgesteld wijst hij ons den weg naar de grot.

De kleine Christelijke kolonie hier in het zuiver Mohamme-

Digitized by Birzeit University Library

daansche dal bestaat uit de volgende deelen: bovenaan de oude Elizabethkapel, waar een huisje is gebouwd, juist groot genoeg voor een keuken en een slaapkamer voor fra Agostino; wat naar beneden een ouder bouwwerk, dat nu tot stal dient voor fra Agostino's huisdieren (een varken en een muilezel), en een met wijnloof bedekte loggia; onderaan is de eigenlijke grot. Men daalt in de grot af langs een trap, die in de rots is uitgehouwen en die eindigt in een klein plaatsje voor een vierkante kom met water gevuld onder den steilen rotswand. De eigenlijke bron ontspringt in de rots zelf, van deze bron hangt heel het werk van fra Agostino af, hij leidt het water door heel het terrein, dat hij bebouwd heeft. Als men voor de waterkom staat, is de trap, die men is afgedaald, links; rechts leidt een andere trap omhoog naar de rots, waar de loggia op staat, en eindigt bij de lage deur naar de boetgrot van den Dooper.

Eén voor één bukken we om er binnen te gaan. Is het omdat er Italiaansch om mij heen wordt gesproken, dat ik opeens het gevoel krijg alsof ik in een van die spelonken was, waar de H. Franciscus van Assisi en zijn uitverkoren Broeders, een Leone, een Masseo, een Silvestro baden en boete deden in de eenzaamheid? Ben ik in het bosch van steeneiken boven Carceri — in het diepe bosch bij Fonte Colombo — in de kloof, die langs „San Francisco's leger" naar beneden daalt en *Masso Spicco* op den Alvernerberg? En nog sterker wordt de gelijkenis, als fra Agostino een luikje opent in den muur van de kapel, rechts van den ingang. Want onder het donkere rotshol is, — evenals in Greccio voor de cel van Johannes van Parma — een balkon van steen, in den bergwand uitgehouwen. Door het nauwe luikje komen we op het balkon, — er is slechts plaats voor twee, — Padre Nunzio blijft in de kapel staan. Een jonge, sterke laurierboom, die wortel geschoten heeft in een rotsspleet wat lager, beschaduwt ons met zijn donker loof, zijn lichten bloei. Rondom ons schaduw en frischheid, evenals alles aan den anderen kant van het dal droogte en woestenij is.

„Ze *hebben* er bronnen," zegt fra Agostino achter den rug van Padre Nunzio, — „zelfs vier. Maar ze gebruiken ze niet, ze laten het water tusschen de steenen wegloopen!"

En de oude Franciscaner broeder begint te vertellen van de ondervindingen, die hij hier onder de Mohammedanen heeft opgedaan. De huizen zijn vol ongedierte, het vuil is niet uit te roeien, de gezinnen worden door ziekten geteisterd. Gekijf en gevecht dringt voortdurend uit Sataf tot hem door, soms is het, alsof ze allen door een boozen geest bezeten zijn, en de stad uitstormen den berg op om elkaar met stokken, knuppels en bijlen te bestrijden. De vrouwen hitsen de mannen op, en zijn gewoonlijk degenen, die den strijd ontsteken, omdat zij aan het kibbelen zijn geraakt over geiten, die gegraasd hebben, waar zij niet mogen grazen. Hun gesprek is altijd vol ver-

Digitized by Birzeit University Library

vloeking. „Vervloekt zij je vader", „vervloekt zij je vrouw", „ik wou dat je huis in elkaar stortte" zijn gewone vriendelijkheden. „Ik heb met mijn eigen ooren een moeder tegen haar zuigeling hooren zeggen: „Ik wou dat je gif uit mijn borst dronk", eindigt de brave, oude Franciscaan ....

„Een volk dat zit in duisternis en in de schaduw des doods," is de conclusie van Padre Nunzio. „*Hier* is Jezus, ginds is Mohammed!"

Digitized by Birzeit University Library

GALILEA.

„Maar nadat ik zal opgestaan zijn, zal ik u voorgaan naar Galilea."
Markus 14 : 28.

Digitized by Birzeit University Library

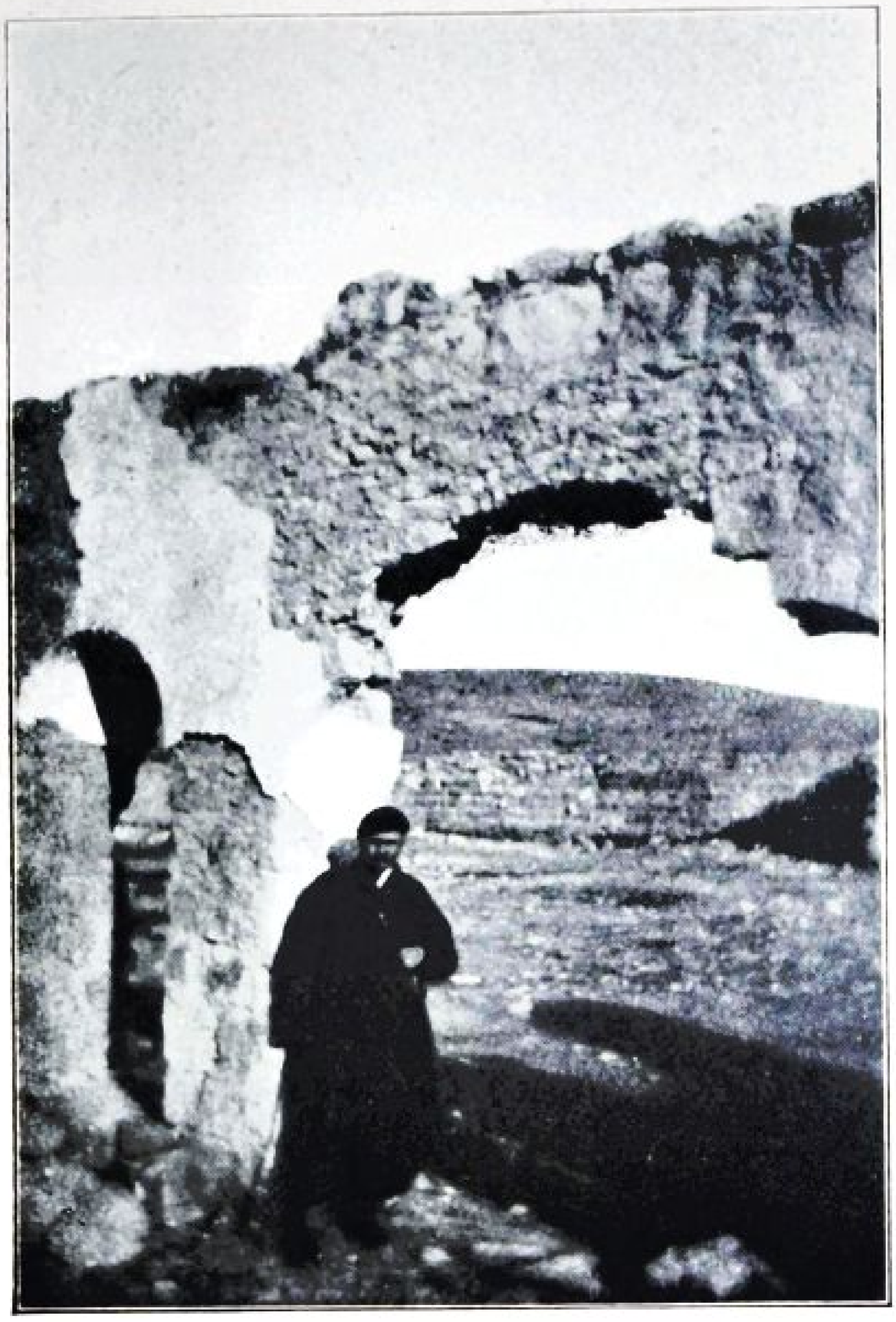

38. IN DE HERBERG VAN DEN GOEDEN SAMARITAAN.

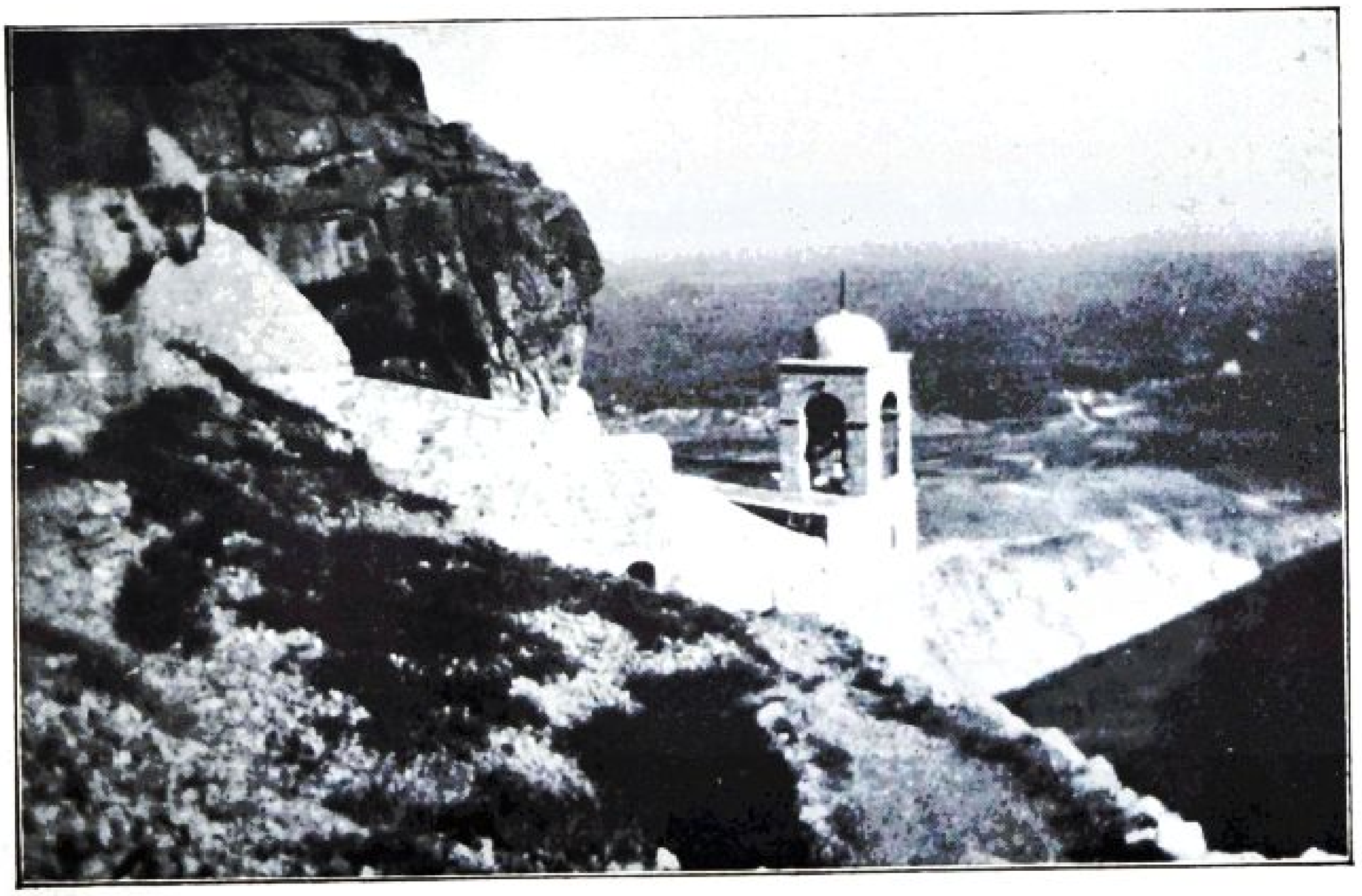

39. HET GRIEKSCHE KLOOSTER OP DEN BERG DER VERZOEKING.

Digitized by Birzeit University Library

40. HET BESTIJGEN VAN DEN BERG DER VERZOEKING.

41. STEEN, NIETS DAN STEEN.

Digitized by Birzeit University Library

DOOR SAMARIA.

Van Judea naar Galilea te komen staat gelijk met van het Oude Testament naar het Nieuwe te komen.

Judea, — dat zijn de woeste bergen rondom Jeruzalem, waarvan de steenen even hard en menigvuldig zijn als de voorschriften van de wet van Mozes en de duizenden zeden en gebruiken der Farizeën.

Judea, — dat is Betlehem, waar er geen plaats was in de herberg voor Maria's Zoon, en waar heden ten dage nog deuren en harten gesloten zijn voor hem, die geen gouden sleutel heeft om ze te openen.

Judea, — dat is Sion, de oude tempelstad, waar de rook omhoog steeg van de brandoffers en het bloed van de slachtoffers ten hemel schreide — de bloeddorstige stad, die haar wreedheid met niets minder stillen kon dan met het bloed van den Zoon der Menschen zelf: „Kruisigt hem! Kruisigt hem! Zijn bloed kome over ons en over onze kinderen!"

In Judea is er geen hoop op redding. Daar is alles van steen, — vooral de menschenharten. Daar is alles wet, — daar kent men erbarming noch genade.

Galilea is het land der genade.

Men voelt het, zoodra men bij *Bireh* den laatsten blik achter zich op Jeruzalem heeft geslagen. In Bireh was het, dat Jozef en Maria ontdekten, dat de twaalfjarige Jezus niet onder de anderen was, en dat zij teruggingen om hem in den tempel te vinden. Wij vervolgen onze reis Noordwaarts, — wij hebben niemand in Jeruzalem te zoeken. Alleen de groote muren van den tempel zijn er nog, van waar de Joden iederen Vrijdagavond hun jammerkreten omhoog zenden. En bij het Heilig Graf houdt de Grieksche monnik de wacht, die, evenals destijds de Engel, schijnt te zeggen: „Hij is niet hier. Hij is opgestaan. Hij is voorgegaan naar Galilea — daar zult ge hem zien."

Galilea is het land, waar de Meester nog leeft.

Men voelt het, zoodra men veertig kilometers verwijderd is van de stad, die hem vervolgde en doodde, de vreeselijke stad, wier historische taak het was om profeten te vermoorden en de getuigen Gods te steenigen. In de steenwoestijn van Judea tieren alleen roode anemonen, die als bloedzweet te voorschijn parelen, — maar nu ziet men aan beide kanten groene velden, terwijl het tusschen het groene koren, dat wuift in den wind, wemelt van blauwe bloemen, die zóo

Digitized by Birzeit University Library

dicht op elkaar staan en zoo talrijk zijn, dat zij de aarde in de verte met een blauwen nevel schijnen te bedekken.

Groene velden, — groene dalen en midden in een van de groene dalen ligt het oude *Silo*. In Silo stond de tempel des Heeren, waar Gods ark was, en Samuël den Heer diende voor het aangezicht van Eli, den Priester, en Samuël „was een jongeling, omgord met den linnen lijfrok. En zijne moeder maakte hem een kleinen rok, en bracht hem dien van jaar tot jaar, als zij opkwam met haren man, om het jaarlijksche offer te brengen."

Hier in den tempel van Silo, die niet meer bestaat, riep op zekeren avond de Heer Samuël, den jongeling, toen alles donker was en de lamp vooraan de arke uitgedoofd, en Samuël stond op, ging naar het leger van den ouden Eli en zeide: „Ge hebt geroepen, zie hier ben ik!" En eerst de derde maal begreep hij, dat het geen mensch was, die hem riep en antwoordde hij: „Spreek, Heer, Uw dienaar hoort!" En de jongeling Samuël werd een profeet in Israël. Dat gebeurde hier in Silo, in het groene dal . . . .

We laten Silo achter ons, de weg kronkelt sterk en steil, en in de verte, heel in de verte verheft zich op eens een stralende sneeuwtop, schoon als Säntis aan het meer van Constance. De chauffeur keert zich om: *Djebel Hermon*! De berg Hermon. „De groote Hermon", „De kleine Hermon" is een bescheiden heuvelrij bij Nazareth, waar *Endor* en *Naim* tegen aan liggen. Hermon — dat is aan gene zijde van Galilea, — aan de Noordelijke grens van Palestina, waar de Jordaan ontspringt.

Judea ligt ver achter ons, wij zijn midden in Samaria. Door het groene dal, waar de Arabieren met blauwgebloemde hoofddoeken in het veld werken, rijden we langs den voet van Garizim, den rozenrooden berg. Achter Garizim verheft zich een andere berg, Ebal. Daar stond eens, in de dagen van Mozes, het volk Israëls bijeen. Op den berg Garizim stonden Simeon en Levi, Juda, Issaschar en Benjamin, en op den berg Ebal stonden Ruben, Gad, Aser en Zebulon, Dan en Nafthali. En van den berg Ebal gingen de groote vervloekingen uit, de groote ethische anathema's:

Vervloekt zij, die zijnen vader of zijne moeder veracht! en al het volk zal zeggen: Amen.

Vervloekt zij, die zijns naasten landpale verrukt! en al het volk zal zeggen: Amen.

Vervloekt zij, die eenen blinde op den weg doet dolen! en al het volk zal zeggen: Amen.

Vervloekt zij, die het recht van den vreemdeling, van den wees en van de weduwe buigt! en al het volk zal zeggen: Amen.

Vervloekt zij, die bij de vrouw zijns vader ligt, omdat hij zijns vaders slippe ontdekt heeft en al het volk zal zeggen: Amen.

Vervloekt zij, die bij eenig beest ligt! en al het volk zal zeggen: Amen.

Digitized by Birzeit University Library

Vervloekt zij, die bij zijne zuster ligt, dochter zijns vaders of de dochter zijner moeder! en al het volk zal zeggen: Amen.

Vervloekt zij, die bij zijne schoonmoeder ligt! en al het volk zal zeggen: Amen.

Vervloekt zij, die zijnen naaste in het verborgene verslaat! en al het volk zal zeggen: Amen.

Vervloekt zij, die geschenk neemt, om een ziel, het bloed eens onschuldigen, te verslaan! en al het volk zal zeggen: Amen.

Zoo riepen de Levieten met luide stem, en op iedere groote vervloeking, — waar de wereld nog op rust als op fondamenten, — antwoordde geheel de bevolking „Amen"!

Even later houden wij bij de bron te Sichar stil, — Jacob's bron, — waar de Samaritaansche vrouw op zekeren dag water kwam halen, en een Jood op den rand van de bron vond zitten, die om drinken smeekte. De Grieken hebben een halfonderaardsche kapel over de plaats gebouwd, en als we een paar steenen trappen afgaan, zien we onder het lage gewelf de oude bron. Het water is drinkbaar, frisch en koel; Jacob deed de bron ontspringen, Jezus dronk er uit. Op den rand van de bron gezeten, kan men in de diepte zien; de Grieksche monnik laat voorzichtig een brandende kaars neer, waarbij wij het water in de diepte zagen trillen en schitteren als kleine blaadjes van goud.

Wij vervolgen onzen weg Noordwaarts en komen aan de oude stad *Sichem*, thans *Nablus*. We spraken over de rol, die de Samaritanen in het Evangelie spelen; behalve de vrouw aan de bron, die in den Joodschen vreemdeling den Messias herkent en zijn Apostel wordt in haar stad, is er de eene (en eenige) van de tien melaatschen, die na zijn herstel terugkwam om te bedanken (dit gebeurde wat meer Noordelijker, bij de stad Djennin), en ten slotte de barmhartige Samaritaan uit de Gelijkenis. Een hart dat den Apostel wil evenaren, dankbaarheid (de negen andere genezen melaatschen waren Joden en bedankten geen van allen), en ten slotte naastenliefde, deze zijn de drie deugden, die het Evangelie ons aantoont bij de inwoners van Samaria. „Zijn er nog Samaritanen?" vraag ik aan Padre Nunzio, onzen gids, die op de hoogte is. „Nog zoowat honderd," antwoordt de oude Franciscaan, „en die wonen juist hier in Nablus. Als u het wenscht, kunnen we ze gaan bezoeken."

En dat gebeurt. Door een doolhof van slechtriekende straten, vol Mohammedaansche drukte, komen we aan de Synagoge der Samaritanen. Die is klein en donker en bezit slechts één voorwerp van waarde en belang, een oeroude *Thora*, op twee zilveren staven gerold. De Opperpriester, die ons zelf het schoone handschrift [1])

---

[1]) Volgens de Samaritanen is het handschrift geschreven drieduizend vijfhonderd jaar geleden door Abisusa, den kleinzoon van Aron.

Digitized by Birzeit University Library

laat zien, deelt ons mee, dat het alleen de vijf boeken van Mozes en het boek van Jozua bevat, want de Samaritanen erkennen de andere boeken niet als heilig Schrift. Evenals in den tijd van Jezus, vieren zij ieder jaar hun Paaschfeest op den top van den Garizim, en zullen het blijven doen, zoolang er nog iets over is van de oude godsdienstige secte [1]).

Ik vraag of er geen kans is dat het aantal geloovigen stijgen zal. „Neen," antwoordt de oude rabbijn, „wij, Samaritanen, trouwen alleen maar onder elkaar en op die manier sterven we uit."

Aan den ingang van de synagoge is een kraampje opgeslagen, waar een jonge geestelijke, die Engelsch kent, fotografieën en andere souvenirs van de plaats verkoopt. Ik koop een paar kleinigheden, waarvoor ik hem rijkelijk betaal, ter herinnering aan de drie inwoners van Samaria, waarvan het Evangelie spreekt, en wier lof het verkondigt.

NAZARETH.

Als men onverwacht iemand een fotografie van Nazareth in handen geeft en hem vraagt waar hij denkt dat die stad ligt, zal hij bijna altijd antwoorden: „In Zuid-Duitschland ! Of in Tirol."

En men kan zich eigenlijk niet verbazen over dit antwoord. Want, wat ziet men als men van Samaria of van Haifa de stad nadert waar Jezus zijn kinderjaren sleet? Geen Oostersche stad met platte daken, koepels en minaretten, maar een menigte groote huizen, die er Noord-Europeesch uitzien met hun schuine daken, die met roodbruine pannen belegd zijn. Dat is het stadskwartier der Christenen, met al de kloosters en kerken, die in de latere tijden en den allerlaatsten tijd verrezen zijn. Daarachter is het Mohammedaansche kwartier verborgen, wat trouwens niet heel groot is. Van de 7000 inwoners van Nazareth zijn er slechts 1600 Muzelmannen en de rest zijn Christenen van verschillend geloof: Roomsch-Katholieken, Grieken, schismatische Grieken, Maronieten en Protestanten.

Evenals te Jeruzalem nemen wij onzen intrek in het Franciscaansche *Casa nova*. Tijdens den oorlog is het gebouw bezet geweest door Duitschers en Turken, die bij hun aftocht alles meenamen wat mee te nemen was. Toen de Franciscanen terugkwamen moesten zij alles nieuw inslaan, bedde- en tafelgoed enz. Nog hebben zij alles niet wat er noodig is, en er zijn slechts de allernoodzakelijkste meubels.

Daar staat tegenover dat de Duitschers een archief van strategische

---

[1]) Voor degenen, die er zich voor interesseeren, verwijs ik naar een boek van den Opperpriester van Nablus, Jakob ben Áron, in het Engelsch verschenen onder den titel: Book of Enlightenment for the instruction of the inquirer (Ohio, U.S.A., Bibliotheca Sacra Company, 1913).

Digitized by Birzeit University Library

telegrammen hebben achtergelaten, dat misschien uit het oogpunt van den geschiedschrijver interessant te noemen is.

Als we te Nazareth aankomen is het avond, en vermoeid van den langen autotocht van Jeruzalem, gaan we spoedig ter ruste. Casa nova ligt vlak bij den ingang van de stad, aan den hoek van de hoofdstraat; aan den anderen hoek ligt de kerk, gebouwd op de plaats waar het huis van Maria gestaan heeft. De kerk is een groot, modern gebouw, dat ondertusschen slechts een deel van den grond bedekt, waarop eerst de kerk van Constantijn en daarna die der Kruisvaarders heeft gestaan. Dat zullen we allemaal den volgenden dag gaan bezichtigen.

Dien avond zie ik alleen door mijn hoekvenster, dat op de kerk uitziet, een volle ronde maan boven de lage, lange berggloojing achter de huizen en de palmboomen van Nazareth. Langzamerhand ligt heel de stad in den witten maneglans en glijdt die ook over den vloer van mijn cel, waar ik de lamp heb uitgedaan. Rondom hoor ik de honden blaffen, en niet heel ver weg lacht een jakhals. Zoo heeft Hij ook de maan boven de bergen zien staan, zoo heeft Hij ook den jakhals hooren huilen en de honden hooren aanslaan ....

Den volgenden morgen om zes uur ben ik op. We zijn pas midden in Maart, de zon is nog niet boven de hoogten in het Oosten verschenen. Maar de zwaluwen kwetteren reeds, musschen tjilpen langs gevels en kozijnen, duiven doen zwijgend hun cirkelenden morgentocht, zetten zich een oogenblik op den rand van een met gras begroeid terras, maar vluchten de duiveltil in, zoodra zij een van de vele roode valken van den kerktoren in het oog krijgen. Nazareth ligt rustig in haar groene dal; ronde, groene kronen der boomen omringen de grauwe huizen en de roodbruine daken. Een vroege bij gonst mijn venster in. De lucht is eindeloos klaar en rein boven de lange, zacht stijgende lijn van den heuvelkam. Een paar vrouwen steken het groote, lichte plein voor den Empire-gevel van de kerk over, om naar de vroegmis te gaan en verdwijnen in de duisternis van de open deur.

Dit is het uitzicht op het Oosten. Maar ik heb ook een raam op het Zuiden. En vandaar zie ik de straat, die bij Casa nova eindigt en in het land overgaat. De overeenkomst met een dorpsstraat in Würtemberg of Bayern treft me. Het groote, hooge huis ginds met zijn luiken, zijn steil dak van roodbruine pannen en den windwijzer in den vorm van een ooievaar, kon evengoed een Wirthshaus zijn in Aichhalden of Rottweil. Maar nu komen er twee Bedoeïnen langzaam van het voorjaarsgroene land de straat op; zij houden elkaar vriendschappelijk bij den pink vast. En de groen en wit gestreepte *abaï*, de witte hoofddoek, *kufieh*, bijeengehouden door een bruin koord van kameelshaar, dat met zilverdraad omwonden is, hoort heel zeker niet in het Schwarzwald thuis .... Padre Nunzio, de fransche schilderes en ik bezoeken de kerk, gebouwd op de plaats, waar eens het huis van Maria

Digitized by Birzeit University Library

lag en waar de Engel haar de blijde Boodschap bracht. Het Evangelie, waarin dat staat opgeteekend, is even bekend als omstreden. „En in de zesde maand werd de Engel Gabriël van God gezonden naar een stad in Galilea, genaamd Nazareth, tot een maagd, die ondertrouwd was met een man, wiens naam was Jozef, uit den huize Davids; en de naam der maagd was Maria. En de Engel tot haar ingekomen zijnde, zeide: Wees gegroet, gij begenadigde; de Heere is met u, gij zijt gezegend onder de vrouwen. En als zij hem zag, werd zij zeer ontroerd over dit zijn woord, en overleide hoedanig deze groetenis mocht zijn. En de Engel zeide tot haar: „Vrees niet, Maria, want gij hebt genade bij God gevonden. En zie, gij zult bevrucht worden, en eenen zoon baren, en zult zijnen naam heeten Jezus. Deze zal groot zijn en de Zoon des Allerhoogsten genaamd worden, en God de Heere zal hem den troon zijns vaders Davids geven. En hij zal over het huis Jakob Koning zijn in der eeuwigheid, en zijns Koninkrijks zal geen einde zijn." En Maria zeide tot den Engel: „Hoe zal dat wezen, dewijl ik geenen man beken?"

En de Engel antwoordende, zeide tot haar: „De Heilige Geest zal over U komen, en de kracht des Allerhoogsten zal u overschaduwen: daarom ook, dat Heilige dat uit u geboren zal worden, zal Gods Zoon genaamd worden" .... En Maria zeide: „Zie, de dienstmaagd des Heeren: mij geschiede naar Uw woord." En de Engel ging weg van haar."

Maria's huis, of liever gezegd het huis van haar ouders, want als verloofde woonde zij nog in het ouderlijk huis, bestaat niet meer. De kerk, die nu op de plaats staat, dateert slechts uit de achttiende eeuw. Onder het Hoogaltaar leiden eenige treden naar de grot, die volgens gebruik in Palestina het binnenste deel van het huis vormt, en waar de Kamer der Heilige Maagd geweest moet zijn. De rest van het gebouw, het voorste gedeelte dat van steen was (wat ook het gebruik in Palestina was) is, volgens het zeggen door de Engelen over zee weggevoerd, eerst naar Dalmatië, daarna naar Loreto. Dit miraculeuse transport, — *Translatio almae domus Lauretanae*, — moet plaats gehad hebben om het heilige huis te vrijwaren voor de ontheiliging der Mohammedanen, nadat de heerschappij der Christenen in Palestina eindelijk gedaan was. (Saint Jean d'Acre's val in 1291).

In mijn „Levenslegende" (VI, blz. 18) heb ik verteld wat mijn eerste indruk was van dat merkwaardige wonder. Niet dat het mij a priori onmogelijk voorkwam, maar het verhaal er van deelde zulke onwaarschijnlijke détails mee. De Engelen, die naar Nazareth gevlogen waren via Tersato naar de kust van de Italiaansche Adriatische zee, konden het huis niet dadelijk op de goede plaats zetten. „Als het een tijd ergens staat, moet het vanwege de goddeloosheid der locale bevolking, eenige honderden meters verder weg gezet worden. Maar ook daar kan het niet blijven en de Engelen krijgen bevel om

Digitized by Birzeit University Library

het weer te verhuizen. Dat gebeurt, maar als zij het voor *de vierde maal* verzetten zullen, laten zij het midden op den straatweg staan, precies als verhuismannen die den boel in den steek laten."

Toen ik eenige jaren geleden deze regels schreef, wist ik niet dat een Duitsche, katholieke geleerde, Georg Hüffer, het onderwerp grondig bestudeerd had. In Nazareth vond ik zijn uitgebreid werk. (Het bestaat uit 2 deelen, is getiteld „Loreto" en is in 1913 en 1921 uitgekomen bij Aschendorff te Münster). Een niet-katholiek lezer zal er zich misschien over verbazen dat het noodig is om twee deelen te schrijven om tot het resultaat te komen dat geen Engelen de zee over gevlogen zijn met een huis. Maar de niet-katholieke lezer moet rekening houden met de voorzichtige, nauwkeurige wijze, waarop de Roomsche Kerk haar akker verzorgt. De wetenschap, die al te ijverige dienaar, wil dadelijk het onkruid uittrekken, maar de Kerk is bang dat het goede koren tegelijkertijd verdwijnt en laat liever onkruid en graan samen opgroeien. Totdat de dag komt, waarop het onkruid gewied kan worden, zonder dat het 't koren schaadt [1]). Het oogenblik voor de Loreto-traditie is nu aangebroken. Tot voor korten tijd werd er in de katholieke kerk een speciale feestdag gewijd aan „de overbrenging van het heilige huis" (10 December) en werd er in het gebed gezegd: „God, die op wonderbaarlijke wijze het huis der gelukzalige Maagd Maria naar den schoot der Kerk hebt overgebracht" (*Deus qvi beatae Mariae Virginis domum .... in sinu Ecclesiae tuae mirabiliter collocasti*). Na de verschijning van Hüffer's werk is de feestdag geschrapt. Terecht heeft de Duitsche geleerde als motto voor zijn boek gekozen: *Magna est veritas et praevalebit*, „Groot is de waarheid en die zal overwinnen." Of zooals de Apostel zegt: „Want wij vermogen niets tegen de waarheid, maar voor de waarheid."

Ongelukkig is niet iedereen er evenzeer van overtuigd als Paulus.

---

[1]) Het is hier de plaats niet om het onderwerp verder uit te werken. Zooals wij weten zou het heilige huis den 10den December 1294 overgebracht moeten zijn. Nu heeft Hüffer onder andere documenten een giftbrief gevonden van 1194, waarin sprake is van *Ecclesia sancte Marie que est sita in fundo Laureti* en een register van 1185 over de eigendommen van het bisdom Recanati, waaronder genoemd wordt een stuk grond *in fundo Laureti iuxta ecclesiam sancte Marie de Loreto.* Blijkbaar is hier sprake van dezelfde kerk, die in 1315, — dus *na* de legende van de overbrenging, — genoemd werd *Ecclesia Sancte Marie de Laureto.* Met andere woorden, — de kerk, die er in 1315 stond, (en die het ingesloten *Santa Casa* is van de Loreto-basiliek) was er ook in 1185 en in 1194. (Hüffer II, blz. 183.)

In het katholieke blad Corriere d'Italia van 8 Sept. 1922 verklaart een schrijver de Engelen, die volgens de traditie het heilige huis de zee over gedragen zouden hebben, als schegbeelden op het schip, dat na den val van Saint Jean d'Acre in 1291, verschillende relikwieën van het Heilig Land naar Europa bracht en daaronder ook het Maria-beeld, dat in de reeds bestaande Maria-kerk te Loreto werd opgesteld.

Digitized by Birzeit University Library

Meermalen heb ik tot mijn verdriet en schrik lieden, wier taak het was om als leidsman op te treden, een dwaalleer als deze hooren verkondigen: *„Het volk heeft het recht om de Waarheid niet te weten"*. Ach, arme kortzichtige! Het volk krijgt *altijd* de Waarheid te weten! En als gij het volk de Waarheid niet zegt, doen *anderen* het. En *hoe* zeggen anderen de Waarheid? En welk vertrouwen zal het volk daarna in *u* hebben? Gij klaagt er over dat men u en uw collega's „zwartrokken" noemt en „dienaars der duisternis", — het beste wat gij doen kunt om dit tegen te spreken is om u aan de spits te stellen van allen, die licht willen brengen, in het witte kleed van het licht zelf gehuld! *Met* de Waarheid zijn wij tot alles in staat, *tegen* de Waarheid tot niets, die zal alleen over ons zelf heen gaan en ons vermorzelen. „Gross ist die Wahrheit, und sie wird das Feld behalten!"

Het heilige huis in Loreto is van nu af slechts één der vele Mariabedevaartplaatsen in de katholieke wereld, zooals Einsiedeln, Lourdes en Kevelaar. Maar in Nazareth is nog de plaats, wordt de spelonk nog getoond, waar het groote wonder geschiedde, het Wonder der Wonderen, hier „werd het Woord vleesch en leefde onder ons!". Met eerbied en dankbaarheid daalt de pelgrim naar het altaar, waar het vijfdubbele kruis van het H. Land aanduidt dat hier een Joodsche Maagd, negentien eeuwen geleden, de blijde Boodschap in ontvangst nam: „Gij zult bevrucht worden en eenen zoon baren en zult zijn naam heeten Jezus."

„Mij geschiede naar uw woord," was het antwoord van de Maagd, en met die woorden gaf Maria zich over aan de hoogste vreugde, aan de diepste smart, aan de overweldigende en ontzettende eer. Zij, vleesch en bloed van het vleesch en bloed van Joachim en Anna, zou het eeuwige Licht ontvangen en baren, uit haar schoot zou te voorschijn komen, zij zou zoogen Hem, die de ware God was van den waren God, Adonai zelf in de gedaante van een pasgeboren kind, en zij zou het in windselen in de kribbe leggen. Zij zou de Moeder worden van God, en de menschen zouden God haten en vervolgen, Hem gevangen nemen en martelen, op Hem spuwen en Hem blinddoeken, Hem in het gelaat slaan en hoonen: „Zeg eens, wie je geslagen heeft?" De menschen zouden God ter dood veroordeelen en roepen: „Kruisigt hem! Kruisigt hem!" Zij zouden Hem een groot, zwaar kruis den heuvel laten opsleepen, zij zouden Hem aan het kruis nagelen, zooals de jager een vleermuis of een schadelijk dier aan de poort van de schuur nagelt, en zij zouden het kruis oprichten, zoodat de menschen hun God konden zien, den God, dien zij haatten en mishandelden, ter dood veroordeelden en martelden .... En Maria zou aan den voet van het kruis van haar zoon staan, den stervenden God, en dezelfde steken zouden haar door het hart gaan als die haar Zoon in handen en voeten gevoeld had, toen Hij aan het kruis genageld werd.

Digitized by Birzeit University Library

42. EEN GRIEKSCHE MONNIK.

43. NAAR DE KLUIS VAN JOHANNES DEN DOOPER.

Digitized by Birzeit University Library

Digitized by Birzeit University Library

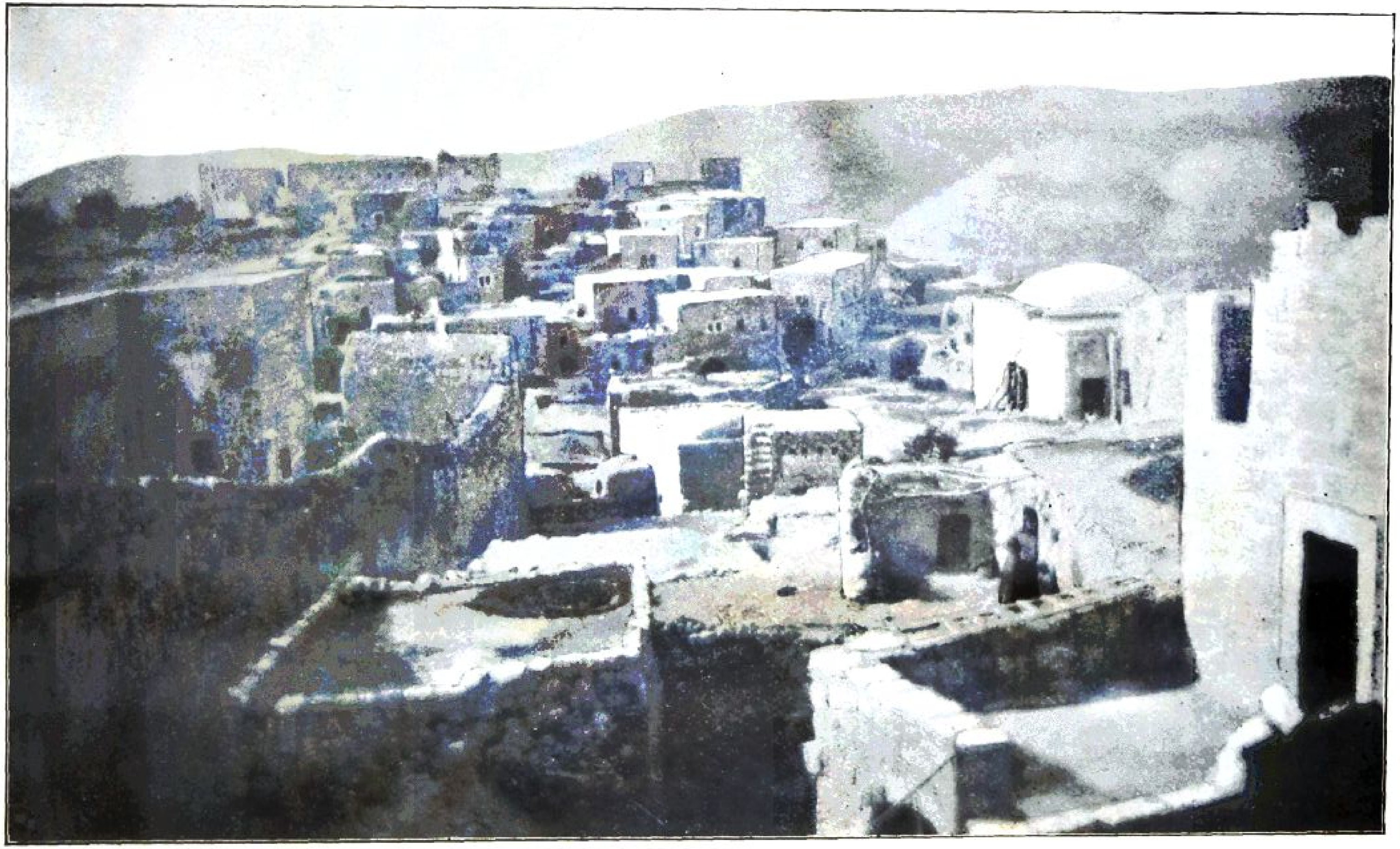

44. AIN-KARIM.

„Mij geschiede naar uw woord . . . ."

O, Maria, o! Moeder van Jezus, Moeder van den Zoon des Eeuwigen, Moeder van God, den Gekruisigde, — gij sloot niet als de herbergen van Betlehem uw hart voor Hem, die geen plaats had, waar Hij zijn hoofd kon nederleggen. Gij opendet Hem Uw maagdelijk lichaam als een huis, waar Hij kon binnentreden, als een herberg waar hij vertoeven kon zoolang hij wilde en waaruit Hij te voorschijn kon komen als het uur daar was. Dank, Maria, en nog eens dank, omdat gij het woord hebt willen uitspreken, zonder welk wij nooit den weg naar het Paradijs gevonden zouden hebben.

THABOR.

Op een voorjaarsmorgen rijden we Nazareth uit. Het is 's morgens tegen acht uur en de Maartsche lucht is frisch. Wij zijn met ons vieren: Padre Nunzio, de fransche schilderes, Signor Tritoni, de vriendelijke en hoogontwikkelde consul van Italië te Jeruzalem, en ik. Signor Tritoni is op een kleine inspectiereis door het land om de verschillende Italiaansche scholen, hospitalen en kerken te bezoeken, en hij wil ook eens zien hoe het met den bouw van de nieuwe Basiliek gaat, die de Franciscanen op den top van den berg waar Christus verheerlijkt werd aan het bouwen zijn.

We rijden Nazareth uit op vier rossen, die niet bepaald vurig te noemen zijn. Een eigenlijke weg is er niet naar Thabor, alleen paden over de bergen. Daarom loopt er naast ieder paard een gids uit de streek afkomstig, de zoogenaamde *mukr*, die met zijn ronde, gebreide muts, zijn langen kaftan, den gordel om het middel en de bloote voeten heel den langen weg onvermoeid naast den ruiter voortsjokt. De afstand van Nazareth naar Thabor is in een rechte lijn niet meer dan elf kilometers. Maar men moet veel heuvels op en af. In het geheel stijgt men 262 Meter, daar Nazareth 300 M. boven de oppervlakte van de zee ligt en de top van den Thabor 562 Meter.

De ochtend is frisch, de hemel bewolkt zonder echter met regen te dreigen. Wij stijgen te paard bij een lagen muur voor „Casa nova" en krijgen dadelijk gelegenheid om onze rijkunst te vertoonen, daar we, om de stad uit te komen, een steile steeg af moeten met groote, glad gesleten steenen. Ik constateer dadelijk, dat een Arabisch zadel heelemaal geen vasten steun voor de handen biedt van voren; er is niet meer dan een lage, nauw merkbare rand, en men heeft het onaangename gevoel dat men ieder oogenblik langs den nek van het paard naar beneden zal glijden. Ik constateer ook, dat een paard veel hooger is dan ik geloofde, en dat men zich op den rug van een paard gezeten veel meer boven de bescheiden voetgangers verheven voelt, dan het mij in ieder geval aangenaam is. Onwillekeurig kijk ik naar

Digitized by Birzeit University Library

de steenen onder me (en hoe vèr onder me!) en kies reeds den steen, die er het zachtst uitziet . . .

Maar er komt een einde aan de steile steeg, zonder dat er een ongeluk gebeurd is. We rijden ook goed en wel een zijweg over, die door een steenachtige beek omzoomd wordt en afgesloten is aan beide kanten door een haag van manshooge, kolossale cactussen met spitse dorens. En dan zijn we de stad uit en begint de bestijging van den eersten berg.

„De bloemen worden gezien op het land," klinkt mij uit het Hooglied in de ooren. Want wij rijden bergen over met bloemen bedekt. En het zijn niet alleen, zooals in Judea, roode anemonen. Er zijn hier witte, roze en donkerblauwe anemonen. Vlammend roode tulpen zie ik. „Juffertje in het groen" eveneens, maar met scharlakenroode bloemen. Wilde uien, met groote, witachtig groene bloemenkwasten. Verder goudsbloemen en kleine, helgele bloemetjes die op goudsbloemen gelijken. Kleine driebladerige blauwe irissen met witte vlekjes op de bekervormige bladeren, verschillende orchissen, helgele vuurlelies evenals ze op de Monte Subasio over Assisi in het wild groeien. De fransche schilderes uit een vreugdekreet als zij tusschen woeste rotsblokken groote struiken irissen ontdekt met kolossale, witte bloemen. We laten er door een *mukr* eenige plukken, en houden onze paarden in om die heerlijk mooie bloem te bekijken .... Wat welft zij fijn en frisch en kuisch de teere bladen .... wat een wonder van de hand van den Almachtigen Kunstenaar is die dubbele kroon met de drie witte bladen, met de fijne violette adertjes en aan den rand van kleine violette stipjes voorzien; op het onderste kroonblad een ronde, behaarde vlek gelijk aan donkerviolet fluweel, vlak onder de meeldraden, en het geheel omsloten door drie licht lila bekerbladen met strepen van donkerder violet .... Waarlijk, Salomo in al zijn heerlijkheid was niet zoo schoon uitgedost als deze leliën des velds!

„En kijk," zegt Padre Nunzio, „daar hebben we een ander meesterstuk van den Schepper!" Wij kijken in de richting van zijn wijzende hand en zien vier gazellen op de benevelde hoogten komen aanspringen. Zij blijven even staan als ze ons ontdekken, kijken ons met de groote, bruine oogen aan (zij zijn nauwelijks dertig stappen van ons af), vermannen zich dan en hollen snel het pad over om sierlijk te verdwijnen tusschen de heuvels links .... „Hij komt springende op de bergen, huppelende over de heuvelen. Mijn liefste is gelijk een ree of een welp der herten."

Steeds weliger bloeien de schoone lelies tusschen de rotsblokken, en de consul-generaal geeft zijn *mukr* bevel om er eenige met de wortels uit den grond te trekken, hij wil trachten ze in zijn tuin te Jeruzalem over te planten. En de brave *mukr* holt om zijn tijdelijken meester te gehoorzamen en zegt in het fransch, dat hij op de kloosterschool te Beirut of te Aleppo geleerd heeft: „Je vous en trouverai

Digitized by Birzeit University Library

un comme il faut." Al de vier *mukrs* zijn Christenen, flink en zeer gedienstig. Mij brengen zij witte klaver om den honig uit de bloem te zuigen, „C'est le pain de Jésus," verzekeren zij. Als we een bergbeekje over rijden gaat een van hen languit op den grond liggen om van het grijze water te drinken en denk ik aan de woorden van den Psalmist: „Hij zal op den weg uit de beek drinken."

De eerste berg en het eerste dal liggen achter ons en we zien Thabor voor ons liggen. Plechtig verheft die zijn ronden koepel onder de wolken; rondom liggen de dalen in den morgendauw gehuld. Het is alsof we naar Sinaï rijden, naar den berg die rookte en beefde, omdat Jehovah op zijn top neersteeg. Voet voor voet loopen onze paarden het bedauwde gras door, we stijgen steeds, en Thabor komt al nader en nader. Het wemelt nog steeds van bloemen, maar niemand denkt er aan om ze te plukken. En op eens maakt Padre Nunzio een einde aan de drukkende stemming, terwijl hij vooraan rijdt op zijn witte paard. Met het schoone, plechtige hoofd naar den berg in de verte geheven, begint hij de Paaschhymne uit het latijnsche Frankrijk te zingen:

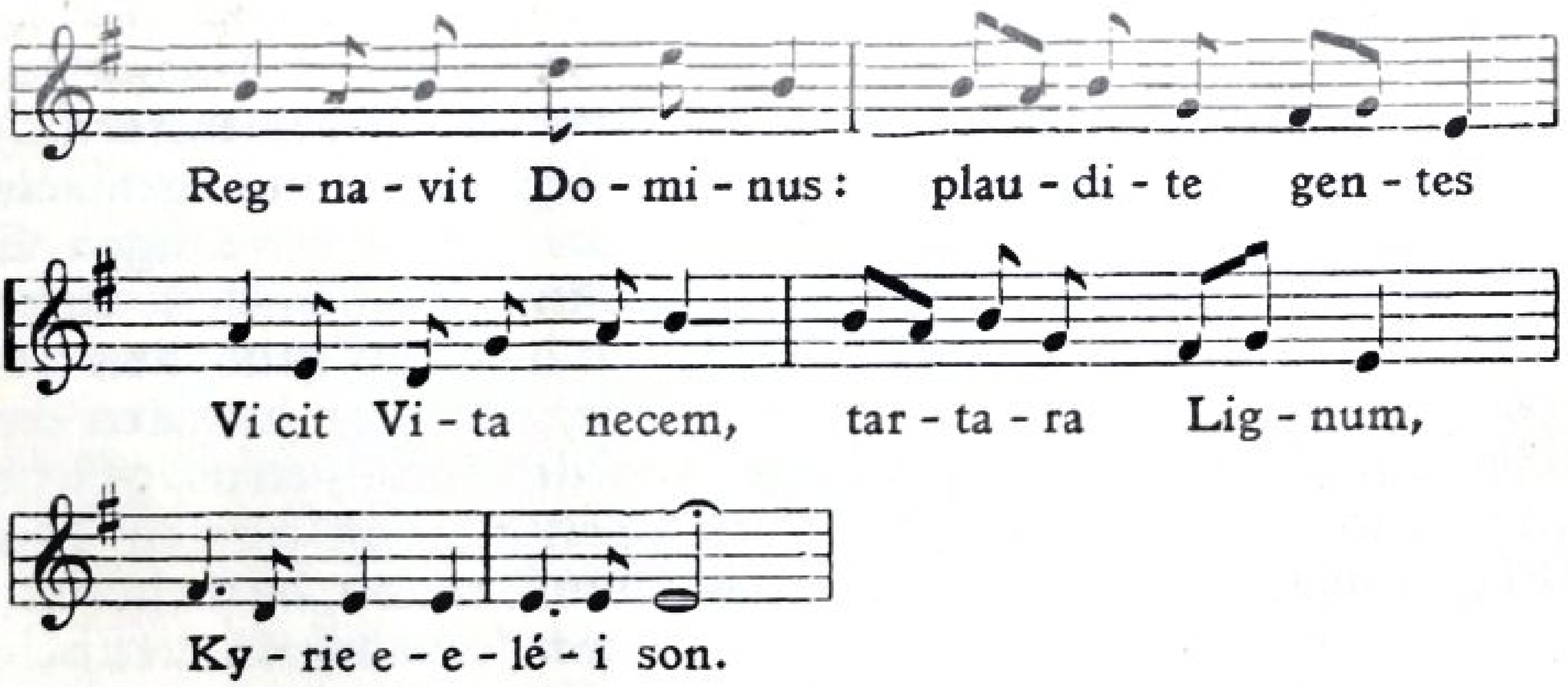

„De Heer heerscht, juicht nu alle volken. Het leven heeft den Dood gedood, het Kruis heeft de hel overwonnen" .... *Kyrie eleison*!

Lang en krachtig klinkt het gezang van den Italiaan en zijn *Kyrie eleison*. En die het dichtst naast mij rijdt antwoordt. — *Kyrie eleison* zingt de jonge fransche schilderes met haar helder klinkende stem. En het gezang klinkt den berg langs als we stijgen naar Thabor in de verte.

Cur frement populi? „Waarom zijn de volkeren verwoed? De afgoden der dwaalleer omvergestooten!"

Laus tibi, Christe! „Lof zij u, o Christus!"

Jesu, magna, Deus, quaestio mundi: „Jezus, Gij het groote raadsel der wereld, Heere, erbarme u onzer!" *Kyrie eleison*!

Digitized by Birzeit University Library

Zoo zingen de twee zangers, terwijl wij anderen het hoofd buigen en niet meer zien waar wij rijden, omdat de tranen onze oogen verblinden. *Kyrie eleison*!

Na een rit van twee uur bereiken we den top van Thabor. Er is een nieuwe weg aangelegd, zigzagvormig, zooals die langs welken men den top van den Monte Cassino bereikt. De vier bergen die we overgegaan zijn, liggen achter ons, en onder ons opent zich aan den Oostkant een groote, vruchtbare vlakte, een groot bebouwd land, regelmatig verdeeld in groene en bruine velden. De roode daken van een Joodsche kolonie stralen in de laagte, — die kolonie bebouwt het land.

We stijgen af, even voor we geheel boven zijn en als we weer voet op den grond zetten, kunnen we bijna niet op onze beenen staan. Vooral mijn lange onderdanen hebben het te kwaad, doordat zij zoo lang gebogen zijn geweest in de al te korte stijgbeugels. We moeten noodzakelijk even rusten op het met bloemen bezaaide gras tusschen de lage eikenstruiken. Ondertusschen begint Padre Nunzio zijn leerrijke voordracht, wat hij zoo graag doet!

„In Cesarea Filippi," begon hij, „had Jezus de discipels gevraagd, wie zij dachten dat hij was en Petrus had uit naam van allen bekend: „Gij zijt de Christus, de Zoon des levenden Gods." Uit dank voor deze bekentenis werd Petrus door den Heer tot den hoeksteen der kerk gemaakt. „Gij zijt Petrus en op deze petra zal ik mijn gemeente bouwen en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen. En ik zal u geven de sleutelen van het Koninkrijk der hemelen; en zoo wat gij zult binden op de aarde, zal in de hemelen gebonden zijn; en zoo wat gij ontbinden zult op de aarde, zal in de hemelen ontbonden zijn." Door deze plechtige woorden was Petrus gekozen en gewijd tot den Schatbewaarder van Christus, den eersten Paus.

Dit gebeurde aan den voet van den grooten Hermon, bij de bronnen van de Jordaan. „Maar van toen aan begon Jezus zijnen discipelen te vertoonen dat hij moest heengaan naar Jeruzalem, en veel lijden van de ouderlingen en overpriesteren en schriftgeleerden en gedood worden en ten derden dage opgewekt worden." „En na zes [1]) dagen nam Jezus met zich Petrus en Jacobus en Johannes en bracht ze op een hoogen berg." De Evangelisten noemen echter nergens Thabor, zij zeggen slechts in het algemeen „de berg", „een hooge berg". Maar heden ten dage is Thabor hier in Galilea nog „de berg" zonder eenig toevoegsel, van een anderen kan er geen sprake zijn. De Christelijke traditie is bovendien van de eerste tijden af zichzelf gelijk gebleven, en de Mohammedanen denken er evenzoo over als wij: zij noemen Thabor *Djebel et tur*, wat de naam is, waarmee zij ook den

---

[1]) Matheus spreekt van zes dagen, Marcus van „ongeveer acht dagen later" en Lucas van „op den berg".

Digitized by Birzeit University Library

Olijfberg aanduiden, Sinaï en andere heilige bergen. In zijn tweeden brief vindt Petrus het ook niet noodzakelijk om Thabor te noemen, hij zegt alleen: „ — — toen wij met hem op den heiligen berg waren".

„Zooals we uit het Evangelie weten," gaat Padre Nunzio voort, „begrepen de discipels niet, wat Jezus bedoelde toen hij over zijn aanstaand lijden sprak. „Dit zal u geenszins geschieden," zegt Petrus tot Hem. En om hen zooveel mogelijk te sterken om dien bitteren kelk met Hem te ledigen, nam Hij hen mee naar den berg. Voor den smaad der kruisiging wilde hij hun een glimpje van zijn Vaders Heerlijkheid laten zien.

En toen gebeurde het hier boven, niet ver van de plaats, waar wij nu in het gras liggen, een plaats die in de Schrift aangeduid wordt door „bezijden alleen", — dat hij voor hen van gedaante veranderde. „Zijn kleederen werden blinkende, zeer wit als sneeuw, hoedanige geen voller op aarde zóo wit maken kan." „Zijn aangezicht blonk gelijk de zon, en zijn kleederen werden wit gelijk het licht." En zie van hen werden gezien Mozes en Elia, met hem samensprekende. En Petrus antwoordende, zeide: „Rabbi, het is goed dat wij hier zijn. Laat ons drie tabernakelen maken, voor u eenen en voor Mozes eenen en voor Elia eenen." Maar hij wist zelf niet wat hij zeide. „En daar kwam een wolk die ze overschaduwde en een stem kwam uit de wolk zeggende: „Deze is mijn geliefde Zoon: hoort hem." En toen verdween het visioen, en plotseling zagen „zij niemand meer dan Jezus alleen bij zich". En zij daalden den berg af en vervolgden hun weg naar het Zuiden, naar het Jeruzalem, vanwaar Jezus nooit terug zou keeren, maar waar hij overgeleverd zou worden aan de handen van hen van wie geen redding te wachten was."

„Als de discipelen zich tenminste maar herinnerd hadden, wat zij hier op den berg ondervonden hadden," zegt de Française.

„Wij weten, dat zij alles vergaten," antwoordt Padre Nunzio. „Als het lijden en het kruis komt, zegt Thomas à Kempis, herinneren we ons de groote dingen niet meer, die de Heer met ons op Thabor gedaan heeft, maar we verlaten hem, — als we hem tenminste niet verloochenen, — of verraden hem! Zoo zijn wij, menschen, het geeft niets of we ons al illusies maken!"

Nu zijn wij uitgerust en leggen de honderden schreden af, die ons nog scheiden van de hoogvlakte op den afgeronden top van den berg. In den tijd van Constantijn werd hier reeds een Christelijke Kerk opgericht, die de Kruisvaarders verbouwden en aan de Benedictijnen overlieten. Daarna kwamen de Saracenen, verwoestten het klooster en richtten een vesting op, die zoo sterk was, dat het leger der kruisvaarders in 1217 die te vergeefs trachtte in te nemen. Onder Frederik II kregen de Christelijke eremieten toch vergunning om zich op Thabor te vestigen; in 1252 kon Lodewijk de Heilige ongestoord zijn pelgrimstocht maken naar den heiligen berg. Maar

Digitized by Birzeit University Library

niet meer dan elf jaar later verwoestte de Egyptische sultan Bibars el Bendukdar alles wat de Christenen op den berg gebouwd hadden, en eerst in 1631 kregen de Franciscanen vergunning om een kerkje op den top te bouwen. Tot voor enkele jaren waren de ruïnes van de Byzantijnsche Basiliek nog te zien, waarop de tegenwoordige energieke custodes van Terra Santa, Padre Ferdinando Diotallevi met behulp van de Italiaansche regeering het oude huis Gods op den ouden grond weer begon op te bouwen. Het werk geschiedde onder leiding van een Italiaanschen ingenieur en een Italiaanschen architect.

Door een Saraceensche poort in den ringmuur door de Muzelmannen opgericht, komen we op den grond van het klooster. Toch is alles hierboven niet van de Franciscanen, heel het westelijke halfdeel behoort integendeel aan schismatische Grieken, die er een kapel hebben opgericht, gewijd aan den profeet Elias. Op het grasveld voor het voorloopige Franciscaansche hospice grazen onze vier paarden, terwijl onze vier *mukrs* met gekruiste beenen in de schaduw van den gevel van het hospice zitten te wachten. Naast hen liggen onze zakken met proviand, — want op Thabor is er niets te vinden; alles wat voedsel en drinken is moet hier heen gebracht worden. Weldra staan wij voor den leider van het hospice, Pater Bartolommeo Brey, een Ier van geboorte. Met hem en met Padre Nunzio bezichtigen wij dan het nieuwe gebouw, waaraan men bezig is. Heel beneden bij de fondamenten staat nog het altaar uit de oude basiliek, op de plaats zelf opgericht, waar de verheerlijking geschiedde. Wij toeven er even — en klimmen dan op de kolossale steenen ruïnes van den toren van de Saraceensche vesting aan den Noordkant. Onder ons ligt de groote vlakte van Esdrelon, waar de groene velden in den wind golven. Donkere slagschaduwen van drijvende wolken glijden er over heen, naar de in blauwen nevel gehulde bergen. Een arend zweeft boven ons hoofd, zeilt langzaam en trots naar den kleinen Hermon, op wiens helling Padre Nunzio ons Naim aanwijst, waar Jezus den zoon der weduwe opwekte, en Endor, waar Saul de vrouw met den waarzeggenden geest om raad vroeg. „En het water, dat daar heel in de verte blauwt?" „Dat is het noordelijke gedeelte van het meer van Genesareth. En als u goede oogen hebt, kunt u een paar boomen zien op een landpunt in het meer — dat is Kapernaum!"

BETHSAIDA.

Heden ten dage zijn er in het Heilige Land slechts vier of vijf werkelijke straatwegen: van Jaffa naar Jeruzalem, van Jeruzalem naar Betlehem en Hebron, van Jeruzalem naar Jericho, van Jeruzalem naar Naplus en Nazareth, en van Haiffa naar Nazareth en Tiberias.

Digitized by Birzeit University Library

Maar deze wegen zijn ook goed en worden, sinds de bezetting, voortdurend bereden door de automobielen van Europeanen.

In automobiel maak ik mijn bedevaart naar het meer van Genesareth. Mijn eerste bedevaart, want later ben ik er nog eens geweest, zelfs om er een paar dagen te blijven. Maar hier zal ik alleen van mijn eerste bezoek vertellen.

Het reisgezelschap was hetzelfde als dat naar Thabor — de consul-generaal Tritoni, Padre Nunzio, de fransche schilderes en de Deensche pelgrim. Weer is het een frissche Maartmorgen, om halfacht uur. Van het dal, waar Nazareth ligt en waar de vruchtboomen in alle tuinen bloeien, loopt de weg zigzag over den berg, die de stad beschut tegen de gure, noordelijke winden. Een laatste blik op het witte Nazareth onder ons, — en we zijn op den kam van den berg en kijken naar het Noorden. Links over het groene land blauwt de Middellandsche zee — en vlak voor ons, als zilver schitterend gelijk een wolk, verheft zich de met sneeuw bedekte Hermon.

De weg naar Tiberias passeert Kefr Kenna, het Kana uit het Nieuwe Testament, en na een paar minuten rijden bereiken we het stadje, dat gezellig gelegen is tusschen de groene velden om zijn drie kerken. We blijven op een plaats staan, die door cactussen omheind is, vlak bij de „Karsebron" (Ain el Djozeh), de eenige bron in het dorp, dezelfde waaruit indertijd het water gehaald werd voor het bruiloftsmaal, waar Jezus verscheen met zijn discipels en het water in wijn veranderde. Vrouwen halen water uit de bron en we kijken naar hun eigenaardig kapsel: twee lange hangende vlechten, aan het uiteinde met zilverdraad omwonden, waaraan vier of vijf gouden munten zijn vastgehecht. Behalve de vrouwen zijn er ook verscheidene kinderen, en nauwelijks hebben zij de vreemdelingen in het oog gekregen, of ze hollen op ons af en bieden ons kleine aarden kruikjes aan van hetzelfde model als toen. Ze zijn versierd met een Grieksch kruis dat er ingestempeld is en een inscriptie KAHA; enkele vertoonen ook primitieve bijbelsche voorstellingen, hetzij van het wonder (een kruis, dat Christus voorstelt, tusschen twee waterkruiken) of van Jezus, die met Zijn Apostelen (slechts drie!) op het meer van Genesareth vaart. De boot wordt geroeid met twee riemen, onderaan zwemmen er een paar visschen.

Wij koopen een paar van deze kleine souvenirs, waarop Padre Nunzio zijn korte voordracht begint: „Wij herdenken op deze plaats," zegt hij, „niet alleen het bruiloftsmaal in Kana, maar ook een van 's Heeren eerste Apostels, Nathanaël, „de Israëliet in welken geen bedrog is". Johannes, de Evangelist, zegt het ons klaar en duidelijk als hij hem noemt Nathanaël, die van Kana in Galilea was. Het was aan de oevers van de Jordaan, op de plaats, waar Jezus gedoopt werd, dat Nathanaël in het net van de groote menschenvisschers viel. Den volgenden dag, dus den dag na den doop van Jezus, wilde

Digitized by Birzeit University Library

Jezus van daar naar Galilea trekken en hij vindt Filippus. En Jezus zegt tot hem „Volg mij." Maar Filippus was van Bethsaida uit, de stad van Andreas en Petrus. Filippus vond Nathanaël en zeide tot hem: „Wij hebben dien gevonden, van welken Mozes in de wet geschreven heeft, en de profeten, namelijk Jezus, den zoon van Jozef, van Nazareth." En Nathanaël zeide tot hem: „Kan uit Nazareth iets goeds zijn?" Filippus zeide tot hem: „Kom en zie."

Dan komt Filippus zien, — hij staat over den Meester, over den jongen Rabbi, die nog geen naam in Israël heeft. Bovendien is hij van Nazareth, van de stad in de buurt van Kana — en we weten allen, hoe weinig vriendelijk naburige steden elkaar dikwijls gestemd zijn. „Kan uit Nazareth iets goeds zijn?" was misschien een stopwoord in Kana. Misschien zeide men in Nazareth ook wel: „Kan uit Kana iets goeds zijn?"

Jezus zag Nathanaël tot zich komen, en zeide van hem: „Zie, waarlijk een Israëliet, in welken geen bedrog is."

Nathanaël zeide tot hem: „Vanwaar kent gij mij?" Jezus antwoordde en zeide tot hem: „Eer u Filippus riep, daar gij onder den vijgeboom waart, zag ik u."

„Daar gij onder den vijgeboom waart," wat kon Nathanaël onder den vijgeboom gedaan hebben, waaruit Jezus de gevolgtrekking maken kon dat hij een Israëliet was zonder bedrog? We weten het niet, maar wij zien uit het Evangelie dat deze voor ons alledaagsche opmerking, den diepsten indruk op Nathanaël maakte. „Rabbi," riep hij uit, „Gij zijt de Zoon Gods, gij zijt de Koning Israëls."

En nu trekken zij allen naar Galilea, juist naar Nathanaëls geboortestad. Wie weet of de bruiloft niet in *zijn* familie plaats had? In ieder geval kwamen zij als onverwachte gasten, wat verklaart waarom er geen wijn genoeg was, zoodat Jezus dat door een wonder verhelpen moest."

Padre Nunzio eindigt zijn lezing en we verlaten de automobiel om de stad te gaan zien. Van de drie kerken in Kana waren er twee latijnsche en één schismatische. Volgens een inscriptie boven de deur van de eene latijnsche kerk, is die gewijd aan de herinnering aan Nathanaël (beter bekend onder den naam van Bartholomeus, zooals hij als apostel genaamd werd). En toevallig staat er op het veld er vlak over juist een groote vijgeboom, met half ontloken, lichtgroene bladeren. Het zal wel een toeval zijn, maar het heeft er veel van of het met opzet gedaan is.

Wat hooger op ligt de kerk, die op de plaats gebouwd heet te zijn, waar de bruiloft plaats had. Die behoort aan de Franciscanen, en een Pater begeleid ons naar een crypt, die waarschijnlijk de kelder geweest is, waarin de wijn bewaard werd. Wij zien een nagemaakte waterkruik en een bassin voor het ritueele wasschen van handen

Digitized by Birzeit University Library

45. NAAR DE GROT VAN FRA AGOSTINO.

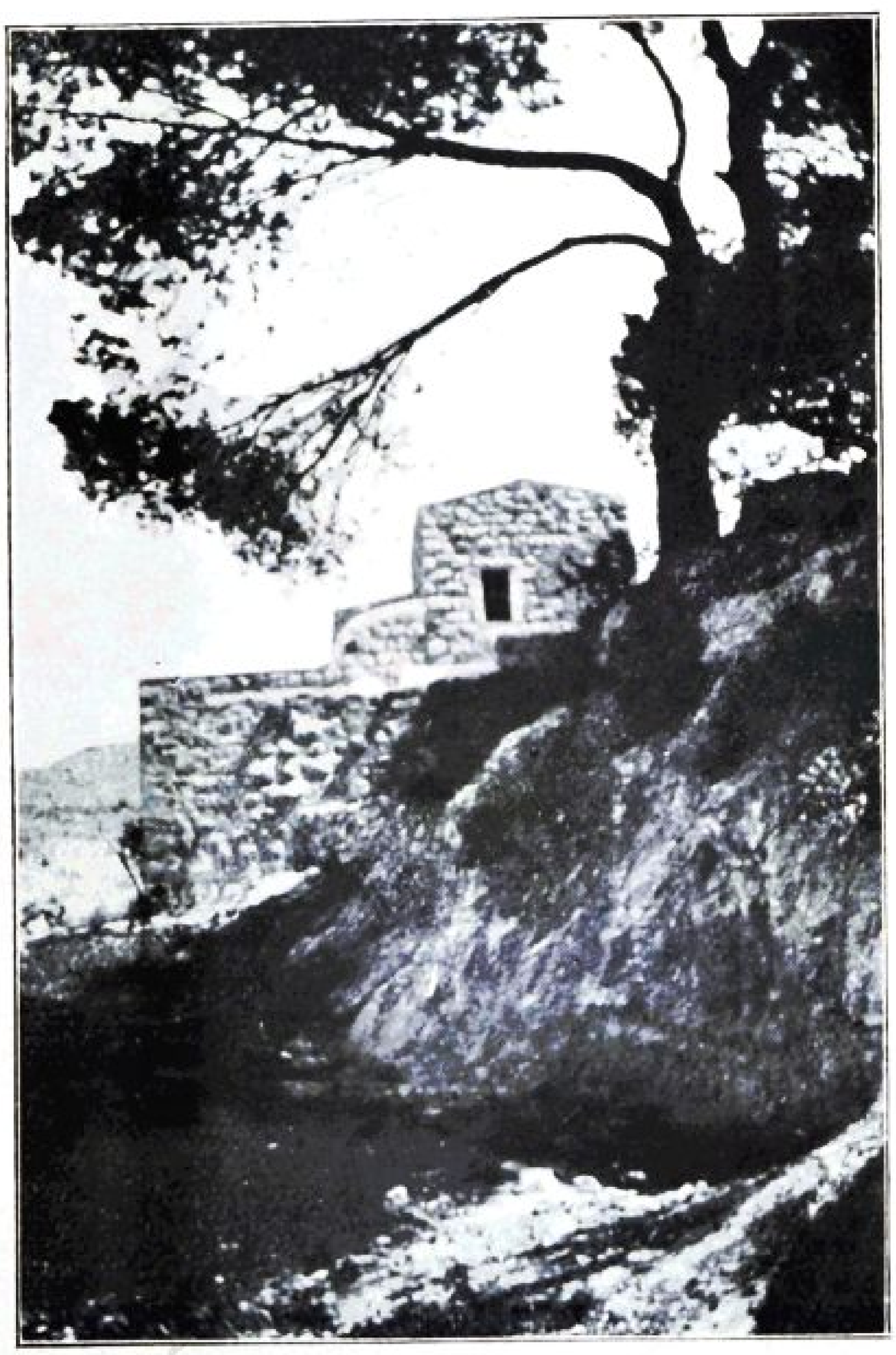

46. DE KLUIS VAN FRA AGOSTINO.

Digitized by Birzeit University Library

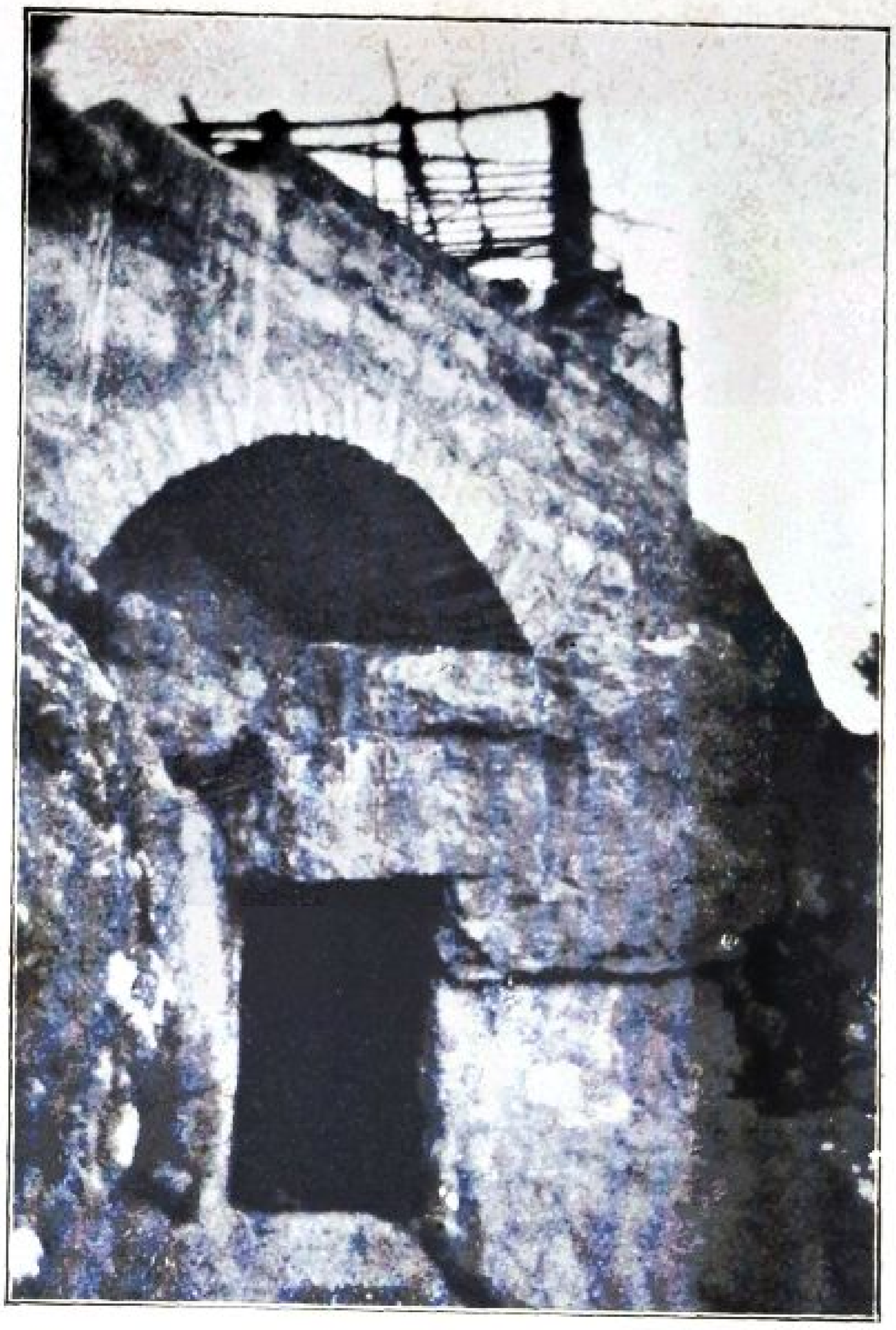

47. INGANG NAAR DE KLUIS VAN JOHANNES DEN DOOPER.

48. ONDER DE BOOMEN BIJ FRA AGOSTINO.

Digitized by Birzeit University Library

en voeten voor den maaltijd. De voeten werden gewasschen omdat men niet aan tafel *zat*, maar aan tafel *lag*.

Daarop verlaten we Kefr-Kenna, en gaan we met de automobiel op weg naar Tiberias. Groene velden, maar geen huizen. Blauwe lupinenvelden. Velden vol roode anemonen, witte anemonen, langstengelige affodillen, die hier „Sint Jozef's lelies" heeten. Voorbij *Qurun Hattin*, de heuvelrij, die volgens sommigen de plaats is waar Jezus de Bergrede hield, en die in ieder geval de plaats is, waar Saladin den 2den Juli 1187 de beslissende overwinning behaalde op de legers van de Kruisvaarders. De Christenen hadden een relikwie van het ware Kruis mee in den slag genomen, — die werd verovérd en naar Damascus gebracht. De laatste die zich van de Christelijke legeraanvoerders overgaf, was de koning van Cyprus, Guy de Lusignan; Saladin noodigde den voornamen gevangene zelf in zijn tent en bood hem een sorbet aan. Nadat de koning van den drank geproefd had, wilde hij er zijn trouwen wapenbroeder Renaud de Chatillon van laten drinken, wat Saladin verhinderde: „Als deze ridder eerst iets in mijn tent gebruikt heeft, kan ik hem niet onthoofden en dat is juist wat ik van plan ben." Op hetzelfde oogenblik trok de machtige sultan zijn sabel en maakte den Franschen krijgsman een hoofd kleiner. In het geheel vielen er van den kant der Christenen 20.000 man; 30.000 werden er gevangen genomen en als slaven verkocht, en zóo goedkoop gingen ze van de hand, dat er een voor een paar pantoffels verkocht werd. De geschiedenis der menschheid is altijd dezelfde geweest: bloedvergieten, wreedheid en boosaardigheid. Zelfs Jezus van Nazareth heeft dat niet kunnen veranderen, — hij heeft er alleen zelf onder mogen lijden. Wij zijn vreeselijke wezens, erger dan een dier! En slechts weinigen gevoelen dat, — de meesten vinden dat er niets is om je over te ergeren. „Wo Menschen sind, wird gemenscht", — daar troosten zij zich mee. Mij troost het niet.

Maar nu zijn we op den heuvelkam over Tiberias, en daar in de diepte ligt het meer voor ons, met de vriendelijke oevers, waar Jezus den besten tijd van zijn leven doorbracht, daar in de diepte ligt het als grijs staal dat aan den Noordkant eenigszins blauwachtig beslagen is; aan den overkant strekken de bruine, verlaten vlakten van Gaulanitis zich uit — en het hoogst noordelijk verheft zich de Hermon met sneeuw bedekt . . . . Bij *dit* meer begon het Evangelie! Meer van Jezus van Genesareth, erbarm u over ons, — wij, die niet beter zijn dan degenen, die u gekruisigd hebben, en dan hij, die den vijand bij Qurun-Hattin onthoofdde!

Langs een breeden weg, die steil naar beneden kronkelt, komen we te Tiberias, een witte stad met minaretten en koepels tusschen palmen. We rijden heelemaal naar beneden naar den oever van het meer, waar de Katholieke kerk en het Franciscaansche „Casa nova" ligt. De bekende, huiselijke geur van water komt me tegemoet;

Digitized by Birzeit University Library

een houten steiger staat op palen in het meer. Gemeerde booten liggen te wiegelen, op een enkele worden de zeilen gereed gemaakt. Voor aan „Casa nova" is een klein havenplein met een paar Turksche café's onder de schaduw van groote Eucalyptusboomen. Het heeft er veel van, of het hier aangenaam toeven zijn zal . . . .

Maar lang mogen we er niet blijven, — we moeten de Italiaansche landbouwkolonie bezoeken op den zoogenaamden „Bergrede-Berg", (niet Qurun-Hattin, maar een andere, dichter bij het meer) en voor dien willen we den oever een eind langs loopen in de richting van Kapernaum, in ieder geval tot aan de plaats waar Bethsaida heeft gelegen.

Dus weer in de automobiel. Tot aan Magdala — en nog wat verder, — is de weg goed en loopt ver boven het meer, dat nu hel blauw ziet — het is alsof we langs de Fransche Riviera rijden.

Maar de rit duurt niet lang, — tusschen Magdala en Bethsaida moeten we de automobiel uit. Het is half elf, drie uur geleden verlieten we Nazareth.

En nu wandelen we tusschen de velden door, waar Jezus en de Apostelen negentien eeuwen geleden ook gewandeld hebben. Het is een stoffige veldweg, en het stof is rood. Aan beide kanten verblindende smaragdgroene velden. En rechts van de velden het schitterend blauwe water, dat in de zon straalde en zonzilveren vonken scheen te schieten.

De weg is smal, eigenlijk niet meer dan een pad, we loopen één voor één achter elkaar. Ik laat de anderen voorgaan en vertraag mijn pas. De velden geuren sterk, de knopherik bloeit. En in de greppels langs den weg staat wilde mosterd, zóo hoog en zóo groot, dat een vogel er zich werkelijk op de takken zet en de struik er slechts even onder wiegelt. Het is tarwe, die op de velden rondom ons groeit. Padre Nunzio, die vooraan loopt, blijft staan en houdt een halm in de hoogte: „Dertigvoudig!" roept hij. Ik begin ook langs het pad te zoeken, maar vind niet meer dan elf- en twaalfvoudige aren.

Aan dezen oever heeft dus Bethsaida gelegen, de geboortestad van Peter en Andreas, die men niet verwisselen moet met Bethsaida Julias, aan den anderen kant van de Jordaan. Maar het Bethsaida van Peter en Andreas was reeds in de zevende eeuw verdwenen. Nu is er niets over dan een enkel stuk muur, en op den top van dien muur hebben mijn reisgenooten zich neergezet, als ik hen inhaal. Er is alleen plaats voor drie menschen, en ik vlij me ook liever neer in het welige groen aan den voet der ruïne. Daar zit ik, tusschen acanthus van manshoogte, waarvan de bladeren met zilveren aren doortrokken zijn, tusschen malva en rozenroode klaver, roode klaprozen, gele ganzerik, oranje goudsbloemen, rozenroode wikke. Wij zijn in Maart, maar de zon schijnt zóo fel en het is even warm als midden in den zomer in Denemarken. Zonder ophouden gonzen de insecten, een kikvorsch kwaakt met onbedwingbaren ijver in een plas in

Digitized by Birzeit University Library

de buurt, twee bruine vlinders fladderen onhoorbaar voorbij. De zon brandt meer en meer en boven in de blauwe lucht zingt een jubelende leeuwerik. En ik kijk omhoog naar den blauwen, blauwen hemel, waar de leeuwerik voortdurend jubelt, en om mij heen voel ik al het onuitsprekelijke, overweldigende geluk van het leven der velden, der bloemen, der kevers en der vlinders, en beter dan ooit te voren begrijp ik het gebed, dat hier voor de eerste maal over menschenlippen gleed: „Onze Vader, die in de Hemelen zijt . . . ."

ONZE LIEVE VROUWE VAN ANGST.

Als we van ons uitstapje naar het meer van Genesareth terugkomen, (wat dus feitelijk voor mij een terrein verkennen was), vinden we de bewoners van Casa nova zeer onder den indruk van allerlei politieke geruchten. Wij zitten ongeveer met ons tienen aan tafel, een Lord met zijn vrouw en dochter, een paar schilderende Engelsche dames, zooals men ze overal aan de Middellandsche zee aantreft van Cannes tot aan Kaïro, en een jonge, Fransche soldaat van de Syrische troepen, die zijn verlof in het Heilige Land doorbrengt. Het gesprek wordt in drie talen gevoerd, eerst over reizen en ondervindingen, maar gaat weldra over op de gebeurtenissen van den dag. Men zegt dat er groote onrust heerscht onder de Bedoeïnen in het land aan den overkant van de Jordaan, in het rijk van Emir Abdullah. (Zooals wij weten is Abdullah de broeder van Feisal; beiden zijn zoons van Hussein, den koning van Hedjaz.) Lord Northcliffe was onlangs in Jeruzalem geweest en had zich openlijk tegen het Sionisme verklaard, — daarna had hij in Jericho een ontmoeting met Emir Abdullah gehad. Na deze ontmoeting had Abdullah zijn troepen bijeen geroepen, — in geheel Palestina geschiedt de aanmonstering in het publiek, — er werd gezegd dat een leger van 60.000 bereden Arabieren, aan den overkant van het meer van Genesareth, gereed stond om het land in te vallen en naar Tiberias op te marcheeren om een gewoon pogrom op touw te zetten. Of de Engelschen in staat zullen zijn om stand te houden tegenover zulk een macht is te betwijfelen, vooral daar Egypte voortdurend in beroering is en naar onafhankelijkheid streeft. Misschien breekt het nu los, — misschien eerst op het feest van Nebi Musa, het groote Mohammedaansche feest, dat altijd samenvalt met den Witten Donderdag en Goeden Vrijdag der Christenen . . . . Gisteren hebben er twee Fransche vliegeniers boven Nazareth gegonsd en zijn er lang boven blijven kruisen . . . . Er is iets aan het gisten en we voelen allen de eigenaardige opwinding, die groote, ophanden zijnde gebeurtenissen voor zich uit werpen als een schaduw, die je aan het rillen maakt. De Italiaansche consul-generaal besluit dadelijk naar Jeruzalem terug te keeren, om op zijn post te zijn, als

Digitized by Birzeit University Library

er iets gebeuren mocht, en de Pater Overste van Casa nova besluit hem te vergezellen om in de hoofdstad te weten te komen hoe de zaken staan, en of er reden is om zich op de vlucht voor te bereiden. Onder deze omstandigheden is het niet raadzaam om, zooals ik van plan was geweest, dadelijk naar het meer van Genesareth terug te keeren, daar de eventueele aanval vandaar beginnen zal. Het is beter om den loop der gebeurtenissen hier af te wachten, waar de weg naar Haifa ons open staat. Tegelijk met Signor Tritoni en den Pater keert ook Padre Nunzio naar Jeruzalem terug. Mijn Fransche reisgenoote, de schilderes, daarentegen blijft, zoodat wij samen op kleine ontdekkingstochten gaan in en om Nazareth.

Het spreekt vanzelf dat we de kerk bezoeken, die verrezen is op den grond, waar Jozef zijn huis en zijn timmermanswerkplaats had, en waar Jezus hamers en spijkers, zaag en schaaf en drilboor leerde hanteeren. Er is niets van bewaard gebleven, misschien was alles maar van leem gebouwd zooals zoovele armeluiswoningen juist in deze streek (ik heb er een paar van gefotografeerd). De kerk is heel nieuw, en op zekeren morgen (den 19den Maart, den feestdag van den H. Jozef) was de kerk vol halfvolwassen jongens, Christenen, die op matten op den grond gezeten of op tapijten, met gekruiste beenen de godsdienstoefening bijwoonden. Een jongen, die wat grooter was, een jaar of twaalf misschien, verscheen aan de deur van het koor, toen de priester de Mis begon, en zeide in zijn krachtige Arabische taal op een rhytmischen, bijna zangerigen toon, een rij gebeden op, waarvan ik geen woord verstond, maar die regelmatig door het maatvaste zittende koor van jongens werden afgebroken door: „Amin!" Slank en jeugdig stond hij daar, de jongen met het zwarte haar en de zwarte oogen, met de goudbruine huid in de Oostersche kleederdracht die hem zoo goed kleedde: het lange kleed dat tot aan de voeten reikt en een sjerp als gordel . . . . En onwillekeurig denk ik aan een anderen jongen van twaalf jaar, die er evenzoo moet uitgezien hebben, en die in den tempel van Jeruzalem stond, midden onder de Schriftgeleerden, die hij ondervroeg en door wie hij zich ondervragen liet.

Van Jozef's huis gaan wij natuurlijk naar de oude synagoge van Nazareth; nu is die een Grieksch-Katholieke kerk, maar de Muzelmannen noemen die steeds „Medréseh el Mesiéh", „De school van den Messias". Er is trouwens niet veel te zien. Midden in de kerk tusschen schip en presbyterium is een iconostasis opgesteld. Een deur staat open naar een kloosterachtig plein, met een boom waarin een massa musschen heftig tjilpen. Hier heeft dus eens de synagoge gestaan, waar Jezus zijn eerste ondervinding opdeed over de bittere waarheid dat niemand een profeet in eigen land is. Na den doop in de Jordaan en na den strijd met den vorst der duisternis op den berg der verleiding, kwam Jezus in Nazareth terug, „waar hij *opgevoed* was", zooals Lucas zich nauwkeurig uitdrukt,

Digitized by Birzeit University Library

met het oog op de historische waarheid. *Geboren* was Jezus te Betlehem. „En ging, naar zijn gewoonte, op den dag des Sabbaths in de synagoge; en stond op om te lezen".

De groote Joodsche synagogen in Jeruzalem, zoowel de twee, die aan de Russische Joden behooren (Askenazim) als die, welke aan de Spaansche Joden behoort(Sephardim)geven er ons nog een goed begrip van hoe het gebouw, waarin we hier staan, oorspronkelijk geweest is. Er is geen altaar in een synagoge, alleen in den tempel van Jeruzalem waren altaars, — maar op den achtergrond staat een schrijn van kostbaar hout, waarin „Thorah" bewaard wordt, de heilige Schrift, en daarmee wordt tot zekere hoogte de Arke des Verbonds vertegenwoordigd. Rondom de Arke zijn „de voorname zetels", waar de Farizeën zoo gaarne zaten. Midden in de ruimte een estrade, waarop de Schrift wordt voorgedragen op den liturgischen voorgeschreven toon, (die voor ons veel van snuffen heeft) en vanwaar die ook verklaard en uitgelegd wordt aan de gemeente, die op de banken langs de muren zit. Onderaan bij de deur staat de geringste, dàar heeft de Tollenaar gestaan, die zijn blik niet durfde opheffen naar de Arke des Verbonds en de letter der Wet en de eigengerechtigden in de hooge zetels ....

De godsdienstoefening werd geleid door den overste der synagoge, (herhaalde malen in het Nieuwe Test. genoemd o.a. Lucas VIII, 41; XIII, 14) terwijl een bediende, de zoogenaamde Shazzan, degene is die den voorlezer de Thorah-rol aangeeft en die weer in ontvangst neemt. Na de officieele liturgie, waar o.a. het groote „Schema, Israël" in voorkomt („Hoor, Israël", Deut. V, 9) is het woord vrij, waarna er gewoonlijk geluisterd wordt naar wat een beroemde vreemdeling, of een jonge, tot dien onbekende rabbi te zeggen kan hebben.

En zoo gebeurde het, dat het woord dien zekeren Sabbath in de synagoge te Nazareth, gegeven werd aan den rabbi Jesus ben Jussuf. De Shazzan in dienst gaf hem de rol aan met het geschrift van den profeet Jesaja, en Jezus ontrolde die en las de woorden in Jesaja XLII. „En als hij het boek had toegedaan en den dienaar wedergegeven had, zat hij neder en de oogen van allen in de synagoge waren op hem geslagen."

Het is, alsof men door de eenvoudige woorden van het verhaal heen nog de stilte en de spanning gevoelde, die ontstond voor Jezus zijn preek begon. Daar zit hij, de timmermanszoon, en kijkt van den een naar den ander. Hij ziet al de aangezichten, die hij zoo goed kent uit de jaren toen hij in Nazareth opgroeide, en nu zal hij tot hen spreken .... De stilte duurt slechts een oogenblik, — dan opent hij den mond. Hij spreekt „Aangename woorden", en allen prijzen hem. Van de eene bank naar de andere wordt er gefluisterd: „Wat een talent! En als men bedenkt dat hij nooit geregeld onderwijs heeft gehad .... Zijn vader is de timmerman, ge weet, Jozef, zoon van Eli,

Digitized by Birzeit University Library

zoon van Matthat, zoon van Levi, zoon van Melki, zoon van Jannaj . . . ."

Maar op eens houdt het vriendelijk fluisteren op en de blikken die eerst vriendelijk op den jongen spreker gericht waren, verduisteren plotseling van woede: „Wat heeft hij gezegd?" „Wat zegt hij?" Dat er vele weduwen waren in Israël in de dagen van Elias. En dat alleen maar naar Sarepta de profeet gezonden werd! Dat er veel melaatschen waren in Israël, en dat de profeet alleen naar Naäman, den Syriër, gezonden werd. Hij denkt dus, dat *wij* niet naar het Koninkrijk der Hemelen geroepen zouden zijn? Denkt hij, dat de ongeloovigen uit Tyrus en Sidon en uit Syrië aan den overkant van de rivier ons voor zouden gaan, wij, die toch de kinderen Abrahams zijn? „En zij werden allen in de synagoge met toorn vervuld, als zij die woorden hoorden. En opstaande, wierpen zij hem uit, buiten de stad en leidden hem op den top des bergs, op denwelken hunne stad gebouwd was, om hem van de steilte af te werpen."

Nazareth ligt zeer juist op de helling van een berg „Djebel es Sikh", den berg waarover de weg leidt naar Kana en naar het meer van Genesareth. Volgens het Evangelie zou het de top van dezen berg moeten zijn (488 meter) vanwaar zijn medeburgers Jezus in den afgrond wilden werpen. Maar er is op die plaats eigenlijk geen afgrond, de bergkam daalt langzamerhand naar Kana. De overlevering noemt echter een anderen rotstop, twee kilometer ten Zuiden van de stad, die steil daalt naar de vlakte van Esdrelon, — van dezen berg, bijna 400 meter hoog, zouden de Nazareners Jezus naar beneden hebben willen werpen. Hier was het, dat hij „door het midden van hen doorgegaan zijnde wegging", nl. naar Kapernaum.

Het voorval had plaats op een Sabbath, en „Djebel et Qafsah", zooals de plaats heet, ligt meer dan een „Sabbathsweg" van de stad. Het is ook moeilijk denkbaar, dat de vertoornde Joden Jezus zoover naliepen over stokken en steenen, om eerst daar buiten hun wraak op hem te stillen. Maar de traditie wil het zoo, en op de plaats is een kapel gebouwd, die gewijd is aan „Onze lieve Vrouwe van angst". Daar moet Maria met angst en beven getuige zijn geweest van den overlast die haar Zoon werd aangedaan.

Ter herinnering aan dit voorval, houden de Franciscanen jaarlijks een dienst in „Il Precipizio" (zooals de Italianen in het klooster zeggen). Daarvoor wordt de dag gekozen, waarop het Evangelie in de Mis voorkomt, waarin de preek van Jezus en de toorn der bewoners behandeld wordt, en dat is de Maandag na den derden Zondag van de vasten. Het Epistel van den dag is het hoofdstuk in 2 Koningen waarin de genezing van Naäman, den Syriër, behandeld wordt. Het Evangelie is natuurlijk van Lucas IV. En dien dag maakt heel de bevolking van Nazareth een bedevaart naar de plaats waarvan in het

Digitized by Birzeit University Library

Evangelie gesproken wordt. De Kruisvaarders hadden er een Benidictijnerabdij opgericht, vlak onder de steile rots. Van dat klooster is geen steen meer over, maar in een spelonk staat nog een oud altaar. Daar wordt de Mis opgedragen en het Evangelie voorgelezen, eerst in het Latijn, daarna in het Arabisch.

In 1922 viel de Maandag na den derden Zondag van de vasten op den 20sten Maart, en ik maakte van de gelegenheid gebruik om mij bij de bedevaartgangers aan te sluiten. Mijn Fransche reisgenoote wilde ook mede, en tegen den namiddag togen we op weg. „Il Precipizio" is gemakkelijk te vinden, — men heeft het dal maar te volgen, dat zich aan den Zuidkant opent, en ten slotte in een kloof uitloopt tusschen twee rotswanden, die heel steil dalen. De twee rotsen uit het dal schijnen twee voorgebergten, als men van Djennin naar Nazareth rijdt.

Om te beginnen volgden wij een weg tusschen een haag van cactussen en liepen een oogenblik over groene voorjaarsvelden, waar heldere beekjes kabbelden. Maar weldra bevonden we ons in een schoon berglandschap, even woest als wat ik in de meest verlaten Apennijnen had gezien. (De weg van Cascia naar Rocca Porena is niet woester.) Ten slotte was er niet anders dan een smal geitenpaadje midden op den steenachtigen bergwand. Maar we enterden geduldig rotsblokken op, volgden degenen die achter elkaar voor ons liepen en gevolgd door anderen, die achter elkaar achter ons aan kwamen. Zelfs oude Franciscanen met witten baard klauterden geduldig voort en bleken onverwacht flinke gymnasten te zijn, die zelfs zeer groote hindernissen over sprongen. Toen eindigde het pad in een steile hoogte langs een grashelling, die glad was van het sappige gras dat er vertrapt was, en kwamen daarna aan den uitersten uitkant van een troep Christen-Arabieren, die plaats gevonden hadden op een smal rotsblok buiten de grot. We drongen zoo goed als het kon door de menigte heen; over de hoofden konden wij het altaar zien onder de vooruitspringende rots, het altaarkleed, het kruisbeeld en de brandende kaarsen (alles voor deze gelegenheid aangevoerd). En voor het altaar, met het gelaat naar de geloovigen, stond de Franciscaansche geestelijke, die juist het Evangelie in het Latijn had voorgelezen en nu aan het Arabische begon. Ik hoorde de harde keelgeluiden, de ruwe aspiranten-rollen — en ik zei tegen me zelf dat de Arabische kreten en scheldwoorden zeker ongeveer zoo geklonken zullen hebben, waarmee de jonge Rabbi van Nazareth vervolgd werd . . . .

Op den terugweg passeerden we aan den zuidelijken uitkant van de stad, dicht aan den straatweg naar Haifa, een groot kloosterachtig complex van gebouwen door een muur omgeven. Met zijn spitse daken en bruinroode pannen herinnerde het aan het Noorden (mij herinnerde het vooral aan Maigrauge, het oude klooster in

Digitized by Birzeit University Library

Freiburg in Zwitserland, bij de groene wateren van de Sarine). We gingen met Pater Januarias mee, die den dienst gehouden had in Il Precipizio, en wij vroegen hem welke orde er daar huisde?

„Les Colettines," antwoordde hij.

En mijn Fransche reisgenoote en ik riepen uit één mond: „Hier is Père Charles de Foucauld dus portier geweest?"

Het antwoord klonk bevestigend. Maar om te verklaren wat er achter de vraag en achter het antwoord lag, doen we beter om een nieuw hoofdstuk te beginnen.

EEN FRANSCHMAN.

Op zekeren dag in Augustus 1908 kreeg ik op het kantoor van „het dagblad Kopenhagen", bezoek van een jongen Franschen geleerde, die deel nam aan het congres van Oriëntalisten, dat in 1908 in de Deensche hoofdstad gehouden werd. Zijn naam was Louis Massignon en hij vertelde mij o.a. dat hij I. K. Huysmans zeer goed gekend had. Zelf was hij lang in Bagdad geweest, en gedurende zijn verblijf daar, was hij de Katholiek, die vroeger volkomen onverschillig voor den godsdienst geweest was, weer nader tot zijn geloof gekomen en had hij de kerk weer opgezocht. De boeken van Huysmans hadden grooten invloed op zijn bekeering gehad, — maar zijn verblijf in Bagdad had toch den doorslag gegeven. Vol geestdrift zong hij den lof van de woestijn, — de woestijn tusschen Bagdad en Babylon en de stilte er door duizenden eeuwen op gedrukt. Maar ook Bagdad zelf, de oeroude cultuurstad, die in de tiende eeuw na Christus het intellectueele middenpunt van de wereld was, en waar de Arabische philosophie haar klassieke meesters had en de Mohammedaansche mystiek haar zuiversten bloeitijd bereikte. Ik herinner mij niet of de Franschman bij zijn eerste bezoek den naam reeds noemde van den grooten mysticus, met wien hij zich later speciaal bezighield: Al-Hallaj [1]). Het is mogelijk. Maar voor het eerst ontdekte ik de merkwaardig diepe sympathie voor den Islam, die karakteristiek is voor den franschen geest en die mij het eerst getroffen had in Pierre Loti's bekoorlijke boeken over Stambul. Vaag en veraf steeg er iets voor mijn bewustzijn op wat een gemeenschap van keuze kon zijn tusschen de twee rassen — de Araben en de Franken.

Deze eerste indruk werd later bij mij versterkt, toen ik onder den wereldoorlog Ernest Psichari las. In diens boek over de reis van den hoofdman, hoorde ik denzelfden lofzang op de woestijn,

---

[1]) Zie Louis Massignon: „Al-Hallaj, martyr mystique de l'Islam .... Etude d'histoire réligieuse (1ste deel 460 blz., 2de deel 942 + 105 blz., Paris Paul Geuthner, 1922).

Digitized by Birzeit University Library

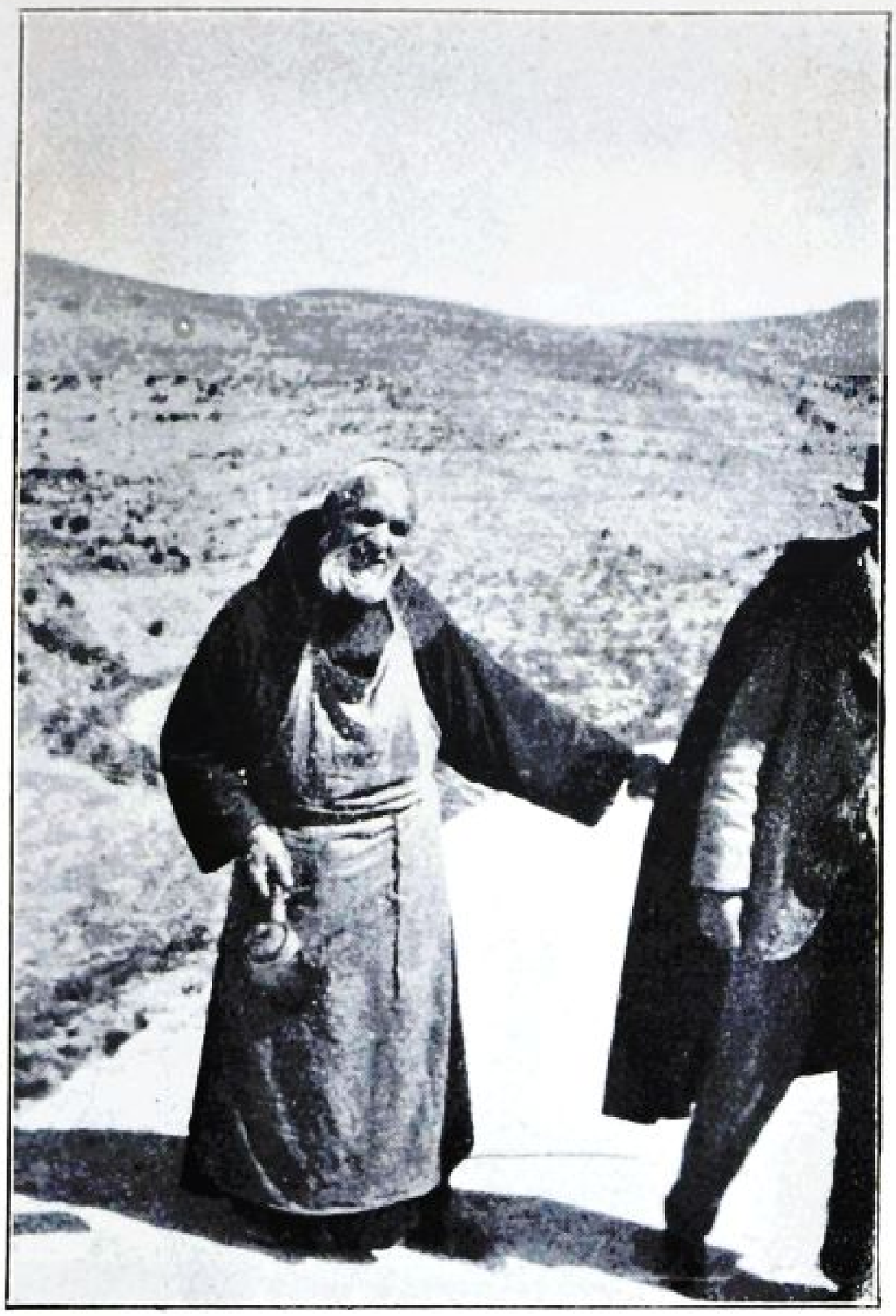

49. FRA AGOSTINO WIL NIET ALLEEN GEFOTOGRAFEERD WORDEN.

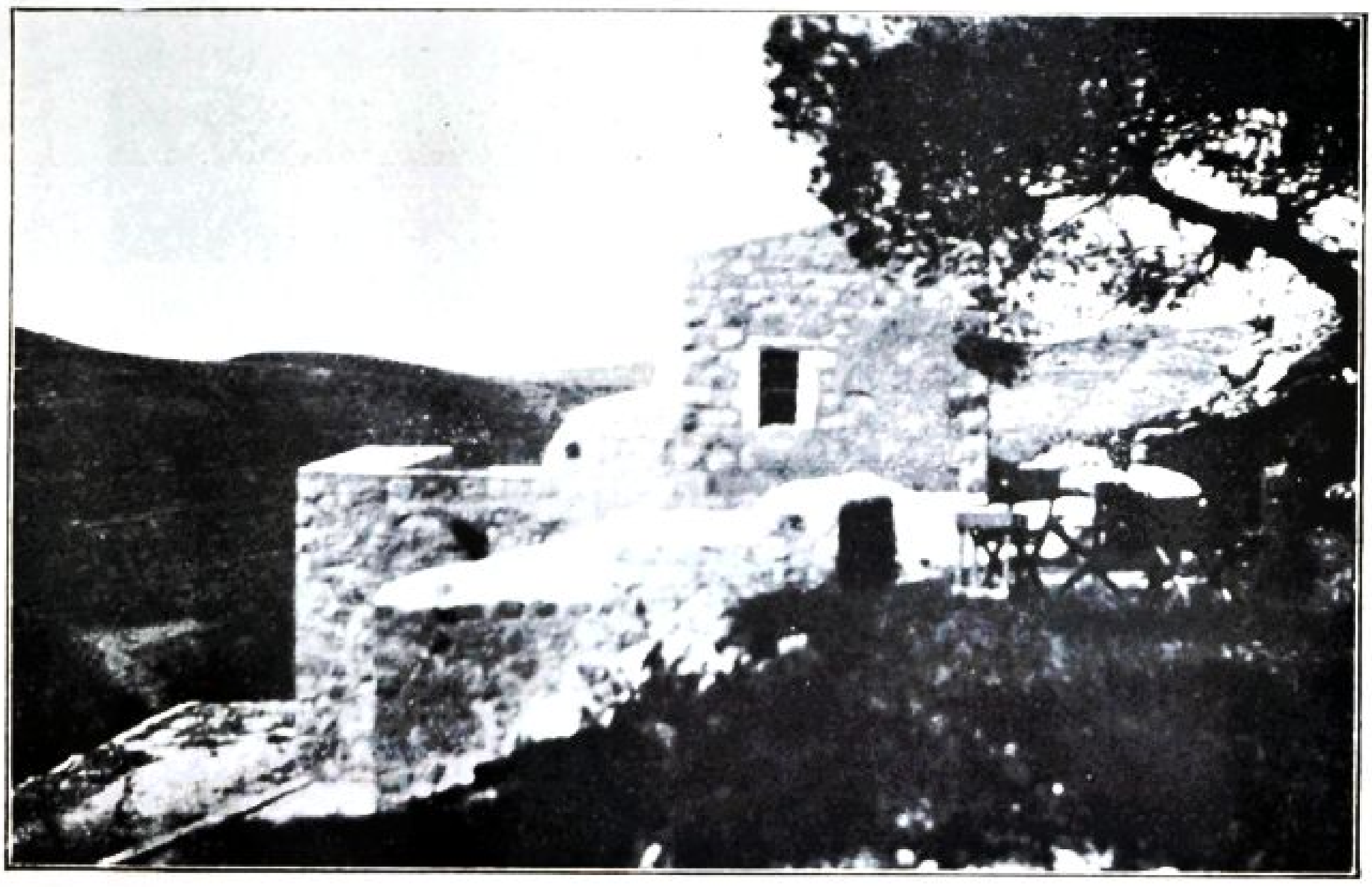

50. BIJ FRA AGOSTINO.

Digitized by Birzeit University Library

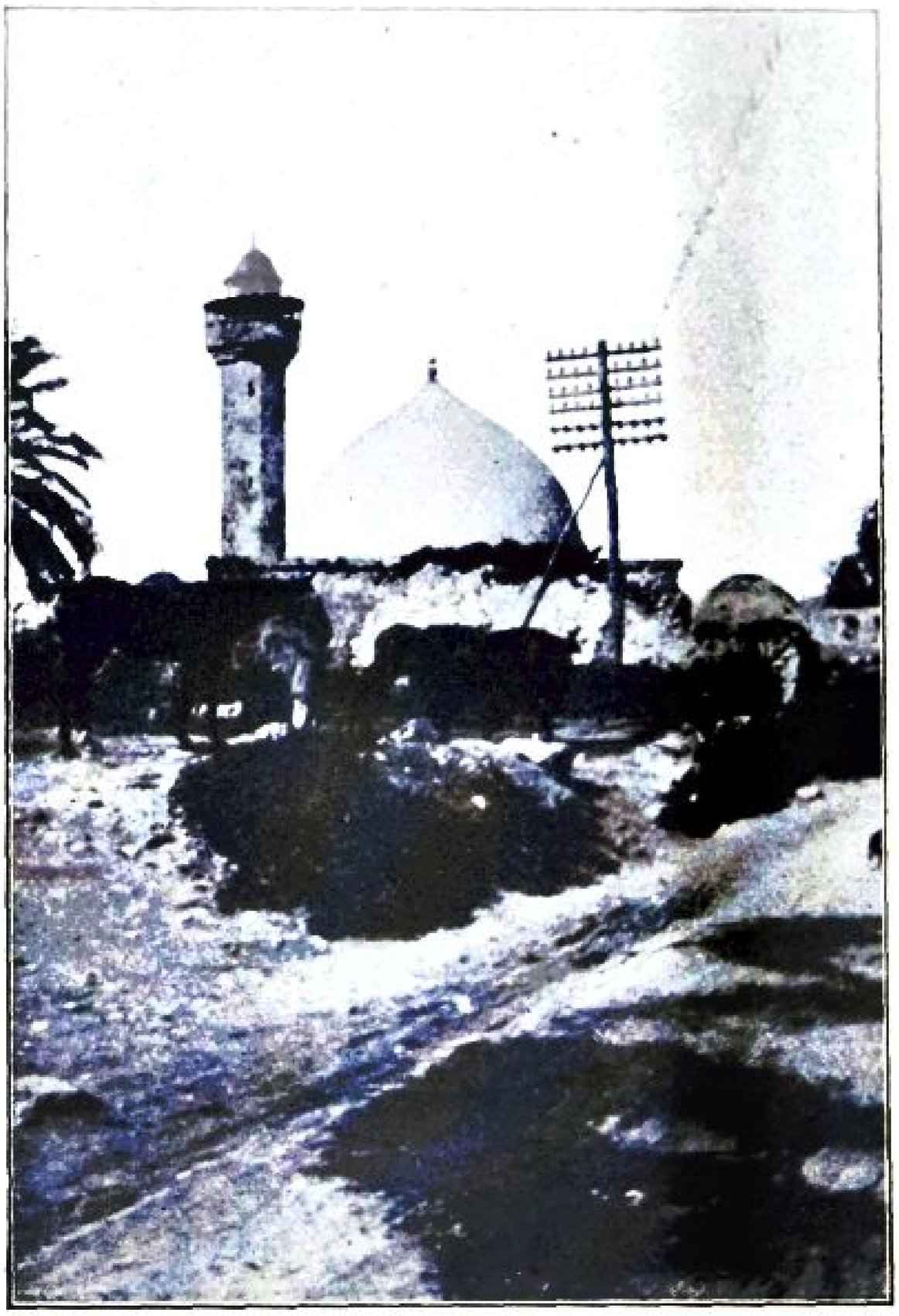

51. DJENIN, WAAR JEZUS DE TIEN MELAATSCHEN ONTMOETTE.

Digitized by Birzeit University Library

als zeven jaar vroeger uit den mond van Louis Massignon. Massignon had mij gesproken van de Syrische woestijn, Psichari's woestijn was de Sahara, „de rose woestijn" in Afrika. En van den held uit het boek, Maxence, zegt hij, „Hij wist dat er met de hulp van Afrika groote dingen gebeurden, daarom kon hij alles van Afrika eischen en door Afrika, alles van zich zelf. Want Afrika was een beeld van de eeuwigheid, daarom kon hij van Afrika eischen wat waar was, schoon en goed, — heel de werkelijke eeuwigheid.

De orderegel van Afrika is stilzwijgendheid. Zooals de monnik zwijgt in zijn klooster, zoo zwijgt ook de woestijn in haar witte pij [1]).

In de eindelooze gangen van dat klooster werd Maxence, de soldaat, die Ernest Psichari de soldaat was, — een zwijgend, arbeidzaam en plichtmatig monnik. En de vroomheid van den Islam, waar hij midden onder leefde, bracht ook hem aan 't luisteren naar „de stemmen, die in de woestijn roepen". En op zekeren dag vond hij, geknield onder den strak blauwen koepel van den Afrikaanschen hemel, den Jezus terug, voor wien zijn beroemde grootvader Ernest Renan in een wereldberoemd boek het medelijden had opgewekt in een verlichte eeuw, als voor een dweper en een droomer, die sinds lang dood en begraven was.

Den 1sten Juni 1919, kreeg ik het derde bewijs van de bizondere sympathie van Frankrijk voor de Mohammedaansche wereld en trof het mij weer hoe eigenaardig het was, dat Frankrijk die wereld zoo goed verstaat. Op een ochtend kreeg ik door een onbekende hand geadresseerd een brochure van 44 bladz. toegezonden, getiteld: „Le Père Charles de Jésus, vicomte de Foucauld, mis à mort à Tamanrasset par les Senoussis." De brochure was in Algiers verschenen, gedrukt door La Maison Carrée, den hoofdzetel van het zendelingengenootschap dat kardinaal Lavigerie had opgericht voor de bekeering van Afrika; het genootschap stond bekend onder den naam van „De witte Vaders".

Ik opende de brochure en las de biografie van Charles de Foucauld, die voor mij een merkwaardige, echt Fransche levenslegende was. Evenals die van Psichari was het de bekeeringsgeschiedenis van een officier, en weer speelde die zich af in Afrika. Foucauld's bekeering had plaats lang voor die van Psichari en wekte destijds in het geheel geen opzicht. Beide mannen, die Afrika zoo liefhadden, hadden dus nooit over elkaar hooren spreken. Toen Psichari Februari en Maart 1910 de woestijnen van Mauritanie doortrok naar Tagant, en in October 1912 van Atar vier honderd kilometers door de woestijn

---

[1]) Voyage du Centurion, Paris 1916, pp. 11—12. Oorspronkelijk heette het boek „Les voix qui crient dans le désert", en onder dien naam is het ontwerp er van in 1920 te Parijs uitgegeven, met een woord vooraf van generaal Mangin. Zie ook mijn boek „I det yderste Belgien", Kopenhagen 1916, blz. 35—46.

Digitized by Birzeit University Library

reed op den terugweg naar Europa, zat Charles de Foucauld in de eenzaamheid verborgen in zijn Maroccaansche kluis te Tamanrasset, honderdvijftig duizend kilometers ten Zuiden van Algiers, midden in het hart van Afrika. Den 22sten Aug. 1914 sneuvelde Psichari bij Saint-Vincent-Rossignol in België, den 1sten December 1916 werd Charles de Foucauld vermoord door een bende oproerlingen uit het land der Toearegs.

Het is hier de plaats niet om de levensgeschiedenis te vertellen van Charles de Foucauld en ik verwijs dan ook liever naar de uitstekende biografie van René Bazin: „Charles de Foucauld, Explorateur du Maroc, ermite au Sahara, Paris 1921." Zelf wil ik alleen dat behandelen wat noodzakelijk is om zijn relaties te begrijpen met Nazareth en de Fransche Clarissen (Colettiner) daar.

Charles de Foucauld werd den 15den September 1858 te Strasbourg geboren en opgevoed door zijn grootvader van moeders kant, de Morlet, den overste die na den oorlog van 1870 voor Frankrijk opteerde en met zijn kleinkind in Nancy ging wonen. In 1874 ging de jonge de Foucauld naar Parijs om zijn schooljaren te voleindigen en in 1876 kwam hij op de school voor officieren Saint-Cyr. Nadat hij zijn examen voor luitenant had gedaan, werd hij geplaatst bij de huzaren eerst te Pont-à-Mousson, vanwaar hij in 1880 met zijn regiment naar Algiers werd geroepen. Daar ging hij over in het Afrikaansche jagers-corps en nam in 1881 aan verscheidene veldtochten deel. Gedurende zijn verblijf in Algiers, wordt zijn belangstelling voor de Mohammedaansche wereld gewekt en hij gaat op een ontdekkingsreis naar het zoo goed als onbekende binnenland van Marocco. Als Russische Jood verkleed begint hij zijn reis in 1883, loopt meermalen de kans van vermoord te worden, maar komt toch na een afwezigheid van elf maanden levend te Algiers terug. Dan heeft hij 3000 kilometers achter den rug, waarvan 2250 in een tot toen onbekend land. Hij heeft allerlei kaarten ontworpen, en 3000 hoogtemetingen gedaan, 45 lengte-observaties en 40 observaties van geografische breedte. Het verhaal van zijn reis kwam in 1888 te Parijs uit, werd bekroond door de Fransche academi een met een gouden medaille vereerd door de geografische vereeniging te Parijs. De 31-jarige, financieel-onafhankelijke jonge officier en ontdekkingsreiziger was gedurende een seizoen de meest gevierde jongeling in de mondaine salons en stond hoogstwaarschijnlijk voor een schitterende carrière. In Algiers had hij een jong meisje ontmoet dat indruk op hem had gemaakt.

En alles liep anders uit dan het zich liet aanzien. „Veertig jaar," heeft Charles Péguy gezegd, „is een vreeselijke leeftijd. Veertig jaar is een onverzoenlijke leeftijd. Die is een leeftijd die iemand niet meer bedriegt, en zich niet bedriegen laat. Die beeldt je niets in, en laat zich niets inbeelden. Die verbergt niets en men verbergt dien

Digitized by Birzeit University Library

ook niets. Alles wordt ontsluierd, alles geopenbaard, alles komt voor den dag. Veertig jaar is een leeftijd die niet vergeeft, want die is de leeftijd waarop we worden wat we zijn." [1])

Charles de Foucauld liep naar de 40 jaar — en werd, wat hij diep inwendig was. Tot dien was deze wereld en wat daar waarde had hem genoeg geweest, — toen begon hij te vragen naar iets wat eeuwig was.

Zijn zuster, zijn verdere familie, zijn vrienden te Parijs waren Katholieken. „Wat zijn jullie, die gelooven kunt, gelukkig!" riep hij op zekeren dag uit. „Ik zoek het licht, maar vond het niet."

Hij vergiste zich, iemand die zoekt, vindt altijd. (Dit was juist de reden waarom Rémy de Gourmont *niet* zocht naar de Waarheid, je riskeert die te vinden, en dat wenschte de aestheticus niet, die zich zoo behaaglijk in zijn sceptisme had ingericht.)

l'Abbé Huvelin, toen een van de meest bekende en meest gezochte biechtvaders van Parijs, zat op zekeren dag in zijn biechtstoel in een van de leelijkste kerken te Parijs, de mondaine St. Augustin, toen een jonge man den biechtstoel inkwam en begon te spreken zonder te knielen, alleen naar den priester, die luisterde, toegebogen. Dat was Charles de Foucauld, en hij zeide den priester hetzelfde wat hij tegen zijn zuster had gezegd: „Ik kan niet gelooven, hoe graag ik ook wil!" Tot zijn verbazing antwoordde de priester: „Zeker, *kunt* u gelooven. Maar kniel nu eerst en zeg uw biecht." „Daarvoor ben ik niet gekomen . . . ." „Doe het toch maar!"

De jonge officier gehoorzaamde. Toen hij opstond nadat hij door de hand van den priester vergiffenis van al zijn zonden had verkregen, was ook de genade van het geloof hem gegeven. l'Abbé Huvelin had gehandeld volgens de leer van Catharina van Siena, — de nevel van het moeras der zonde verduistert den blik van het verstand en staat het helder gezicht van de Waarheid van het geloof in den weg. Neem de zonde weg, — en het ongeloof, de twijfel is op hetzelfde oogenblik verdwenen.

En nu begon de langzame, maar onverbiddelijke verandering, die het werk der genade is. Op het einde van October 1886 was Charles de Foucauld bij l'Abbé Huvelin te biechten gegaan; van dat oogenblik af bleef deze priester de geestelijke leidsman van den jongen officier. Er verloopen eenige jaren in onzekerheid, maar in 1889 neemt de Foucauld eindelijk een besluit. De vroegere officier van de cavalerie wil in het klooster gaan, en hij kiest een van de strengste Orden, die der Trappisten.

Zeven jaar later verlaat de Foucauld de Orde der Trappisten om zich als kluizenaar en boeteling in het Oosten te gaan zetelen. Den

---

[1]) Oeuvres complètes de Charles Péguy, tome IV (Paris 1916), p. 271. Oeuvres choisies de Charles Péguy, (Paris 1913), p. 51.

Digitized by Birzeit University Library

5den Maart 1897 komt hij te Nazareth aan, met welke gevoelens blijkt uit een brief, dien hij kort na zijn aankomst aan zijn broeder schreef, die toen militaire-attaché bij het Fransche gezantschap te Berlijn was. Daar lezen wij: „Ik ben neergestreken te Nazareth en mijn adres zal in het vervolg zijn: Charles Foucauld, poste restante, Nazareth, het Heilig Land. In Zijn goedheid heeft God me laten vinden wat ik zocht: armoede, eenzaamheid, arbeid waar geen eer aan verbonden is, onbekendheid, een leven dat zooveel mogelijk overeenkomt met dat wat Onze Heer Jezus eenmaal in hetzelfde Nazareth geleid heeft. De liefde bootst na, de liefde streeft er naar om dengeen, dien men liefheeft te gelijken, men heeft lief — men wil voelen als de geliefde, leven als de geliefde, — daarom ben ik hier. In het klooster zou ik in aanzien gestegen zijn, daarom heb ik het verlaten en wilde ik veel liever hetzelfde ootmoedige, door de wereld onbekende leven leiden als de God, die eens hier handwerksman in Nazareth is geweest. Houd dit alles voor je zelf, het zijn liefdesgeheimen, die ik je toevertrouw! Ik ben heel gelukkig, mijn hart heeft bereikt, wat het jarenlang gezocht heeft. Nu ontbreekt mij alleen om hier weg te gaan en naar huis te keeren, naar God!" [1])

Het was een 39-jarige man, die dit schreef. Een man voor wien de wereld open had gestaan en die hem alles had aangeboden. Een man, die zelfs het klooster vaarwel had gezegd met het goede, veilige, rustige leven, het vreedzame leven onder gelijkgenatuurden, en het langzame, maar zekere opklimmen naar geestelijke plaatsen, eerebewijzen en titels, Très Révérend Père, Père Révérendissime .... Ook dat moest weg, om de gelijkheid volmaakt te doen zijn, de gelijkheid met dien timmerman, die negentien honderd jaar geleden hier leefde en die voor zijn tijd en de kinderen van zijn stad de zoon was van Jozef, den timmerman, en bovendien een dwaze rabbi, die zij het liefst in den afgrond hadden geworpen, opdat zijn hoofd — volgens den psalm, „aan de steenrots verpletteren zal" .... Maar in dezen timmerman en timmermanszoon zag Charles de Foucauld zijn God, dien hij hier op aarde wilde navolgen om eens met Hem in de Eeuwigheid samen te zijn .... Heeft ooit de zoon van een vrouw grooter macht over de menschen bezeten? Negentien eeuwen na den dood van Jezus gebeurt zooiets nog ter wille van Hem!

Charles de Foucauld had eerst beproefd om als knecht te „Casa nova" in dienst te komen, maar men had hem niet noodig. Daarop had hij een bescheiden plaats gezocht, — en gevonden, — bij de Fransche Clarissen (les Colettines, omdat zij de strenge regels volgen der Heilige Colette van Corvey † 1447). Daar maakte hij zich zooveel mogelijk nuttig, veegde de kerk bij, hielp bij de Mis, deed boodschappen, ging naar de post, repareerde een muur die op instorten stond

---

[1]) Bazin, bladz. 146—147.

Digitized by Birzeit University Library

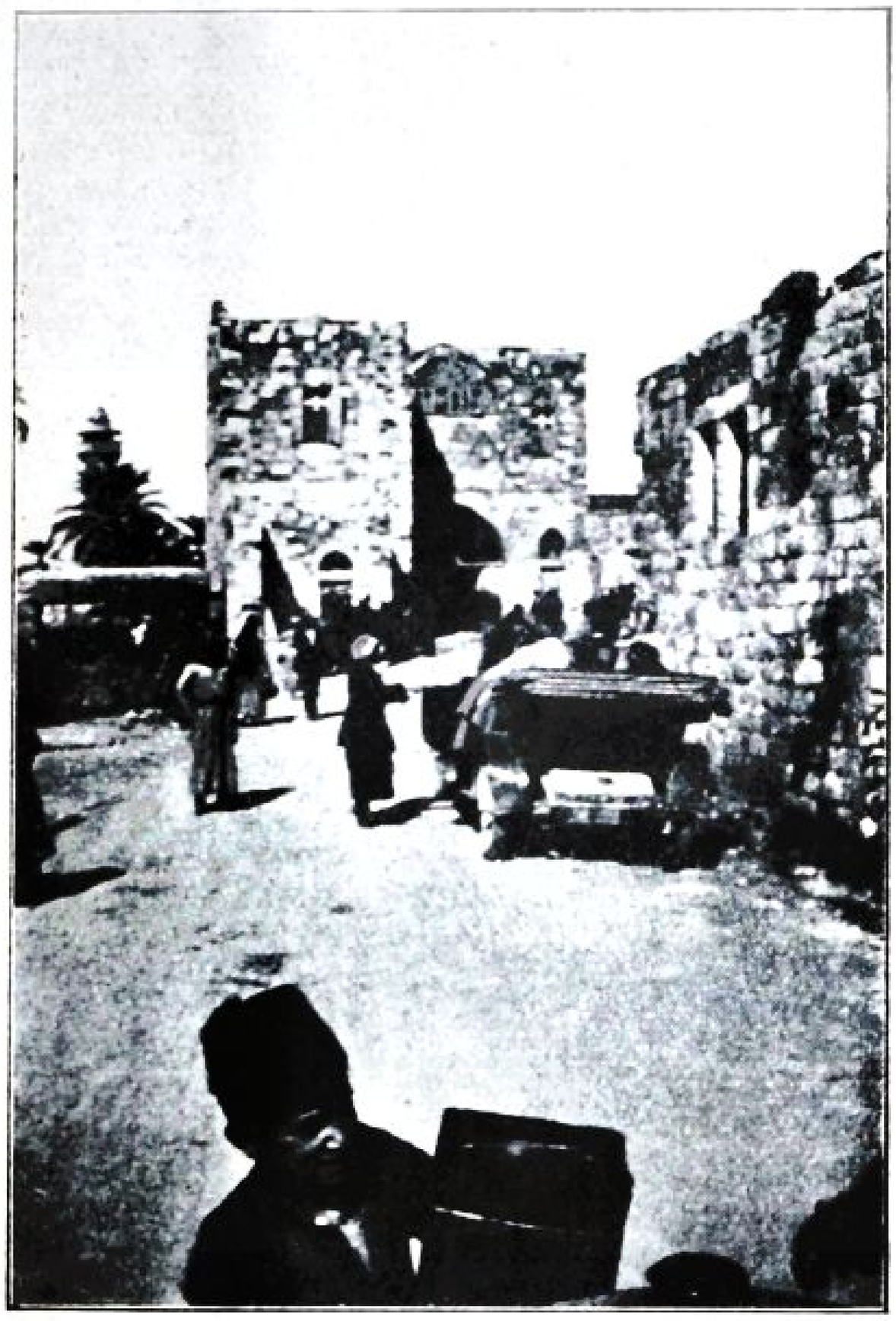

52. OP WEG NAAR GALILEA.

Digitized by Birzeit University Library

53. NAZARETH VAN HET OOSTEN GEZIEN.

Digitized by Birzeit University Library

en zette ongenoodigde gasten buiten de deur. Het grootste deel van den dag bracht hij trouwens in het kleine gebouwtje door, — eigenlijk meer een schuur, — dat de Zusters hem hadden aangewezen. Daar las en schreef hij, daar teekende hij met zijn fijne, nauwkeurige lijnen, vrome plaatjes, die de Zusters konden weggeven, daar gebruikte hij in de eenzaamheid zijn eenvoudige maaltijden. Hij had een lange blauw en wit gestreepte blouse aan, een blauw katoenen broek en sandalen. Aan zijn gordel hing een rozenkrans, en hij had de witte, wollen muts op, die anders het kenteeken is van een „mukr". De jongens hielden hem voor den mal, als hij van het klooster naar de Annunciatiekerk ging, — maar zij kwamen ook naar hem toe om de vijgen en dadels aan te nemen, die hij vaak in zijn zak had. En geen bedelaar verliet hem met ledige handen; eens sneed hij een langen, wollen mantel, dien hij 'swinters aanhad, middendoor om volgens het woord uit het Evangelie letterlijk de naakten te kleeden.

Zelfs in Nazareth zou Charles de Foucauld echter niet zoo onopgemerkt kunnen leven, als hij wenschte. Een leekebroeder van een der andere kloosters in de stad, die hem nogal eens in het postkantoor ontmoette, kon op zekeren dag zijn nieuwsgierigheid niet langer bedwingen, maar begon hem uit te vragen. „Er wordt in de stad van u verteld, dat u een goede plaats in Frankrijk heeft opgegeven." „Wat zou dat voor een plaats zijn?" „Een plaats *als graaf*!" Charles de Foucauld glimlachte en bepaalde zich tot het volgende antwoord: „Ik ben oud soldaat."

Nazareth werd voor den oud soldaat alleen de voorbereiding voor wat ten slotte zijn levenstaak zou zijn, — de Missie onder de Mohammedanen diep in de Sahara. Afrika, dat zijn eerste aardsche liefde was geweest, werd ook zijn laatste, die liefde waarvoor hij het leven op het spel zette. Eerst werd hij geplaatst te Beni-Abbes, 600 kilometers ten Zuiden van Melilla aan de Maroccaansche kust. Later (1905) trok hij nog verder Zuidwaarts om zich ten slotte te vestigen in Tamanrasset, op de hoogvlakte van Hoggar, in een streek, waar alleen Nomaden leefden. Hier leefde en werkte hij, de eenige blanke midden in de oneindige woestijn, vijftien honderd kilometers van Algiers, twaalf honderd kilometers van Tombuktu. De Muzelmannen beschouwden hem als „Marabu", heilig. Zijn missie bestond voornamelijk daarin om een goed voorbeeld te geven en den Mohammedanen te laten zien dat hij aan den eeretitel, dien zij hem gaven, beantwoordde. Na een bezoek van twee Mohammedaansche „Marabu's", zegt hij in een brief het volgende: „Die twee mannen reizen niet op den rug van een kameel, zooals wij, — zij gaan te voet! *Wij* zijn de discipels van Jezus, wij willen, dat Jezus in ons leven zag, „christianus alter Christus", iedere Christen zou een tweede Christus moeten zijn; onze mond heeft het steeds over het woord „armoede" .... *Zij* zijn slechts discipels van Mohammed." En in

Digitized by Birzeit University Library

zijn dagboek werkt hij deze gedachte verder uit: „De Muzelmannen in de Sahara nemen hun valschen godsdienst alleen aan uit vertrouwen op hun ouders, hun „Marabu's", heel hun omgeving, uitsluitend op hun autoriteit, zonder de minste redeneering of contrôle .... Daarom moeten wij trachten om nog meer hun vertrouwen te winnen en daardoor nog meer autoriteit over hen te krijgen dan de anderen. En om dit te bereiken zijn er drie dingen noodig: ten 1ste zeer heilig te zijn, ten 2de veel met de inboorlingen om te gaan, ten 3de veel met hen te spreken. De heiligheid is de hoofdzaak, daardoor zullen we vroeger of later autoriteit verkrijgen en vertrouwen inboezemen. Als we heilig zijn, zal de dagelijksche omgang een voortdurend, zwijgend preeken zijn, dat onze autoriteit al meer en meer bekrachtigen zal .... De Muzelmannen oordeelen zeer helder. Als een priester bijv. een goede ruiter is, een goed schutter of iets dergelijks, bewonderen zij hem en schenken zij hem vaak hun vriendschap. Maar als een zendeling leeft als de heilige Antonius, zeggen zij allen: „Dat is een Heilige!" En tot hèm richten zij zich als het hun ziel betreft."

De oud soldaat, de vroegere cavalerie-officier, had de Arabieren kùnnen imponeeren door zich te laten kennen als een goed schutter of een flink ruiter. Maar hij wilde hen liever voor zich winnen door een leven, dat in strenge ascese overeenkwam met dat van de Mohammedaansche heiligen en de eremieten der oude Christenen. En ten slotte bezegelde hij alles wat hij zijn Nomaden geleerd had door zijn dood. Den 1sten December 1916 werd zijn kluis door vijandelijke inwoners van Toearegs aangevallen, met de handen tot het gebed gevouwen, op den rug gebonden liet hij zich knielend vermoorden. Na zijn dood schreef het hoofd van den stam, in wiens midden Charles de Foucauld geleefd had en gestorven was, in een brief aan René Bazin: „De herinnering aan Charles, den Marabu, leeft steeds onder ons, voor wie hij goed was, dat wil zeggen heel het volk in Hoggar. Wij eeren zijn graf alsof hij het zelf was in levenden lijve ... God make hem zalig en leide hem zijn Paradijs binnen." [1])

Er zijn één en twintig jaar verloopen, sinds Charles de Foucauld in zijn kluis woonde aan de poort van het klooster der arme Clarissen in Nazareth, en we hebben niet veel hoop om iemand te zien, die zich hem herinnert, mijn Fransche reisgenoote en ik, als we den dag na onze bedevaart naar Il Precipizio er heengaan.

„De oud soldaat" heeft nooit in de geheel nieuwe, groote, mooie kerk gebeden; ook de kloostergebouwen zijn jonger dan 1900 — het jaar, waarop Charles de Foucauld vertrok. De energische vrouw,

---

[1]) Brief van Mussa ag Amastan, Amenokal in Hoggar, den 25sten April 1920 aan René Bazin. (Zie Bazin, blz. 404—405.)

Digitized by Birzeit University Library

die niet alleen het klooster in Nazareth had gesticht, maar ook de kloosters in Paray-le-Monise en Jeruzalem, Moeder Elizabeth du Calvaire, is op den morgen van Witten Donderdag in 1905 gestorven. Zouden we nog iemand vinden, die zich frère Charles herinnerde? Door de poort, aan den straatweg, komt men op een groot plein met boomen en struiken, dat eenigszins afhelt naar het klooster en de kerk. Even links is een oud gebouw, een soort bijgebouw, — een bloeiende peperboom staat tegen den muur. Hoewel de poort dus openstaat, is er geen mensch te zien, wij dalen naar het klooster en kloppen op de deur van den eenen vleugel. De deur gaat open, — een leekenzuster van middelbaren leeftijd in het grijze kleed, dat ik zoo goed ken van het Colettinerklooster in Assisi, staat voor ons, — met een kruisbeeld in de hand, het is alsof zij niet weet wat zij met ons doen zal .... We noemen de reden van ons bezoek, en nauwelijks hebben wij den naam Charles de Foucauld uitgesproken, of heel het verouderde gelaat van de Zuster straalt: „Frère Charles! Of ik hem gekend heb .... Ik was het, die hem hielp, toen hij zijn mantel doorsneed om dien aan twee zwervers te geven ... Ik ben Soeur Marie Salomé .... Ja, ik heb hem gekend. En dit kruisbeeld heeft hij bij ons achtergelaten. We mogen het beurtelings een dag dragen .... Kijk eens wat hij er achterop heeft laten graveeren ... Maar kom in den „Divan" ... Nu ga ik Moeder abdis waarschuwen."

De kleine Zuster doet de deur naar de spreekkamer open, naar den „Divan" zooals zij in het Oostersch zegt en verzoekt ons plaats te nemen. We kijken het vertrek met de witte muren eens rond. Middenin staat een tafel met een paar rieten stoelen er om heen, een smalle rustbank langs den eenen muur, aan den anderen muur een zwart traliehekje, dat aan den binnenkant met een zwart gordijn bedekt is, waarachter we de abdis hooren spreken (we zullen haar niet mogen *zien*, dat weet ik van andere dergelijke kloosters). We lezen de inscripties die op den muur geschilderd zijn: „Dieu seul", „Pour Dieu j'ai tout quitté, en Dieu j'ai tout trouvé", „Tutto è vanità, fuor d'amar Dio e servirlo", „alles is ijdelheid, behalve God te beminnen en Hem te dienen". Wij lezen deze inscripties, die zoo geheel in den geest van Charles de Foucauld zijn. En toen wendden we het kruisbeeld om, dat een van ons nog in de hand heeft, om te zien wat er achter op het koper gegraveerd is. Twee woorden slechts: Mon Maître.

Zuster Marie komt terug met thee, wat in het Oosten niet te ontgaan is en ons per slot zeer welkom is. „Op het oogenblik heeft de abdis belet," voegt zij er bij, „misschien wilt u intusschen de oude kapel zien, waar Frère Charles placht te bidden ...."

De oude kapel bestaat dus nog. Zuster Marie Salomé brengt ons naar buiten. We bewonderen de bloemen in den tuin en den peper-

Digitized by Birzeit University Library

boom, waar de bijen gonzen om de rose kronen. „Er zijn hier veel bijen," zegt Zuster Salomé, „we zetten water voor hen neer om te drinken." Zij laat ons een schaal zien op een lagen muur, — en we zien er werkelijk de vlijtige, bruine arbeiders heen vliegen, zich op den rand van de schaal zetten en wegvliegen ....

Langs een overdekte, langzaam stijgende trap komen we naar de oude kapel. Die bestaat uit drie gedeelten, die alle bouwvallig zijn. Eerst komt men in wat het koor der Zusters was, met twee hooge, getraliede vensters naar den tuin en den bloeienden peperboom. (Het bijgebouw dat wij bij het binnenkomen zagen was namelijk niet anders dan de oude kapel.) Dan de kapel zelf, waar de dienst werd uitgeoefend, en daarop de sacristie. Van de sacristie leidt een deur naar het oude, smalle kloosterplein, waar een put in het midden is en op den achtergrond is de oorspronkelijke ingang van het klooster. Dicht bij dezen ingang had frère Charles zijn hut, — die er uitzag als een soort schildershuisje, — er was maar juist plaats voor een bed. En wat was het dan nog voor een bed! Twee planken op schragen met een stroomatras en een lappendeken, — dat was alles!

Wij kwamen door de kleine kapel terug: „daar in den hoek placht frère Charles uren achtereen op de knieën te liggen."

De schilderes is reeds in de voorste ruimte en roept uit: „Maar wat is dat toch?"

„Dat," zegt zuster Marie, als wij naderbij gekomen zijn, „dat is een van de schilderijen die frère Charles gemaakt heeft. Het hoort hier trouwens niet, maar boven in de spreekkamer."

Het schilderij is een copie in natuurlijke grootte van de bekende Madonna „Onze Vrouwe van de hulp die nooit te leur stelt". Het origineel is te Rome in de Sant Alfonso-kerk op de Via Merulana. Wij bezien de fijne, keurig gekleurde teekening, die een artiest van beroep niet tot oneer zou strekken. Die man was dus ook al kunstenaar! Maar alles gaf hij op om zijn Meester te volgen. [1])

---

[1]) Charles de Foucauld werd in Tamanrasset begraven, naast generaal Laperrine, zijn grooten vriend, die ook in Afrika gewerkt heeft. Toen de Deensche Sahara-expeditie onder leiding van professor Olufsen in Februari 1923 Tamanrasset bezocht, legde die plechtig een palmtak met de Fransche en Deensche kleuren op de graven der twee pioniers. En in tegenwoordigheid van de Fransche en Afrikaansche autoriteiten zeide de Deensche geograaf bij het grafmonument o.a.: „Wij hebben Hoggar niet willen verlaten zonder hier te toeven en uit naam van de Deensche expeditie, die ik leid, leg ik hier dit bescheiden huldeblijk neer .... Allen die in de Sahara reizen moeten zich buigen uit diepen eerbied voor deze twee namen, — twee van Frankrijks beste zonen: Pater Foucauld en generaal Laperrine." De plechtigheid had plaats den 22sten Februari; aan twee Touaregsche lansen zwaaiden de Fransche driekleur en de Deensche roode vlag met het witte kruis, vermeldde de Deensche courant den 13den April 1923.

Digitized by Birzeit University Library

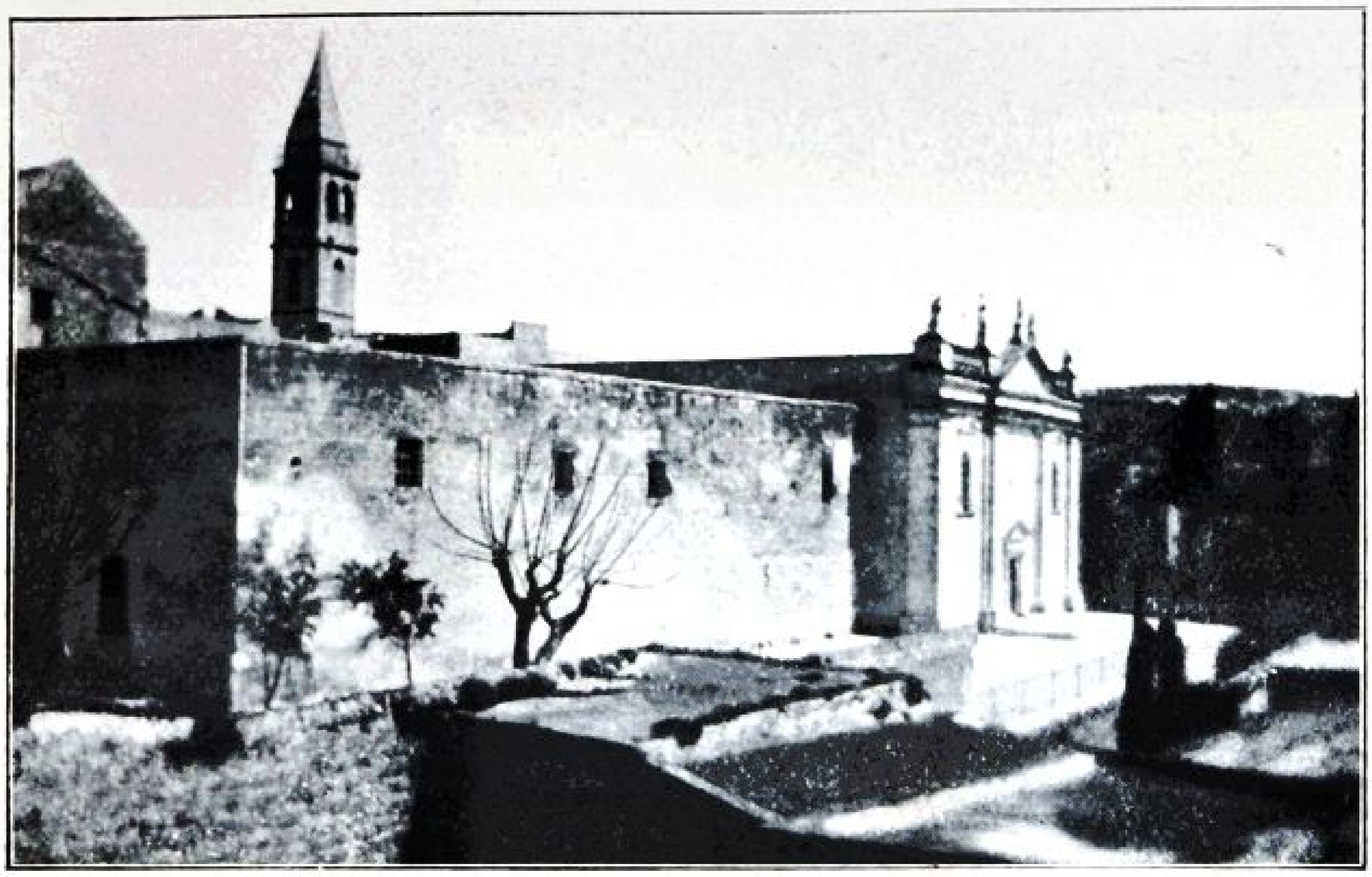

54. DE KERK DER ANUNCIATIE IN NAZARETH.

55. OVER DE BERGEN NAAR THABOR.

Digitized by Birzeit University Library

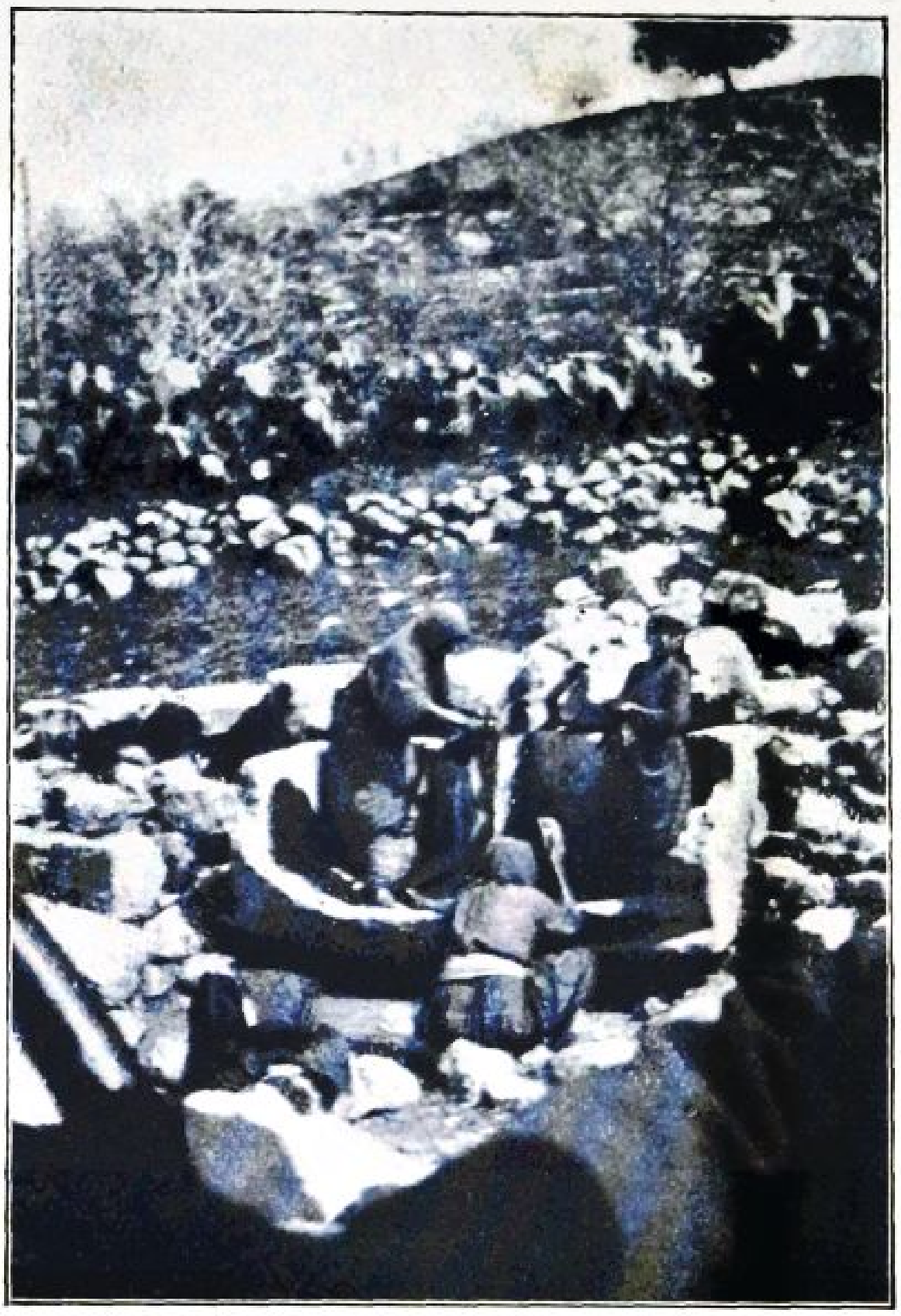

56. „DE WATERKERS-BRON" BIJ KANA.

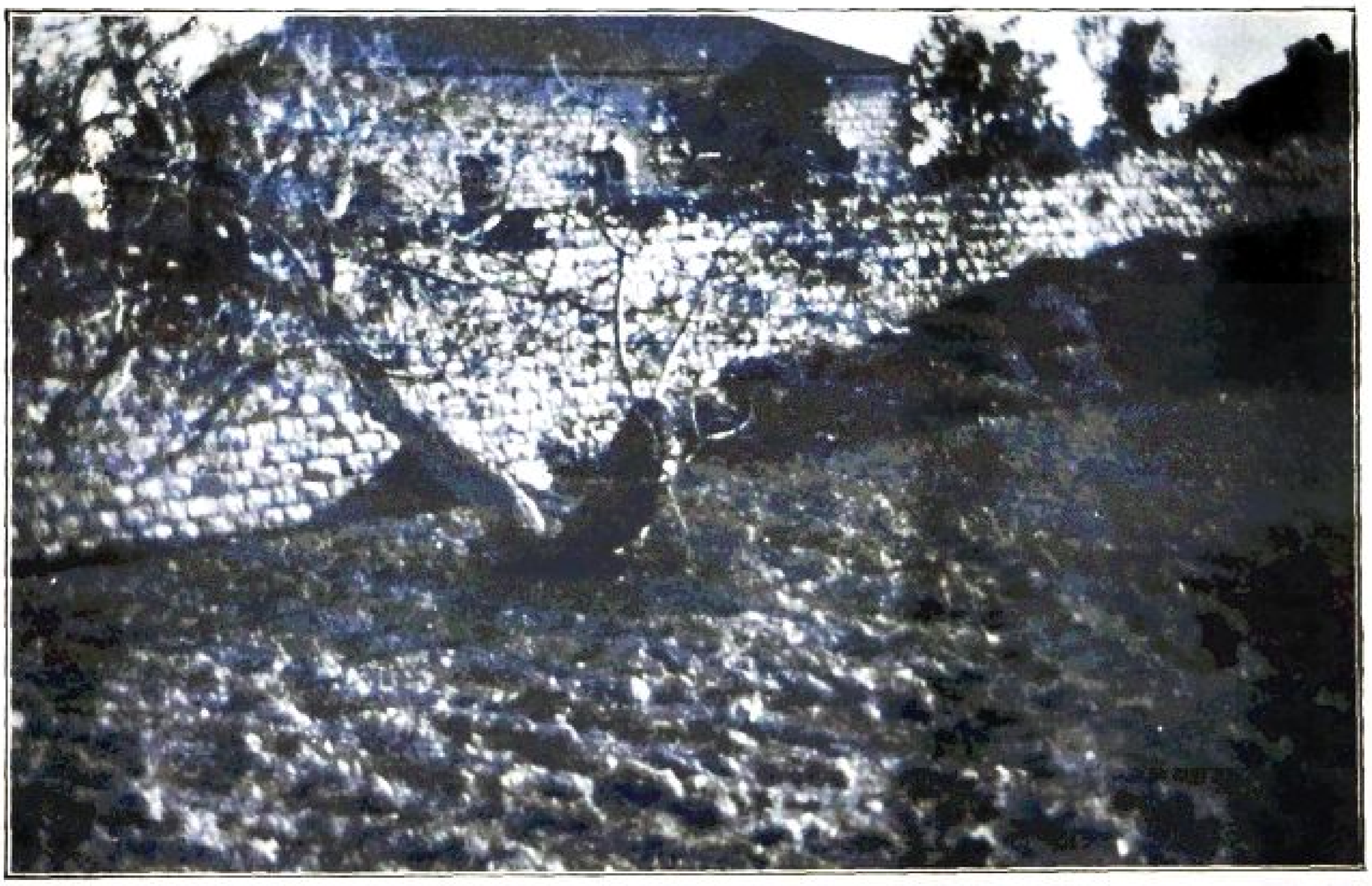

57. VIJGEBOOM TE KANA BIJ DE NATHANAEL'S KERK.

Digitized by Birzeit University Library

JAFFA.

De politieke horizon blijft dreigend. Pater President komt van Jeruzalem terug; hij heeft een bezoek gebracht aan onzen Patriarch, Monsignor Barlassina, en bij den Engelschen gouverneur Mr. Ronald Storrs. Het wordt bevestigd dat Emir Abdullah aan den overkant van de Jordaan zijn troepen verzamelt, — men weet niet goed waarvoor. Sommigen beweren dat de Arabieren er volstrekt niet over denken om Palestina en de Engelschen aan te vallen, doch van plan zijn om naar Damascus op te trekken en Gouraud te verjagen. Dat de Franschen op hun post zijn blijkt uit het feit dat de twee Fransche vliegtuigen boven de streek blijven cirkelen. Men raadt ons aan om voorloopig in Nazareth te blijven en ons niet verder Oostwaarts te wagen.

Er is op zichzelf ook al genoeg te zien in Nazareth. Het is heel interessant om rond te slenteren in de smalle straten, met het breede riool in het midden, dat tegelijkertijd het rijpad is voor ezels en muildieren. Van de bergen boven de stad, op de plaats waar de Salesianen hun groote, Italiaansch witte kerk gebouwd hebben, heeft men een schoon uitzicht over de groote vlakte, met Seforis heel in de verte en den gouden duinrand langs de zee. En de schilderes zetelt zich met haar ezel beneden aan de bron van Nazareth om er uren achtereen te schilderen, omringd door een troep mannen, jongens en vrouwen, die bewonderend lachen als zij het beeld herkennen en zeggen: „Schaurina!" „Zij schildert".

De bron van Nazareth is nog dezelfde waar Maria water uit haalde. En waarschijnlijk droeg zij haar waterkruik, zooals de vrouwen van Nazareth die heden ten dage nog dragen, — schuin als die leeg is, rechtop als die gevuld is. Onophoudelijk komen en gaan er vrouwen; sommigen maken van de gelegenheid gebruik om gelaat, handen en voeten in het kabbelend water te wasschen. Het kleed dat de vrouwen in Nazareth dragen is zeer zeker van Mohammedaanschen oorsprong, — een wijde broek met een rok er over en de rok is verdeeld in slippen, die aan den gordel zijn vastgehecht en onder aan de knie, zoodat tusschen de slippen voortdurend de onderkleeding in het gezicht komt, — haremscoquetterie!

Op zekeren namiddag wandelen we naar het cypressenboschje dat men van *Casa nova* in het Zuiden ziet en dat, volgens de Latijnsche traditie, de plaats is, waar Maria haar Zoon in doodsgevaar zag — „Onze Vrouwe van Angst". (De Grieken hebben hun heiligdom van denzelfden naam op een andere hoogte!) Wij vinden een vruchtbare, goed verzorgde omheinde plaats, waar de boonen reeds ver in bloei staan en de amandelboomen de eerste, groene vruchten dragen. Evenals bij Ain-Karim en op de „Herdersweide" te Betlehem is een

Digitized by Birzeit University Library

oude, Zuid-Italiaansche leekebroeder er de onvermoeide, ijverige landbouwer en tuinman. Trotsch leidt hij ons rond op zijn velden, waarvan het kerkhof het middelpunt is met de cypressen, die wij reeds in de verte gezien hadden en waar er volgens den Broeder reeds „diciasette cataveri", zeventien lijken rusten van Franciscanen, die in Nazareth gestorven zijn.

Den 19den Maart is het de feestdag van den H. Jozef en natuurlijk wonen wij de Mis bij in de kerk, die gebouwd is op de plek, waar eens zijn werkplaats was. 's Namiddags gaan wij den weg naar Haiffa op, naar Jaffa, waar de zonen van Zebedëus geboren heeten te zijn. Vroeger was het een plaats van beteekenis, Vespasianus zond er destijds Titus op af met 3000 man voetvolk en 1500 man te paard. Eerst na een lang beleg werd de plaats ingenomen; 15000 Joden werden vermoord, 2000 als slaven verkocht.

Nu is Jaffa niet meer dan een Arabisch dorp met armoedige leemen hutten. De inwoners bestaan uit 250 Muzelmannen, 250 schismatische Grieken, 150 Katholieken. De Franciscanen hebben op de plaats waar de wieg van „de donderzonen" gestaan moet hebben een kapel opgericht. Bovendien is er een Katholieke Parochiekerk.

Daar de schilderes en ik de taal niet machtig zijn, hebben wij moeite om te vinden wat wij zoeken nl. de Franciscaansche kapel. Wij vragen naar de *Deir latin*, waar de inwoners van Jaffa de Parochiekerk door verstaan. Als we met sterke keelklanken naar de *Mar' Hanna* — Sanct Johannes — vragen, hebben we meer succes, en worden we naar de kapel gebracht met het wapen van Terra Santa boven den ingang. Doch als we „*efta*" zeggen, — doe open, — schudden zij het hoofd en doen ons door gebaren verstaan dat de sleutel in Nazareth is.

Half onverrichter zake richten we dan onze voetstappen naar *Deir latin*, waar de bescheiden bel juist het lof inluidt.

Langzamerhand zijn wij er aan gewend om de geloovigen in de kerk op den grond te zien zitten met de beenen gekruist. Maar hier in Jaffa zitten ook de vier koorknapen voor het altaar, waar alle kaarsen branden, in dezelfde Oostersche houding! Op Europeesche wijze knielen alleen de Priester, twee Zusters en een man van middelbaren leeftijd met een baard in Europeesche kleederdracht. Verder gaat alles zooals het behoort, het gezang wordt zeer goed door den Priester gedirigeerd, die nu aan een klein harmonium plaats neemt. Eerst wordt er een Arabische psalm gezongen, dan *O salutaris Hostia*, daarop volgt een Arabisch gebed en ten slotte een *Tantum ergo*, juist als in andere R.-K. kerken. Nadat de Priester de geloovigen gezegend heeft, brengen wij een bezoek aan de hut naast de kerk, waar we veronderstellen dat de Zusters, die wij zagen, thuis hoorden. Deze Zusters behooren nl. tot een eigenaardige orde, waarover ik

Digitized by Birzeit University Library

graag wat meer zou hooren. Zij heeten „Rozenkranszusters" en moeten volgens den ordensregel allen *van Arabischen oorsprong* zijn.

Evenals alles wat goed en groot is, begon ook deze nog zeer nieuwe orde zeer bescheiden. Omstreeks 1878 waren er in Jeruzalem vijf jonge meisjes, allen van oude Katholieke families van Arabische nationaliteit. De eene heette *Malake,* wat „koningin" beteekent, de tweede *Affife,* de „kuische", de derde *Djalile,* „de heerlijke", de vierde *Amine,* „de trouwe", de vijfde *Hanne,* „barmhartigheid". Deze vijf jonge meisjes vereenigden zich tot een werk van barmhartigheid. Een wijze Arabische Priester, vol ijver en goedheid, Jozef Tannus genaamd, wees hun den weg. Den 15den December 1881 begonnen de Rozenkranszusters, slechts acht in getal, haar taak om haar zusters, die in onwetendheid verzonken waren, in ongeloof voortleefden, of zich zelf bezoedelden, het Christendom te brengen, onderwijs te geven en reinheid te leeren. Nu hebben zij alleen in het H. Land negentien stations, bestaande uit scholen en werkhuizen. En door hun Arabische afkomst hebben zij zich kunnen vestigen en kunnen werken op plaatsen, waar geen Europeesche Zuster zich heen heeft gewaagd, in de woeste streken ten Oosten van de Jordaan en ten Oosten van de Doode Zee (de stations Es-Salt, Fehess, Mádaba, Kerák, Es-Makieh). Toen in December 1910 het vreeselijke oproer uitbrak, en Kerák door de Bedoeïnen geteisterd werd, vluchtten de Rozenkranszusters niet. Gedurende de acht dagen, dat het bloedbad aanhield, hielden zij zich onbevreesd bezig met de 300 ongelukkigen, die in hun kerk een toevlucht hadden gezocht; met eigen handen kneedden zij het deeg om brood voor allen te bakken. Op zekeren dag kwamen er twee gewapende Bedoeïnen bij de Moeder Overste en riepen haar toe: „Als je ons geen eten geeft, vermoorden we je." Zonder zich te laten afschrikken, gaf zij hun den bevolen maaltijd, en verzocht hun om wat er over was naar de hongerigen in de kerk te brengen, wat de twee Bedoeïnen deden! Eerst den negenden dag brak de verlossing aan met de geregelde Turksche troepen. De Christenen in Kerák verlieten hun verwoeste huizen om zich drie uur Oostelijker te gaan vestigen, aan de grens van de woestijn, — waardoor de stad Es-Makieh ontstond. Twee jaar later werden de Rozenkranszusters uitgenoodigd om er een school te openen. In Juli 1912 werd hun komst met gejuich begroet. „De meisjes brachten ons naar het huis van den Sheik, waar ons een maaltijd wachtte," heet het in een brief van de Moeder Overste. „Tegen den avond werden wij naar onze woning gebracht. Die bestond uit een tamelijk lang gebouw, met een rieten dak en een bouwvallige deur. Wij verdeelden het vertrek in tweeën, waarvan de eene helft als school moest dienen. Er meldden zich dadelijk vijftig leerlingen aan. We hebben dus met ons drieën de handen vol. We leven van brood, dat even zwart ziet als de asch waaronder

Digitized by Birzeit University Library

het gebakken is, en het drinkwater heeft dezelfde kleur als het water waarin de vaten gewasschen worden. Het huis is zóo donker, dat we er nu in den wintertijd niet voor 's morgens acht uur een hand voor oogen kunnen zien. Maar we zijn tevreden om werkzaam te kunnen zijn voor God" [1]).

De omstandigheden waaronder de Rozenkranszusters werken zijn ongeveer overal als in Es-Makieh, hier wat beter, daar wat slechter. Zij krijgen een jaarlijksche toelage van 300 francs voor iedere Zuster van het Latijnsche Patriarchaat, doch als er drie Zusters op één plaats zijn, krijgen zij slechts 600 francs te zamen.

Wij zitten in den eenvoudigen divan der Zusters met den gebruikelijken kop koffie, als we deze inlichtingen krijgen. In Jaffa zijn er maar twee Zusters, een oudere, knap en kalm, een jongere, mooi en levendig. Beiden zien er waardig en vrouwelijk uit in hun blauwe kleederdracht met den witten hoofddoek onder den zwarten sluier. Het is niet te verwonderen dat de heilige Schrift vijandschap predikt tusschen God en Mammon, als wij denken aan het geld dat de menschheid verkwist aan kostbare soupers in elegante restaurants van de hoofdstad, aan kleeren en feestelijkheden .... Geld, goud is slechts met moeite te krijgen voor een goed doel, terwijl een bankje van honderd francs iederen avond voor ijdel genot wordt uitgegeven, maar slechts driemaal 's jaars in de beurs der Zusters van Barmhartigheid komt ....

Wij blijven zoolang met de Zusters praten, dat wij geen tijd hebben om den Priester te bezoeken. We onderscheiden het venster van zijn kamer, achter de kerk, — een laag, klein kamertje, waar zeker geen overvloed heerscht. De Priester heeft trouwens juist bezoek, van den heer in Europeesche kleederdracht, dien wij in de kerk gezien hebben. Hij is een Zwitser, die zijn vaderland verlaten moet hebben om zich in Nazareth „voor te bereiden tot het eeuwige leven". Ik vermoed dat hij een ermiet is van dezelfde soort als destijds Charles de Foucauld.

Als we in Nazareth terugkomen, loopt het tegen den avond. Groote, mooie wolken verheffen zich boven de stad, bovenaan glanzend wit, onderaan grijs en zwaar, terwijl er hier en daar een stukje van een regenboog doorheen kijkt. Op den straatweg komt langzaam een rij dromedarissen op ons af; het is een karavaan, die van Damascus komt en op weg is naar Haiffa, de havenstad aan den voet van den Karmel. Als gewoonlijk loopt de ezel als gids vooraan. De dromedarissen kunnen nl. zelf den weg niet vinden, maar dat kan de ezel wel. Klein en bescheiden, maar toch zeer zeker van zichzelf gaat die de karavaan voor met vasten, fijnen tred.

---

[1]) R. Génier: La Congrégation des Soeurs du Rosaire de Jérusalem (Paris 1913), p. 38.

Digitized by Birzeit University Library

Weldra zijn we aan het klooster der Colettinen en daarop aan *Casa nova*. Daar wacht ons een ander gezicht, de stadsherder, die zijn kudde huiswaarts drijft. Die bestaat voornamelijk uit geiten met zwarte, glinsterende haren. Dicht tegen elkaar aangedrukt hollen zij de steile straat op en vullen heel den rijweg tusschen de hooge trottoirs; al de zwarte, glinsterende ruggen doen denken aan loshangende, wuivende haren. Af en toe waagt een geit zich op eigen houtje den weg op, maar één kreet van den herder is voldoende om het dier terug te roepen. „En hij roept zijn schapen bij name en leidt ze uit. En wanneer hij ze uitgedreven heeft, zoo gaat hij voor hen heen; en de schapen volgen hem, overmits zij zijn stem kennen."

VAN NAIM NAAR TIBERIAS.

De dagen vergaan, tot de Bedoeïnen hun inval doen en we naar Tiberias besluiten te vertrekken. In geval van nood belooft Pater President ons per telefoon te waarschuwen.

Voor we Nazareth verlaten, maken we toch nog een uitstapje, en wel naar Nain (de Arabieren zeggen *Naim*) — de stad, waar Jezus den zoon der weduwe opwekte. We zagen de stad van Thabor op de helling van den kleinen Hermon liggen, en we rijden er heen in een slechten wagen die twee uur lang over smalle veldwegen hobbelt, stoot en ratelt. Het is een frissche, winderige voorjaarsdag, de leeuweriken zingen zonder ophouden onder den grijzen wolkenhemel boven de groene linzenvelden.

Pater Januarius vergezelt ons naar Naim, dat een zuiver Mohammedaansche stad is, maar waar „Terra Santa" toch een kerkje bezit, verrezen op de plaats, waar, volgens de traditie, het wonder geschiedde. Van Kapernaum, waar de dienaar van den hoofdman juist genezen was geworden, ging Jezus „naar een stad genaamd Naïn en met Hem gingen vele van zijne discipelen, en eene groote schare. En als Hij de poort der stad genaakte, ziet daar, een doode werd uitgedragen, *die* een eeniggeboren zoon zijner moeder *was*, en zij *was* weduwe, en eene groote schare van de stad *was* met haar. En de Heere, haar ziende, werd innerlijk met ontferming over haar bewogen, en zeide tot haar: Ween niet! En Hij ging toe, en raakte de baar aan; de dragers nu stonden stil; en Hij zeide: Jongeling, ik zeg u, sta op! En de doode zat overeind, en begon te spreken. En Hij gaf hem aan zijne moeder. En vreeze beving hen allen, en zij verheerlijkten God, zeggende: Een groot profeet is onder ons opgestaan, en God heeft zijn volk bezocht."

Iemand, die een lijkstoet in het Oosten heeft bijgewoond, kan de toedracht zeer goed begrijpen. Op zekeren dag kwam zulk een Oostersche lijkstoet mij te Haiffa tegemoet, midden in een stoffige, zonnige

Digitized by Birzeit University Library

straat. De doode, slechts licht toegedekt, lag op een open baar, die op de schouders rustte van mannen, die vlug op de maat liepen en even snel op de maat de gebeden uit den Koran opzeiden om Allah om genade en barmhartigheid te smeeken voor den overledene. Er behoeft geen doodkist geopend te worden, geen timmerman wordt gehaald om het deksel af te schroeven, als iemand die slaapt rust de doode op de zwak gebogen baar, en de wonderdoende Christus kon vrij naar het ontzielde lichaam toe gaan, de koude hand in de Zijne nemen en het leven terug roepen naar de woning, die het verlaten had.

Nog ziet men even buiten Naim oude, in de rots uitgehouwen graven, een heel Nekropolis in het klein. Op weg daarheen was het dat de rouwstoet met den zoon van de weduwe den Zoon van Maria en Zijn discipelen ontmoette. En terwijl Pater Januarius, de Fransche schilderes en ik langzaam over de met bloemen bezaaide grasvelden naar de graven loopen, kan ik niet nalaten te denken, hoe weinig vele Christenen realiseeren, dat de Jezus, in wien wij de lichamelijke openbaring zien van de Godheid, een lichamelijke weldoener der menschen was, een man „die het land doorgegaan is, goed doende".

Is het de schuld van Paulus, van Franciscus van Assisi, die der Mystieken,— dat de gekruisigde Jezus van Jeruzalem den Galileeschen Jezus bijna geheel overschaduwt en Hem bijna op een halfduisteren achtergrond verbergt? En toch staat het er herhaaldelijk dat Jezus „innerlijk werd bewogen" over al onzen armzaligen nood, over al de ziekte en al het verdriet, die wij arme menschen hier op aarde moeten rondsleepen. Voortdurend gebeurt het dat „blinden ziende worden en de kreupelen wandelen, de melaatschen gereinigd worden, de dooven hooren, de dooden opgewekt worden en den armen het Evangelie verkondigd wordt".

Want zoo is het Christendom niet alleen de strenge leer van de kruisiging van Christus, maar ook een blijde boodschap van hulp in onzen nood en verzachting van ons lijden, van een hemelsche Vaderliefde, die niet wil achterstaan bij de aardsche: „Of wat mensch is er onder u, zoo zijn zoon hem zou bidden om brood, die hem eenen steen zal geven?"

Spreken wij er over? Spreken we over iets anders, daar bij het rotsgraf, bij de poorten van Naim? Ik herinner het mij niet meer. Maar voor ons liggen de groene, golvende velden met het hooge koren en het sappige gras en achter de groene vlakte verheft zich de blauwe koepel van Thabor en achter Thabor zijn andere blauwe bergen in de verte. Voorjaarsinsecten gonzen voortdurend om ons heen en boven ons zingen voortdurend de leeuweriken van den voorjaarshemel. En weer voel ik hoezeer Galilea het land van Jezus is. Hier heeft geklonken: „Indien nu God het gras des velds, dat heden is, en morgen in den oven geworpen wordt, alzoo bekleedt, zal Hij u niet veel meer kleeden, gij kleingeloovigen?"

Digitized by Birzeit University Library

Van de rotsgraven gaan we naar de stad terug om de kleine Franciscaansche kerk te zien, waar een bescheiden onderkomen tegen den muur is aangebouwd. Het bestaat slechts uit één vertrek, met een tafel op twee houten schragen onder het getraliede venster, en in een hoek een houten bank. Op de bank kan men rusten, aan de tafel kan men het voedsel nuttigen, dat men zelf heeft meegebracht. Een vriendelijke Arabische vrouw, uit een huis in de buurt, brengt ons water in een van de groote, poreuse leeren kruiken, die van buiten beslaan en daardoor het water koud houden. Wijn hebben we zelf bij ons, die is, zooals bekend is, een drank, dien de Mohammedanen niet kennen. Na den maaltijd gaat Pater Januarius de kerk in om zijn brevier te lezen, en onderwijl loopen de schilderes en ik de straten in en zetten ons ten slotte op den rand van den put van de stad. De schilderes plaatst haar ezel en begint te schilderen, ik zit naast haar te lezen, en weldra zijn we omringd door een verbaasde en bewonderende menigte, bestaande uit mannen, jongens, kinderen en enkele vrouwen. De vrouwen blijven maar even staan op hun weg van en naar den put, maar de mannen en de jongens, die niets te doen hebben, blijven. Na het uitzicht geschetst te hebben, verzamelt de schilderes al haar moed om een van de Bedoeïnen aan het verstand te brengen dat zij hem teekenen wil. Hij is een zeer schoone man, groote bruine oogen, een haviksneus, een mond met dunne, smalle lippen en een bruinen, dichten, goed verzorgden baard. Hij weet het. Trouwens zij weten het allen. *Arab shellabi*! zegt een van hen tegen mij, — „de Arabieren zijn mooi!" Ik bevestig het oprecht.

„*Schu es-mak*?" vraagt de schilderes haar model, „hoe heet je?" (Schu es-*mak*, zegt men tegen een man, Schu es-*mik* tegen een vrouw.) Hij blijkt *Issa* te heeten: „Jezus". *Là Issa ben Mirjam*, verklaart een van de anderen: „Maar niet Jezus, Maria's Zoon!" Als het portret klaar is, willen de anderen het hunne ook hebben, en het kost de schilderes eenigszins moeite om te verklaren, dat zij er niet zooveel maken kan. Het liefst zou zij een alleraardigsten jongen teekenen van een jaar of tien, elf, die Mahmud heet. Maar Mahmud wil niet, draait zich om en verstopt ten slotte huilend zijn gelaat tegen zijn vaders schouder.

Wij blijven een goed uur bij de brave inwoners van Naim. Even van de plaats waar wij zitten graast een groote kudde koeien, die zich langzaam voortbewegen naarmate het gras is afgebeten. Achter de weide is een cactushaag om een tuin met een grooten palmboom. Heel in de verte verheft zich Thabor — *Djebel et Tur*, zooals een Bedoeïn mij vertelt.

Het gesprek vlot wegens bekende redenen niet erg. Een van de mannen spreekt mij in het Turksch aan, met niet meer geluk dan de anderen met hun Arabisch. Toch is er wederzijdsche sympathie, en wij nemen met veel hartelijke handdrukken afscheid en met een

Digitized by Birzeit University Library

Masschalam en, — wat het allermerkwaardigste is, — zonder één enkele bede om *Bakschisch* . . . .

Den volgenden morgen vervolgen wij onze reis naar het meer van Genesareth, met Tiberias als hoofdkwartier. We zijn thans met ons drieën, de Fransche schilderes heeft aan tafel in *Casa nova* een jongen landsman ontdekt, een soldaat van de Syrische bezettingstroepen, die zijn verlof gebruikt om een kijkje in het Heilige Land te nemen. Maar we reizen nu niet, zooals de laatste maal, in automobiel; we stellen ons zeer bescheiden tevreden met een char-à-banc, waar men onder het zeil trouwens beter beschut zit tegen de hitte en het stof dan in een open automobiel.

Natuurlijk houden we even stil te Kana, waar de gebruikelijke vrouwen en kinderen zich om ons verdringen, om ons hun kleine aarden kruikjes aan te bieden. We gaan den weg op en het dorp Lubiéh voorbij, waar Junot den 8sten April 1799 met drie honderd man een groot Turksch leger tegen hield. Verder Qurun-Hattin langs met de treurige herinnering van Saladin's triomf, tot we weer den heuvelrug bereiken, vanwaar men heel in de diepte het witte Tiberias ziet met haar koepels en minaretten en het oneindig liefelijke blauwe meer, heden nog glanzender dan vroeger, met lange, groene spiegelingen van de groene hellingen van het land der Gadarenen.

In Tiberias vinden we *Casa nova* geheel bezet met Amerikaansche toeristen. Na den oorlog overstroomen de Amerikanen het Heilige Land; in Jeruzalem, in *Casa nova* was er een groot gezelschap ingekwartierd en 's avonds vulden zij „den salon" (de gemeenschappelijke zitkamer) met hun onaangename neusklanken. Nu zijn ze dus hier en met heel veel moeite krijgen wij, de bescheiden pelgrims, een plaats om ons hoofd neer te leggen.

Laat op den namiddag komen wij er aan en we gaan voor het avondeten de stad nog wat in.

Tiberias wordt maar op één plaats in het Nieuwe Testament genoemd. (Joh. VI: 23.) De stad was geheel nieuw in den tijd van Christus, die werd door Herodes Antipas gesticht 17 jaar na het begin van onze tijdrekening en werd door de Joden als onrein beschouwd, omdat die boven graven gebouwd was. Jezus heeft die zeker nooit willen betreden.

Na de verwoesting van Jeruzalem werd Tiberias ondertusschen het centrum voor de Joodsche rabbijnen. De slimme wetvertolkers hebben zich weten te schikken in de onreinheid, die er van de graven uitging. Daar werden de uitvoerige commentaren op de wet van Mozes geschreven, die bekend zijn onder de namen *Mischna* en *Gemara*. Daar werden de officieele woorden van het Oude Testament vastgesteld, die als de alleengeldige beschouwd zouden worden (de zoogen. Masora). Van een rabbijn uit Tiberias, Rabbi Bar Anina, leerde de Heilige Hieronymus Hebreeuwsch. In de vierde eeuw

Digitized by Birzeit University Library

58. UIT DE STAD VAN MARIA MAGDALENA.
(ARABISCHE HUTTEN VAN KLEI.).

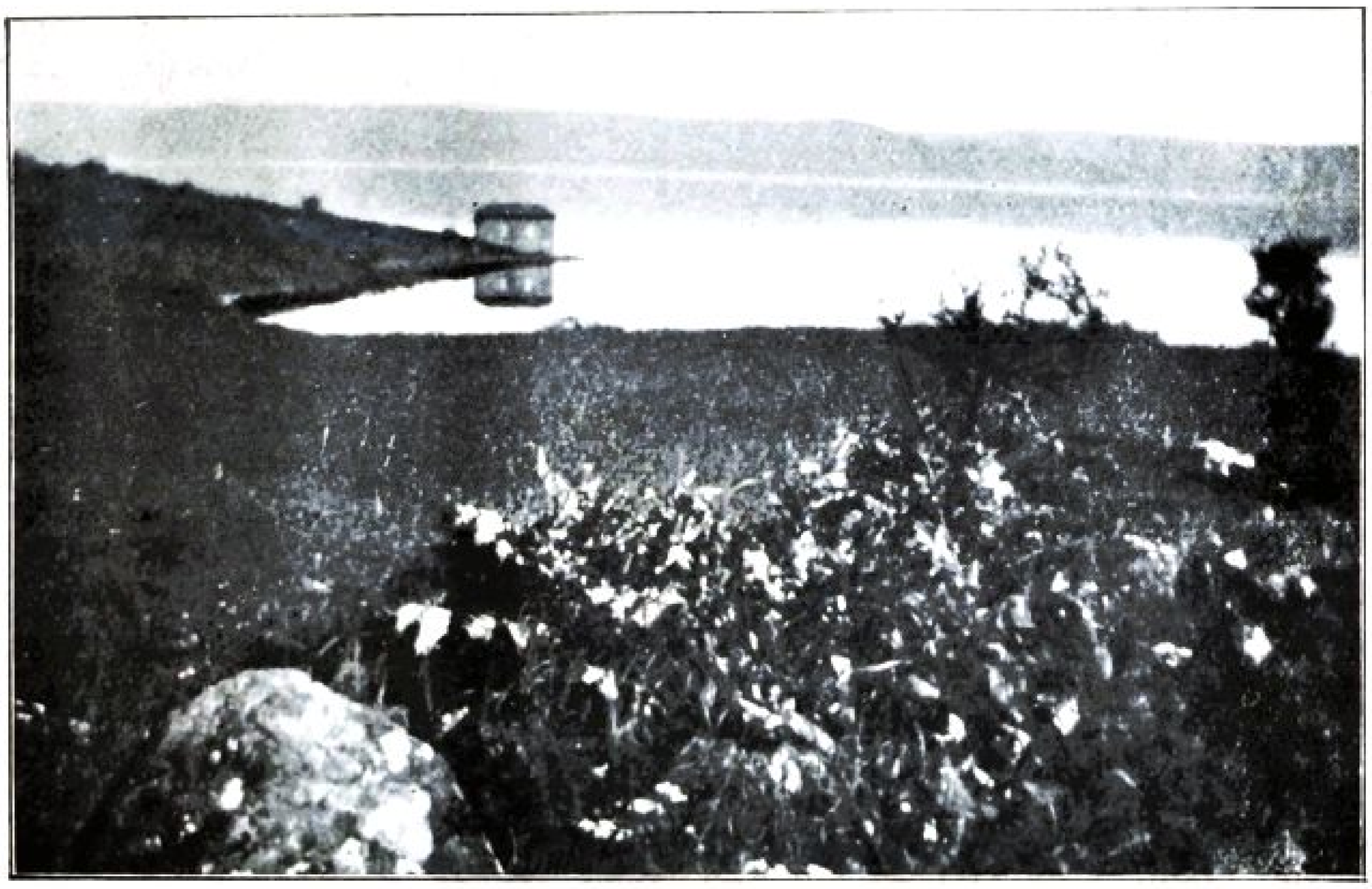

59. BIJ BETHSAÏDA.

Digitized by Birzeit University Library

60. HET LEZEN VAN HET EVANGELIE.

61. ZUSTER SALOME.

Digitized by Birzeit University Library

bekeerde een van de voornaamste Joden der stad, Jozef genaamd, zich tot het Christendom en werd door Constantijn benoemd tot graaf van Galilea. Deze Jozef was het, die ± 330 de eerste Annunciatie-Kerk in Nazareth bouwde.

Gedurende de kruistochten maakte Tankred Tiberias tot zijn hoofdstad, en een Roomsch Katholieke bisschop had er zijn zetel. De meer dan half vervallen muren om de stad stammen uit dien tijd; die verhinderden er de Muzelmannen niet in om de stad te heroveren na den slag bij Qurun-Hattin. In onze dagen is Tiberias nl. bewoond door Joden, deels *Askenazim* uit Duitschland en Polen, met vijf synagogen, deels *Sefardim* van Spanje met twee synagogen. Den laatsten tijd zijn er vrij veel Zionisten uit Rusland bij gekomen; voorloopig vinden die alleen werk bij het aanleggen der wegen, en het maakt een pijnlijken indruk om deze tengere studententypen steenen te zien houwen langs de straatwegen onder de nu reeds brandende zon van Palestina. Velen dragen een bril, terwijl de zwakke armen slechts met moeite de zware bijlen, schoppen en houweelen opheffen.

Overal in Galilea vindt men hun kampen, die nog primitiever zijn dan die der Bedoeïnen. Jonge vrouwen bewegen zich tusschen de armoedige hutten, halen water uit de putten in de verte en hebben de zorg voor een berookten pot boven een vuur tusschen drie steenen. Dàar zullen zij wel niet van gedroomd hebben, toen zij thuis in Rusland zich lieten inspireeren door de agitators van Herzl. En het is ook niet van hun lippen dat het liefelijke liedje klinkt „the Song of Galilee":

Each gentle dove
and sighing bough,
that makes the eve so blessed to me,
has something far diviner now,
it bears me back to Galilee.
O Galilee, sweet Galilee,
where Jesus loved so much to be!
O Galilee, sweet Galilee,
come sing thy song again to me!

Het versje is nog langer, vertelt van vogelenzang in ieder „flowery glen", iedere „mossy dell" .... Het liedje past zeker heel goed om „door toeristen gezongen te worden op het meer", zooals er onder den titel gedrukt staat. Maar het is een liedje dat slecht past voor hen die ver van bloemen en met mos bekleede dalen, zweetend en moe een oogenblik rusten op de kruk van de schop en de automobielen van de rijke reizigers voorbij zien suizen, terwijl er voor hen zelf niets anders is dan hard zwoegen op den stoffigen weg, uren achtereen, totdat de avond een armoedig maal verschaft en een ellendige slaapplaats. En toch houden de Zionisten het harde werk vol, — en hebben de Engelschen goedkoope werkkrachten voor het aanleggen van hun vele, groote wegen.

Digitized by Birzeit University Library

Onder de 7000 inwoners van Tiberias zijn een paar duizend Muzelmannen; zij hebben twee moskee's, waarvan de eene vlak aan het meer ligt en daarom *Djamia el Bahr* genoemd wordt, en de andere in de stad, *Djamia er Raml* (de moskee in het zand).

Ten slotte is er naast het *Casa nova* der Franciscanen een klein Katholiek kerkje. Het is aan St. Petrus gewijd en het koor heeft den vorm van een steven, gereed om het water in te glijden. Beide duiden op de traditie volgens welke de plaats hier, — die vroeger buiten de stad lag, — het tooneel geweest zou zijn van een van de laatste, maar belangrijkste handelingen van Jezus en als volgt luidt in het Evangelie:

„Na dezen openbaarde Jezus zichzelven wederom den discipelen aan de zee van Tiberias. En Hij openbaarde zich aldus: Er waren te zamen Simon Petrus, en Thomas, gezegd Didymus, en Nathanaël, die van Kana in Galiléa was, en de *zonen* van Zebedeüs, en twee andere van zijne discipelen. Simon Petrus zeide tot hen: Ik ga visschen. Zij zeiden tot hem: Wij gaan ook met u. Zij gingen uit, en traden terstond in het schip; en in dien nacht vingen zij niets. En als het nu morgenstond geworden was, stond Jezus op den oever, doch de discipelen wisten niet, dat het Jezus was. Jezus dan zeide tot hen: Kinderkens! hebt gij niet eenige toespijs? Zij antwoordden Hem: Neen. En Hij zeide tot hen: Werpt het net aan de rechterzijde van het schip, en gij zult vinden. Zij wierpen het dan, en konden hetzelve niet meer trekken van wege de menigte der visschen. De discipel dan, welken Jezus liefhad, zeide tot Petrus: Het is de Heere! Simon Petrus dan, hoorende dat het de Heere was, omgordde het opperkleed, want hij was naakt, en wierp zichzelven in de zee. En de andere discipelen kwamen met het scheepje, want zij waren niet ver van het land, maar omtrent twee honderd ellen slepende het net met de visschen. Als zij dan aan het land gegaan waren, zagen zij een kolenvuur liggen, en visch daarop liggen, en brood. Jezus zeide tot hen: Brengt van de visschen die gij nu gevangen hebt. Simon Petrus ging op, en trok het net op het land, vol groote visschen, *tot* honderd drie en vijftig; en hoewel er zoo vele waren, zoo scheurde het net niet. Jezus zeide tot hen: Komt herwaarts, houdt het middagmaal. En niemand van de discipelen durfde Hem vragen: Wie zijt Gij? wetende dat het de Heere was. Jezus dan kwam, en nam het brood, en gaf het hun, en den visch desgelijks. Dit was nu de derde maal, dat Jezus zijnen discipelen geopenbaard is, nadat Hij van de dooden opgewekt was. Toen zij dan het middagmaal gehouden hadden, zeide Jezus tot Simon Petrus: Simon, Jona *zoon*, hebt gij Mij liever dan deze? Hij zeide tot Hem: Ja, Heere! Gij weet, dat ik U liefheb. Hij zeide tot hem: Weid mijne lammeren. Hij zeide wederom tot hem ten tweede male: Simon, Jona *zoon*! hebt gij Mij lief? Hij zeide

Digitized by Birzeit University Library

tot Hem: Ja, Heere! Gij weet, dat ik U liefheb. Hij zeide tot hem: Hoed mijne schapen. Hij zeide tot hem ten derden male: Simon, Jona *zoon*! hebt gij Mij lief? Petrus werd bedroefd, omdat Hij ten derden male tot hem zeide: Hebt gij Mij lief? en zeide tot Hem: Heere! Gij weet alle dingen, Gij weet, dat ik U liefheb. Jezus zeide tot hem: Weid mijne schapen. Voorwaar, voorwaar zeg Ik u: Toen gij jonger waart, gorddet gij uzelven, en wandeldet alwaar gij wildet; maar wanneer gij zult oud geworden zijn, zoo zult gij uwe handen uitstrekken, en een ander zal u gorden, en brengen waar gij niet wilt. En dit zeide Hij, beteekenende met hoedanigen dood hij God verheerlijken zou."

HET MEER.

Het meer — met bepaald lidwoord. *Het* meer, waarmee geen andere meren vergeleken kunnen worden. Het meer, aan de oevers waarvan, — en op de golven waarvan *het Woord* gesproken werd, het Woord dat een zwaard was en de geschiedenis voor eeuwig in twee deelen kliefde: een *vóór* het Woord, en een *na* het Woord.

Het meer van Genesareth noemden wij het op school. De naam is afkomstig van de vruchtbare vlakte, die zich tusschen Magdala en Bethsaïda langs de kust in het land in westelijke richting uitstrekt. De oudste naam van het meer is *Kinneret*, wat van het Hebreeuwsch *Kinnor* komt. *Kinnor* beteekent „harp", de vorm van het meer herinnert aan dat Hebreeuwsche snareninstrument. De Arabieren zeggen kort en goed *Bahr Tabariéh*, de zee bij Tiberias, — hun ontbreekt het nu eenmaal geheel aan fantasie.

Maar voor de Christenen is dit meer gewoon „het meer", „het meer der meren". Vlug loopen de Fransche schilderes en ik de straten en bazars van Tiberias door, want wij verlangen naar het strand, naar den oever, we willen de golven met onze handen aanraken.

Spoedig zijn wij buiten de stad en verlaten den straatweg om naar het water te gaan. Half begraven in diep zand liggen eenige kolossale, grijze tempelzuilen, — de overblijfselen van het oude, sinds lang verwoeste Tiberias, waar koning Agrippa II en Berenice geleefd hebben. Onder aan den oever zetten we ons neer en kijken om ons heen. Het is tegen zonsondergang, het water voor ons vertoont avondkleuren — zilverglanzend, blauwachtig glanzend, goudglanzend, terwijl kleine ronde, gladde golfjes de oppervlakte even doen rimpelen. Het water is heel rein, en in het doorschijnende water zilverschittert het van ontelbare kleine vischjes, die in scholen dicht langs den oever zwemmen, en af en toe aan de oppervlakte komen om met open bek iets te vangen. Zwaluwen zeilen over het water heen, meeuwen vliegen heen en weer en ploffen een enkele maal naar

Digitized by Birzeit University Library

omlaag. Een vischje springt in een halven cirkel laag langs den waterspiegel. Vlak langs den oever komt een boot aanglijden, — het meer is diep, bijna tot aan den oever toe, en men begrijpt heel goed hoe Jezus van het schip kon preeken voor degenen die aan den oever stonden en toch heel dicht bij Hem waren. De avond wordt stiller en stiller, het water steeds glanzender, in zachte rimpeling gaat het zilverachtig blauw in verschillende kleurschakeeringen over als de huid van een makreel .... Ginds aan den overkant ligt het land der Gadarenen, — de hellingen, waarlangs de kudde zwijnen zich in het meer stortte, toen de duivel er in gevaren was; heel boven aan het verlaten hoogland Gaulanitis, waar nu de uitgestrekte oppervlakte vol voren de kleuren van den regenboog aannemen met diepe, schaduwrijke kloven, terwijl hoog daarboven in de laatste, rose zon de sneeuwtoppen stralen van den Djebel Hermon.

Over deze golven gleed eens de boot met Jezus aan boord, — langs deze kust liep Hij, in dit zand zakte Zijn bloote voet. Misschien heeft Hij hier gezeten, alleen of met de discipelen, en heeft Hij in gedachten zand in de hand genomen en het door de vingers laten glijden. Misschien heeft Hij, — zooals wij nu, — hier op een avond gezeten en ook kleine bonte schelpjes gevonden onder de steentjes aan den oever. En Hij heeft over dit water gekeken, en het water was zooals het vanavond is glanzend als zilver, zilverachtig blauw en goudglanzend, en Zijn blik heeft gerust op de groene helling aan den overkant van het land der Gadarenen, op het bruine hooglland van Gaulanitis, op den Djebel Hermon, die schittert van de sneeuw in den rosen gloed van de ondergaande zon ....

* * *

Den volgenden morgen ben ik om half zes op. Maar de Arabieren zijn op vóór mij, van het platte dak van *Casa nova* zie ik ze al druk bezig beneden bij de booten en op het plein onder de groote eucalyptusboomen, waar de vogels nog slechts zachtjes piepen. Bedoeïnen gaan zich in de golfjes aan het strand wasschen, vrouwen verschijnen om water uit het meer te halen in mooie, oude aardewerken kruiken of in leelijke, maar practische, vierkante petroleumblikken, waarmee een Amerikaansche Oil Company het Heilige Land overstroomt. In een hoek van het plein, voor een klein café, zitten vier Turken reeds met hun waterpijp — zooals in een boek van Pierre Loti.

Tiberias ligt aan den westkant van het meer, en *Casa nova* ligt aan het pleintje voor de boothaven en den houten steiger, waar de stoombooten van Semak, aan de zuidpunt van het meer, aanleggen. Als ik mij naar het westen keer, zie ik de koepels en minaretten van de stad en de wiegelende kronen der palmboomen en rondom de stad de groene bergen. En terwijl ik deze groene hoogten bezie, glijdt

Digitized by Birzeit University Library

er een gouden morgenglans over heen, — en als ik mij omwend, staat de zon reeds wit en glanzend boven de bergen aan gene zijde en bouwt een golvende gouden brug over het blauwe meer.

Om 8 uur vertrekken wij per boot, eerst naar den mond van de Jordaan, daarna naar Kapernaum (*Kafárnaum* is de ware naam). Meer kunnen we op één dag niet doen; over het water zien de afstanden er kort uit, maar die zijn in werkelijkheid zeer groot. Van Tiberias naar de plaats waar de Jordaan zich in het meer stort is de afstand in een rechte lijn 14 kilometer, en vandaar naar Kafarnaum 4 kilometer. De terugreis naar Tiberias 11. In het geheel 30 kilometer, die in een roeiboot afgelegd moeten worden, die zoo noodig als zeilboot dienst kan doen als de wind gunstig is.

Maar de voornaamste drijfkracht bestaat in onze vier solide roeiers. Het zijn vier Mohammedanen, alle vier gekleed in de mooie en practische dracht van de zeelui van Genesareth, een wit wollen muts, wit hemd, roode gordel om het lijf, pofbroek tot onder de knie. Zij dragen gemakkelijke, solide geel leeren schoenen met omhoog gekrulde neuzen. Zouden Petrus, Nathanaël en de zonen van Zebedeüs reeds zoo gekleed zijn geweest? In ieder geval is hun boot zeker even breed en sterk geweest, als die waarin wij ons nu zetten. Het is eigenlijk een visschersboot, — een van onze roeiers neemt dan ook een net mee, en vraagt ons vergunning om het op den terugtocht te mogen uitwerpen, op een plaats *Ain-Tabga* „de zeven bronnen", geheeten, tusschen Kafarnaum en Bethsaïda.

Het is heerlijk om in een boot op het water te zijn na al het rijden in automobielen en het geratel van het rijtuig.

De roeiers wijzen ons Gergesa aan den oostelijken oever, en Dalmanutha aan den westelijken. Wat verder aan denzelfden oever Ain-Tabga en daarboven de groene berg, waar Jezus de Bergrede hield. Op den top van den berg ligt een groot, nieuw, wit gebouw, de Italiaansche Landbouwkolonie. En boven den groenen „berg der Zaligprijzigingen" de bruine hoogten in de verte, Qurun Hattin, terwijl het in het Noordwesten tusschen de bergen schittert van witte huizen — dat is *Safed*, „de stad, die op een berg liggende niet verborgen kan zijn". De tijd verloopt, de roeiers hanteeren standvastig de zware riemen en laten die op de maat door het water glijden. Niemand spreekt, het is of we allen, de roeiers uitgezonderd, in een toestand van zalige rust indommelen. Wij wenschen niets, denken niet, herinneren ons langzamerhand niets, — we hebben maar één verlangen: dat de zonneschijn, die ons verwarmt, het briesje, dat om ons heen zweeft, het geluid der golven, die om ons heen rollen, de beweging, die ons voortdraagt, eeuwig duren mochten. De morgen gaat over in een warmen dag, de hoogten verdwijnen in een blauwachtigen nevel, ver in het Zuiden zweeft een luchtspiegeling over het meer van een eiland in de verte. Het water wordt glanzender en

Digitized by Birzeit University Library

gladder, als in een vast lichaam snijden de riemen er door heen. Ten slotte is het water als een groote, glanzende, gladde donkergroene steen, — en het zou mij niet verbazen als er Iemand naar mij kwam toe gewandeld . . . .

Als we een uur gevaren hebben, halen opeens de roeiers de riemen in. Willen zij rusten? Staken zij? Neen, maar het is langzamerhand zeer warm geworden en zij willen het zonnezeil boven ons uitspannen.

Uit het Evangelie krijgt men niet den indruk dat het klimaat aan het meer van Genesareth bijna tropisch is. De laagste temperatuur is 13° Celsius. Monseigneur Landrieux vertelt, hoe hij den 4den Mei in Tiberias een temperatuur van 60° had. In Juli wijst de thermometer in de schaduw tot aan 48°, in de zon 70° en 72°. De wind van de woestijn, de vreeselijke Noord-Oostenwind (*Serkhia*), brengt deze alles verschroeiende hitte mee.

Het is nu half tien, en wij naderen het eerste doel van onzen tocht, de plaats waar de Jordaan zich in het meer stort. De mond van de rivier is door hooge boomen omringd, en ten Oosten daarvan liggen een paar houten loodsen, daar huist de Fransche wacht. Zooals wij weten heeft Frankrijk het mandaat over het noordelijk deel van Syrië, en de Fransche zone strekt zich uit tot aan de oostelijke kust van het meer van Genesareth.

Wij naderen de groene kust al meer en meer, en krijgen de boomen aan den mond der rivier steeds duidelijker in het gezicht. De verlaten Gaulanitis verheft zich boven den oever, met vier of vijf in nevel gehulde bergkegels ver weg aan den horizon. Er is iets bizonder aantrekkelijks aan die verlaten, bruine vlakten met de blauwe bergtoppen in de verte, het is alsof men van den top van het Alvernergebergte de Romagna inkijkt.

Nog drie kwartier roeien en onze boot schuurt tegen de kust aan. De roeiers halen de riemen in en helpen ons de helling op. Een sprong op het zwarte zand, en we staan aan den oever van de Jordaan. Het water ziet niet geel en grondig zooals bij Jericho, maar bruin en doorschijnend, en we hooren het kabbelen. We gaan een paar stappen voort, plotseling blijft de Fransche officier staan en wijst naar drie schitterende ijsvogels die aan den waterkant op een rij in een paar boomen zitten, die wat uitspringen. Het zand kraakt ongelukkig onder onze voeten als wij naderbij komen, zoodat de prachtige vogels pijlsnel en blauw als bliksemstralen in het bosschage verdwijnen. We maken onze fotografietoestellen gereed, men kan nooit weten.

Heel de plaats is trouwens het fotografeeren wel waard. We staan op een kleine landpunt, waar de groote eucalyptus, dien we op het meer zagen, een heel boschje vormt, waar de Bedoeïnen onder de schaduw hun kamp hebben opgeslagen. Aan den overkant van de rivier zijn ook Bedoeïnen, wij zien hun lage hutten van steen en hun kudden zwarte geiten, die het voorjaarsgras afknagen, of naar het

Digitized by Birzeit University Library

water afdalen om te drinken. Kinderen spelen rondom de hutten, rook stijgt op van een vuur, vrouwen met opgeschorte rokken vullen hun kruiken in de rivier, een Bedoeïn te paard, het geweer over den schouder, rijdt den oever langs, geeft het dier dan de sporen om het de rivier in te drijven en komt naar ons toe. We nemen eenige foto's en plukken de groote gele ganzenbloemen, die hoog in de velden groeien, want de landbouwkunde der Bedoeïnen is niet heel groot. In het natte zand vinden we een rivierschildpad en vragen ons af of we het schoone, bruinachtig-groene schilddier zullen meenemen, maar we bedenken ons en geven het zijn vrijheid terug. Het zou toch veel te treurig zijn om zoo'n rivierschildpad in een Franschen provincie-tuin te zien rond kruipen met het bewustzijn dat die thuis hoort daar waar de Jordaan in het meer van Genesareth uitloopt.

We gaan weer aan boord van ons vaartuig en varen de kust langs naar Kafarnaum. Het bruine Jordaanwater is een heel eind in het blauwe meer te zien. We glijden dicht de kust langs en we zien het rijke vogelleven, dat zich hier in de eenzaamheid afspeelt. In een baai tusschen twee groene landpunten staan vlak aan land een tiental groote reigers, wit met zwarte puntjes aan de vleugels. Zij staan op een rij groote steenen, die even in het water liggen en staren onbeweeglijk de golven in naar buit. Zij schrikken niet als wij dicht langs hen varen, slechts één van hen doet traag eenige vleugelslagen over het water om dan weer naar zijn steen terug te keeren. Onze roeiers noemen de reigers *abu said*; wat verder weg wijzen zij ons eenige groote, zwarte vogels aan, denkelijk cormoranten, die ook uit zijn op het rijke vischgehalte van het meer. Wat verder komen we een kolonie witte meeuwen voorbij, die op het water wiegelen, opvliegen, krijschend de lucht infladderen en weer op het glanzende meer terecht komen. Het water is zoo glanzend nu op het middaguur, dat de fladderende meeuwen er zich in weerspiegelen.

Dan zien we voor ons het eiland met boomen, waarop Kafarnaum ligt, en weldra loopt onze boot de kleine haven binnen, die de Franciscanen hebben aangelegd. Want in Kafarnaum, zoowel als in Tiberias, zijn Franciscanen. Maar hier hebben zij klooster noch *Casa nova*, alleen maar een woning, waar een enkele leekebroeder als eremiet leeft en als wachter van deze synagoge die in 1866 door Wilson teruggevonden is en in 1905 is opgegraven. Een haag omringt het heele stuk grond dat aan Terra Santa behoort. Palmen en eucalyptus suizen over de wit marmeren kapiteelen van de opgegraven synagoge.

Was het werkelijk *deze* synagoge, die de Romeinsche hoofdman gebouwd had voor de Joden? „Want hij heeft ons volk lief, en heeft zelf ons de synagoge gebouwd." Zoo ja, dan is de plaats waar wij nu staan, een der heiligste in de wereld. Een oude, geplaveide weg loopt langs den westkant van het fondament van de synagoge, en

Digitized by Birzeit University Library

vandaar leidt een trap het gebouw in. Dezen weg, deze trap, deze steenen, deze treden heeft Jezus dus betreden, hier heeft Hij Zijn voeten gezet. Heel den tijd dat Hij in Kafarnaum was, kwam Hij hier iederen Zaterdag met Zijn discipelen, met Petrus, Johannes, Andreas, Nathanaël, en Hij kan heel goed gezeten hebben op een van de steenen banken, die men nog langs den muur ziet. Of misschien waren dat de voornaamste zitplaatsen voor de Farizeën en de Schriftgeleerden, die den jongen Rabbi nog niet waardig werden geacht?

Is het werkelijk de synagoge waarvan het Evangelie spreekt, — en geleerde kunsthistorici en archeologen gelooven het, — dan hebben daar de muren weerklonken van de woorden van Jezus, dan heeft de Zoon Gods hier den mond geopend en het grootste van alle wonderen verkondigd — het heilig avondmaal, het sacrament des altaars. Op deze plaats hebben de woorden geklonken, waarvan de Joden zeiden: „Deze rede is hard, wie kan die hooren?" Hier heeft Hij zichzelf verkondigd als *het eeuwige Brood*, „Het Brood des Levens," het levende Brood, dat uit den hemel is neergedaald. Hier heeft Hij de eerste ergernis verwekt. „Mijn vleesch is waarlijk spijs, en Mijn bloed is waarlijk drank. Die Mijn vleesch eet en Mijn bloed drinkt, die blijft in Mij, en Ik in hem .... Die dit brood eet, zal in der eeuwigheid leven."

Deze woorden werden hier gesproken, en hier schudden de Farizeën en de Schriftgeleerden het hoofd en spraken zij luid door elkaar: „Is deze niet Jezus, de zoon van Jozef, wiens vader en moeder wij kennen? Hoe zegt deze dan: Ik ben uit den hemel neergedaald? En we kunnen hem toch niet eten? Hij moet een *meschugge* zijn!"

En de gemeente ging uit elkaar onder algemeen bevestigend hoofdschudden. Van dien dag af zag men ook dat verscheidene der discipelen aan hun Leeraar begonnen te twijfelen en zich voorzichtig terugtrokken. Er steeg een gevoel in hen op dat het zekerder was om geen leeraar te volgen, die op deze wijze alle gewone wegen en paden over het hoofd zag, — wie weet of die nieuwe Mozes zijn volk niet voor veertig jaar de woestijn in zond, — en misschien was er niet eens een Kanaän achter het woestijnzand? „Jezus dan zeide tot de twaalven: Wilt gijlieden ook niet weggaan? Simon Petrus dan antwoordde Hem: Heere! tot wien zullen wij heengaan? Gij hebt de woorden des eeuwigen levens."

O, Simon Petrus, gij die zoo dikwijls in een boot als deze geroeid hebt, over dezelfde golven. Gij visscher, roerganger en stuurman van het schip, dat nooit in den storm verging, omdat Jezus aan boord was (hoewel hij vaak scheen te slapen) geef ons, o Simon Petrus, het eenvoudige vaste geloof van uw eerlijk hart, opdat het ons niet eveneens gebeure, dat wij hoofdschuddend en zelfvoldaan met onze eigen wijsheid, van den Meester weggaan! Laat het wonder der wonderen onbegrijpelijk zijn, laat de gave der gaven onmogelijk zijn,

Digitized by Birzeit University Library

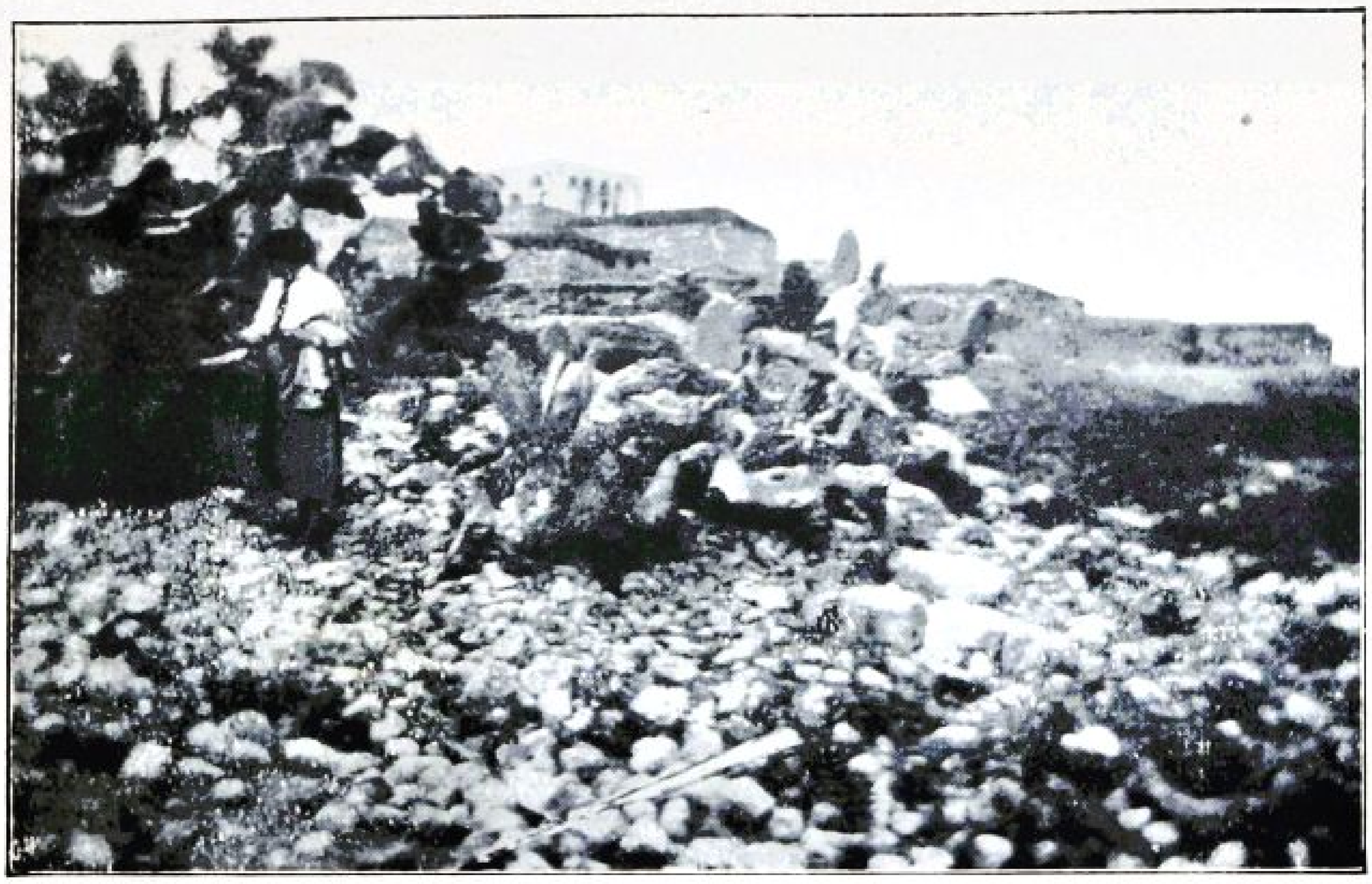

62. NAïN.

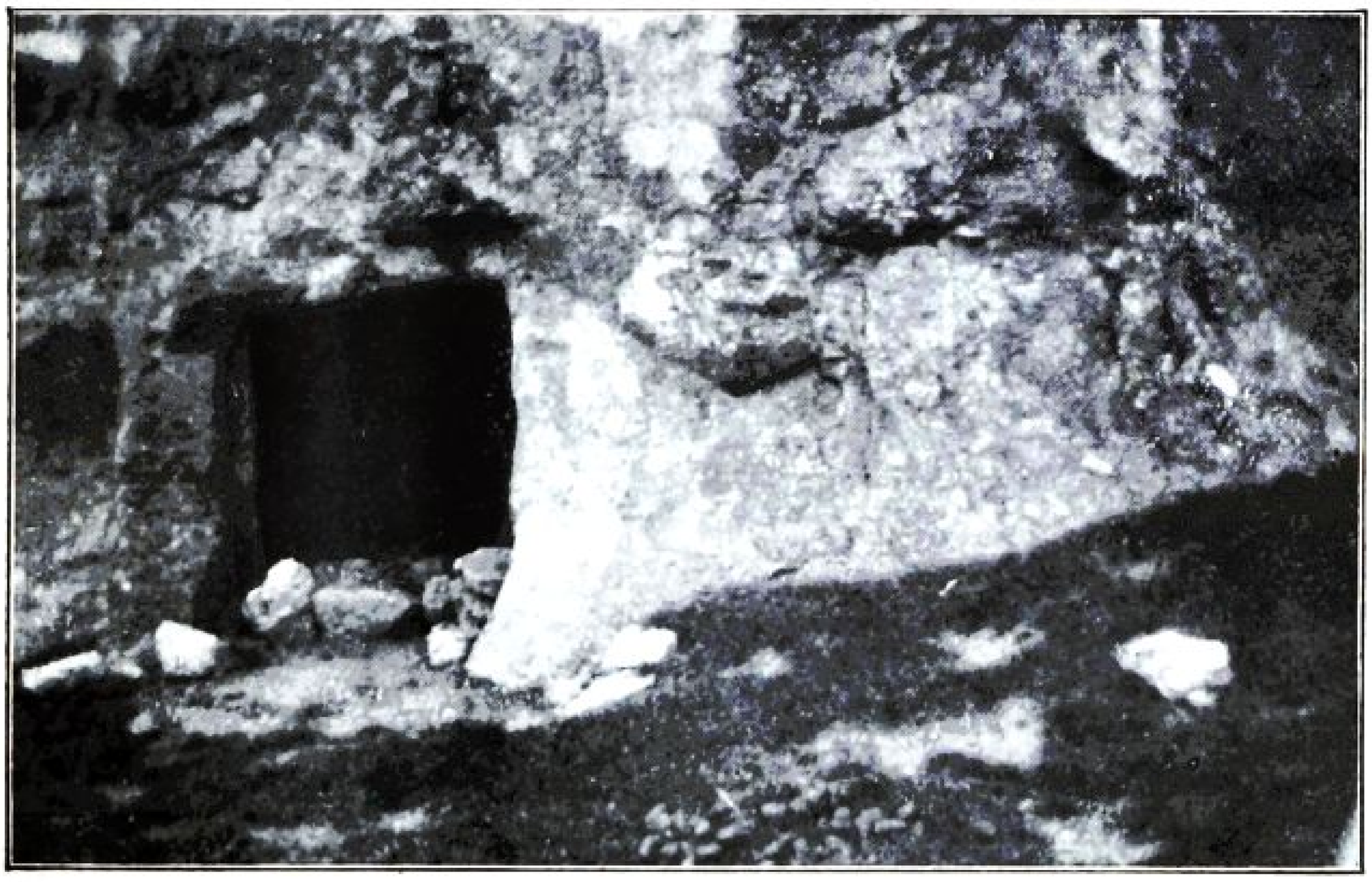

63. JOODSCHE ROTSGRAVEN.

Digitized by Birzeit University Library

64. AAN DEN OEVER VAN HET MEER VAN GENESARETH.

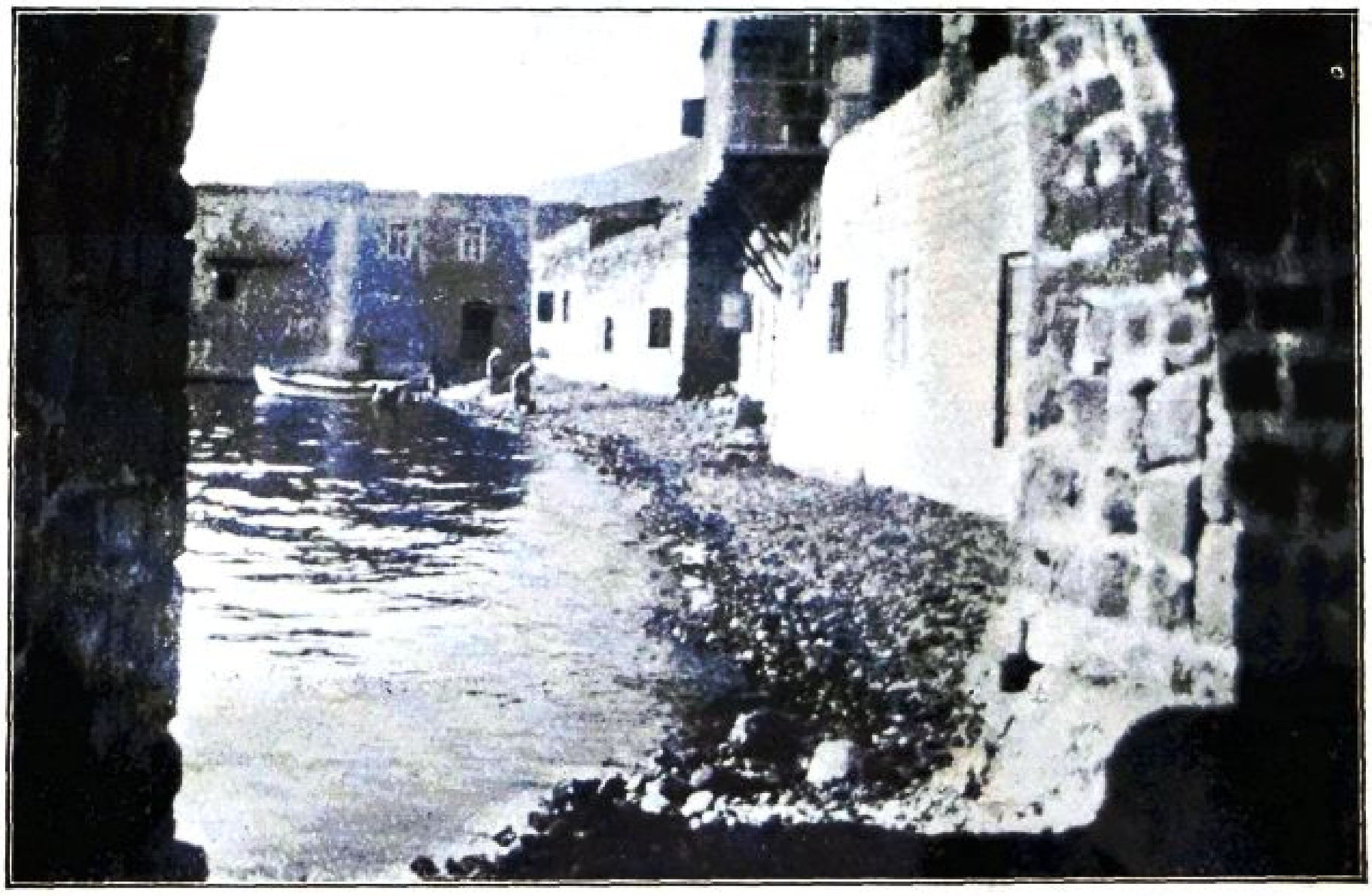

65. VROUWEN UIT TIBERIAS HALEN WATER UIT HET MEER.

Digitized by Birzeit University Library

laat het levende brood allen verschrikken die heel het bestaan nog niet veel onbegrijpelijker en afschrikwekkender vinden. Wij zeggen als gij, voelen als gij, Simon Petrus, zoon van Simon Jona, dat er in heel het vreeselijke duister dezer wereld geen ander licht is dan dat, wat eens hier in de synagoge te Kafarnaum scheen, en „dat in de duisternis scheen, en de duisternis begreep het niet". Help ons, Simon Petrus, opdat wij geen duisternis zijn, maar licht, en om ons geloof in het licht te bekennen met uwe woorden, die nu even waar zijn als toen, nog meer waar, daar wij negentien eeuwen lang alle mogelijke andere leermeesters beproefd hebben, en niemand ons heeft kunnen helpen: „Heer, tot wien zullen wij henengaan? De anderen geven ons steenen, Gij alleen geeft ons brood, want Gij geeft ons U zelf!"

HET LICHT IN SAFED.

Na den maaltijd in den koelen Divan van het Franciscaansche hospies, installeert de schilderes zich onder de eucalyptusboomen bij de kleine boothaven om te teekenen, en maken de Fransche officier en ik een wandeling om de muren van het kloosterterrein. Overal steenen en nog eens steenen, en op deze steenhoopen groeien manshooge distels met zilverachtige bladeren en donkergroene berenklauwen. Hier lag Kafarnaum, we kunnen de vierkante huizen nog vaag herkennen. Maar alles is bedekt door de aarde van vele eeuwen, begroeid met de overdadige vegetatie van het subtropische klimaat. Manshoog mosterdzaad pronkt met zijn gele trossen en geurt sterk. Het is onmogelijk om niet aan de weeklachten uit het Evangelie te denken: „Wee u, Chórazin, wee u, Bethsaïda, want zoo in Tyrus en Zidon de krachten waren geschied, die in u geschied zijn, zij zouden zich eertijds in zak en asch bekeerd hebben. Doch Ik zeg u: Het zal Tyrus en Zidon verdraaglijker zijn in den dag des oordeels dan ulieden. En gij Kapernaüm, die tot den hemel toe zijt verhoogd, gij zult tot de hel toe nedergestooten worden. Want zoo in Sodom die krachten waren geschied die in u geschied zijn, zij zouden tot op den huidigen dag gebleven zijn. Doch Ik zeg u, dat het den lande van Sodom verdraaglijker zal zijn in den dag des oordeels, dan u!" De Zoon des Menschen heeft Zijn „wee!" niet te vergeefs uitgesproken, de afgrond der vergetelheid heeft Kafarnaum verslonden. Slechts toeristen bezoeken het even; en boven de hutten van Bethsaïda groeit het gras en graast het vee, en Bedoeïnen zwerven rond tusschen de ruïnes van Chorazin en brommen als zij den Frankischen reiziger zien: „Wat wil die ongeloovige hond hier?"

Om drie uur gaan wij weer in onze boot terug. Het water is nog gladder dan te voren, bijna groen glas gelijk en in de verte als hemels-

Digitized by Birzeit University Library

blauwe steenen. Achter ons glijdt Kafarnaum weg, — op de pier onder de eucalyptusboomen staat de kleine Selim, wiens portret de schilderes geteekend heeft, aan de hand van zijn vader ons na te kijken. „Zal ik hem ooit weerzien?" vraagt de schilderes.

Het is drie uur, de tijd voor de Mohammedanen voor het vierde van de vijf liturgische dagelijksche gebeden. Onze roeiers kunnen de riemen niet loslaten, — maar na een blik met elkaar gewisseld te hebben beginnen zij te zingen. Wij verstaan er niets van, alleen het woord, *Allah, Allah,* dat steeds terugkomt. De boot glijdt snel voort, het water klotst tegen den romp en tegen de kanten van de boot, en terwijl ik het steenachtige strand en de als goud bloeiende, schitterend groene hellingen voorbij zie glijden, vervult de gedachte mij met een blij en heerlijk gevoel, dat de Zoon des Menschen, Jezus van Nazareth, hier eens in zoo'n boot over het water gevaren heeft om zich te laten overzetten naar het land der Gadarenen of naar Dalmanutha ....

Naarmate de dag daalt, wordt het water gladder en stiller.

Ginds naar den zuidkant strekt het meer zich uit, glad glinsterend als een zee, door geen windje in beweging gebracht, zacht weerspiegelend, tusschen de blauwende oevers, het zachtste hemelsblauw. Ver weg tusschen de uiterste punten verdwijnt het meer, vereenigt zich zonder overgang met het hemelsblauw, glijdt weg in de oneindigheid, in den hemel, in het rijk der hemelen ....

Wij passeeren *Ain-Tabga,* „de zeven bronnen", waar Ismaël, de jongste van onze roeiers, zijn vischnet wil uitwerpen. Andere visschers zijn reeds aan den arbeid, waden met opgeschorte kleeren door het lage water aan den mond van de bruisende rivier, die hier met zeven armen in het meer valt. Met een krachtige handbeweging wordt de lijn uitgeworpen en door het water getrokken, waarna de visschers die naar zich toe trekken. De gevangen visch wordt in een net bewaard, dat op den rug van den visscher hangt. Een van de visschers komt vlak bij onze boot, wij zien zijn schoon, bruin gelaat, de bloote krachtige armen, de sterke bronsbruine beenen — „zoo moet Simon Petrus er hebben uitgezien!"

Ismaël heeft geen geluk en keert naar de boot terug met een leeg net. Het zou aardig geweest zijn als hij eens een „St. Pieters visch" (*Chromis Simonis*) gevangen had — in den bek van zulk een visch vond Simon Petrus het geldstuk, waarmee hij voor zijn Meester en zich zelf betalen kon, en de St. Pieters visch heeft steeds de eigenaardigheid dat het mannetje de eieren in zijn mondholte bewaart, en tot aan een zekeren trap van ontwikkeling ook de jongen.

Na Ain-Tabga begint het te waaien en kunnen wij de zeilen uitzetten. De boot helt sterk en suist scherp het water over. We komen Magdala voorbij — eenige lage hutten van leem onder een door

Digitized by Birzeit University Library

grotten doorboorden berg. We passeeren Dalmanutha — een oude muur bij het strand, wat kreupelhout, een eenzame palm, verder niets. En tegen half zes leggen we aan bij den steiger voor *Casa nova*.

* * *

's Avonds van denzelfden dag stond ik met Pater President op het platte dak van *Casa nova*. Onder ons klotste het meer zacht tegen den oever aan, sterren begonnen te flikkeren en boven de bergen aan den overkant van het meer stond een groote, roode ster. Er was ook een eenzaam licht ontstoken aan den overkant, een Perzische kolonie heeft zich onder Fransche bescherming daar ginds in het land der Gadarenen gevestigd.

Ik keek naar het Noorden, den kant van Kafarnaum op, waar wij dien dag geweest waren. Daar was alles donker, geen teeken van leven langs deze kusten, waar de vervloeking op rust . . . . Alleen hoog boven op de bergen, hoog boven de kust, brandde een sterk rood licht.

„Dat is het licht van Safed!" zeide mijn metgezel. En hij vertelde mij, dat na de verwoesting van Jeruzalem Tiberias en Safed het centrum werden voor de landvluchtige Joden. Vooral Safed werd als een heilige stad beschouwd, vele groote Talmudisten en rabbijnen vonden daar hun laatste rustplaats.

En langzamerhand ontstond het geloof, dat Safed de hoofdstad zou kunnen worden van het rijk van den Messias. Want de Messias was immers nog niet verschenen, — de timmermanszoon uit Nazareth was niet anders geweest dan een valsche profeet. In Safed zou de Messias zijn troon vestigen, maar hij zou niet in Safed geboren worden.

Hij zou opstijgen uit de wateren van het meer van Genesareth in het nachtelijk uur, en uit het meer zou hij zich begeven naar zijn koningsstad, naar het heilige Safed! En om hem den weg te wijzen, wordt iederen avond het licht daarboven nog aangestoken. Israël, de oude moeder, steekt iederen avond het licht aan, evenals de oude moeder in het Duitsche sprookje, voor den zoon dien zij iederen avond thuis verwacht uit de verte. Negentien eeuwen lang heeft Israël vergeefs gewacht op den zoon, — die nooit komt.

Digitized by Birzeit University Library

KARMEL.

„Het is genoeg, neem nu, Heere! mijne ziel want ik ben niet beter dan mijne vaderen".

I Kon. XIX, 4.

Digitized by Birzeit University Library

EL KHADER.

El Khader, „de altijd groene", „de eeuwig levende", is de naam waarmee de Muzelmannen den profeet Elia bestempelen. Hij is voor hen een van Mohammed's groote voorloopers, — staat op gelijke lijn met Adam, Noach, Abraham, Mozes en wordt alleen overtroffen door den „Messias, Jezus, Maria's Zoon".

En wat is hij ook een machtige gestalte, wat steekt hij uit boven de duizenden jaren, die aan hem vooraf gingen, zooals de berg Karmel boven de vlakte van Esdrelon! Onder al de hooge toppen van het Oude Testament is hij wel een van de grootste, een die zich het scherpst afteekent tegen den horizon der historie. Onder al de helden der menschheid in den eeuwigen strijd tusschen waarheid en leugen is Elia een van de vooraanstaanden. Weinigen hebben gestreden tegen Baäl en de priesters van Baäl als hij, — niemand is een onvermoeider leidsman geweest voor het kleine volk, dat door de tijden heen geweigerd heeft om de knie te buigen voor valsche goden. En de ware God was met hem; aan den oever van Vadi el Qelt brachten de raven hem voedsel, op den top van den Karmel antwoordde de hemel hem door vuur naar beneden te werpen en het doornatte hout op zijn natte altaar aan te steken.

„Toen viel het vuur des Heeren, en verteerde dat brandoffer, en dat hout, en die steenen, en dat stof, ja lekte dat water op, hetwelk in de groeve was. Als nu het gansche volk dat zag, zoo vielen zij op hunne aangezichten, en zeiden: De Heere is God, de Heere is God! En Elia zeide tot hen: Grijpt de profeten van Baäl, dat niemand van hen ontkome. En zij grepen hen; en Elia voerde hen af naar de beek Kison, en slachtte hen aldaar."

Dit waren tijden van triomf, en triomf is noodzakelijk. Maar misschien hangt mijn hart meer aan den grooten profeet, als hij op het uur van de nederlaag zijn land ontvluchten moet, en als de ijzende mist van den twijfel ook deze ziel van vuur omhult. Zooals eens Hagar, vluchtte ook Elia naar de groote woestijn ten Zuiden van Beersaba, het laatste toevluchtsoord van alle wanhopenden, het verlaten, ongastvrije tehuis van alle dakloozen. Zijn dienaar liet hij in Beersaba blijven, in de laatste stad, waar menschen wonen, terwijl hij zelf verder Zuidwaarts trok, naar de gloeiend heete woestijn. „Hij zelf

Digitized by Birzeit University Library

ging henen in de woestijn eene dagreis, en kwam, zat onder eenen jeneverboom, en bad dat zijn ziel stierve en zeide: Het is genoeg, neem nu, Heere! mijne ziel, want ik ben niet beter dan mijne vaderen."

„Ik ben niet beter dan mijne vaderen," — o, Elia, o groote voorganger van Iemand die nog grooter was en in de woestijn riep, — ik begrijp uw bittere wanhoop onder den jeneverboom in de woestijn ten Zuiden van Beersaba! De vogelen des hemels hadden u voedsel gebracht, de God des Hemels had wonderen gedaan om uw zending te bekrachtigen, gij hadt het water van Kison rood gekleurd met het bloed der Baälpriesters, Achab en Jesabel hadt gij ronduit tegengesproken, en in drie jaar was de hemel als ijzer geworden boven het aardrijk door uw woord, en de Heer liet het niet regenen, vóor gij er om badt van den top van den berg Karmel, den dag toen er een wolkje uit de zee opsteeg, zoo groot als een man's hand, waarop de hemel dadelijk zwart werd van wolken en wind ....

Al dit ligt nu achter u, o Elia, al de groote teekens en sterke daden, die de Heer door u heeft laten gebeuren, — en nu zit ge hier, een eenzame vluchteling, in de schaduw van den jeneverboom met uw profetenstaf in het gloeiend heete zand te graven, zonder dat er een bron ontspringt, zooals eens onder den staf van Mozes .... Gij zult sterven, o Elia, en dat wilt gij ook graag .... Want wie zijt gij, dat gij met uw geweldige daden, uw prediken tegen den koning en de koningin van het land, gij, die als verderver van de bekenners van een ander geloof zoo menig jaar „Israël beroerd" hebt? Juist dat woord gebruikte uw koning, toen gij het laatst voor zijn aanschijn stond: „Zijt gij die beroerder van Israël?" En gij hebt u dapper verdedigd, Elia, gij gaaft hem het ware antwoord, en het geluk diende u, gij hebt gelijk gekregen. Maar nu in de eenzaamheid, met den dood voor oogen, luiden de woorden van Achab u weder in de ooren en vol afgrijzen vraagt gij u zelf af: „Had de koning geen gelijk? Wie ben ik in werkelijkheid, ik, Elia de Thesbitijn, dat ik mijn rechtmatigen Meester tegenspreek en de profeten van een anderen God vermoord? Ben ik beter dan zij, — ben ik beter dan anderen, — ben ik beter dan mijn aan de wetten gehoorzame bescheiden voorvaders, die hun leven sleten en stil hun plicht deden zonder het land in oproer te brengen? Wie ben ik, hoe waag ik het, wat zal mijn vonnis worden, het oordeel over mij, ik, die anderen zoo streng veroordeeld heb?" Zoo hebt gij zeker wel in de eenzaamheid gestreden, o, Elia, tot ge door vermoeidheid overmand werd en ge in slaap vielt onder de korte schaduw van den jeneverboom.

„En hij leide zich neder, en sliep onder eenen jeneverboom; en ziet, toen roerde hem een Engel aan, en zeide tot hem: Sta op, eet! En hij zag om, en ziet, aan zijn hoofdeinde was een koek op de kolen gebakken, en eene flesch met water; alzoo at hij, en dronk,

Digitized by Birzeit University Library

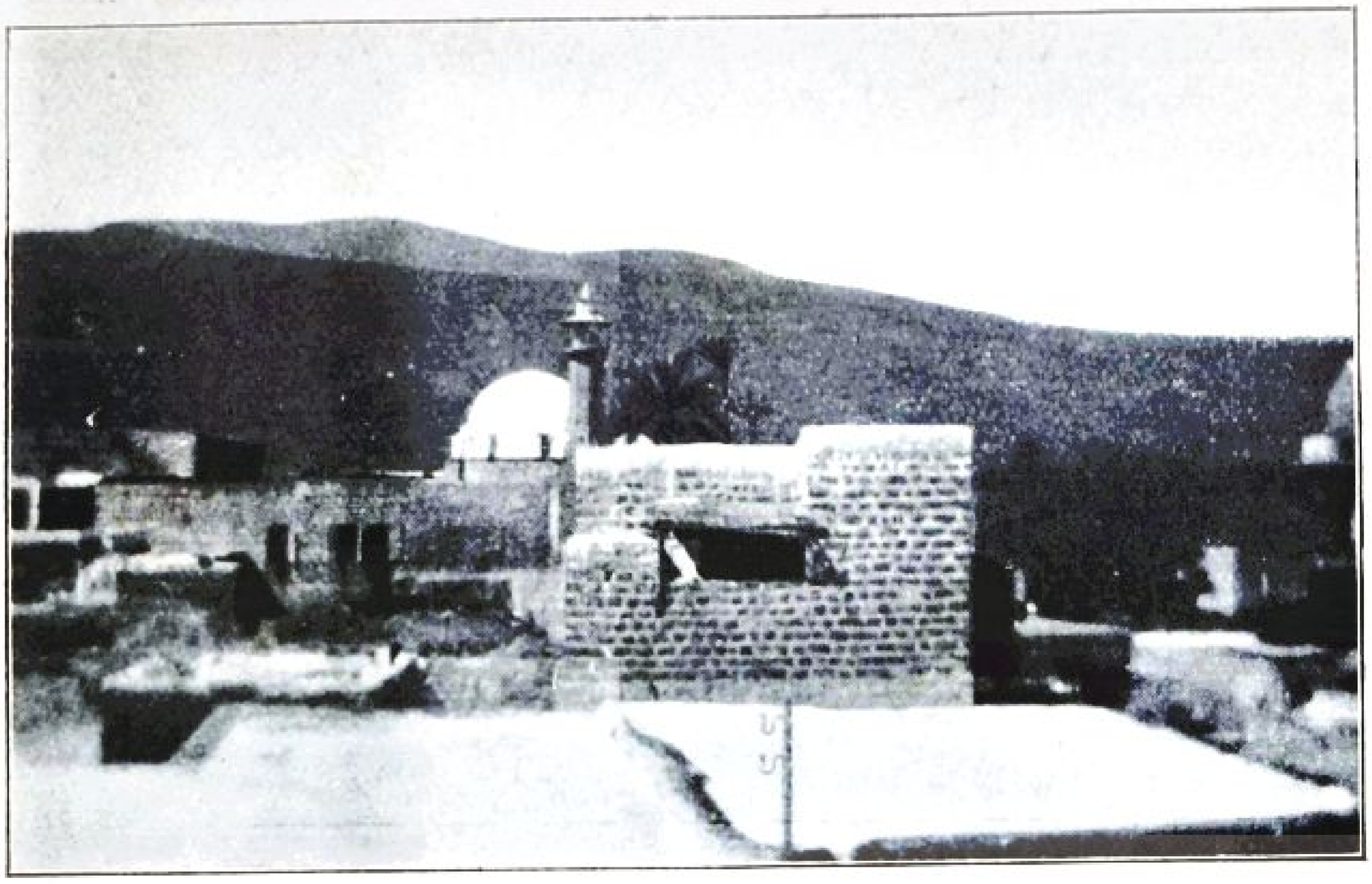

66. DE MOSKEE IN HET ZAND. (TIBERIAS.)

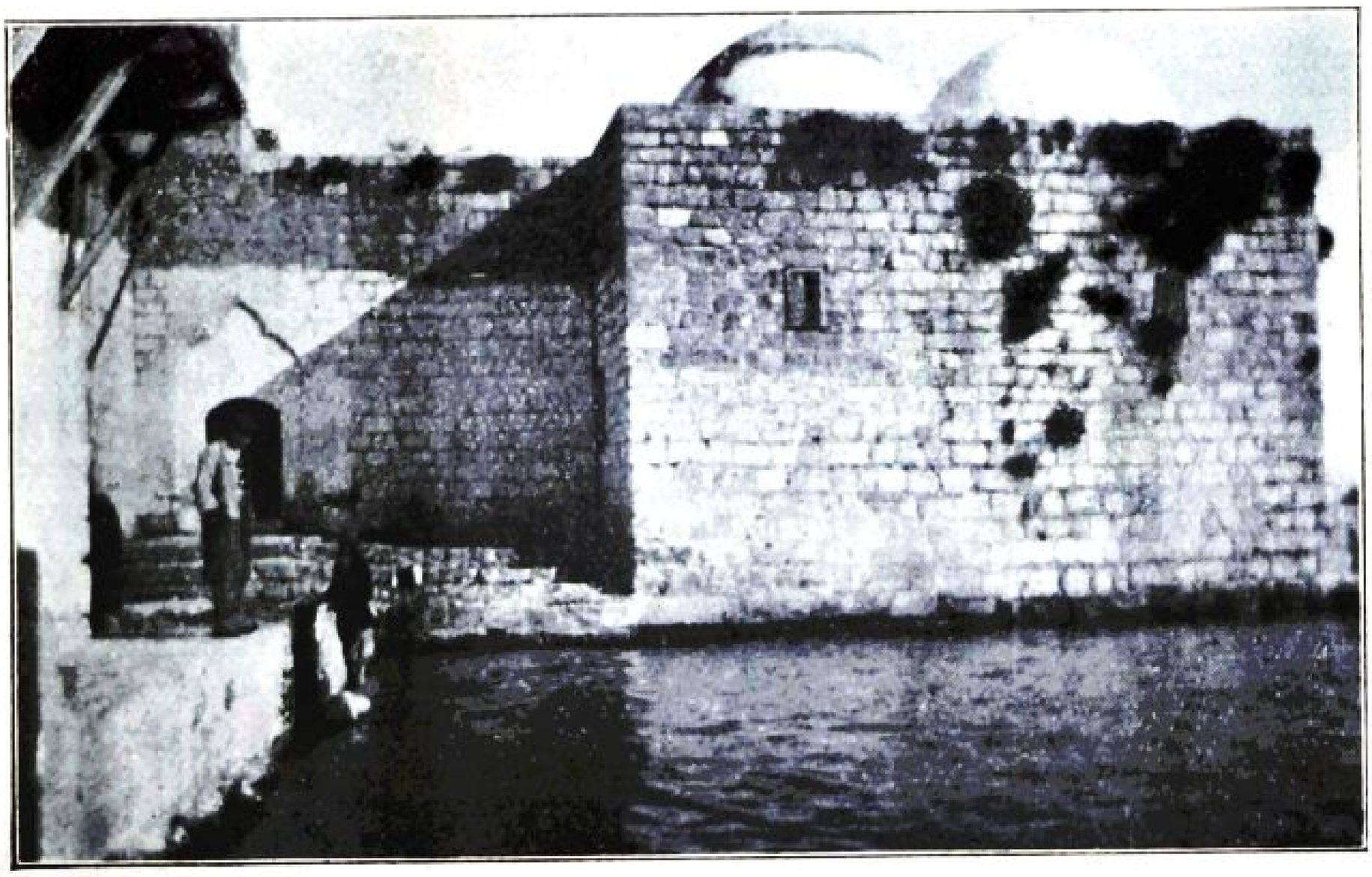

67. DE MOSKEE AAN HET MEER. (TIBERIAS.)

Digitized by Birzeit University Library

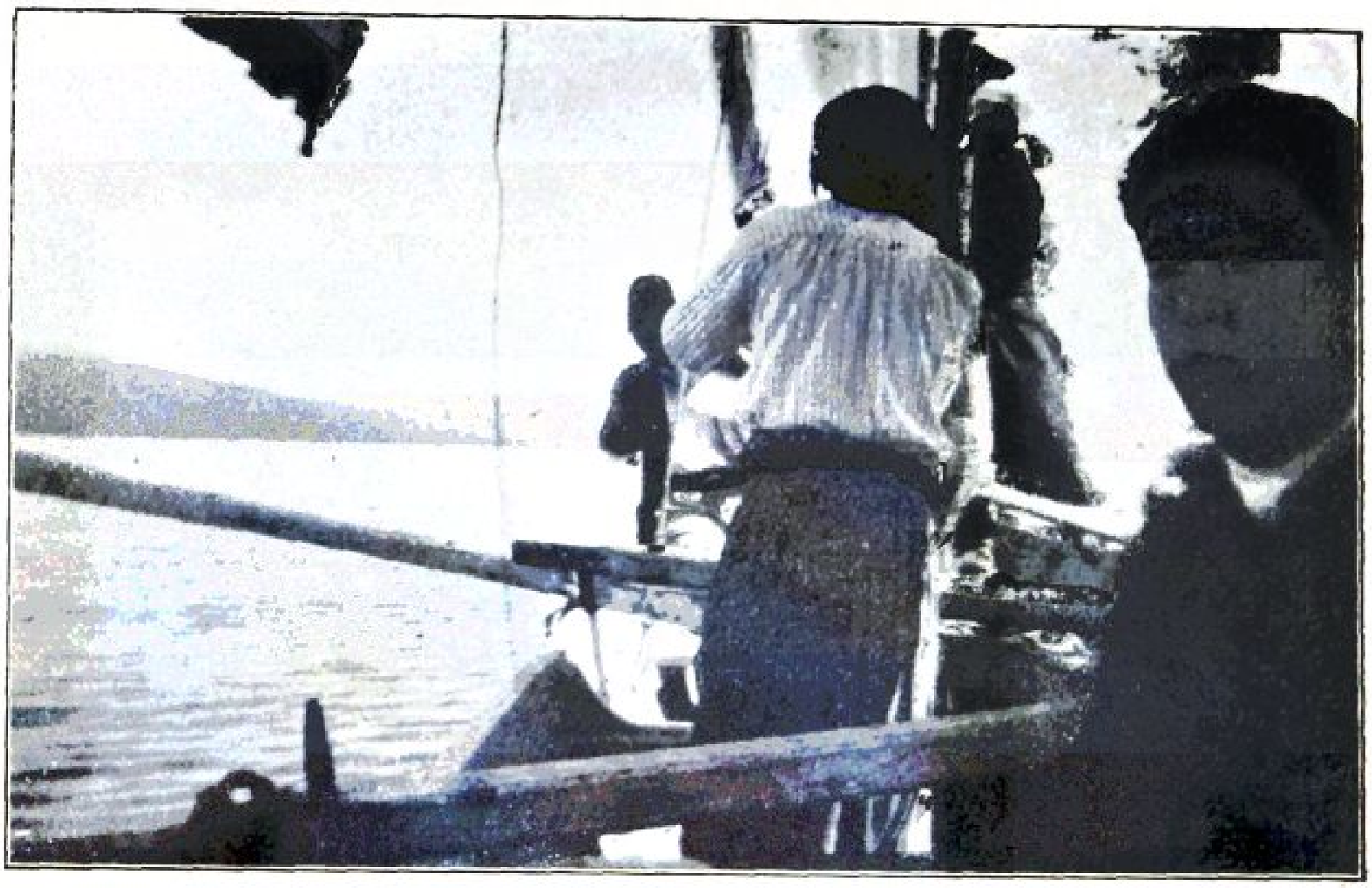

68. OP HET MEER.

69. DE RUÏNES VAN DE SYNAGOGE TE KAFARNAUM.

Digitized by Birzeit University Library

en leide zich wederom neder. En de Engel des Heeren kwam ten anderen male weder, en roerde hem aan, en zeide: Sta op, eet! want de weg zou voor u te veel zijn. Zoo stond hij op, en at, en dronk, en hij ging, door de kracht derzelver spijs, veertig dagen en veertig nachten, tot aan den berg Gods, Horeb. En hij kwam aldaar in eene spelonk, en vernachtte aldaar; en ziet, het woord des Heeren geschiedde tot hem, en zeide tot hem: Wat maakt gij hier, Elia? En hij zeide: Ik heb zeer geijverd voor den Heere, den God der heirscharen; want de kinderen Israëls hebben uw verbond verlaten, uwe altaren afgebroken en uwe profeten met het zwaard gedood; en ik alleen ben overgebleven, en zij zoeken mijne ziel, om die weg te nemen. En Hij zeide: Ga uit, en sta op dezen berg, voor het aangezicht des Heeren. En ziet, de Heere ging voorbij, en een groote en sterke wind, scheurende de bergen, en brekende de steenrotsen, voor den Heere henen; *doch* de Heere was in den wind niet; en na dezen wind eene aardbeving; de Heere was *ook* in de aardbeving niet; en na de aardbeving een vuur; de Heere was *ook* in het vuur niet; en na het vuur het suizen van eene zachte stilte. En het geschiedde, als Elia *dat* hoorde, dat hij zijn aangezicht bewond met zijnen mantel, en uitging, en stond in den ingang der spelonk. En ziet, eene stem *kwam* tot hem, die zeide: Wat maakt gij hier, Elia? En hij zeide: Ik heb zeer geijverd voor den Heere, den God der heirscharen; want de kinderen Israëls hebben uw verbond verlaten, uwe altaren afgebroken en uwe profeten met het zwaard gedood; en ik alleen ben overgebleven, en zij zoeken mijne ziel, om die weg te nemen."

Werd het u duidelijk, o Elia, terwijl gij nog aan het spreken waart, dat al uw ijver dus te vergeefs was geweest, want gij had de afgebroken altaars niet weder kunnen oprichten en gij hebt de verdwaalde kinderen Israëls niet naar de oude paden terug kunnen leiden en gij zijt nu zelf uit uw land verbannen. Indien ge het niet begrepen hadt, werd het u nu geleerd door een gelijkenis zooals die in het Evangelie.

De tranen die gij weendet waren „goede tranen", zooals Catharina van Sienna zegt, en onder den regen dezer tranen verzachtte uw ziel en doofde uw gloed, en gij gingt heen om Elisa te zalven, zoon van Safat van Abel-Mehola, tot profeet in uw plaats. En met hem maakt ge dan uw laatste wandeling op aarde, naar Gilgal en Jericho en naar het land aan gene zijde van de Jordaan: „En ziet zoo was er een vurige wagen met vurige paarden, die tusschen hen beiden scheiding maakten", tusschen u en hem, en in een onweder zijt gij ten hemel gevaren als degeen, die gij daarna steeds gebleven zijt — *el Khader* hij, wiens leven altijd groen is, omdat de wortels gevoed worden door de bittere bron van het berouw en den ootmoed en de diepe verplettering.

Digitized by Birzeit University Library

DE WEG NAAR DE ZEE.

Den 27sten Maart des voormiddags om half twaalf verlaten we Nazareth per rijtuig. Onder „wij" versta ik de Fransche schilderes, een Spaanschen geestelijke van middelbaren leeftijd, een van de nooit verzadigde pelgrims naar het Heilige Land, die steeds terugkomen, tot zij zich in de aarde van Terra Santa te rusten leggen, en mij zelf. Het is de twaalfde maal dat de Spaansche geestelijke een bedevaart maakt naar de heilige plaatsen, en hij is gelukkig, omdat hij er dit jaar in geslaagd is om *Kheraze* te bereiken, het Chorazin uit het Evangelie, om de ruïnes van de oude synagoge te zien. Ook over Chorazin zijn de weeklachten van Jezus heen gegaan als een verwoestende orkaan, „wee u, Chórazin, wee u, Bethsaïda!" De kleine, druk pratende man schildert ons het verlaten dal ten Noorden van Kafarnaum, — de zwarte overblijfselen der muren (de synagoge was van bazalt gebouwd), de wilde Bedoeïnen, die in de streken verblijf houden, en vervloekingen uitstooten als zij een van de „ongeloovige honden" op het terrein zien, dat voor hen alleen is bestemd! Wij vragen hem of hij Arabisch verstaat?

„Neen, maar mijn gids, een Christen-Arabier, vertelde mij wat er gezegd werd. Hij liet hen trouwens niet alleen aan het woord en vertelde zijn landslieden dat ze veel eerder blij moesten zijn over het bezoek der Franken „want het zijn de Franken, die jullie land in heel de wereld bekend maken, en als zij hier komen laten zij menige shilling en dollar in de handen van den hotelwaard en de kooplui achter!" Misschien maakte deze redenatie niet veel indruk op de Bedoeïnen, die niet veel van shillings of dollars zien, maar zij deden ons in ieder geval geen overlast aan," eindigt de Spanjaard zijn verhaal.

We hebben een rijtuig gehuurd met een kap, zooals we hadden toen we naar Tiberias reden. Terwijl onze Spaansche reisgezel aan het vertellen is, verdwijnt Nazareth achter ons, — van den heuvel zien we voor het laatst de moderne, roodbruine daken. Als we Jaffa door rijden denken we aan de Rozenkranszusters, en aan den Zwitserschen pelgrim, die hier zijn kluizenaarsleven leidt en het Heilige Land niet wil verlaten, uit angst van elders te zullen sterven, — sterven (zooals Le Cardonnel zegt) van verdriet dat hij dàar niet mag sterven! „Et ils sont morts de regret de ne pas mourir en Terra Sainte!"

Het is twaalf uur, de dag wordt heet. Maar boven op den heuvelrug waait een frissche bries, en van daar zien we over de groene velden hoe de witte weg zich voortkronkelt naar den langen bergrug van Karmel. De Spaansche priester wijst ons de verschillende plaatsen daar aan. Aan den uitersten rand, waar de berg steil naar

Digitized by Birzeit University Library

zee daalt, is „het hoofd van Karmel", de steile rots, waarmee in het Hooglied het trots omhoog geheven voorhoofd der bruid vergeleken wordt, daar ligt het groote Karmelieten-klooster, waar wij logeeren zullen. Maar de plaats, waar Elia offerde, en waar de Baälpriesters te vergeefs hun God aanriepen, ligt heelemaal aan de andere punt van den berg; van het klooster is het een afstand van 20 kilometer en — langs welke wegen! Te paard is de tocht niet doenlijk.

Tegen één uur komen we aan een *Khan* (de naam van het gehucht is Djeda) en onze koetsier stelt voor om daar wat te eten. De twee andere reizigers en ik hebben in Nazareth gegeten, voor wij vertrokken, maar we willen graag wachten tot de koetsier zijn sober maal gegeten heeft. Voor de herberg is een Moorsche gewelfde gang, waaronder de tafeltjes gedekt zijn. Onze brave koetsier schijnt goed bekend te zijn in Djeda, — weldra zien we hem in een vroolijk en vertrouwelijk gesprek met zijn tafelgenooten: een paar Arabische jonge meisjes in het blauw met een rosen hoofddoek, en een jonge vrouw in een crêmekleurige blouse, met een menigte zware armbanden en vingerringen. Bij de koffie steken ze alle vier een sigaret op.

Wij maken van de gelegenheid gebruik om wat rond te wandelen op de hoogvlakte, waarop Djeda ligt. Leeuweriken trippelen voor ons uit op den weg, groote, staalzwarte hagedissen zitten op de steenen met den kop te knikken, — daarom worden ze door de Italiaansche Franciscanen *santoni* genoemd. Een *santone* is de naam van den Mohammedaanschen moskeedienaar, en het knikken van de hagedissen herinnert aan de vrome hoofdbuigingen van den *santone*. Naar het Zuiden en het Zuidoosten strekt zich de smaragdgroene vlakte uit van Esdrelon, in de verte er over, onder de nevelblauwe lijn van de bergen van Samaria, ligt *Armageddon*, het slagveld, waar volgens het geloof der Mohammedanen de laatste groote strijd gestreden zal worden tusschen den Messias en den Antichrist. Midden in de groene velden beneden straalt een bloedroode tent, — dat is een van de tenten van het kamp der Zionisten, vertelt de Spaansche priester ons, maar het kon evengoed de scharlaken tent zijn, waaronder de Arke des Verbonds stond gedurende de wandeling door de woestijn, vindt de Fransche schilderes. In het Zuiden en het Zuidwesten wordt het uitzicht belemmerd door den groenen, hier en daar met bosch begroeiden hoogten-rug van den Karmel, en waar Karmel ophoudt stralen de huizen in Haiffa op, en achter de huizen van Haiffa ligt de blauwe zee.

We moeten nog twintig kilometer rijden, zoodat we spoedig weer op weg gaan. Wij dalen nu naar een groen dal, waar groote stronken aantoonen dat er vroeger boomen gestaan hebben. De Spaansche priester vertelt dat hier vroeger een eikenbosch was en dat hij er

Digitized by Birzeit University Library

menigmaal met de pelgrimskaravanen zijn tent had opgeslagen, want daar plachten de pelgrims den eersten nacht door te brengen op weg van Haiffa naar Nazareth. Het kleine bosch is tijdens den wereldoorlog geveld, door de Duitschers die in Nazareth een operatiebasis hadden. De Christen-pelgrimstochten zijn nog niet hervat, voorloopig komen er alleen Amerikaansche toeristen in automobiel. Maar er zijn steeds Mohammedaansche pelgrims op deze wegen te zien, wij komen er juist een tegen, een langen, mageren man met den groenen tulband der *Hadji's*. Op zijn tulband ligt het bundeltje dat zijn reisgoed uitmaakt, en hij steunt op een langen staf met een uitgesneden halve maan bovenaan. Wat verderop komen ons twee blinden tegemoet, — ook met een staf, — begeleid (maar niet geleid) door een kleinen jongen. Men kan niet anders dan denken aan de blinden uit het Evangelie en hun uitroep: „Heere, gij Davids Zoon!" Kort daarop moeten wij stilhouden om een groote karavaan voorbij te laten gaan, ongeveer dertig dromedarissen, als gewoonlijk met den kleinen, verstandigen ezel vooraan; enkele dieren hebben kinderen op hun gebochelden rug, andere gesluierde vrouwen, op den voorsten dromedaris wappert een groote, witte vlag. Zij zijn op weg naar Damascus, want zij zijn hier nu, evenals in den tijd van Jezus: „aan den weg der zee".

Langzamerhand komen wij aan de zee. De groene velden veranderen langzamerhand in nog groenere weiden, waar groote, witte gebochelde ossen grazen. Putten met een emmer aan een langen staak op de vlakte herinneren aan de Hongaarsche *pusztha*, een „noria" aan een bron draait zijn rad met waterkruiken rond en morst water in de riolen voor het overloopen. Mooie Bedoeïnen-vrouwen met blauw getatoueerde kin komen op ezels naar ons toe gereden; onder het donkergroene loof van groote Johannesbroodboomen is een kamp van Zionisten. De weg leidt over Kison, niet breeder dan een Deensche rivier loopt die tusschen de met riet begroeide oevers. Een Muzelman doet juist zijn gebed beneden aan het blauwe, kabbelende water, — wij zien dat hij zich nederwerpt en weer opstaat, — het moet drie uur zijn, het uur voor het vierde Mohammedaansche gebed! Dan zien we rijen hooge palmen voor ons met lichte kronen en daar achter het blauwe water en een gouden zandstrand, dat zich langs de baai kronkelt. We zijn te Haiffa — en aan den overkant van de blauwe baai schittert een andere witte stad: *Akka! Saint Jean d'Acre!*

Te Haiffa, aan den hoek van twee stoffige straten, nemen wij afscheid van onzen Spaanschen reisgenoot. Hij heeft vrienden in de stad, waar hij logeeren kan. Zelf rijden wij den steilen weg verder op naar het klooster op de uiterste landpunt die in zee uitsteekt van den berg Karmel en houden precies te vier uur voor de kloosterpoort stil.

Digitized by Birzeit University Library

HET KLOOSTER.

De laatste groote Katholieke schrijver in Denemarken, Poul Helgesen, de Karmelitermonnik, noemde zich *Paulus Eliae*, en ik geloof dat ik mij niet vergis, als ik in deze verlatijnsching van den Deenschen naam een hulde zie aan den profeet van Karmel. Want, volgens de traditie, moet niemand minder dan Elia zelf de stichter van de Karmelietenorde geweest zijn.

Deze traditie is verbonden aan het feit dat er op Karmel een zoogenaamde „profetenschool" geweest is. In het oude Testament wordt herhaaldelijk gesproken van „de zonen der profeten", waarmede hun discipelen bedoeld werden, „de zonen der profeten die te Jericho waren", „vijftig mannen van de zonen der profeten". Het boek van Jezus Sirach bevat een lofzang op Elia voor zijn groote daden: daaronder komt ook voor: „Gij zalft koningen en laat profeten na." Micha denkt aan deze geestelijke nakomelingen van Elia als hij bidt: „Weid uw volk met uwen staf, de kudde uwer erfenis, die alleen woont, *in* het woud." Ook Elisa, Elia's opvolger, was omringd door een schare van discipelen, die handelde uit naam van hun Meester — en een van hen gaat op bevel van Elisa naar Ramoth in Gilead om Jehu tot koning te zalven. In Gilgal „zitten zij voor Elisa's aangezicht" en hij laat een grooten pot op het vuur zetten „om moes te zieden voor de zonen der profeten". Op Karmel, waar Elisa (evenals Elia) gaarne vertoefde, had hij in ieder geval één discipel bij zich. Naaman, de Syriër geeft: „een talent zilvers en twee wisselkleederen" aan twee jongelingen uit de zonen der profeten van het gebergte van Efraïm. Ten slotte worden de discipelen van Elia zóo talrijk, dat er een nieuw klooster gesticht moet worden, evenals dat bij monniken en nonnen het geval is. „En de kinderen der profeten zeiden tot Elisa: Zie nu, de plaats, waar wij wonen voor uw aangezicht, is voor ons te eng. Laat ons toch gaan tot aan de Jordaan, en elk van daar een timmerhout halen, dat wij ons daar een plaats maken, om er te wonen. En hij zeide: Gaat heen."

Deze „zonen der profeten" die in kolonies over heel het land verspreid zijn, zijn de Rechabieten, Essenen en Therapeuten uit de latere Joodsche geschiedenis. Een hoofdstuk van Jeremia geeft ons de regels van deze maatschappij van voor-Christelijke asceten. Volgens een bevel van den Heer gaat de profeet naar „het huis der Rechabieten" om hen te verleiden.

„Ga henen tot der Rechabieten huis, spreek met hen, en breng hen in des Heeren huis, in eene der kameren, en geef hun wijn te drinken. Toen nam ik Jaäzánja, den zoon van Jeremia, den zoon van Habazzinja, mitsgaders zijne broederen, en al zijne zonen, en het gansche huis der Rechabieten; en bracht hen in des Heeren huis, in de kamer der zonen van Hanan, den zoon van Jigdalia, den man

Digitized by Birzeit University Library

Gods; welke is bij de kamer der oversten, die daar is boven de kamer van Maäséja, den zoon van Sallum, den dorpelbewaarder. En ik zette den kinderen van het huis der Rechabieten koppen vol wijn en bekers voor; en ik zeide tot hen: Drinkt wijn. Maar zij zeiden: Wij zullen geenen wijn drinken; want Jónadab, de zoon van Rechab, onze vader, heeft ons geboden, zeggende: Gijlieden zult geenen wijn drinken, gij, noch uwe kinderen, tot in eeuwigheid. Ook zult gijlieden geen huis bouwen, noch zaad zaaien, noch wijngaard planten, noch hebben; maar gij zult in tenten wonen al uwe dagen, opdat gij vele dagen leeft in het land, alwaar gij als vreemdelingen verkeert. Zoo hebben wij der stem van Jónadab, den zoon van Rechab, onzen vader, gehoorzaamd in alles, wat hij ons geboden heeft; zoodat wij geenen wijn drinken al onze dagen, wij, onze vrouwen, onze zonen, en onze dochteren; en dat wij geene huizen bouwen tot onze woning; ook hebben wij geenen wijngaard, noch veld, noch zaad; en wij hebben in tenten gewoond; alzoo hebben wij gehoord en gedaan naar alles, wat ons onze vader Jónadab geboden heeft."

Jónadab, Rechab's zoon, leefde in de negende eeuw voor Christus; door hem vergezeld en door hem gezegend doodde Jehu al de priesters van Baäl. „Zij braken ook het opgerichte beeld van Baäl af; daartoe braken zij het huis van Baäl af, en maakten dat tot heimelijke gemakken, tot op dezen dag." Jeremia stierf ± 590 jaar voor Christus, nog in zijn tijd waren de Rechabieten dus een bloeiende gemeenschap, die zich trouw aan de orderegels hield. Hij, die de beweging kent, welke er van Franciscus van Assisi uitging, zal dadelijk de gelijkenis zien tusschen het Rechabitische ideaal en het Franciscaansche. En men is er niet ver van af als men in Johannes den Dooper een Rechabiet ziet, „wijn noch sterken drank zal hij drinken", maar hij „at sprinkhanen en wilden honig". Onwaarschijnlijk is het daarom niet, wat de traditie zegt, dat „de zonen der profeten" die nog in den tijd van Christus rondom in Palestina werden aangetroffen, vooral op den berg Karmel, door het preeken van den Dooper voorbereid zijn op de komst van den Messias, en dat velen van hen zich nog in het Apostolische tijdperk hebben laten doopen. Svetonius vertelt in zijn levensbeschrijving van Vespasianus, dat deze, tijdens den veldtocht in Judea, op den berg Karmel „een orakel" moet geraadpleegd hebben; Tacitus weet zelfs dat Vespasianus op den berg aan een God geofferd heeft „die beeld noch tempel had". Was dat reeds de God der Christenen, of was het nog de Hebreeuwsche Jehovah?

De historische continuïteit — van Elia en Elisa door de „zonen der profeten" en de Rechabieten tot aan den tijd van Jezus en de verkondiging van het Evangelie, — is in ieder geval mogelijk. En de Karmelieten steunen op deze mogelijkheid, als zij Elia den stichter noemen van hun orde. Zij hebben de sympathie verworven van de

Digitized by Birzeit University Library

hoogste autoriteit der Katholieke kerk, daar paus Benedictus XIII den Karmelieten toestond een beeld van den profeet Elia in de Pieterskerk te zetten, evenals de Franciscanen er een plaatsten van den H. Franciscus, de Benedictijnen van den H. Benedictus enz. Op het voetstuk staat: *Universus ordo Carmelitarum fundatori suo sancto Eliae prophetae erexit.* „Heel de orde der Karmelieten richtte dit beeld op voor haar stichter den H. Elia."

Vaste mededeelingen over de Christelijke kluizenaars op den berg Karmel zijn echter niet vroeger voorhanden dan tegen het einde der 2de eeuw. Ongeveer 190 werd Serapion, eremiet op Karmel, geroepen om den bisschopszetel van Antiochia te bezetten. In 326 kwam keizerin Helena, de vrome moeder van Constantijn, op de groote reis die zij ondernam om kerken te laten bouwen, ook op den berg van Elia, waar zij een Basiliek oprichtte ter eere van den profeet. Op het einde derzelfde eeuw ging de Grieksche kerkvader Kyrillos uit van een kluis op Karmel.

Na de verovering van het H. Land door Kalif Omar moesten de Karmelieten vluchten; in 743 stichtten zij een klooster te Florence, in 797 een te Siena en sinds dien hebben zij zich over heel Europa verspreid zelfs tot aan Helsingör toe. In Denemarken werden zij de Witte Broeders genoemd, vanwege den witten mantel, dien zij over de bruine pij droegen. Deze witte mantel moet oorspronkelijk bruin zijn geweest, met witte verticale strepen, gelijk de groote pelerine waarin de Bedoeïnen zich hullen (*abaï*).

Met de Kruisvaarders keerden de Karmelieten naar het H. Land terug. Een Fransche ridder, Berthold de Malifay (uit de buurt van Limoges) beloofde onder de belegering van Antiochia om in het klooster te gaan en trok zich in 1099 uit de wereld terug op den berg Karmel. De weinige monniken, die er toen verblijf hielden, waren in hutten en spelonken verspreid; Berthold vereenigde hen en bouwde een klooster boven de grot, waarin Elia geleefd moet hebben. Berthold stierf en werd als een Heilige beschouwd en werd als Prior van het nieuwe klooster opgevolgd door een anderen Franschman, de H. Brocard (1188—1221). De H. Brocard stichtte een nieuw en grooter klooster aan den Westkant van den berg, in een dal aan den zeekant, dicht bij een bron die den naam droeg van den grooten profeet en dien nog draagt. In dit dal vielen vele monniken als martelaars onder het zwaard der rondzwervende Arabieren. Hierheen maakte Lodewijk de H. een bedevaart en ook naar het klooster op de grot van Elia (1250 en 1254). Bij zijn laatste bezoek nam hij een kleine kolonie van monniken mee naar huis voor wie hij in Frankrijk een klooster bouwde [1]).

---

[1]) Il pourveut les freres dou Carmé et lour acheta une place sus Seinne devers Charenton, et fist faire une lour maison, et lour acheta vestemens, calices et tiex choses comme il apartient à faire le servise Nostre Signour. (Joinville: Histoire de Saint Louis, ch. CXLIII, n. 727.)

Digitized by Birzeit University Library

Toen in Mei 1291 Jean d'Acre viel, was het ook gedaan met de monniken op den berg Karmel. Nadat de Saracenen de laatste Katholieke vesting hadden ingenomen en een bloedbad hadden gehouden, waarbij 30.000 Christenen omkwamen, trokken zij op naar het Karmelietenklooster om de inwoners neer te houwen. Knielend en onder het zingen van *Salve Regina* gingen de Broeders den dood tegemoet. Zwakker en zwakker klonk het gezang en de stemmen die zongen verminderden steeds, naarmate het bloedbad voortschreed en de eene schedel na den anderen door de sabels der Muzelmannen gekloofd werd. Ten slotte trof de laatste houw de laatste geschoren kruin, en brak de laatste stem plotseling af in het laatste woord: *Eja ergo, Advocata nostra* . . . .

En weer was het woord van Jeremia bewaarheid: „Ik zag, en ziet er was geen mensch; en alle vogelen des hemels waren weggevlogen." Karmel was een woestijn geworden. Eeuwen zouden moeten verloopen voor de bruine monniken met de witte mantels konden terugkeeren, als vogels naar een nest in de rots. Weer was het een Franschman, Pater Prosper van den H. Geest, die (in 1631) den eersten moedigen pas deed om het klooster Karmel te doen herleven. Nog twee maal, in 1761 en in 1799 na de mislukte belegering van Saint Jean d'Acre door Bonaparte, ging het fanatisme der Muzelmannen als een alles vernietigende storm over de vrome eremieten heen. Bij de laatste gelegenheid werden al de zieke soldaten, door Napoleon in het klooster achtergelaten, vermoord. Sinds dien is er een gedenksteen op hun graf verrezen, voor den ingang van de tegenwoordige kerk.

Toen dachten de Mohammedanen zeker wel dat zij eindelijk de monniken van Karmel hadden uitgeroeid; in 1821 liet Abdallah Pasha het klooster afbreken en gebruikte de steenen voor het paleis, dat hij op de uiterste punt van den berg bouwde (thans dient het als vuurtoren). Maar slechts zes jaar later keerden de Karmelieten terug, en toen bouwden zij zich een huis, zoo sterk als een vesting; het was eerst in 1853 gereed en staat er nog. En al zou dat klooster ook verwoest worden, dan zal de herinnering er aan toch blijven voortleven, evenals de herinnering aan den profeet blijft voortleven, — de naam van het klooster is *El Khader*, en het zal groen zijn tot aan het einde der tijden.

EL MUKHRAKA.

Na de hitte in Tiberias en de warmte in Nazareth doet de lucht op den 540 meter hoogen berg Karmel aangenaam aan, als een frissche, Deensche zomer. De schilderes en ik worden geïnstalleerd in twee lichte cellen, voorzien van een minimum van meubels en waar, — volgens de regels der Karmelieten, — zelfs geen kruis-

Digitized by Birzeit University Library

70. PADRE NUNZIO OP DE RUÏNES DER SYNAGOGE.

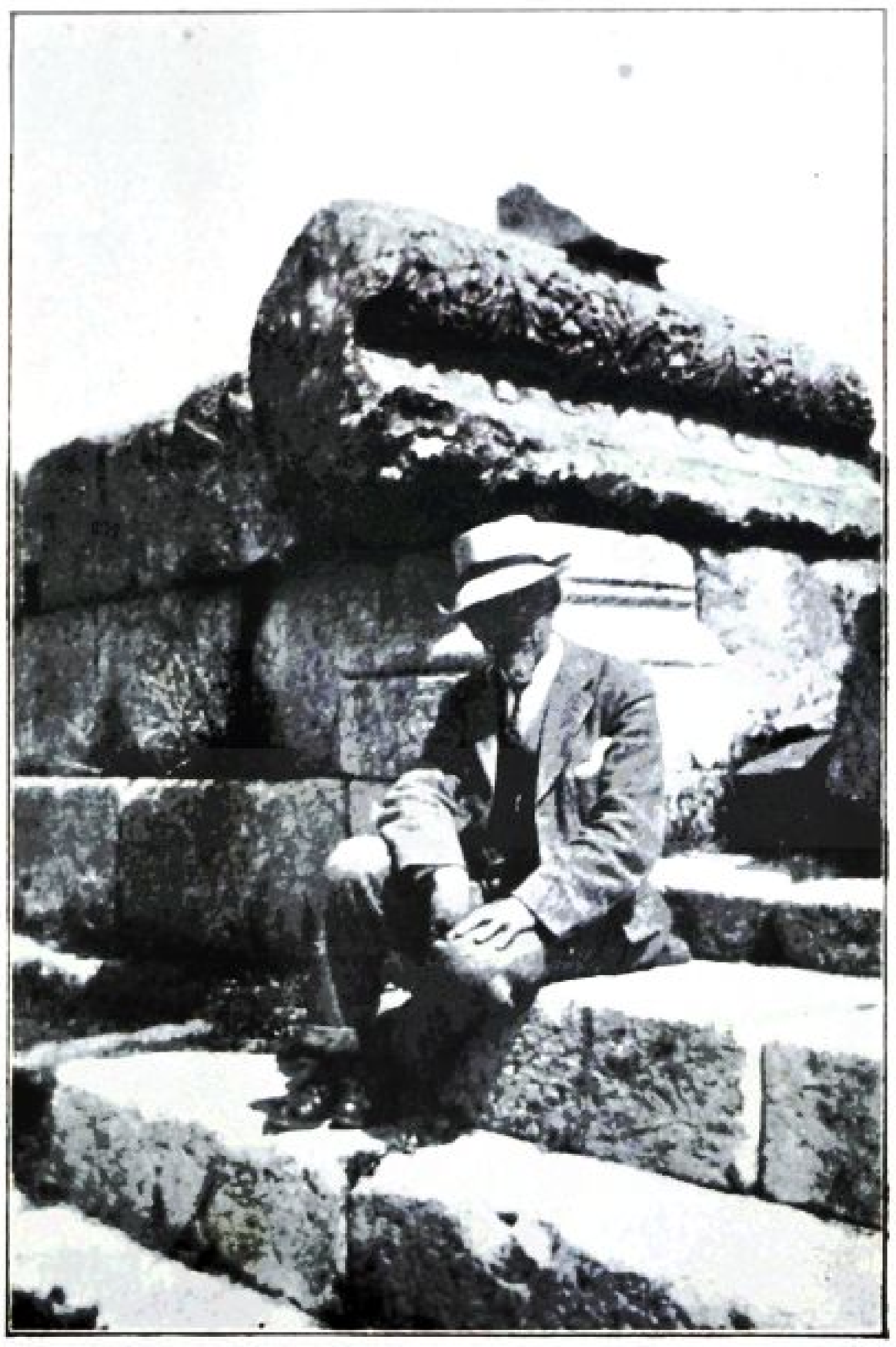

71. OP DE RUÏNES DER SYNAGOGE.

Digitized by Birzeit University Library

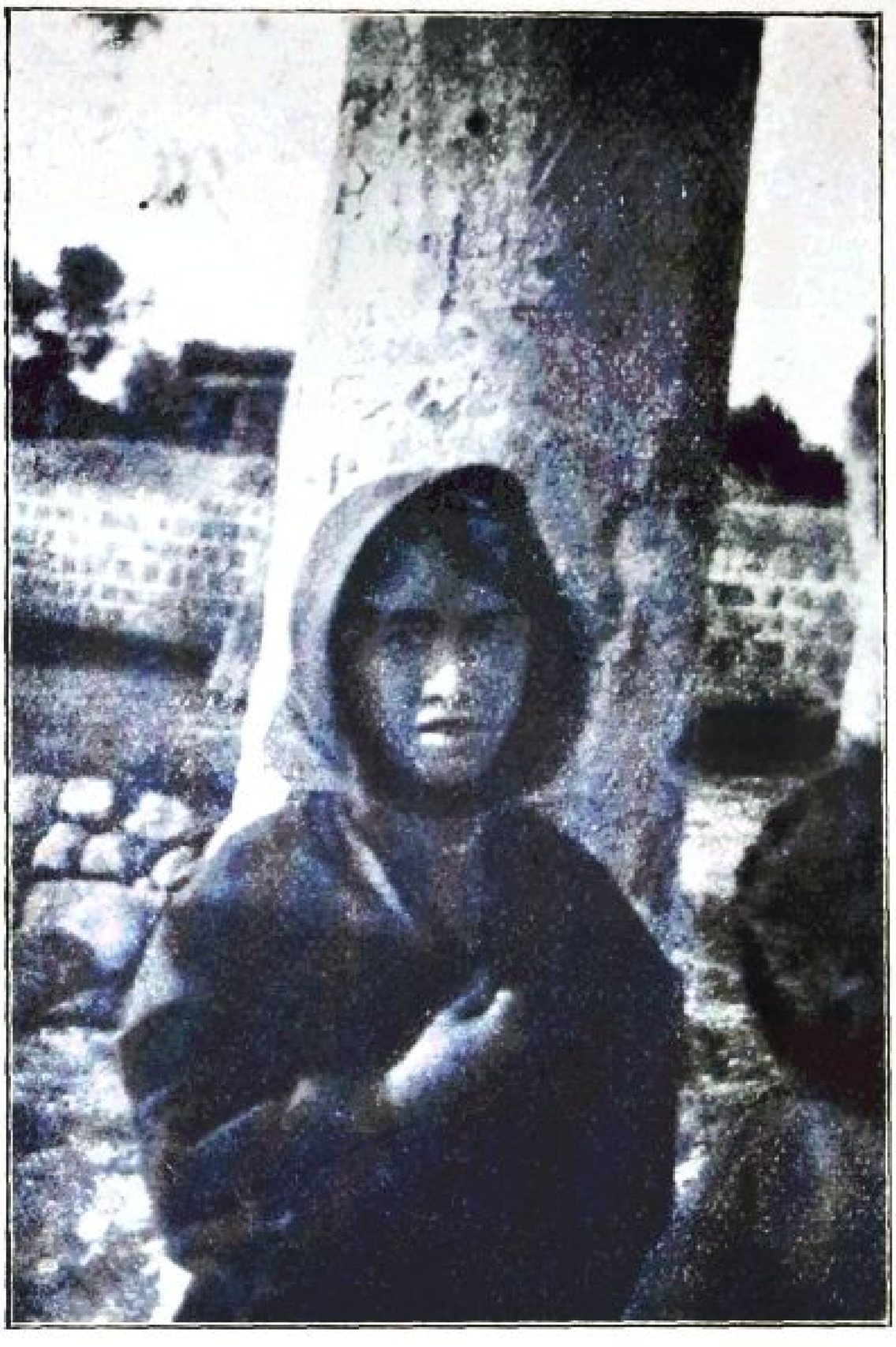

72. KLEINE SELIM.

73. VOOR CASA NOVA IN TIBERIAS.

Digitized by Birzeit University Library

beeld te vinden is, doch alleen een groot, kaal kruis. De vriendelijke Broeder, die voor de gasten zorgt, (zijn naam is Efrem en hij is van Bagdad), geeft ons een kop thee, en als we die gedronken hebben gaan wij uit.

Langs het klooster loopt de straatweg van Haiffa naar het Duitsche „Karmelheim", wat dieper tusschen de bergen. Aan den overkant van den weg prijkt het monument voor de vermoorde Fransche soldaten. Wat meer rechts komt men aan een groot, grintachtig plein met de uiterste punt van den berg, die hier steil naar beneden gaat. Om dat plein is een lage muur, langs den muur staan boomen, midden op de plaats staat een zuil met een Mariabeeld, en de achtergrond van het plein wordt gevormd door de oude villa van Abdallah Pasha, die nu is ingericht tot vuurtoren. Het loopt tegen den avond; tegen den muur aangeleund zien wij, twee honderd meter onder ons, het strand, waar de golven zich schuimend tegen aan werpen, en rechts de stad Haiffa en links de zee, die zich grauw en verlaten, — alleen heel in de verte is een eenzame zeilboot te zien, — naar den horizon uitstrekt. Is het 't suizen der branding daar beneden, of het ruischen van den avondwind door de boomen boven onze hoofden, de grauwe, verlaten oppervlakte van de zee in de grijze schemering? Alles komt mij zoo bekend voor, — en als we een eindje den weg naar „Karmelheim" opgaan en in een plantage van bergpijnen komen, waar de avondwind zoo noordachtig droevig door de kronen suist, is het alsof ik in Zweden op de Falkenbergheide loop en weldra een rood balkenhuisje tusschen de witstammige berken zal zien opduiken ....

Doet de natuur ons aan Zweden denken, de kerk van het klooster herinnert ons aan Spanje. Het is bekend, welk een bizondere ontwikkeling de Karmelietenorde bereikt heeft op het Iberisch schiereiland na de Hervorming en hoe die zich, dank zij de enorme energie van de H. Theresa, over het verdere katholieke Europa verbreidde. De Karmelieten waren het, die met de Jezuïeten en de Kapucijnen de groote scheuring van Rome tegenhielden, die Luther den moed had in te leiden. Het centrum in de katholieke reactie was niet het Italië dat onder de Renaissance verheidenscht was, maar het strenge en trotsche geloovige Spanje. En het symbool van deze groote reactie werd de Madonna, met den bizonderen naam „Onze Vrouwe van Karmel", die door het Protestantisme gehoond en vervolgd werd.

Daarom troont Onze Vrouwe van Karmel op het hoogaltaar in de kerk, die Karmelieten gebouwd hebben boven de grot van den ouden profeet. Het kerkgebouw is rond, op den achtergrond leidt een trap naar een spelonk met een altaar, en boven het altaar staat een indrukwekkend beeld van El Khader zelf, met witten baard, en de hand opgeheven als om de Priesters van Baäl neer te slaan. Voor dit beeld verdringen de pelgrims zich iederen 20sten Juli, den feestdag van den

Digitized by Birzeit University Library

profeet; dan komen niet alleen Latijnsche en Grieksche Christenen, maar ook Mohammedanen, zelfs de wilde Drusen, wier eigenaardige religie eigenlijk niemand goed duidelijk is. Gezamenlijk wordt Elia dan gevierd met zang, dans en geweerschoten, en talrijk zijn de moeders van al de drie godsdiensten, die voor het beeld hun kinderen aan El Khader wijden. Gewoonlijk heeft deze ceremonie plaats als het kind vier jaar is; dan knipt een Karmelietermonnik het haar van het kind in den vorm van een kruis, waarop de vader van het kind het boven de opening houdt van de zoogenaamde „Elia's bron", die zich in den grond naast het altaar bevindt.

Maar de hoofdpersoon in het heiligdom is niet meer de profeet, maar de Heilige Maagd. Twee gewelfde marmeren trappen leiden over de grot naar het hoogaltaar met haar beeld; achter dat altaar is het koor, waar de Karmelieten hun getijden lezen te harer eere. Van de afdeeling voor vreemdelingen in het klooster kan men naar een tribune heel in de hoogte komen, die vlak voor het altaar ligt; daar kan men 's morgens de Mis bijwonen, daar kan men voor bedtijd een oogenblik alleen zijn in de halfdonkere kerk, waar twee maal drie witte lampen stralen en de roode middenlamp straalt voor Onze lieve Vrouwe en voor het Tabernakel, waar haar Zoon, Onze Verlosser, toeft in de gedaante van het eeuwige brood, dat eeuwig leven geeft [1]).

Achter de ijzeren tralies van mijn (om strategische redenen) sterk getralied celvenster, zie ik den volgenden morgen den vuurtoren op de punt van den berg goud schitteren in den eersten zonneschijn. Voor den gouden muur zwaait een palm zijn kroon, daarboven is de hemel blauw. Ik haast me om op te staan en over witte gangen en breede trappen beneden naar de kerk. De eerste Mis is juist begonnen, en de Novicen in hun witte mantels knielen aan beide kanten van het Hoogaltaar. Ook in de Elia's grot zijn twee kaarsen op het altaar aangestoken, en wordt er een Mis opgedragen onder de lage zoldering van ruwe rotssteen. En de woorden uit het Evangelie dringen tot mij door „en hij bracht hen op een hoogen berg alleen — en ziet van hen werden gezien Mozes en Elia met hun zonen sprekende." Die woorden uit het Evangelie worden altijd op het altaar in de grot gelezen, nooit eenige andere. Als we na de Mis koffie zitten te drinken, bediend door den uitstekenden Broeder Efrem, komt een van de Paters binnen en stelt zich voor als een Belg, Pater François de Sales, van Hal. Hij moet zich met de vreemdelingen bezig houden en onze

---

[1]) De Karmelieten vertellen graag dat de laatste Openbaring der H. Maagd aan Bernadette in Lourdes juist plaats had op den feestdag van Onze Vrouwe van Karmel (16 Juli). „Als een regenboog welft Maria zich over de zee," schrijft een Karmeliet, „de linker voet van den regenboog staat op Karmel, de rechter in Lourdes." (P. Marie Bernard du Sacré Coeur: Le Mont Carmel, Paris 1911, p. 16.) Zie ook Joh. Jörgensen „Lourdes". (Brand, Bussum blz. 58 en 59.)

Digitized by Birzeit University Library

gids zijn. Onder druk gesprek over gemeenschappelijke Belgische vrienden, gaan wij 's morgens samen uit om te zien wat er te zien is. Halverwege de steile helling liggen de ruïnes van de kleine woning, waar Pater Prosper zoo lang vertoefd had, omdat een Mohammedaansche *Marabu* zich in de grot van Elia gevestigd had. Heel beneden aan het strand zien we de zoogen. „Profetenschool", een natuurlijke grot, door menschenhanden verbeterd, van vrij groote afmetingen (14 meter lang en 7 meter breed). Daar moet Elia zijn discipels vereenigd hebben. Volgens een traditie zou ook de H. Familie op den terugweg van Egypte, toen Jozef in een droom gewaarschuwd was om den gewonen weg naar Nazareth te ontgaan en langs de kust terug te komen, hier overnacht hebben. De „Profetenschool" is nu een moskee, maar verkeert in verwaarloosden toestand, zwart als berookt, bevuild door de ontelbare duiven, die er in nestelen en vrij de gebroken ruiten in- en uitvliegen. Maar de oude Muzelman, die ons opendeed, bad voor hij de deur opende. We brengen ook een bezoek aan Haiffa, waar we de kloosterkerk der Karmelietessen aan het strand zien en doen een paar inkoopen in den bazar. Hier, — zooals overal, — constateeren we hoe het Engelsch het Fransch op den achtergrond heeft gedreven. Op den terugweg naar den berg passeeren we de bewonderenswaardige kolonie, die de Protestanten van Würtemberg sinds 1867 in Haiffa gesticht hebben — schaduwrijke lanen, goed onderhouden tuinen, schoone, solide huizen in goeden Europeeschen stijl.

Den namiddag gebruiken wij voor een langeren tocht, naar het dal bij de bron van Elia, waar de H. Brocard zijn klooster had. Een diep, wild dal opent zich hier naar de zee. Een grot in de rots geeft ons een voorstelling van de woning der oude profeten en de eerste Christelijke eremieten. Bij de bron van Elia heeft een Bedoeïnsche familie haar tent opgeslagen; de vrouw bakt eierkoeken op een vuur, andere vrouwen komen water halen, een schoone, half volwassen knaap, die Musa heet, in een gestreept buisje en een wijde, witte broek, laat zich fotografeeren, met een schaal vol vruchten op de opgeheven hand. Wij zijn van de hoogvlakte in het dal gekomen en verlaten het dal aan de plaats waar het op het strand uitloopt. Daar is water te vinden, vruchtbaarheid, hoog riet en een primitieve watermolen. Als we het dal uit zijn, zien we de zon met gouden stralen boven de zee ondergaan. Langs het strand gaan we naar het klooster terug, komen in de duisternis, die snel invalt, midden in een detachement van Indische soldaten, die ons, zonder een woord, dwars door hun rijen laten passeeren en eindigen onzen tocht op een lang, smal steenachtig bergpad, dat we langzaam opstijgen, terwijl de sterren boven onze hoofden schitteren.

Den volgenden morgen om zeven uur sta ik, na de Mis te hebben bijgewoond, op de esplanade bij den vuurtoren. Diep onder mij de

Digitized by Birzeit University Library

uitgestrekte, blauwe zee; slechts één wit zeil schittert heel in de verte. Om heel de baai glinstert het gouden zand. Het is ochtendfrisch en ochtendstil, — in den boom boven mij zegt alleen een vogeltje zijn metaalachtig *tink, tink, tink,* — alsof men zilver tegen zilver aanstoot. Het is een klein fluweelzwart en roomwit vogeltje, dat ik hier dikwijls zie in het Heilige Land.

Vandaag gaan we naar de plaats, waar Elia en de Baälpriesters offerden, *el Mukhraka* heet die in het Arabisch. Pater François de Sales verzekerde mij dat wij er per rijtuig konden komen. Weldra zitten we dan ook alle drie onder de linnen tent van ons rijtuig, dat met twee sterke paarden bespannen is.

We gaan het sparrenbosch door, dat ons weer Zweedsche geuren tegemoet zendt, rijden velden over, die nog wit zijn van den dauw, en langs slooten, die geuren van de thymis. Wij passeeren het Duitsche sanatorium „Karmelheim" en dan zijn we op den verlaten, onbebouwden berg. De weg wordt slecht, we hobbelen vooruit en achteruit zooals op den rijtoer van Nazareth naar Naim. Maar rondom ons bloeit de berg, anemonen, tulpen, papavers, alpenviolen, slangenkruid, kervel in gouden struiken, laag struikgewas van wilde rozen, en nog asfodillen en reeds korenbloemen. Kuifleeuweriken springen langs de wagensporen, zwarte en witte kraaien vliegen op, boven ons cirkelen in groote kringen wouwen en haviken. Wij komen steeds hooger en het uitzicht wordt steeds uitgestrekter. Het waait en het is koel, — onder een tragischen hemel met kolossale, grijze wolken zien we heel in de diepte aan de kust de reusachtige ruïnes van *Athlit*, het *Castellum Peregrinorum* der Kruisvaarders. De vervallen grijze muren met den hoogen wachttoren verheffen zich in de bruisende zee. En aan den anderen kant, naar het Oosten en naar het Noorden, groene golven van bergen onder de blauwgrijze wolken en langs het lange zandstrand naar Saint Jean d'Acre als een boog van goud.

Bij het dorp Esfia houden we even halt. Wij hebben veertien kilometers achter ons en zijn op het hoogste punt van den berg (530 meter). Esfia is bewoond door Drusen, dat merkwaardige, afgezonderde volk dat in Europa vooral bekend is als de onverzoenlijke en wreede vijand der Christelijke Maronieten. De Drusen zijn niet van een bepaald ras, alleen hun godsdienst scheidt hen van de andere Arabieren en Syriërs. Zij zijn afkomstig van de Schiters, de Perzische secte, die in Ali, den schoonzoon van Mohammed, den waren profeet ziet. In tegenstelling met de Schiters gelooven zij dat Ali geïncarneerd was in den fanatischen sultan Hakim van Egypte (996—1020) en dat deze aan het einde der tijden zal terugkomen als *Mahdi*, de menschheid bekeeren en een wereldrijk stichten zal.

We hotsen de straten van Esfia door zonder iets bizonders te zien, — het dorp is als ieder ander Arabisch dorp met huizen van leem en koepeldaken. Maar even buiten het dorp ligt een klein vierkant

Digitized by Birzeit University Library

steenen huis, — zoo klein als iets wat „huis" heet maar zijn kan, — maar zooals ik zeide dus van steen gebouwd. We stappen het rijtuig uit en Pater François klopt op de deur van het huis. Die wordt voorzichtig geopend, — we onderscheiden een katholieke Zuster, die weldra de deur geheel opent. We gaan binnen — en zijn in Europa, in Frankrijk!

Drie Karmelietessen leven hier onder wilde Muzelmannen en fanatische Drusen, drie Fransche jonge vrouwen, wier fijn gelaat zoo bleek ziet onder den witten hoofddoek. Het vertrek, waarin wij dadelijk staan, is in het voorste gedeelte *Divan*, — dus de ontvangkamer, — en achteraan eetkamer. De zuster, die open heeft gedaan, gaat gauw de Priorin halen, de derde Zuster verschijnt ook, en terwijl ons iets wordt voorgezet, begint er een levendig gesprek. Ik heb het genoegen van bekend te zijn, de Priorin zegt een paar woorden over mijn „Catharina van Siena", die mij meer genoegen doen dan alle recensies. Iets te kunnen zijn voor een Zuster van Barmhartigheid, die zieken en armen verpleegt op den top van den berg Karmel, — kan iemand meer bereiken? We worden naar de kapel geleid, die zoo armoedig is dat het altaar bestaat uit twee tafels, die tegen elkaar gezet zijn. Op een bidstoel ligt een oud, door het vele lezen versleten boek, ik open het en zie dat het Thomas à Kempis is, en ik sla juist het hoofdstuk op: „Om den Schepper te kunnen vinden moet men alle schepsels laten varen." Wij blijven een heel tijdje in den „Divan" zitten praten; er komen niet iederen dag Europeesche gasten te Esfia. De priorin vertelt van de Drusen, waaronder zij nu jaren lang geleefd heeft. De vrouwen, zegt zij, hebben het recht niet om te bidden; als een man zijn vrouw biddend aantreft, doodt hij haar. Als zij ziek worden, wordt er geen dokter geroepen, „als er geschreven staat dat je sterven moet, dan sterf je," verklaart de echtgenoot. De Heilige van de overledene wordt hoog in eere gehouden — geen Druser haalt bijv. water aan een bron zonder eerst den Heilige om vergunning te bidden, onder wier beschutting de bron heet te staan. Als een kind ziek is, gelooft men dat een geest zijn kind verloren heeft en nu een ander wil hebben; men tracht den geest dan voor den mal te houden door een haan te offeren, waarvan men het bloed in een gat in den grond laat loopen. Den Griekschen priester wordt dikwijls verzocht om den haan eerst te zegenen, wat hij dan ook doet.

Wij zitten te luisteren, — wat *is* godsdienst toch een wonderlijk iets! Ik denk aan een uiting in een boek van L. Moltesen: „Het gaat met den godsdienst als met de liefde, die kan naar den hemel of naar de hel leiden." Door zijn godsdienst doodt een Drusische echtgenoot zijn biddende vrouw en laat hij haar sterven zonder geneesheer, — de godsdienst brengt Christelijke vrouwen er toe om haar schoone land te verlaten en hun goed thuis, haar Provence of haar Bretagne, om hierheen te komen en midden in het vuil van den

Digitized by Birzeit University Library

Islam te leven en de onredelijkheden van het bijgeloof, om te reinigen en te heelen, te troosten en te helpen, te werken, te lijden, te getuigen en — misschien, — ten slotte den marteldood te sterven. Het eene is het onzekere, valsche licht van de halve maan, het andere de kracht van het Kruis van Christus; beide zijn godsdienst.

Wij stappen het rijtuig weer in en hotsen verder over stokken en steenen; menigmaal staat het rijtuig geheel op één kant, als een boot die dreigt om te slaan, maar we komen altijd weer in het goede vaarwater terecht. Onze Mohammedaansche koetsier schijnt zich niet te verbazen over deze wijze van reizen, en wij dus ook maar niet, — mâlesch!

Ten slotte zien wij in de verte eenige gebouwen; op de spits van een kerkgevel staat een reuzenbeeld met een hoog omhooggeheven zwaard: Elia! Het laatste sterk stijgende gedeelte doen wij te voet, tusschen bloeiende, geurende laurierboomen en langs een haag van bloeiende witte hagedoorn. Dan zijn wij er; achter een groote, platte groene weide ligt de kerk en daar naast een klein klooster, beide solide gebouwd van sterke steen. Dit is *el Makhraka*, de plaats, waar geofferd werd. Hier riepen de Baälpriesters vergeefs *hun* God aan, — hier hoonde Elia hen: „Roept met luider stem, want hij is een god; omdat hij in gepeins is, of omdat hij wat te doen heeft, of omdat hij een reize heeft; misschien slaapt hij en zal hij wakker worden."

„En zij riepen met luider stem, en zij sneden zich zelven met messen en met priemen, naar hunne wijze, totdat zij bloed over zich uitstortten," maar alles was tevergeefs, „er was geene stem, en geen antwoorden, en geen opmerking."

Toen bad Elia, — en toen kwam het antwoord, — van den waren God.

Onze koetsier spant de paarden uit, werpt een dek over hen heen en brengt hen naar de weide. Na den Karmelieterpater begroet te hebben, die op het oogenblik alleen daar vertoeft, gaan we wat buiten den wind zitten om eens rond te kijken. Onder ons de vlakte van Esdrelon die met groene en bruine akkers versteld schijnt te zijn. Daarboven verheffen zich in het Noorden de hoogten bij Nazareth, de koepel van Thabor (het klooster onderscheiden we als een stralend punt), de kleine Hermon met Naim aan zijn voet, de bergen van Gilboa. In het Westen, aan gene zijde van het in nevelen gehulde land, schittert de streep van de zee, — daar was het, dat de dienaar van den profeet de wolk komen zag aan den horizon „zoo groot als een hand". En Elia zeide tot hem: „Ga op, zeg tot Achab: Span aan, en kom af, dat u de regen niet ophoude. En het geschiedde ondertusschen, dat de hemel van wolken en wind zwart werd; en er kwam een groote regen."

Hier gebeurde het, op den top van den Karmel. „Elia ging op naar de hoogte van Karmel en breidde zich uit voorwaarts ter aarde,

Digitized by Birzeit University Library

daarna legde hij zijn aangezicht tusschen zijne knieën." „Antwoord mij, Heere, antwoord mij; opdat dit volk erkenne, dat Gij, o Heere! die God zijt."

Hier gebeurde het, — met Nazareth en Thabor, met aarde en hemel en zee als getuigen. De dienaar van den waren God bad, — en de ware God verhoorde zijn gebed.

Daarom, wee ons! indien wij tot eenig anderen god bidden dan tot Hem, dien Elia aanriep, tot een der velen afgoden der moderne cultuur, — zij, die nu bijna over heel de aarde heerschen. Want dan gebeurt ons wat den Baälpriesters gebeurde — er is niemand die antwoordt en niemand die het opmerkt.

DE HAND DES KONINGS.

We besluiten langs de kust naar Jeruzalem terug te gaan, dus van Haiffa naar Jaffa. In vroeger dagen deed men deze reis te paard, wat anderhalven dag duurde, en logeerde men in de ruïnes van Cesarea, bij een paar gastvrije Bedoeïnen, die er geld voor aannamen, of in Zummarin, de Joodsche kolonie. „De weg is weinig zeker en hulp is er niet te vinden," heet het in een gids van 1890.

Misschien is de weg sinds dien niet veel zekerder geworden, maar dank zij de automobiel, gaat de reis oneindig vlugger. Te Haiffa in de „Garage Syrien, Propriétaires Amin Mihio, Abdul Gani Masry + Assad Khalil, Prix très modérés", huur ik een auto voor den volgenden morgen, den 31sten Maart. 's Namiddags van denzelfden dag zullen wij te Jaffa zijn, in een rechte lijn is de afstand slechts 90 kilometer, maar de wegen zijn slecht. (Men moet zich vooral niet voor den gek laten houden in Palestina waar op de kaarten der reisgidsen de wegen als zeer schoon zijn aangegeven; gewoonlijk bestaan die alleen op papier.)

Maar voor we Karmel verlaten, kunnen wij niet anders dan even naar de stad gaan, die aan den overkant ligt van de blauwe baai, het oude Ptolemaïs, het Saint-Jean-d'Acre der Kruisvaarders, het Akka der Arabieren. In automobiel is het maar een half uur rijden, — en de weg is goed: het breede, vlakke zandstrand langs de kust. Rechts hebben wij duinen, links de zee, en waar de duinen ons in den weg staan, rijden we gewoon de branding in, zoodat het zoute water in de automobiel opspuit als op een schip, — mâlesch! De rijtoer is even frisch als een zeereisje, meeuwen zwermen krijschend boven onze hoofden, bruine en witte steltenloopers haasten zich angstig de duinen in, kraanvogels staan op het strand, zwermen wilde eenden wiegelen op het water. De kust is een koningsweg voor meerderen dan wij alleen, we komen menschen tegen in wagens en op ezels, we zien ruiters en dromedarissen. Waar *Nahr Naman*, de oude

Digitized by Birzeit University Library

Belusrivier, zich in zee werpt, moeten we uitstappen, omdat de houten brug niet te vertrouwen is, en het beter is als de automobiel en de passagiers ieder afzonderlijk er over heen gaan. Op den oever van deze rivier ontdekten de Phoeniciërs bij toeval het glas; hier werden ook de beroemde purperen mossels opgevischt. Wij rapen een paar schalen op, en fotografeeren Akka, dat nu vlak bij is, met haar grijze muren, enkele roode daken en de trotsche minaret van de Djezzar-Moskee. Bij den mond van de rivier is er langs de kust geen zand meer, maar zijn er velden; groote kudden koeien grazen er, of drinken uit de rivier.

Saint Jean d'Acre was precies honderd jaar lang de hoofdstad, de laatste hoofdstad in het rijk der Kruisvaarders. (Van 1191—1291.) De Egyptische sultan Melek-el-Achraf, die na een lang beleg de stad innam, hield een vreeselijke slachting onder de Christenen; de Tempelheeren waren de laatsten die tegenstand boden, en kwamen allen om onder de ruïnen van hun burcht. In het klooster der Clarissen hadden de Nonnen den moed om met een scheermes zich den neus af te snijden om te verhinderen dat zij in den harem werden opgenomen.

In 1799 trachtte Napoleon tevergeefs Saint Jean d'Acre in te nemen. Onder de ongeveer 12.000 inwoners van de tegenwoordige stad, zijn 9000 Muzelmannen, 3000 Christenen en Joden. Op een kaart uit de 12e eeuw is de stad vol kerken, St. Andreas, St. Michiels, St. Laurentius, St. Egidius, St. Dionysius, — en van kloosters — Minderbroeders, Predikheeren, Karmelieten, behalve de als vesting ingerichte burchten der Johanniten en der Tempelheeren. Van al die Westersche heerlijkheden is er nu slechts weinig over; de oude kloosters zijn veranderd in herbergen, en in den hoek van zoo'n groote, vuile *Khan* vinden we *Deir latin* d.w.z. de bescheiden residentie van den pastoor in Akka, den Spaanschen Franciscaner Pater Gregorius Ruiz.

Onder de bekwame leiding van Pater Gregorius gaan wij de stad zien. Wat hebben de Europeanen toch gewerkt en gebouwd op deze plaats, in den korten tijd dat zij hier meester waren! Er zijn zoovele gebouwen, die zoo groot en zoo sterk zijn dat een Mohammedanisme van zes eeuwen ze niet hebben kunnen verwoesten.

Eerst zien we, bij de haven, het kolossale Dominicaner klooster met het groote kloosterplein in twee verdiepingen. Dan door het kwartier, opgericht door de bewoners van Pisa, straten met gewelfde zuilengangen van dicht aaneengevoegde puntige steenen, naar het St. Andrea der bewoners van Amalfi, genaamd naar de Heilige, die van Amalfi afkomstig is, wier beenderen een heelenden balsem afscheiden onder het hoogaltaar in de half Arabische kathedraal aan de baai van Salerno. Daarop naar de kerk van Johannes den Dooper naar de *Khan,* die eens het klooster was der heldhaftige Clarissen,

Digitized by Birzeit University Library

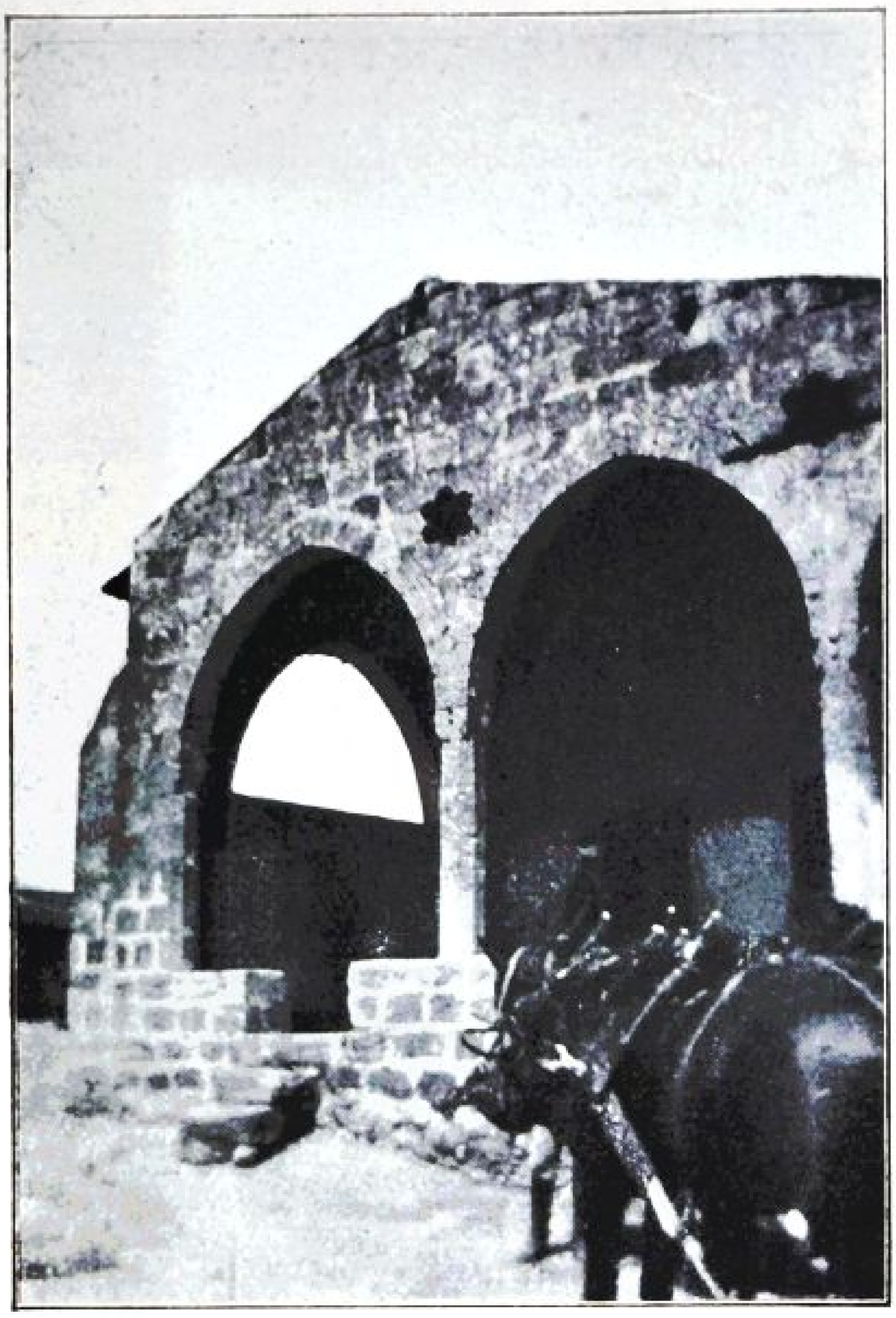

74. DE HERBERG TE DJEDA.

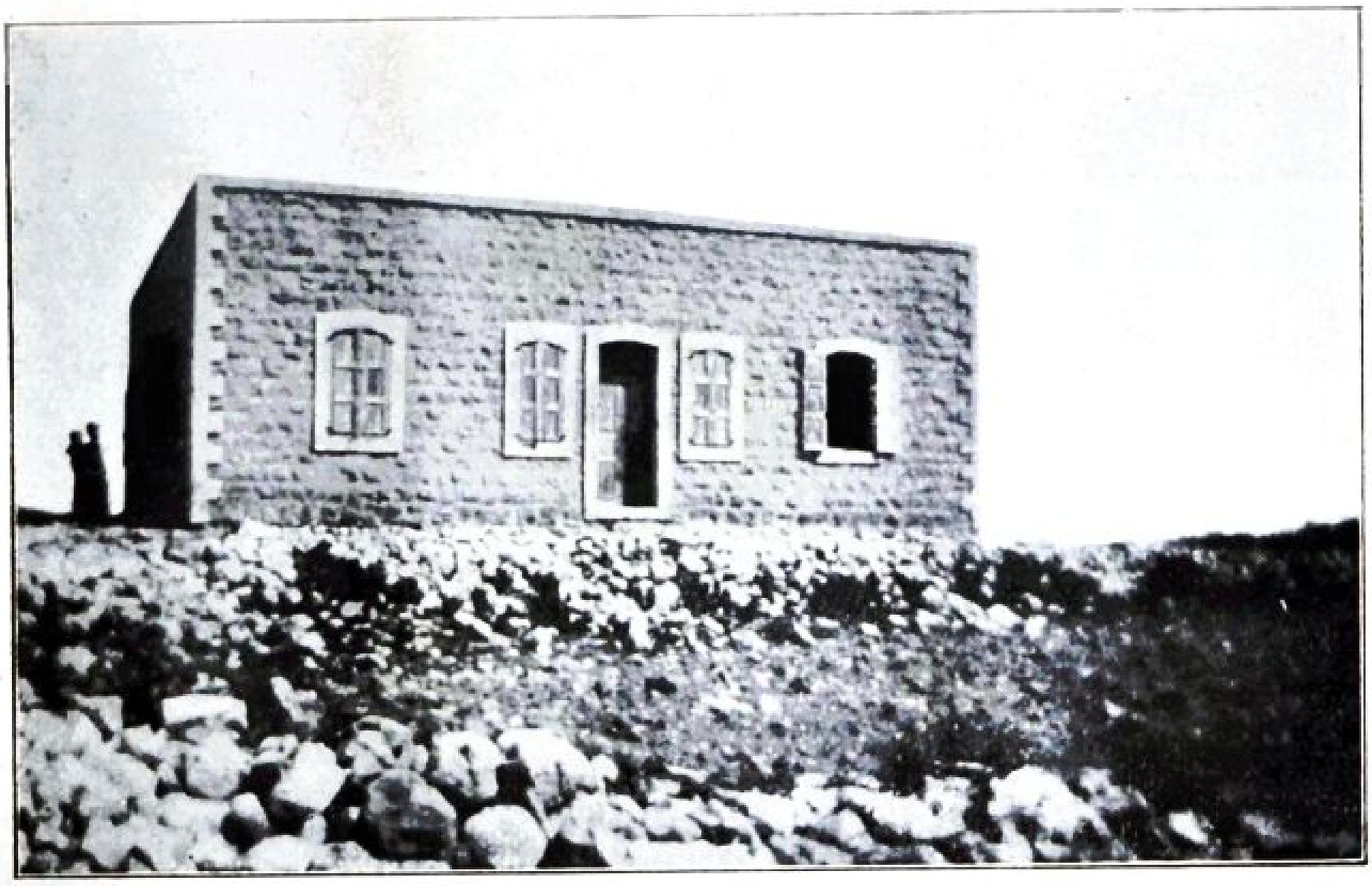

75. HET HUIS DER ZUSTERS TE ESFIA.

Digitized by Birzeit University Library

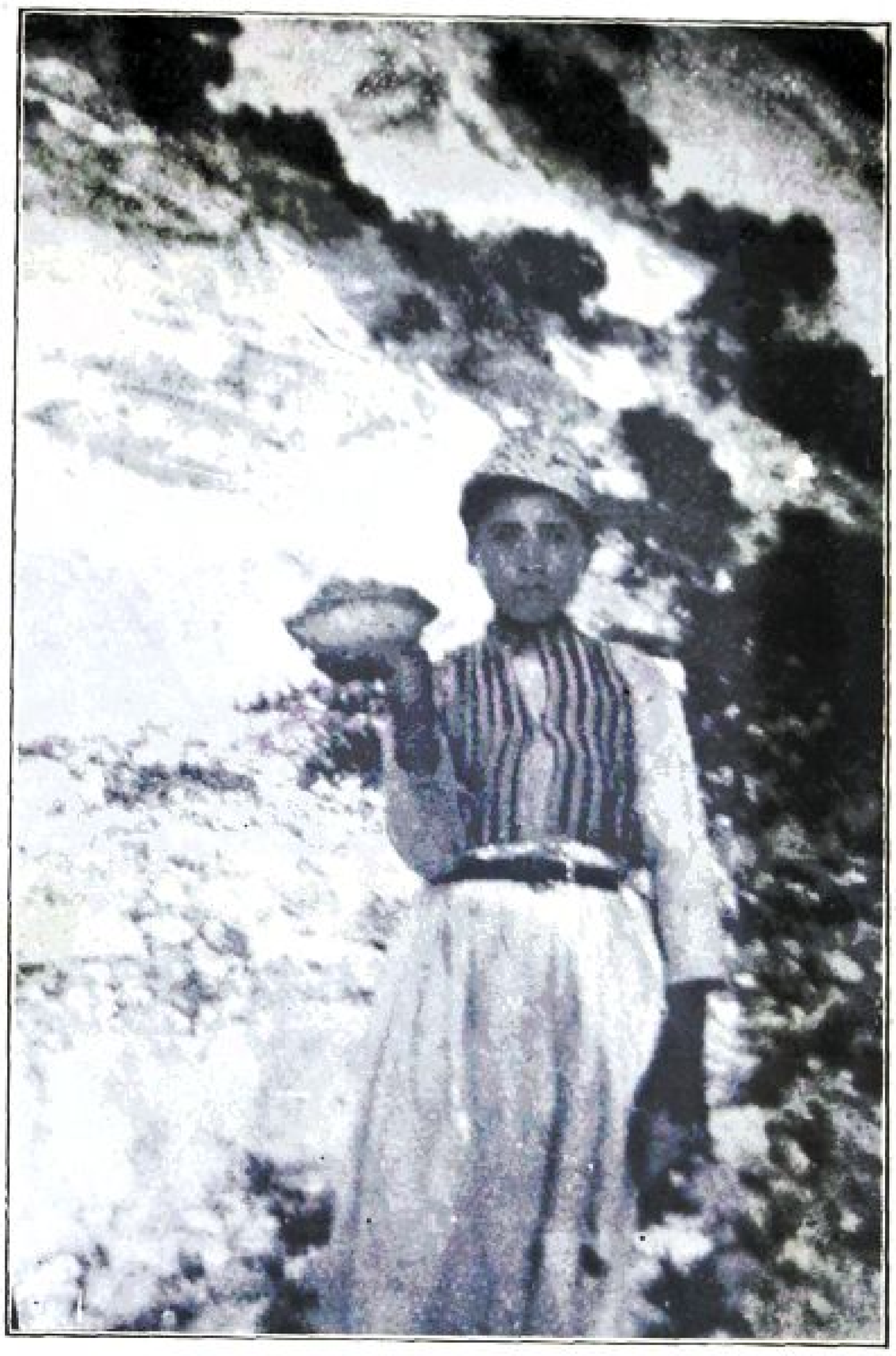

76. ARABISCHE JONGEN VAN KARMEL.

77. KLOOSTERPLEIN OM DE MOSKEE VAN ACHMED DJEZZAR.

Digitized by Birzeit University Library

door den bazar, van waar we juist een kerk kunnen inkijken, die nu een moskee is, — en ten slotte de muren op van de oude vesting, die langs de zee nog bewaard gebleven is. We staan op het uiterste bastion en kijken tusschen de zware tinnen van het bolwerk naar de zee. Onder de vesting zijn de kolossale overblijfselen van de haven der kruisvaarders, waar de pieren bedekt waren met gewelfde muren. Alles is sinds lang tot puin geworden. De zee heeft vrij spel, spoelt en rolt over de groote steenen en de ineengestorte overblijfselen der muren, briest schuimend op, glasgroen en wit, en wordt teruggetrokken met een klinkend geluid van steentjes. En daarginds de Middellandsche Zee blauw gekleurd langs de geelgrijze bastions van kwartssteen, van zon glinsterend tegen de gouden duinen bij Haiffa, en de lange, nevelachtige rug van Karmel, blauw blauwend, vioolblauw, lazuurblauw naar de kusten van Europa.

We wandelen de ruïnes van de vesting rond, totdat die aan de Noorder poort der stad ophouden. Vandaar zien we de kust verder langs, naar Tyrus en Sidon (meer zal ik niet zien van deze twee groote steden der Phoeniciërs) en over een vruchtbaar groen laagland. Midden in de groene velden ligt een villa, omringd door palmen, — daar woont de god der Babisten, zegt Pater Gregorius.

De Babisten zijn, zooals bekend is, een Perzische secte, in 1844 gesticht. De naam komt van het Arabische woord *bab*, poort. De stichter, Mirza Ali Mohammed, verklaarde zich zelf voor Gods zoon en de poort des hemels, en na zijn dood bekleedde zijn zoon, daarna zijn kleinzoon dezelfde hooge waardigheid. De leer der Babisten schijnt een merkwaardig mengsel te zijn van Christendom, Mohammedanisme en Parsisme; zij heeten te gelooven aan de zielsverhuizing en God te eeren in drie personen: God den vader, Jezus en Mohammed. Gedurende mijn verblijf in het Heilige Land stierf de babistische profeet bij Saint Jean d'Acre, en de Engelsche gouverneur was bij diens begrafenis tegenwoordig. Zijn zoon heeft zijn villa geërfd en de waardigheid als de incarnatie der godheid. De gemeente der Babisten is trouwens niet groot, en telt slechts een paar honderd zielen. Zij zijn uit Perzië verdreven, waar zij verdacht werden van medeplichtigheid aan politieke misdaden. Wij eindigen onzen tocht met een bezoek aan de groote moskee, die Achmed Pasha, bijgenaamd *Djezzar* (de slachter), tegen het einde der achttiende eeuw gebouwd heeft en een van de schoonste uit het Oosten is. Die is omringd door een kloostertuin, geheel door een gewelfde galerij ingesloten; in de galerij leiden kleine, blauw geschilderde deuren naar de cellen, waar vrome Muzelmannen hun leven slijten in gebed en contemplatie. Rozen klimmen tegen de zuilen op, wijnranken slingeren zich langs het dak, cypressen werpen ernstige doodsschaduwen langs den grond, de kronen der palmboomen suizen met een bijbelsch geluid. Voor de moskee springen fonteinen onder

Digitized by Birzeit University Library

een koepel, die op zuilen rust, waarin de heilige reinigingen plaats hebben en op bloote voeten treden we de kolossale, schaduwrijke ruimte van de moskee binnen. De wit met blauwe dom wordt gedragen door gepolijste, antieke zuilen uit tempels in Cesarea. In een prachtige kapel rust de groote bloedhond zelf, de kolossale sarcophaag is bedekt met rijk gebeeldhouwde ranken en vruchten, granaatappels, abrikozen, perziken, peren, pruimen, druiven, — al de Paradijsvruchten, die de geloovige man verwacht van de hand der houri's in de schaduw van Eden, in het groene gras aan den oever van de eeuwig kabbelende, liefelijk klinkende en zoet murmelende golven der hemelsche beken.

In den namiddag gaan wij nog eens naar de St. Andreaskerk der Amalfiten, die thans aan de Grieken behoort, en waar de brave priester naast de voorhal met de zuilen een zaal heeft ingericht voor het onderwijs. Terwijl de schilderes een schets neemt, sta ik tegen den lagen muur waarmee de zuilengang eindigt, vanwaar men het uitzicht op het strand heeft en op de zee. Op den muur staat een marmeren zuil, waarop twee bogen rusten. Er is een hoog ijzeren hek om de groote opening, tusschen de twee bogen, waarschijnlijk om te verhinderen dat de schoolkinderen er op klimmen en er af vallen.

Het is namiddag. De zon schijnt op de witte marmeren zuilen, wier kristalachtige steenen met kleine flitsen schitteren in het sterke licht. Ik sta tegen het verroeste hek geleund, dat aan een gevangenis doet denken en zie de kinderen blindemannetje spelen aan het strand, de golven tegen de kust aan schuimen, en onderscheid de blauwe uitgestrekte zee, die aan Europa grenst. Europa, — het is nu drie maanden geleden dat ik haar kust in de golven verzinken zag .... Europa, Italië, Frankrijk, België, Denemarken, Zweden .... Europa — Rome, Assisi, Siena, Florence, Volterra, Pisa, het pijnbosch bij San Rossore en het pijnbosch bij Ravenna, en het bosch van steeneiken bij Carceri en het kastanjebosch, als men van het Alvernergebergte naar Chitignano gaat .... Europa — Cannes met Cap Esterel en Ile Saint-Honorat, Dijon, het oude hospitaal in Beaune met de inscriptie „Seulle" op alle muren, de grijze Romaansche kerk op de hoogte bij Talant, Fontaine-lez-Dijon, waar de H. Bernhardus geboren werd. Europa — Parijs met de boekwinkels in het zesde departement en de kerken en de straten in hetzelfde arrondissement, die voor mij zoo rijk zijn aan herinneringen: rue d'Assas, rue Monsieur, rue Cherchemidi .... Parijs met de boekenstalletjes op de Quai des Conti onder de platanen, en den witten koepel te Montmartre als een stralend visioen aan het einde van de rue Solférino of de avenue Montaigne .... Parijs met de stille provinciestraten op Ile Saint Louis .... de aken glijden met de Seine onder de steenen bogen der Pont Marie door en de groote populieren suizen om de uiterste punt van het eiland, waar men staat als op den

Digitized by Birzeit University Library

steven van een schip om naar het koor van Notre Dame te varen .... Europa, Europa — Parijs en Noordwaarts, Frankrijk uit, het verwoeste Noord-Frankrijk, de stukgeschoten kathedraal van Noyon en de Domkerk van Saint Quentin een berg van puin gelijk .... Europa, Europa, Brussel met de Saint Gudule en de Spielmansreye in Brugge, Quai du Miroir en de gewelfde ronde bruggen over de onbeweeglijke kanalen van Brugge .... Europa, Europa, de Vejlefjord met Fakkegrav en Treldenaes, Onze lieve Vrouwe in Svendborg en de raadhuisklokken in Kopenhagen, het glanzend water van het Wetternmeer op een zomeravond in Wadstena en de school van Manfred Björkqvist in Sigtuna — de jonge meisjes in het rose die bij het hek mij een afscheidslied toezongen .... Europa, Frankrijk, België, Denemarken, Zweden — Svendborg, Kopenhagen, Stockholm — de linden van Birger Jarlsgatan in de lichte nachten en de roode eilandjes, de met dennen begroeide rotsen in de scheren tusschen Vaxholm en Skelvik .... Skelvik, Skärsätre — Vreta klooster — en Finsta, waar Andreas Lindblom en ik wandelden in de voetsporen der Heilige Birgitta .... Zweden, het Noorden, Europa, Europa, Europa ....

Onwillekeurig schud ik de geroeste tralies van het hek, als iemand die er uit wil, die weg wil, die naar huis wil. De schilderes werkt nog steeds in de voorhal, en ik laat haar met rust. Hoe komt het dat zij dan op eens tegen mij begint te praten over den H. Lodewijk, *le bon signour Looys, roy de France*? Over den Heiligen Lodewijk, en zijn trouwen vriend Joinville, over een voorval tusschen die twee, juist hier in Saint Jean d'Acre?

Het was in 1252 dat koning Lodewijk hier was op zijn ongelukkigen kruistocht. Zijn mannen waren moe en hadden er genoeg van en vroegen niet beter dan naar huis te gaan. Toen er krijgsraad gehouden werd, waren allen het er over eens om zoo spoedig mogelijk terug te keeren, alleen één enkele stemde om te blijven en die eene was Joinville. De koning hoorde hen allen aan, maar antwoordde niets; daarop ging men aan tafel. Als gewoonlijk zat Joinville naast den koning, „maar onder heel den maaltijd sprak hij niet tegen mij," zegt Joinville, „en ik dacht dat hij boos op mij was. En terwijl toen de koning zijn tafelgebed deed, ging ik naar een hek met tralies er voor; ik stak mijn arm tusschen de ijzeren tralies door .... Toen kwam er iemand achter mij aan, die mij de handen voor de oogen hield en ik dacht dat het heer Philippe de Nemours was, die mij dien dag erg geplaagd had, en ik zeide: „Laat mij met rust, Heer Philippe." Maar toen ik mijn hoofd omdraaide om mij vrij te maken, voelde ik dat het de hand van den koning was aan den smaragd aan zijn vinger [1])." Toen werd het Joinville duidelijk dat de koning

---

[1]) Joinville: Histoire de Saint Louis, Ch. LXXXIV, Nr. 432.

Digitized by Birzeit University Library

zijn vriend was, en dat hij juist gesproken had zooals de koning het wenschte, in tegenstelling van alle anderen.

De schilderes zwijgt, maar ik heb genoeg gehoord om te begrijpen. Niemand is voor een goede daad geschikt, die de hand aarzelend op den ploeg legt en droomend achter zich staart. Hier is *tenir* het wachtwoord, standvastig zijn zooals de Poilu's in de loopgraven. En als iemand je de hand voor de oogen houdt, zoodat je niet weet waar je heen gaat, vrees niet, zoolang je den smaragd in den ring ziet en weet dat de hand die *des Konings* is.

ATHLIT.

Den 31sten Maart 's morgens om 7 uur verlaten we het klooster op den berg Karmel en richten onzen koers naar Jaffa. Zware wolken voorspellen regen, wat een tocht in automobiel minder aangenaam zou maken. Maar als we om 9 uur te Athlit aankomen is het schitterende zonneschijn.

Athlit — *Castellum Peregrinorum*! Laatst zagen wij het van Karmel — op een landpunt in de zee verheft zich een kolossale wachttoren, — eens was het de burcht der Tempelridders, waar de pelgrims landden en vanwaar zij weder wegtrokken. Toen Saint Jean d'Acre viel, sloeg ook het laatste uur voor Athlit — sultan Melik-el-Achraf nam den burcht in en wierp de sterke muren omver. Dat was in 1291, en sinds dien heeft niemand de vesting opgebouwd.

Op weg naar Athlit achterhalen we een blinden neger, die langzaam voortschrijdt, tastend met zijn langen staf. Als hij onze automobiel hoort aankomen, gaat hij aan een kant van den weg staan; één van de chauffeurs vraagt me of ze hem niet mogen meenemen, het is een pelgrim. Natuurlijk mogen zij hem meenemen. En de twee chauffeurs, beiden Mohammedaan, zetten voorzichtig hun zwarten geloofsgenoot op de voorbank; bij het station van Athlit, vanwaar de trein naar Damascus vertrekt, zetten wij hem af. Hij wil nl. naar Damascus en vandaar met den spoorweg van Mekka naar het heiligdom van Kââba.

Heel de streek om het oude *Castellum Peregrinorum* is woestijn. Zand en nog eens zand, zon en zand, wind en blauwe zee en witte branding. Maar in de duinen groeit tamarisk en in het zand loopen zandgele hagedissen. En op de uiterste punt is rots, en op de rots verheffen zich de overblijfselen van de kolossale muren, die de Tempelheeren gebouwd hebben, de laatste omhoogstekende vleugel van „le donjon", El-Karnifé, zooals de Arabieren zeggen.

De schilderes stelt haar ezel op op den top van een duin om het profiel van Athlit te schetsen. De eene chauffeur, die met ons is

Digitized by Birzeit University Library

meegegaan (de andere is bij de automobiel gebleven) verdwijnt tusschen de ruïnes. Ik zelf zwerf wat rond, en vind tusschen de gele zandhoogten een moeras, vol riet en hooge wilgenstruiken, het doode, slijmgroene water doet denken aan de moerassen bij Ninfa, de pontische moerassen. Wat verder weg is een Mohammedaansch kerkhof, bijna geheel onder het zand bedolven, — slechts hier en daar steekt een grafsteen zijn marmeren hoofd op, alsof de Opstanding reeds zoo wat begonnen is ....

Als de schilderes gereed is, gaan we de ruïnenstad in. Wij verwachten eerlijk gezegd niet er menschen te ontmoeten, groot is daarom onze verbazing als we aan den hoek van een ingevallen straat en een verwoeste steeg onzen chauffeur ontdekken, die met de beenen gekruist een maal doet voor een huis dat eenigszins bewoonbaar is! Om hem heen staan een heele groep Muzelmannen hem aan te kijken. We groeten zoo hartelijk mogelijk en een halfvolwassen jongen biedt zich als gids aan om ons de ruïnes te laten zien.

De indruk is als in Saint Jean d'Acre, — wat is er hier gebouwd geweest! Van de zeshoekige kerk der Tempelheeren zijn slechts een paar muren over. Een kapittelzaal met achthoekige zuilen is bijna ongeschonden. Verder overal neergestorte gewelven, spitsboogvensters, die hoog in een kolossalen muur zweven die is blijven staan, — en veel, veel verwoesting. Tot beneden aan de haven liggen de zuilen verspreid, het water stroomt binnen over omvergeworpen pieren van zwarte steen, en onder enorme bogen ziet men ver de blauwe zee over.

We wandelen over het zand terug naar onze automobiel. De weg leidt door een pas, die in de rots is uitgehouwen (*Petra incisa*) en die de Tempelheeren verder bij de vesting hadden getrokken. En nu begint een tocht over stokken en steenen. Bij uitzondering rijden wij den straatweg over, het zijn meestal veldwegen, en heel dikwijls is er heelemaal geen weg. Wij passeeren een paar rivieren door er door heen te rijden, de eene is „de Krokodillenrivier" van Plinius, in 1902 werd hier nog een krokodil gedood. We zien een glimpje van de palmen van Tantura, wij passeeren de schoone Joodsche kolonie Zummarin, wij rijden over vruchtbare, groene vlakten en zien ver in het Oosten de bergen van Samaria. Het dorp Kakon is vlak en rond als een molensteen, geheel van grijze klei gebouwd, alleen met poorten van steen. Wij hebben reeds 50 kilometer afgelegd sinds Haiffa, het loopt naar den middag, en een van de chauffeurs stelt voor om in Tul-Keràm te lunchen.

Dat doen wij. Tul-Keràm is een zeer aanzienlijke stad, waar zelfs een Britsche gouverneur is. Ons rijtuig houdt stil voor de Karavanserail, en langs een hooge trap komen we in een restauratie. Wij worden naar een zaal verwezen waar de zoldering op houten zuilen rust; er staan vijf of zes bedden langs den muur, en een tafel midden in

Digitized by Birzeit University Library

het vertrek. Hier wordt voor ons beiden gedekt; terwijl het eten wordt klaargemaakt, loopen wij de Bazarstraat wat op en neer en doen een paar inkoopen. Het menu luidt roereieren, vleeschballetjes met piquante saus, sinaasappels en koffie. Men wil ons Engelsch brood brengen, maar ik vraag om het Arabische, versch en zacht, juist uit de asch gehaald. De rekening bedraagt 50 piasters, in Deensch geld ongeveer 12 kronen (thans ± 4 gulden).

Daarop zetten wij den tocht voort. Nu opent de vlakte van Saron zich voor onze oogen, en van Tul-Keràm is er een goede straatweg tot Jaffa toe. Onderweg blijven we ergens staan om water te halen, bij *Ras Ain*. Het is een watermolen in een romantische kloof, waar het water over de raderen spuit; we gaan den molen in, waar we drie reusachtige steenmolens zien, waaronder het witte meel te voorschijn stroomt. Aan den oever van den grooten molendam zitten de menschen te visschen; een eucalyptusboschje geeft wat koelte en schaduw. Ten slotte wordt het landschap bijna Deensch, zoodat een torenspits van Jaffa in de verte de raadhuistoren van Kopenhagen moet zijn in mijn fantasie. Maar de sterke geur van oranjebloemen, die ons uit de tuinen tegemoet stroomt, zegt ons waar we zijn.

Het is moeilijk om de stad binnen te rijden, vanwege al het zand. De wielen draaien er in rond zonder vooruit te komen. En eerst na veel vragen en rijden, vooruit en achteruit, vinden wij *Deir latin*, het Franciscaansche klooster en *Casa nova*, heel beneden aan de haven. Eigenlijk is *Casa nova* nog volstrekt niet open, maar de Franciscaansche gastvrijheid verloochent zich niet, het huis wordt voor ons geopend en een paar cellen worden in orde gebracht en een maaltijd gereedgemaakt en voorgezet. Als ik in bed lig, hoor ik de zee bruisen en tegen de scheren breken, de scheren, die het landen in Jaffa zoo moeilijk en gevaarlijk maken en waar de Heilige Birgitta schipbreuk leed met haar reisgenooten ....

Den volgenden morgen word ik gewekt door het teedere geluid van een Arabische rieten fluit ergens in de buurt. Het is half zeven, ik haast mij naar het raam. Onder mij is de haven, waar de Mohammedaansche werklui onder een monotoon werklied met groote vaten rollen. Ik zie de scheren, die halverwege de haven afsluiten, een groote boot werkt er zich juist tusschen door, — en aan de reede ligt een stoomboot: *Calypso* van Amsterdam.

Na de Mis en het ontbijt gaan wij naar *Mar Botros*, „Sanct Petrus", d.w.z. het huis, waar Petrus op het platte dak het visioen had dat over zijn leven besliste, — het visioen van den dauw, die uit den hemel viel, vol reine en onreine dieren. Vroeger werd er een kerk op de plaats gebouwd, nu is er een moskee, maar men kan die bezoeken. De Muzelmannen hebben een tuintje op het platte dak aangelegd, in het huis is een oude plaat te zien, waarop het visioen van Petrus te zien is — onder de dieren in den dauw waren er zelfs twee leeuwen!

Digitized by Birzeit University Library

Rome's arenden daarentegen ontbreken, — en toch werd de Apostel het eerst daarheen gezonden.

Vroeg op den morgen verlaten we Jaffa. *Premit hora* — Paschen staat voor de deur, — het is tijd om naar Jeruzalem te gaan!

We houden tegen den middag halt in Ramleh, volgens de traditie de geboortestad van Jozef van Arimathea. We richten onzen weg zoo in dat we in Ludd, het oude Lydda, de Grieksche kerk kunnen zien (die half moskee is!). In de krypt knielen we op een marmeren grafsteen, waar *Hagios Georgios*, de groote drakendooder Sint Joris, heet te rusten. Maar 's middags om half vier zijn wij weer te Jeruzalem, en met een prettig gevoel van thuis te zijn, kom ik mijn kamer in *Casa nova* weer in.

Digitized by Birzeit University Library

78. DE MOSKEE VAN ACHMED DJEZZAR.

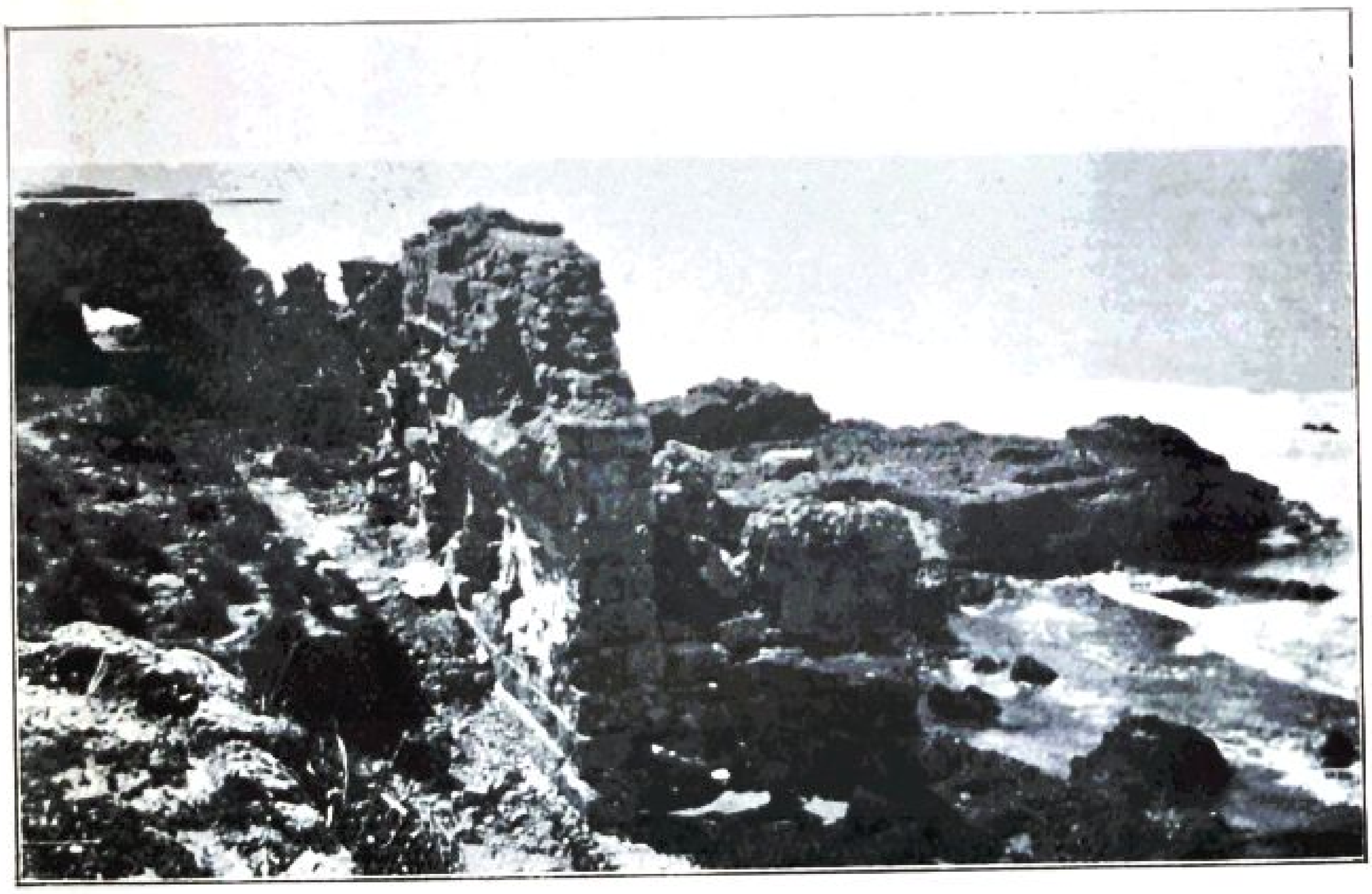

79. ATLITH.

Digitized by Birzeit University Library

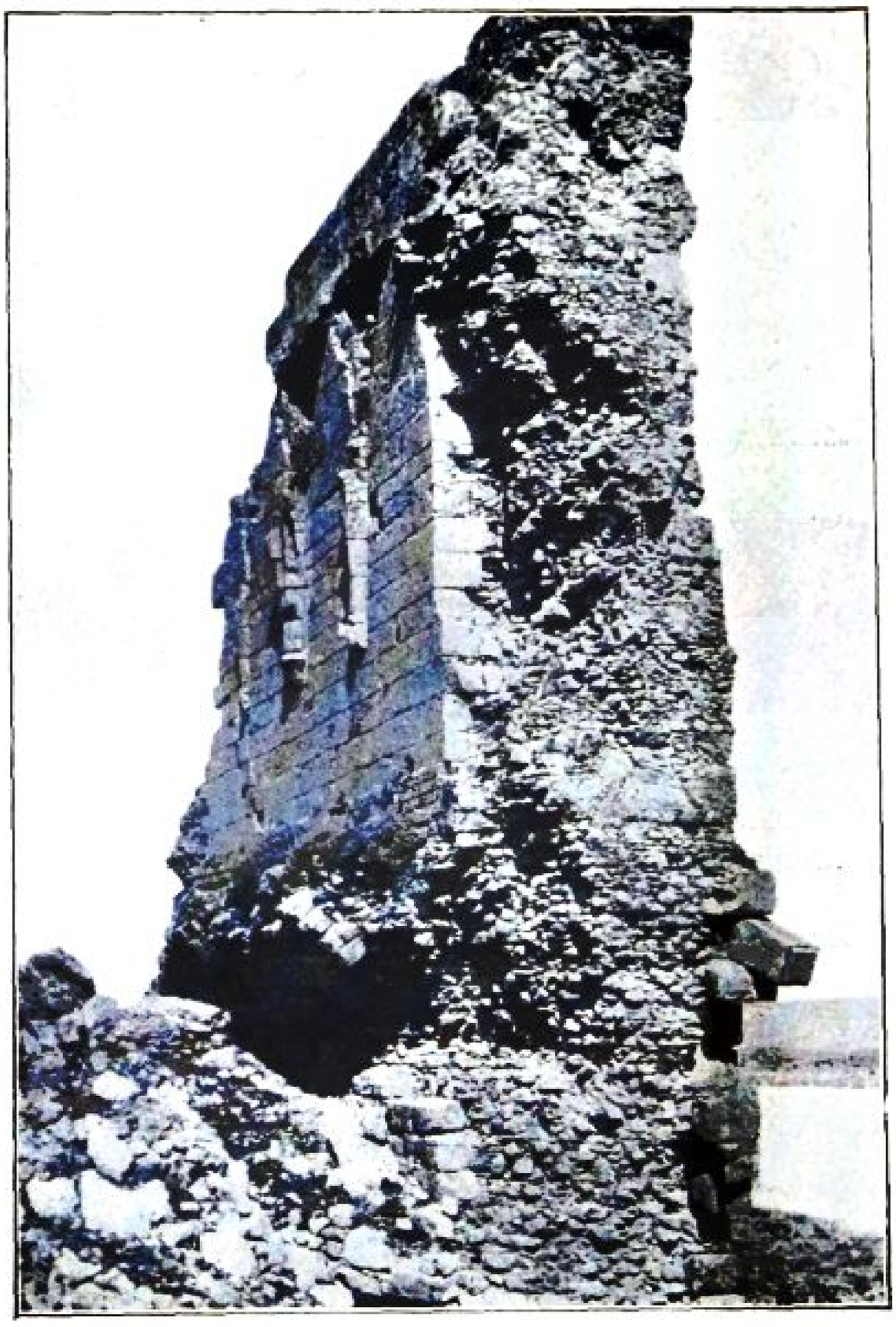

80. EL KARNIFÉ.

Digitized by Birzeit University Library

JERUZALEM, JERUZALEM ....

En zoo iemand tot hem zegt: „Wat zijn deze wonden in uwe handen?" Zoo zal hij zeggen: „Het zijn de wonden, waarmede ik geslagen ben, in het huis mijner liefhebbers."

Zacharias XIII, 6

Digitized by Birzeit University Library

NACHTGEZANG VAN DEN MUEZZIN.

(Vertaling van Augusta Peaux).

Gezongen is de vijfde bede en ik
ben vrij en wat ik nu zing is een zang
van mij alléen, mijn eigen, niemand hoort
dien zang behalve Allah.

Diep onder mij is daar de stad El Qods.
De heilige stad, de vredesstad, *Urusalim.*
Daar is de stilte al, haast slaapt zij in
en in dat diepe zwijgen hoort ge alléen
de hanen kraaien, zoo bij dag als nacht,
maar meest des nachts. Zoo deden ze immers sinds
dien keer toen kraaide voor de derde maal
de haan en Issa zag op Botros en een vloed
van tranen brak uit Botros' oog, die ging
en weende.

De hanen in El Qods, die eeuwig kraaien,
zij zingen heel den nacht — als Muezzins
wien slaap noch stilte een behoefte zijn.
Wat houdt hen wakker, dat geen sluimer ooit
hun oogen raakt? Zijt gij het eeuwige sterren?

Ik ga mijn rondgang, loop den toren om
en zie naar alle vier de wereldhoeken,
zooals, wanneer zingend, met sterke stem
ik vijf maal daags naar de vier windstreken zie,
naar Mecca en naar Bagdad en naar Stamboel
en naar den kant van 't Westen, naar Moghreb,
waar 't vonnis van het kruis trof, als zijn Heer
Botros, die stierf aan 't kruis, *Issa* stierf niet.
Allah kon niet Mezziah laten lijden,
slechts dien man uit Cyrene namen zij
en nagelden aan 't kruis hem, waar hij stierf.
Maar Issa voer ten hemel, — als Mohammed.

Daar onder mij is, dak naast dak, de stad,
koepel naast koepel, onder elk gewelf
slaapt Adam en slaapt Eva, slapen hun kind'ren.
Verbannen kinderen, zooals zij zingen
in *Deir Latin,* 't laatste en *zevende*
(maar vijf heeft de profeet gewild!)

Zij slapen daar beneden, heel de stad
ligt in den slaap verzonken, maar de sterren
stralen hoog boven ons, de blinkende oogen
die geen slaap kennen. Alles zien zij van
den nacht toen Abram trok van Ur in Kaldea
altijd meer westwaarts tot hij kwam aan 't land
dat Allah had beloofd — tot in den kerstnacht
tot daar omlaag in 't Zuiden stond de ster,
juist waar zij staat deez' nacht en fonklend licht
over Beth-Lam en over „'t huis des Broods".

Digitized by Birzeit University Library

QVI PLASMASTI ME.

Het is heel zeker een groot vraagteeken, of de Muezzins ooit 's nachts op hun minaret aanwezig zijn om naar de sterren te kijken. Vrome lieden zijn zelden droomers, — evenals zijn broeder, de Christelijke koster, gaat de Muezzin zeker wel kalm naar huis, naar zijn gezin, als hij voor de laatste maal Allah's naam langs het avondrood geroepen heeft, en ontwaakt zeker wel niet voor hij op moet om Allah bij den dageraad te eeren. De profeet heeft niets bevolen van een gebed te middernacht, dus slaapt de Muezzin den slaap der rechtvaardigen. Want de rechtvaardige, de geloovige (wat hetzelfde is, — *justitia ex fide*) slaapt: alleen de onrustige, alleen de twijfelaar waakt.

Het is dus niet waarschijnlijk dat een van Jeruzalem's Muezzins ooit nachtwacht heeft gehouden op den top van een minaret. Maar dengeen, die dit schrijft, is het gebeurd meer dan één nacht door te brengen op het platte dak van *Casa nova,* dat groote, platte dak van vaste, met rood cement aaneengevoegde steenen, waar men over heen wandelt als over het dek van een groote stoomboot met het gevoel voor anker te liggen in een baai, met in het Noorden de kust van den Olijfberg en aan het Zuiden de hoogten bij Bethlehem en in het Oosten, in den maneschijn iets van de steile hellingen van de bergen van Moab. Menig uur heb ik weggewandeld op den top van *Casa nova* als op een hoogvlakte, en heb ik onvermoeid de hanen hooren kraaien in het rond. (Want het is een kenteeken van de hanen in Jeruzalem dat zij 's nachts kraaien, — de Arabieren zeggen dat zij het doen om Petrus te plagen!) Het eene uur na het andere verliep, terwijl de kralen van mijn rozenkrans mij door de vingers gleden, of terwijl ik alleen maar in het rond keek en tegen mij zelf zeide, met den blik op de hoogten in het Zuiden: „Daar is Bethlehem! Daar werd Hij geboren!" En met den blik naar het Noorden: „Daar ligt Galilea, daar was Hij kind! Daar groeide Hij op, daar wandelde Hij, daar leerde Hij. Daar is het meer, waar Hij aan de oevers predikte, daar is de Berg, vanwaar Hij de wereld nieuwe geboden gaf, daar is ook de berg, waar Hij verheerlijkt werd, en daarna den discipels verkondigde dat het lijdensuur naderde." En naar den reusachtigen koepel van de Omarsmoskee keek ik, die mat glinsterde in den sterrenglans, en ik wist dat daar beneden de tempel gestaan had, de Zuilengang van Salomo, waar hij met de discipels op en neer geloopen had, en het voorplein waar hij de Joodsche kooplui verdreven had. En vlak achter den koepel van de moskee verhief de Olijfberg zijn lange, lage helling in den nachtelijken nevel, met heel boven aan den slanken toren van de Russische kerk en het verlichte paleis van den gouverneur Sir Herbert Samuel. (Er was misschien een avondpartij bij den gouverneur, men zag de automobielen af- en aanrijden als

Digitized by Birzeit University Library

vliegende vonken.) Ik wist dat aan den voet van den Olijfberg Gethsemané lag, met de acht oeroude, van smart verwrongen boomen en met de perken vol bloemen, rood als de droppels bloedzweet, die eens op deze aarde gedropen hebben. En vlak bij, vlak voor het einde der straat, die langs het Grieksche patriarchaat loopt, welfde een kleinere koepel zich over het heiligste aller graven, — het Graf, dat leeg is — maar waarin Hij eens gerust heeft ....

Zoo waren mijn avonden in Jeruzalem, avonden, die zich af en toe tot ver in den nacht uitstrekten, vooral als de volle maan met alle kracht scheen en het terras een meer van zilver scheen. Dan ging ik zitten alsof ik op het dek zat, met den rug tegen den lagen muur, die tegen de straat heel in de diepte beschermt, en dan zag ik niet anders dan den maanblauwen hemel, waar de groote oude sterren flikkerden, (maar hooger boven den horizon dan thuis) en het allerhoogst de Zevenster als een bedauwde druiventros van blauw licht. Zoo laat zwegen ten slotte de hanen, maar aan de uitkanten der stad blaften de honden, en de sterke onaangename reuk van Arabische ovens, die opgestookt werden voor het bakken tegen den vroegen morgen, vervulde de lucht. Op zulke oogenblikken werd het mij zoo wonderlijk werkelijk, veel werkelijker dan over dag, dat *hier* Jeruzalem was, dat *hier* een God geleefd had en gestorven was, en dat die God, die geleefd had, geleden had en gestorven was, hier gekruisigd was, in deze stad slechts honderden schreden van mij af, dezelfde God was, wiens almachtige hand de wereldbollen rond gemaakt had en hen in hun duizelingwekkende vaart uitgezonden had in het heelal .... En dan was er maar één woord over in mijn ziel, het angstige gebed, wat de arme zondares bad in de woestijn bij de Jordaan: *Qvi plasmasti me* .... „Gij, die mij geschapen hebt, erbarm u over mij!"

EEN DAG, BETER DAN DUIZENDEN.

Iederen morgen zie ik de zon „Davids toren" vergulden op den ouden burcht van Herodes, die voor mijn venster ligt. (Het venster is tegelijkertijd een deur naar een klein balcon.) En zonder het te willen citeer ik het vers van Omar Khayyâm:

„and lo! the hunter of the east has caught
the Sultan's turret in a noose of light."

Het beeld kon moeilijk beter zijn. Het is of de toren in een gouden strik gevangen is, in een net van licht. Dat het „Davids" toren wezen zou is een apocriefe overlevering, maar de minaretachtige slankheid van den toren is zuiver Oostersch, naast de zware, Romeinsche muren met de tandvormige tinnen van het slot van Herodes.

Slechts enkele minuten glinstert de toren in de zon, — dan glijdt het licht verder. Er is bovendien niet veel tijd om te blijven staan kijken, want als ik de ochtendmis wil bijwonen moet ik uiterlijk om

Digitized by Birzeit University Library

7 uur in de Heilige Grafkerk zijn. Ik begeef mij dus op weg door de lange, reine gangen van *Casa nova,* de trap af naar de rez de chaussée, den portier voorbij, *Ab' Antùn* (aldus genaamd naar zijn zoon, die dus blijkbaar meer beroemd is dan „Anton's vader"). Ab' Antun staat van zijn bank in zijn loge op en slaat aan, misschien om de afgedankte Fransche uniformjas, die hij aan heeft, eer aan te doen.

Dan ben ik *Casa nova* uit en sla dadelijk rechts af, een nauwe, steil dalende steeg door, waar de steenen zóo glimmend wit zijn alsof ze van zilver waren, en zóo glad gesleten door de slepende voetstappen der dromedarissen, dat men steeds moet oppassen om niet uit te glijden en te vallen. (Deze gladde straten zijn een eigenaardigheid van Jeruzalem; een dokter vertelde mij, dat het aantal gebroken beenen in de stad daardoor veel grooter is dan elders. En daardoor begrijpt men ook hoe Jezus zoo herhaaldelijk met het Kruis gestruikeld is.)

De steeg eindigt in de breede straat, die langs het Grieksche patriarchaat leidt, een reusachtig, paleisachtig gebouw, indertijd voor millioenen Russische goudroebels gebouwd. Aan beide kanten van de straat liggen groote Grieksche kloosters, met vele dozijnen getraliede erkers, zooals bij een Mohammedaanschen harem. (Wat het woord *harem* betreft, liever *haram,* dat beteekent niet anders dan haag, „omheinde plaats", en niet speciaal een vrouwenverblijf. Het tempelplein om de moskee van Omar heet bijv. *Haram es Sherif,* de moskee in Hebron *Haram el Khalil.* Het woord moskee wordt trouwens ook niet door de Mohammedanen gebruikt; een kleine moskee heet in het Arabisch *Mesdjid,* een groote *Djami* en de Turken gebruiken dezelfde woorden.) De straat tusschen de Grieksche kloosters heet de „Rumi's straat". En ik zie ze overal ook in de poorten staan, de *Rumi's,* de Grieksche schismatische priesters en monniken, in hun langen talaar, waar de schoone, goed verzorgde baard over heen golft, en met het haar, dat zij volgens de gewoonte der Apostelen lang laten en dat zij als vrouwen in een wrong op het hoofd dragen. Van daar kom ik in de *Har't en Nasárra,* „de straat der Christenen", die reeds het begin van den bazar is, geheel overdekt en met winkels aan beide zijden. Dat zijn de bakkerswinkels; de stapels koekjes van boterdeeg, met honig gevuld en met suiker bestrooid, zijn bijna even hoog als het plaveisel en worden in de nauwe, zeer drukke straat heel den dag zeker rijkelijk bestoven. Hier zijn ook de schoenpoetsers te vinden, grootendeels jongens die op een bankje achter hun met zink overtrokken poetskist zitten en met krachtige slagen van den borstel op het zink de aandacht der voorbijgangers trachten te wekken.

Nog een hoek om en men komt in een overdekte straat met winkels aan beide kanten van Grieksche godsdienstige artikelen: vergulde beeldjes, kunstig gedraaide en bont geschilderde kaarsen, lange rozenkransen van rose parelmoer of doorschijnend barnsteen.

Digitized by Birzeit University Library

Dan ziet men vlak voor zich een Arabische spitsboogpoort, die men *niet* door moet, want die leidt naar een moskee, die vlak over het Heilige Graf gebouwd is. Men moet nog een paar schreden doen, links een stuk straat door, om aan de poort te komen, die de ingang is naar het terrein van de H. Grafkerk, en dan heeft men nog, langs den muur van het Grieksche Grafklooster, een lange steenen trap af te gaan. Op de treden zitten bedelaars, voornamelijk blinde, of havelooze moeders met nog haveloozer, zoo goed als naakte kinderen. De bedelaars strekken de hand uit en mompelen hun *meskin, meskin* . . . . Ten slotte eindigt de trap op het plein voor de H. Grafkerk.

. . . . Het plein voor de H. Grafkerk! Hoe menigeen is er niet door teleurgesteld geworden, — men behoeft eigenlijk de fotografie er van maar te zien om teleurgesteld te worden. Het plein is klein (of schijnt klein), daar het wordt ingesloten door de twee hooge Griekssche kloosters aan beide kanten, links het Constantijnklooster, rechts het Abrahamsklooster. Tusschen deze twee kloosters ligt, (als een achterscherm tusschen coulissen, dat er niet bij past) de gothische façade die de Kruisvaarders gebouwd hebben, en een van de weinige schoone bouwwerken der Christenen is, dat in het Heilige Land over is. Maar de eene deur van het dubbel portaal is dichtgemetseld en van de poort, die open is, hebben barbaarsche hamers een derde gedeelte van het beeldhouwwerk weggehakt en als men het heiligdom binnentreedt, ziet men links, op een verhooging met tapijten en kussens bedekt, de Mohammedaansche wacht, bestaande uit 2 of 3 man, druk in gesprek, terwijl zij rooken of koffie drinken. Niettegenstaande Allenby Jeruzalem heeft ingenomen, blijft de Muzelman zitten, waar hij zat in den tijd van het Turksch beheer, — en misschien verdienen de Christenen wel niet beter.

Maar laat ons daar niet aan denken, doch een paar stappen voorwaarts doen, en dan staan we voor *den steen der zalving*, een marmeren plaat op de plaats gelegd, waar het lichaam van Jezus, toen het van het kruis genomen was, gezalfd werd om in het graf gelegd te worden. Voor dezen steen buigen allen zonder verschil het hoofd, knielen en kussen dien — zoowel wij, die uit Europa komen, als de anderen, die thuis hooren in „Mesopotamië, Egypte en de deelen van Libye bij Cyrene, en uitlandsche Romeinen, beide Joden en Jodengenooten, Kretensen en Arabieren". De Mohammedaansche pelgrim raakt eerst den steen met het voorhoofd aan voor hij dien met de lippen kust, die misschien het laatst den zwarten steen in Kaâba kusten, en zelfs de trotsche protestant buigt hier de stijve knieën, hier in het smalle dal tusschen Golgotha en het nieuwe graf van Jozef van Arimathea, waar nog niemand in gerust heeft. Rondom „den steen der zalving" staan enorme kandelabers met zware waskaarsen, — vraag maar niet van wien die zijn! Vraag ook niet aan wien die slaapkamer-lampen behooren, die boven den steen hangen! Evenmin

Digitized by Birzeit University Library

waarom er nu sinds honderd jaar een afscheidingsmuur staat om het koor der Grieken, opdat de Latijnen en Armeniërs en de Kopten elkaar niet zien kunnen! Vraag evenmin waar de Latijnsche koningsgraven gebleven zijn, die eens achter den steen der zalving te vinden waren. Er zijn er in ieder geval twee over, vlak onder Golgotha zelf, in Adam's kapel, rechts en links zijn er twee steenbanken, waaronder rechts rust Godfrid van Bouillon en links Boudewijn van Vlaanderen.

Vraag maar niets, pelgrim, — wee de wereld van ergernis! Ga stil van den steen der zalving in het halfdonker naar de groote zuilen die den koepel dragen boven het graf van Christus. Zijt ge onderweg opgehouden, zoodat het over 7 uur is, dan hoort gij de Franciscanen reeds *Kyrie eleison* zingen, — dan is de Mis reeds begonnen! Voor 8 uur moeten de Latijnen weg zijn van het Graf, want dan komen *de anderen*. De anderen, die in theorie onze broeders zijn in Christus, maar in practijk .... Maar denk daar niet aan, pelgrim! Vind een hoekje op het smalle platform, waar gij en uw geloofsgenooten vergunning hebben om een uurtje te staan iederen morgen, — het platform, dat als een brug leidt van het Grieksche koor naar de kapel over het H. Graf ....

De Mis wordt in de kapel opgedragen, — in de binnenste kapel zelf, daar waar het Graf is. Daar is niemand anders dan de priester en de oude, Fransche leekebroeder met den langen baard, die hem bijstaat. *Sursum corda* klinkt het uit de lage poort, — *Habemus ad Dominum* klinkt het krachtige antwoord. „De harten omhoog!" „Wij hebben ze naar den Heer opgeheven!" En na het drievoudige *Sanctus* de drievoudige heilige stilte gedurende de heilige minuten, waarin de Eeuwige zich verwaardigt om neder te dalen in de gedaante van het brood der menschen en den drank der menschen — en dan het „Onze Vader", dat daar binnen over het Graf gezongen wordt: Vergeef ons onze schulden, zooals wij vergeven onze schuldenaren! en het klagend, smeekend *Agnus Dei*: „O, Gods Lam, erbarm u over ons, geef ons uw vrede!"

Totdat ten slotte het heiligste oogenblik van alle aanbreekt, waarop het Wonder van den Paaschmorgen wonderbaarlijk herhaald wordt, en Hij zelf in het gezicht komt aan de lage deur van de Grafkamer, in de witte kleedij der Hostie, hoog opgeheven boven den gouden kelk door de hand des priesters, en aller knieën zich buigen, aller blikken zich neerslaan als voor de zon, aller lippen (en aller harten) fluisteren: *Domine, non sum dignus*, „Heer, ik ben niet waardig dat gij ingaat onder mijn dak. Maar spreek slechts één woord, zoo wordt mijn ziel gezond!"

En na de Communie, pelgrim, ga dan het Graf in, toef er even, kus het koude marmer boven het laatste leger van Jezus. Maar ga dan heen, wacht niet tot de anderen komen, tot de Grieksche monnik de wachter speelt, in een hoek gaat staan, en u boos of spot-

Digitized by Birzeit University Library

Digitized by Birzeit University Library

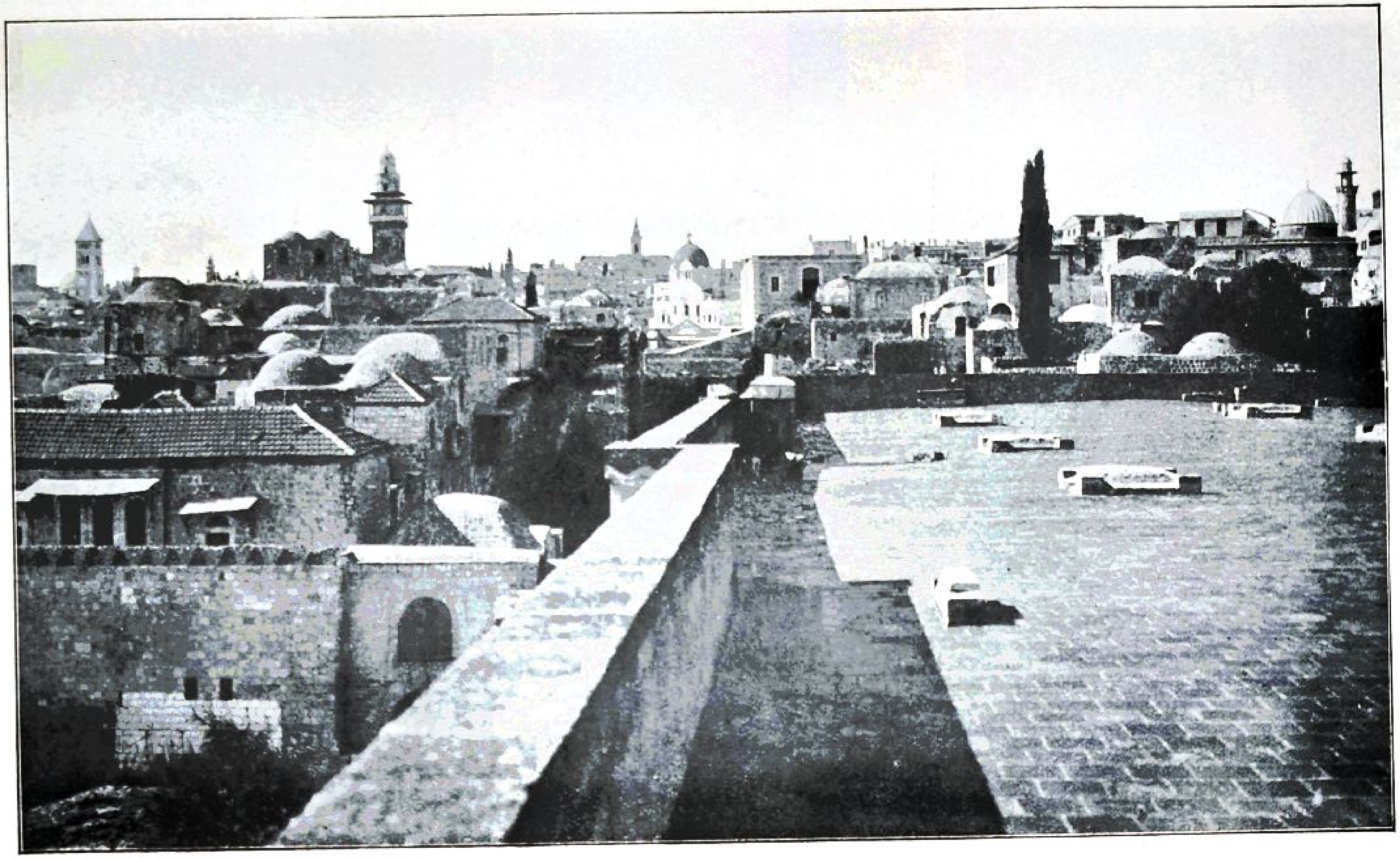

81. GEZICHT OP JERUZALEM.

Digitized by Birzeit University Library

82. HET TEMPELPLEIN IN JERUZALEM.

tend aanziet. Verlaat de groote, onschoone rotonde, waar het vergguld en het hemelsblauw van den koepel afbladdert, en loop achter het Grieksche koor om, (voorzichtig, want het halfdonker is hier bijna donker), totdat gij aan de trap komt, die leidt naar de onderaardsche kapel van de Heilige Helena.

Hier beneden zijt gij weer in het licht, — het valt in overvloed omlaag uit een koepel met verscheidene vensters heel omhoog, (deze koepel staat als een klein tempelgebouw midden in den kloostertuin der Abyssiniërs, die er vlak over wonen). De kapel behoort aan de Kopten en is als regel verlaten en stil. Een lampje zonder licht hangt voor een altaar zonder kruisbeeld en zonder altaarkleed, terwijl een paar oude, bonte heiligenbeelden van de door den tijd zwart geworden muren naar omlaag kijken. Rechts van het altaar leidt een trap, die bijna geheel vergaan is, naar een onderste crypt; daar vond de moeder van den eersten Christelijken keizer, de Heilige Helena, de drie kruisen terug in den kuil, waarin ze weggeworpen waren, bedekt door het afval van drie eeuwen, — het kruis van Jezus, dat van den goeden misdadiger en dat van den slechten misdadiger.

Oude, zware zuilen met grof gebeeldhouwde kapiteelen dragen de lage gewelven, en het plaveisel van de kapel is ongelijk en opgebroken, de houten balustrade voor het altaar stuk en bouwvallig. Maar daar binnen hebt gij rust, pelgrim! Hoort ge een enkele maal zachte voetstappen achter u, dan is het alleen maar een vrome Abyssiniër, die op bloote voeten verschijnt, met zijn glanzend witten mantel en den witten hoofddoek om het bronsbruine, fijn besneden gelaat. Hij gaat u voorbij zonder een woord, of een blik, en alsof ge er volstrekt niet waart maakt hij diepe buigingen voor het verlaten altaar en slaat hij herhaaldelijk een kruis en na een laatste maal nog dieper gebogen te hebben, verdwijnt hij onhoorbaar de trap af naar de crypt. Weldra hoort ge hem daar beneden in het donker bidden, sombere geluiden, lange melodieuze woorden, gebeden in een taal, die gij nooit te voren gehoord hebt, maar die de taal is, die de koningin van Saba sprak, toen zij voor koning Salomo stond, en die de voorname Ethioper sprak, dien Philippus doopte op den verlaten weg naar Gaza .... De Abyssiniër mompelt zijn gebeden daar beneden in de diepte, boven in den koepel vliegen vogels door de gebroken ruiten in en uit en kwetteren en piepen zoo vroolijk, zoo verheugd over de zon, even gelukkig als een rein geweten ....

Zie, wat ge wilt, pelgrim, in den loop van den morgen — rust wat op het warme uur vlak na den middag, — maar wees even vóor 4 uur weer present in de H. Grafkerk voor de processie der Franciscanen.

Processie! roept de een of andere lezer misschien uit, processie! Wat is dat, een processie? En waar dient een processie voor? Ik zou even goed kunnen vragen: „Waar dient een stoet toe op den gedenkdag van de stichting der grondwet?" Maar dat is geen goed antwoord,

Digitized by Birzeit University Library

want men loopt mee in den stoet op den dag dat de grondwet werd vastgesteld om op het feestterrein te komen, naar politieke redevoeringen te luisteren en het eten op te eten dat je hebt meegebracht.

Ik zou kunnen vragen: „Waar dient een lijkstoet voor?" Maar dat is ook geen goed antwoord, want men loopt mee in den stoet om de familie van den overledene sympathie te toonen en den overledene de laatste eer te bewijzen.

En toch heeft de processie in de H. Grafkerk iets van het karakter van beide stoeten. Iemand, die 's middags om vier uur meedoet aan de processie der Franciscanen in de H. Grafkerk, toont hiermee dat hij deel uitmaakt van de R.-Katholieke kerk en sympathie heeft en eer wil bewijzen, om het zoo maar eens uit te drukken, aan den Menschenzoon Die negentien eeuwen geleden is ingeslapen, en Wiens Graf men gaat bezoeken.

Want dit is het doel der processie. Men komt bij elkaar in de kapel, het meest Noordwaarts in de kerk, die uitsluitend het eigendom is der Latijnen. Hier worden de kaarsen uitgedeeld, die zeer noodig zijn voor de wandeling door de halfdonkere, neen, donkere kerk, en daar worden ook de liederenboeken uitgedeeld, waarin de liederen staan die onderweg gezongen worden. Vlak voor de Latijnsche kapel, een paar trapjes naar beneden, ligt de zoogenaamde kapel van Maria Magdalena, men zegt dat daar de moestuin was, waar de boetvaardige vrouw van Magdala den opgestanen Meester zag en aan Zijn voeten viel roepend: *Rabboeni*! In die kapel wachten we geknield op de Franciscanen; ondertusschen steken wij zelf de dunne kaarsen aan, die niet dikker zijn dan een waskaars. Dan klinkt uit de kapel het eerste loflied, voor het altaar gezongen, waarin het voetstuk van de zuil, waar Jezus aan vastgebonden was toen Hij gegeeseld werd, bewaard wordt: *Trophaea Crucis mystica, os, lingua, mens hic personent; Christiqve sic vestigia cor nunc sequatur flebile.* „Laat mond en tong, zinnen en gemoed, den lof zingen van het overwinningsteeken des kruises, en laat ons de sporen van Christus volgen en die bevochtigen met tranenregen."

Dan daalt de lange stoet van Broeders langzaam de treden af, en begint de wandeling tusschen de zuilen van de basiliek en rondom het koor der Grieken. Maar het duurt niet lang, of allen blijven staan en knielen (met de kaars op zij, pelgrim, om geen kaarsvet te krijgen op uw goede kleeren!). Dat is de statie op weg naar het graf, die de gevangenis van Christus genaamd wordt; men zegt (zonder reden) dat Jezus eenige oogenblikken gevangen heeft gezeten in een spelonk hier, terwijl het kruis op den top van Golgotha geplaatst werd. Wij vereeren de plek, — met de gedachten gericht op de werkelijke, ach al te werkelijke gevangenschap van Jezus, van het oogenblik af dat te Gethsemané de hand op hem gelegd werd en de discipels vluchtten .... Een volgende kapel is, op dezelfde wijze, gewijd aan de herin-

Digitized by Birzeit University Library

nering van het oogenblik, toen (en aan de plaats, waar) de Romeinsche soldaten een doornenkroon voor Jezus vlochten, en Hem die op het hoofd zetten, Hem een rotting in de hand gaven, een purperen mantel om de schouders sloegen, voor Hem knielden en Hem bespotten: *Ave, Rex Judaeorum*! Wij herinneren ons evenzoo en eveneens, hoe Jezus van Zijn kleederen beroofd werd en hoe dezelfde Romeinsche soldaten die onder elkaar verdeelden en dobbelden om den rok zonder naad. Dan dalen we, langs de lange trap met de breede, bruine treden, naar de kapel van de Heilige Helena, en geheel omlaag naar de onderaardsche grot, waar het kruis gevonden werd. De lange, Fransche leekebroeder met den zwaren, grijzen baard zwaait het wierookvat voor het anders zoo verlaten altaar der Kopten; misschien staat een Abyssiniër onbeweeglijk tegen een zuil aan, zoo dicht in zijn witten mantel gehuld als Lazarus in zijn doodslaken op de fresco's. En de zangen herinneren aan ieder afzonderlijk lijden van den Heer, en het gebed smeekt om de kroon der eeuwige zaligheid ter wille van de doornenkroon van Christus.

Weer stijgt de processie naar de kerk, en nu hebben wij heel den rondgang achter het Grieksche koor doorgewandeld. Wij komen aan den steen der zalving, die in het licht van het hoofdportaal ligt, — en dan zijn wij vlak onder Golgotha. Het loflied uit den dienst van Goeden Vrijdag klinkt van aller lippen: *Vexilla Regis prodeunt*, „Het banier van onzen Koning komt in het gezicht, hoog straalt het merk des kruises." Op de machtige tonen van dit oude Christelijke strijdlied bestijgen wij met moeite, één voor één, de smalle, bijna loodrechte trap naar den Berg der Kruisiging. Er zijn, — ik heb het boven reeds gezegd, — op den top van de hoofdschedelplaats twee kapellen: de kapel rechts is van de Latijnen, daar werd Jezus aan het kruis genageld, de kapel links is van de Grieken, en daar werd het kruis neergezet, daar is, onder het hoogaltaar, het gat in de rots te zien, waarin het kruis geslagen was. Wij, Latijnen, knielen eerst in onze eigen kapel, en daar klinken, één voor één de sterke regels uit den ouden psalm tot lof van het kruis, — tot het laatste *O crux, ave, spes unica*, waarop alle knielenden zich ter aarde buigen, en alle lippen het koude marmer kussen: „Heil u, o Kruis, Gij onze eeuwige hoop!"

Daarop rijzen allen op om naar de Grieksche kapel te gaan. De Grieksche monnik die op de wacht staat, (zooals beneden bij het Graf) gaat wat achteruit, — onze leekebroeder zwaait het wierookvat over de plaats waar het kruis gestaan heeft. En onder een stilte zóo diep, dat men het zwakste snikken hoort van een aangedanen pelgrim, klinkt in de taal, die de soldaten onder het kruis spraken, de plaats voorgelezen uit de Heilige Schrift over Jezus' dood: „En van de zesde ure aan werd er duisternis over de geheele aarde tot de negende ure toe." „En ziet het voorhangsel des tempels scheurde in tweeën van boven tot beneden en de aarde beefde en de steen-

Digitized by Birzeit University Library

rotsen scheurden." „En Jezus riep uit luide en zeide: „Vader in uwe handen beveel ik mijnen geest." En nadat hij aldus gesproken had gaf hij *hier* den geest!" *Et haec dicens HIC expiravit.* Weer bogen allen zich ter aarde om den kouden steen te kussen. En voor enkelen wordt het licht van alle kaarsen één gouden net van stralen, waarin zij een oogenblik den weg niet kunnen vinden. Als ge er vlug bij zijt, pelgrim, kunt ge nog knielen voor het altaar en het gouden plaatje kussen met het gat in het midden, boven het hol in de rots. Dan zult gij de processie kunnen inhalen, allen geknield rondom den steen der zalving, en zult gij met de processie naar het Graf kunnen gaan. Op dien korten weg zingen de Broeders „een nieuw lied", een loflied, dat geen klacht is noch een strijdkreet, maar waarvan de jubeltonen reeds de vreugde van den aanstaanden Paaschmorgen verkondigen, een lied dat denken doet aan het morgenrood en aan feestelijk klokgelui:

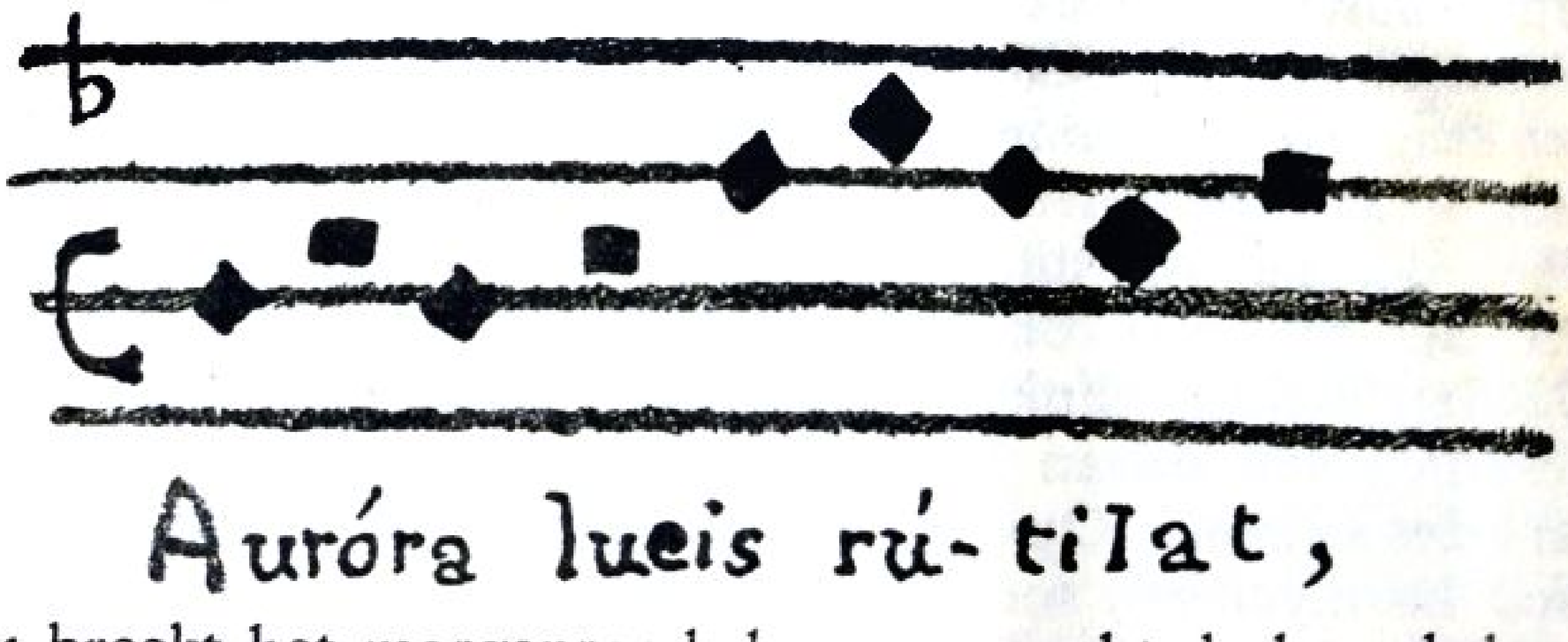

„Nu breekt het morgenrood door, nu wacht de hemel den Heer thuis, nu juicht de aarde veraf en nabij, nu huilen heel de legers der hel." Onder dit triomflied naderen wij het graf, waarin niemand rust.

„Geëindigd is onze nood, toen Christus verscheen, trots graf en steen en Romeinsche wacht. „Hij is niet dood," roept een engel in een stralend kleed."

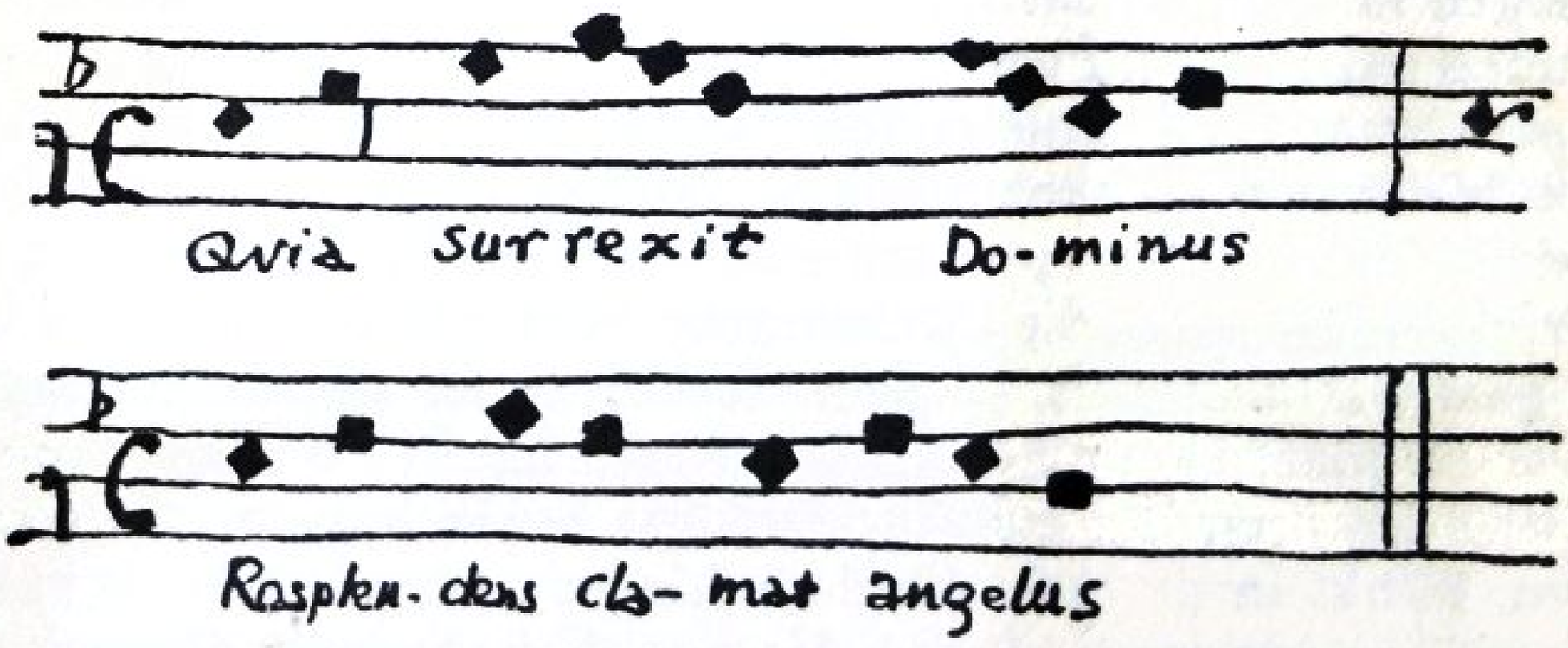

Dan zijn wij bij het Graf, waar weer allen knielen. De Latijnsche priester bukt om de lage deur in te gaan voor het wierookoffer, „en al de menigte des volks was buiten, biddende, ter ure des reukoffers". Daarop worden uit het Evangelie de woorden voorgelezen:

Digitized by Birzeit University Library

„Maar de engel antwoordende, zeide tot de vrouwen: Vreest gijlieden niet, want ik weet dat gij zoekt Jezus, die gekruisigd was. Hij is hier niet, want hij is opgestaan, gelijk hij gezegd heeft. Komt herwaarts, ziet de plaats, waar de Heere gelegen heeft."

Terwijl de woorden klinken, wordt het *feit der Opstanding* weer zoo intens werkelijk voor mij. Hier is het leege Graf, — hier *was* het leege Graf. Dit Graf was reeds leeg zesendertig uren nadat Jezus in de aarde was gelegd. De doode was er niet meer, — de steen was van het graf gerold (de groote, ronde steen, een molensteen gelijk alleen zonder gat in het midden, die voor een Joodsch graf gerold werd en zooals we dien nog kunnen zien in de „koningsgraven" buiten de poort van Damascus). De steen was van het graf gerold, de vrome vrouwen konden er in gaan, — maar op de steenbank rechts in de lage grafkamer, waar zij des Vrijdagsavonds het lichaam van den Meester hadden neer gelegd voor de eeuwige rust, lagen nu alleen de „doeken", en de „zweetdoek, die op zijn hoofd geweest was, lag niet bij de doeken maar in het bizonder in een andere plaats samengerold." De doeken lagen er, het „fijn lijnwaad" van Jozef van Arimathéa. „De grafdoeken", waarmee de Meester (evenals de doode Lazarus) „gebonden aan handen en voeten met grafdoeken en zijn aangezicht was omwonden met een zweetdoek," al de ketenen, waarmede het graf het ontzielde vleesch gevangen houdt en vast als buit der verrotting — al deze ketenen waren los-gemaakt en lagen daar netjes bij elkaar, — als de boeien en de ring door een gevluchten gevangene achtergelaten .... Dat leege graf, — dat graf, dat reeds leeg was zesendertig uur na de graflegging des Meesters, — hoe verklaren degenen dat, die niet aan de Opstanding gelooven?

Onze wandeling loopt ten einde, de processie nadert het uitgangspunt. Nog éenmaal blijven wij staan, in den tuin, waar Maria Magdalena op Paaschmorgen Hem zag die opgestaan was. Dan gaan wij met de Broeders de treden op naar hun kapel en vinden zoo goed wij kunnen een plaats op de oude banken rondom, of gewoon geknield op het vloerkleed. Een Franciscaan zet zich aan het harmonium en dan weerklinkt het laatste van de twaalf processielofzangen en het is misschien het lied dat den diepsten indruk maakt en den pijnlijksten bodem van de ziel doorploegt. De duidelijke, krachtige Latijnsche tekst wordt gedragen door een soort aarzelende, bijna moedelooze melodie, — de stemming der discipelen gedurende de twee nachten, voor het morgenrood verscheen, — de stemming der vrouwen, „wedergekeerd zijnde, bereidden zij specerijen en zalven; en op den Sabbat rustten zij naar het gebod":

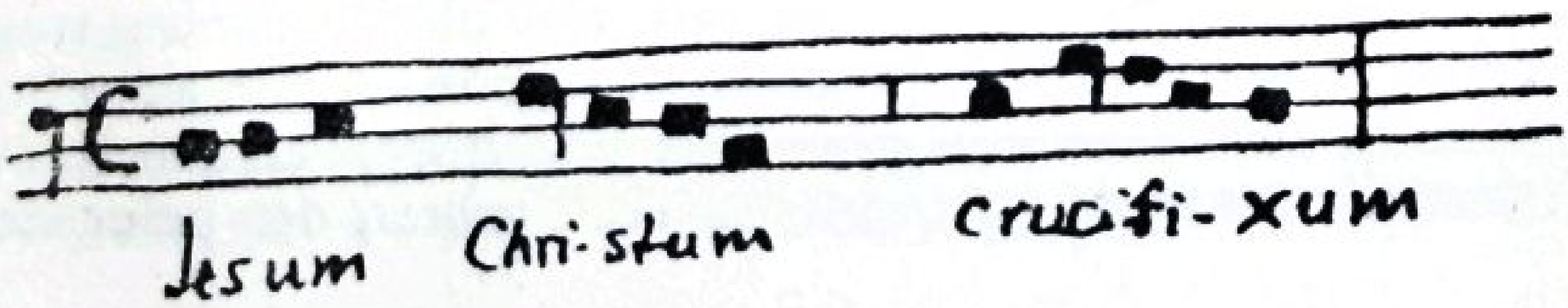

Digitized by Birzeit University Library

VIA DOLOROSA.

Er is, o pelgrim, in Jeruzalem nog een processie, waaraan gij moet deelnemen en wel de processie, die iederen Vrijdagnamiddag heel den weg der smarten van Christus te binnen brengt, van den rechterstoel van Pilatus tot aan het kruis op Golgotha .... Ik weet, dat die niet historisch is, ik weet dat van de veertien staties, waar de biddende stoet halt houdt, slechts enkele uit den tijd der Kruistochten bekend zijn, het meerendeel is er in de zestiende eeuw bijgevoegd. Ik weet dat het bestaan van Veronica evenzeer betwist wordt als de echtheid van het huis dat „het huis van den rijken man" genoemd wordt, waar de honden de wonden van Lazarus lekten. Archeologen en kunsthistorici hebben mij gezegd, dat de zoogenaamde „Ecce Homo" poort, van waar (of onder welken) Pilatus de menigte den met de doornenkroon gekroonden Christus zou hebben aangewezen en uitgeroepen: „Zie, welk een mensch," dat deze poort, die nu behoort tot de kerk der Sionzusters, van jongeren datum is dan uit den tijd van Christus, waarschijnlijk dagteekent uit het Romeinsche Jeruzalem van Hadrianus, Ælia Capitolina. Ik weet dat de Turksche kazerne, van waar de processie uitgaat, zeer zeker op de rots *Baris* gebouwd is, die eens het fondament was voor *Antonia*, de vesting der Romeinen, aan den ingang van het tempelplein. Maar ik weet ook, dat het twijfelachtig is, of Pontius Pilatus werkelijk rechtzitting gehouden heeft in een vesting. Ik weet het, en nog veel meer ook. Ik weet dat het huis van Kajafas door sommigen vertoond wordt in een Armenischen kloostertuin te Sion, door anderen onder de opgegraven ruïnes langs de helling van het dal van Gehenna. Ik weet dat de geleerde Franciscaan Pater Meistermann een verklaring geeft, en dat de even geleerde Assumptionistpaters een andere verklaring geven, en misschien worden beide verklaringen verworpen door de hooggeleerde Dominicanerpaters van de Bijbelschool. Misschien was de politieke tinnengieter een wijze, toen hij uitriep: „Die heeft gelijk! Maar die heeft ook gelijk!" In ieder geval wil ik historische tinnengieterij ontgaan in vragen, aan de studie waarvan grondige vorschers hun leven gewijd hebben en het er toch niet over eens kunnen worden, en mij houden aan wat een Fransche dame zeide, toen zij de Jeruzalemvorschers voortdurend hoorde redetwisten en herhaaldelijk den naam *Antonia* onderscheidde: „Die Antonia moet indertijd wel een zeer schoone vrouw geweest zijn, dat zij na haar dood de mannen nog zoo tegen elkaar kan ophitsen."

En evenals de Fransche dame, die niet alleen geestig was, maar ook vroom — wil ik met de processie meegaan en met mijn broeders en zusters in het Christelijk geloof herinnerd worden aan wat werkelijk is, en niet staat of valt met het redetwisten der geleerden, dat

Digitized by Birzeit University Library

hier eens, negentien honderd jaar geleden, de beste en reinste man, die de aarde ooit gezien had, ter dood veroordeeld zou worden. Tot den dood aan het kruis, het kruis dat Hij sleepen zou op Zijn zwakke Rabbi-schouders (iemand, die zijn dag doorbracht met goed doen en zijn nacht in gebed op de bergen, heeft niet veel lichaamskracht, maar gaat reeds gebukt en buigt reeds dubbel onder het gewicht van een mastboom). Hij zou onder dien balk bezwijken, tot die op andere schouders gelegd werd, op breede boerenschouders. De Koran zegt dat Allah zijn Heilige niet zoo kon doen lijden en dat Simon van Cyrene leed in Zijn plaats, alsof Allah niet gelooven kon aan de boosheid der menschen. Maar de Koran heeft *geen* gelijk, de menschheid is slechter dan Mohammed geloofde, die wilde Jezus martelen tot aan diens dood .... Het gebeurt zoo zelden, ja, nooit, dat een volmaakt goed, volkomen rein mensch uitgeleverd wordt om doodgemarteld te worden, zoodat we heel onze boosaardigheid op hem kunnen stillen .... Maar dit was het geval met Jezus van Nazareth, — en Zijn medemenschen vielen op hem aan, juichend van wreedheid, vervuld van bloeddorstigen wellust .... Nooit hebben gulziger honden een schooner wild verscheurd en hun onreine lippen begraven in een edeler lichaam .... Wat een opluchting en wat een genot voor het geslacht dat afstamt van Adam en Eva, om nagels te kunnen slaan door de voeten, die al de wegen van Kanaän betreden hadden om een boodschap te brengen van Verlossing, en door de handen, die zich geopend hadden om te zeggen: „Komt bij mij, gij zijt immers allen zoo ongelukkig!" Nu had men Hem, den Reine, den Groote, den Strenge, den Zondelooze, — en nu zou Hij al de onreinheid lijden, al den hoon, ruwheid en godslastering .... Zijn ooren zouden de slechtste woorden moeten aanhooren uit de slechtste huizen en de soldaten zouden Hem in het gezicht slaan, Hem bespuwen, aan den baard trekken — niets doet de ziel zoo aan dan juist dit: het gevoel van een vreemde hand, die je in het gelaat slaat, een vreemde mond die je in de oogen spuwt. Wat een heerlijkheid om Hem zoo te kunnen behandelen, Hem, den reinen goeden Rabbi van Nazareth, nu Hij niet meer te paard zit en welkom wordt toegeroepen door jubelkreten „Hosannah, gij David's Zoon!" En geen palmbladen meer over Hem heen gezwaaid worden.

Ach, pelgrim, pelgrim, is het u wel duidelijk, dat wij dit alles herdenken, of herdenken *willen*, of herdenken *moesten*, als we de straten van Jeruzalem doorgaan? En bij ieder van de traditioneele staties met namen, die gij kent van den Kruisweg in iedere Katholieke kerk, knielt Padre Nunzio, die ons voorgaat, in het stof of in het vuil, en knielen ook wij, zoo goed wij kunnen, en als de straat niet al te vuil is, en terwijl de Muzelmannen rondom aan hun winkeldeuren verschijnen om te kijken, klinkt het oude gebed van Franciscus van

Digitized by Birzeit University Library

Assisi: „*Adoramus te, Christe,*" „wij aanbidden U, Christus en loven U, omdat Gij de wereld verlost hebt met Uw heilig Kruis."

En met dat gebed gaan wij van de eene statie naar de andere, de lange donkere Via Dolorosa op met de vuilgladde steenen, en waar onder een donkere, stinkende poort de bazar uitmondt, ontstaat er gedrang en verwarring, omdat wij tegen den stroom in de straat op gaan, en onze *Kawass* (de kloosterportier in het Turksche uniform, met de Turksche karwats in de hand), de dromedarissen een oogenblik moet tegenhouden, terwijl wij passeeren .... Zoo kan het gedrang geweest zijn, den dag dat Jezus van Nazareth naar de gerechtsplaats gebracht werd. En terwijl dit alles gebeurde, was er in het hart van Jezus van Nazareth geen gramschap, geen woede, geen toorn, geen: „En zoo behandelen zij mij, mij, *mij*!" Zijn hart dacht over geen *mij*, en hij was niet verwonderd, over wat hem gebeurde, er was geen sprake van haat of wraak, niets was er dan een diep, diep verdriet en een innig medelijden met de arme menschen, die zoo konden handelen. O, pelgrim, op straat in Assisi kreeg ik eens een klein beeld van de behandeling, die Jezus onderging: Twee kinderen, jongens van 4 of 5 jaar, zaten op de trap voor een huis met een levende duif te spelen. Langzaam plukten zij den wanhopend spartelenden vogel, zij trokken de veeren uit de vleugels, zij sloegen de duif met den kop op de steenen van de trap, en ten slotte gingen zij er op staan om haar dood te trappen.

Ge zult zeggen dat het twee stoute jongens waren, o pelgrim! Dan antwoord ik dat het maar twee kinderen waren van 4 of 5 jaar, die niet wisten wat zij deden.

En als ge op een Vrijdag den Kruisweg in Jeruzalem hebt afgelegd, pelgrim, en weten wil, wat Hij, Dien de Dooper aan de Jordaan noemde „het Lam Gods dat al de zonden der wereld draagt," wat Hij wel voelde en dacht in die vreeselijke uren, ga dan op een Zondagmorgen naar de kerk der Sionzusters bij de Ecce-Homo poort.

Het klooster der Sionzusters is gesticht door Ratisbonne, den Jood van Straatsburg die zich door een Openbaring te Rome bekeerde. Uit het gedrang van den bazar komt gij in de sombere *Via Dolorosa*; misschien komt gij de muildieren van den slager tegen, zwaar beladen met versch geslachte lammeren voor het Paaschfeest, en dan zijn de steenen van de Via Dolorosa bedekt met versche, roode bloeddruppels.

Volg dan de sporen van het bloed van het lam tot aan de Kerkdeur der Sionzusters. De kerk, en het klooster er naast, zijn sterk als een vesting, de deur is smal. En smal is ook de hoog opgebouwde kerk, waar de oude gebogen poort uit den Romeinschen tijd met haar drie deuren, — één groote in het midden en een kleinere aan beide kanten, — zich boven het hoogaltaar welft. Ratisbonne geloofde, zooals iedereen in zijn tijd, dat deze driedubbele deuren de ingang waren geweest naar de Romeinsche vesting *Antonia* en naar de

Digitized by Birzeit University Library

83. ABESSYNISCHE MONNIKEN.

Digitized by Birzeit University Library

rechtbank van Pilatus, die in het Nieuwe Testament genoemd wordt *Gabbatha* of *Lithostrotos*, en die de Franciscanen laten zien in de kerk, die zij gebouwd hebben naast die der Sionzusters. Van deze gedachte uitgaande plaatste hij op de poort een marmeren beeld van Jezus, zooals Hij door Pilatus aan de menigte vertoond werd, met de doornenkroon, den rietstok als scepter en het purper der bespotting om de ontvelde schouders. Heeft Jezus hier werkelijk gestaan? Of klonken elders in Jeruzalem de woorden van de medelijdende Heidenen: „Zie hoe uw arme landsman is toegetakeld!" En het gehuil van het uitverkoren volk: „Kruisigt hem! Kruisigt hem!" Hier of elders, het is van weinig belang. En als ge er een oogenblik aan gedacht hebt, pelgrim, vergeet gij het geheel, als de Hoogmis haar plechtig middenpunt bereikt heeft, — als het orgel zwijgt, ieder geluid verstomt, zelfs het zachtste verstijft — en de witte Christus zich zelf vertoont, hoog opgeheven door de hand des Priesters, als een banier, en als één enkele heldere vrouwenstem drie maal, en iedere maal sterker, inniger, smeekender, de woorden zingt, die eens klonken van het Kruis van Jezus:

Pater, dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt.

„Vader, vergeef 't hun, want zij weten niet wat zij doen!"

NEBI-MUSSA.

Als men van Jeruzalem naar de Doode Zee rijdt, is er halverwege de Khan „De barmhartige Samaritaan" en Jericho een plaats, waar de chauffeur naar rechts wijst, naar een paar hooge, witte koepeldaken op den top van een hoogte in de verte, tusschen de bergen. Dan zegt de chauffeur: „Nebi-Mussa", en meer niet.

Nebi-Mussa, „de profeet Mozes", is voor de Mohammedanen een der grootste voorgangers van Mohammed. De anderen zijn: Abraham, Izaak, Jacob, David, Salomo en .... Jezus. In Hebron, in de oude kerk, die nu een moskee is, en die gebouwd is tegenover Mamre, op de spelonk des akkers van Machpela, houden de belijders van den Islam trouw de wacht bij de graven van de drie groote patriarchen. En zóó heilig is de plaats, dat andersgeloovenden die eigenlijk volstrekt niet betreden mogen. Vóór den wereldoorlog werden er alleen vorstelijke personen toegelaten, bijv. de prins van Wales, de tegenwoordige koning van Engeland. Sinds de Engelschen echter een woordje mee te spreken hebben in het bestaan van Palestina, is de toegang gemakkelijker, hoewel er altijd een schriftelijke vergunning van den gouverneur voor noodig is. Met mijn Franschen vriend Enlard, den archeoloog, kreeg ik de aangevraagde toestemming, zelfs met de uitdrukkelijke toevoeging, dat wij permissie kregen, om er ons een uur lang op te houden voor het nemen van photographieën. Gewoonlijk worden de bezoekers snel de moskee in- en uitge-

Digitized by Birzeit University Library

leid, — de Mohammedanen in Hebron zijn voor hun fanatisme bekend. Dat ons een zeer buitengewone gunst was toegestaan, bemerkten wij spoedig, toen wij er dien morgen aankwamen.

Eerst had er op het bureau van den plaatselijken gouverneur een lang telefoongesprek plaats met de Mohammedaansche autoriteiten. Eindelijk werd alles in orde verklaard, en een paar minuten later hield onze auto stil voor het huis van den sjeik, den burgemeester. De sjeik, een lange, jonge man met een schoon, regelmatig gelaat, omlijst door een bruinen baard, ontving ons op de trap. Niettegenstaande het vroege uur had hij zijn beste kleeren aan: een stralend witte tulband om de roode fez, een lange kaftan van zwart, fijn laken en handschoenen. Hij beantwoordde onzen groet door op militaire wijze aan te slaan, bekeek onze papieren, haalde zijn vulpen te voorschijn en zette er een Arabische onderteekening onder. Een jongen kreeg bevel om ons te vergezellen, en kort daarop stonden we voor den ingang van het plein van de moskee.

Mijn Fransche vriend had zijn tolk meegenomen, een Christen uit Libanon, maar de bedienden van de moskee, die onze stokken aannamen en ons de onvermijdelijke pantoffels aandeden, wilden hem niet binnenlaten. Hij moest in de garderobe achterblijven bij onze stokken en schoenen.

Zooals ik boven zeide, was de moskee te Hebron oorspronkelijk een Christelijke kerk. Daaronder ligt de spelonk van Machpela met de graven der patriarchen, doch de Mohammedanen beschouwen de plaats als zóó heilig, dat zij er zich nooit heen wagen. Om de groote overledenen echter toch te kunnen vereeren, hebben zij boven in de moskee zes kolossale cenotaphen gebouwd, en die mag men zien en zelfs de vorst van het geloof zou niet meer te zien krijgen, indien hij in Hebron kwam. Twee van deze cenotaphen staan in de voorhal van de kerk, bedekt met kostbare groene met goud geborduurde zijden tapijten, en op degenen, die van hun jeugd af met de H. Schrift vertrouwd zijn, maakt het een diepen indruk, als de Mohammedaan, die hen rondleidt, naar rechts wijzend, ernstig zegt: „Abraham", en naar links, even ernstig: „Sara". En weinigen heeft men langer gekend dan deze twee, Abraham van de eikenbosschen van Mamre en diens bejaarde echtgenoote, die achter de tent stond te lachen en van wie de Heer zeide: „Waarom lacht Sara?" En nu staat men zoo dicht bij hun graven als ooit te voren en — waarschijnlijk wel nooit meer.

Want dat er ons een bijzonder groote gunst bewezen is, voelen we gauw genoeg. Van de voorhal kwamen we in de groote, bonte, met tapijten belegde kerkruimte, waar twee andere kolossale cenotaphen (gelijk huizen met spitse daken) de graven van Izaak en Jacob aanwijzen. Tusschen de marmeren zuilen onderscheiden we hier en daar lieden, in gebed verzonken of liever zachtjes samen in gesprek. Langs een muur, ginds in een zonnestraal, zitten drie of vier oude

Digitized by Birzeit University Library

geestelijken, waardig met witten baard; enkelen lezen in de rood ingebonden boeken (zeker wel den Koran?). Af en toe wijst er een op een plaats in het boek, om een ander om diens opinie te vragen. Zij vormen een levende illustratie voor een couplet van „Omar Khayyam". In een hoek knielen een paar lieden in gebed verzonken, met het gelaat naar „Mihrab", de vaak artistiek versierde niche, die de richting naar Mekka aangeeft, en die, evenals de preekstoel, het voornaamste deel uitmaakt van het inwendige van een moskee.

Ik bekijk het, terwijl mijn Fransche vriend zijn fotografie-toestel begint op te stellen. Maar nauwelijks hebben de Muzelmannen het ongewone geluid, veroorzaakt door het uithalen der pooten, gehoord, of er vliegt er een op en stormt op ons los. Gelukkig is de Islamsche tempelgids, die ons rondleidt, bij de hand. In vlug Arabisch geeft hij zijn boozen geloofsgenooten een verklaring, waarvan ik alleen het voortdurend herhaalde woord „Khalil" begrijp, wat „vriend" beteekent. Half en half overtuigd, dat hij met vrienden te doen heeft, gaat de Muzelman weer in geknielde houding liggen in de richting van Mekka, — maar toch heeft dat kleine voorval ons bewezen, dat we op onvasten grond staan. We blijven in de moskee, heel het uur, dat ons is toegestaan, maar we zijn alle drie blij, — onze gids ook, geloof ik — als we het heilig gebied weer verlaten en in de garderobe onzen stok, schoenen en .... tolk weer terugkrijgen.

Bij een paar andere gelegenheden, kreeg ik eveneens kleine bewijzen dat de Mohammedaansche godsdienstigheid steeds gepaard gaat met een zekere onverdraagzaamheid tegenover de Christenen. Tegenover den Jood is de Muzelman niet onverdraagzaam gezind. Ismaël en Israël hebben nooit vergeten dat zij broeders zijn, al is het dan ook van een verschillende moeder. De zonen van Hagar hebben de kinderen van Sara nu juist niet lief, — de Arabieren voelen een zekere afgunst jegens de Israëlieten, zooals dikwijls het geval is bij een jongeren broeder tegenover een ouderen, en die de Italianen uitdrukken met het wreede „*Amor di fratello, amor di coltello*" (broederliefde, messenliefde).

Maar de Mohammedanen beschouwen den Jood niet als een „ongeloovigen hond", — die eeretitel wordt slechts toegepast op ons Christenen! Ik heb kinderen mij „ongeloovige" hooren naroepen. Ik ben met mijn Fransche reisgenoote gebombardeerd met steentjes op het tempelplein in Jeruzalem door Mohammedaansche jongens, — ik heb een onverzoenlijken godsdiensthaat zien glinsteren in de oogen van een oude vrouw, toen ik op zekeren dag in het Islamietische kwartier hier in de stad naar een oud kerkje zocht, dat nu een moskee is. Ik zag het oude gerimpelde gezicht vertrekken van haat voor den Giaur en zij schreeuwde mij, met alle kracht van haar oude longen: „yalla, yalla" toe (weg van hier, weg van hier!). De moskee kreeg ik

Digitized by Birzeit University Library

toch te zien, ik werd zelfs op koffie bij den geestelijke genoodigd, — maar ik was er toch achter gekomen, hoe het volk gezind is.

En voor dit groote Mohammedaansche volk is „Mussa" een der grootste heiligen, en diens graf in de bergen bij de Doode Zee een der grootste bedevaartplaatsen van den Islam. Volgens de H. Schrift weet zeer zeker niemand, waar de groote leidsman van Israël begraven werd, „en Hij begroef hem in een dal, in het land van Moab, tegenover Beth-Peor; en niemand heeft zijn graf geweten tot op dezen dag." Het land van Moab is het tegenwoordige Transjordanië, het land aan gene zijde van de Doode Zee; wil iemand het graf van Mozes zoeken, dan moet hij daar zoeken. De Muzelmannen gelooven ondertusschen, dat het graf aan dezen kant is van de Doode Zee. Misschien door de verwarring van den naam van een Griekschen monnik, eveneens Mozes geheeten, die in de zesde of zevende eeuw in het heilige klooster van Enthymios verbleef, tusschen gindsche bergen. Het tegenwoordige „Nebi-Mussa" ligt in ieder geval op dezelfde plaats, waar Enthymios ongeveer in 480 zijn kluis oprichtte.

De oorsprong van de Mohammedaansche vereering van het graf van Mozes doet er trouwens niet toe; die is er, en is in de laatste jaren van politieke beteekenis geworden. Toen er in de tweede helft van de negentiende eeuw leven kwam in het Christelijke zendingswerk in Palestina en vooral in Jeruzalem, toen kerken en kloosters, christelijke scholen en Europeesche ziekenhuizen rondom in het Heilige Land verrezen, begonnen de Muzelmannen ongerust te worden. Een dergelijke vreedzame bezetting van Palestina kwam hun gevaarlijk voor, en zij besloten op hun beurt Jeruzalem te maken tot het centrum voor lieden, die den Islam waren toegedaan. Hier moest de bedevaart naar Nebi-Mussa toe bijdragen. Die bedevaart werd vastgesteld op de goede week, de week vóór Paschen, waarin duizenden en duizenden andersdenkenden geregeld naar Jeruzalem kwamen toegestroomd. Het Mohammedaansche jaar is een maanjaar van slechts 354 dagen; daarom vallen de Mohammedaansche feesten nooit op denzelfden datum van onzen kalender. De vastenmaand begon bijv. dat jaar den 20sten April; een van mijn vrienden maakte die twintig jaar geleden in Tunis mee tegen Kersttijd. Alleen „Nebi-Mussa" valt altijd in de week, die den Goeden Vrijdag voorafgaat. Van het jaar begon die dus den 7den April en zou den 14den eindigen, een week later. Het voornaamste deel van het feest wordt in de bergen gehouden, maar Jeruzalem wordt op den heen- zoowel als op den terugweg bezocht. Op den heenweg trekken de pelgrims, — dikwijls 30.000 in getal, de meesten van de fanatieke streken aan gene zijde van de Jordaan, — door Jeruzalem, van de Damascuspoort naar de Omars moskee, waar de Muftie den leider der bedevaart het groene vaandel van den Profeet overhandigt, dat daar bewaard wordt. Op het tempelplein wordt lang stil gestaan en worden

Digitized by Birzeit University Library

er redevoeringen gehouden, en dan zet de stoet zich voort naar de Stefanspoort, in het dal van Kedron, langs den voet van den Olijfberg, voorbij Bethanië en verder den weg op naar Jericho. Bij het heiligdom van Mozes slaan allen de tenten op, en acht dagen lang geeft men zich over aan gebed, vasten en andere godsdienstige oefeningen. Op den terugweg wordt weer de Moskee van Omar bezocht, evenals het Heilig Graf. En bij dit H. Graf zijn er de laatste jaren herhaaldelijk opstootjes ontstaan tusschen de verschillende geloofsbelijders en is er zelfs bloed vergoten. Verleden jaar moesten de Zionisten er onder lijden; indien deze niet met handgranaten gewapend waren geweest, zou er een veel ernstiger pogrom hebben plaats gehad. De Engelsche autoriteiten hadden in 1922 uitgestrekte militaire maatregelen getroffen. Langs den weg naar Hebron, van waar er vele pelgrims verwacht kunnen worden, waren gepantserde automobielen opgesteld. Luid gonzende militaire vliegmachines kruisten voortdurend boven de stad.

De Engelschen kennen het Arabische spreekwoord: „Kus de hand, waar in je niet bijten kunt," en zij vertoonden een gepantserde vuist. Het resultaat van deze verstandige wijze van optreden overtrof alle verwachtingen; een Nebi-Mussa-feest is nooit kalmer verloopen dan dat in 1922. Engeland stak namelijk, na de gepantserde rechterhand, de linkerhand uit, *la main du coeur*, en die had een allerbeminnelijksten gladden glacé-handschoen aan. Een paar dagen voor het feest waren de Christelijke notabelen in Jeruzalem en verscheidene toeristen verrast door de ontvangst van de volgende kaart:

> **The Mayor of Jerusalem has the honour to invite you to attend the departure of the Nebi Mousa banners which will take place at Ras=el=Amoud, Jericho Road, on Friday, April 7 th at 3 p. m.**

Met andere woorden, deze slimme Engelschen veranderden gewoonweg de religieuze demonstratie der Muzelmannen in een tooneelspel voor de Europeanen, dat tegelijk genoten werd met *tea, buns* en *toast*! En de Muzelmannen „leenden er zich toe", zooals het zoo schilderachtig heet. Op een helling van den Olijfberg, niet ver van het oude Bethfage, was een groote tent opgericht, waaronder de Engelsche autoriteiten, *le Corps diplomatique*, allerlei journalisten en andere genoodigden in comfortabele *rocking-chairs* het fanatisme schilderachtig zagen voorbijtrekken.

Van den vroegen morgen af trokken de pelgrims met hun vaandels de Stefanspoort door naar het dal van Kedron en den weg van Jericho. Achteraan den langen stoet kwam het groene vaandel, dat aan den

Digitized by Birzeit University Library

profeet toebehoord heet te hebben, en achter dat heilige symbool reed voet voor voet de Groot-Muftie. Voor de tent, waar Sir Herbert Samuel zat, de Engelsche *high-commissioner*, Mr. Storrs, de gouverneur van Jeruzalem, en de andere autoriteiten, hield de Muftie stil en daar begonnen zijn Derwischen een lied dat voor de gelegenheid gecomponeerd was op de volgende merkwaardige regels:

Allah zegene Abraham, Gods vriend,
Allah zegene Mozes, den grooten wetgever,
Allah zegene Issa, Gods profeet.

Issa is de naam van den Islam voor Jezus — en dat de naam van Jezus opgenomen was in het Mohammedaansche loflied was een duidelijk resultaat van de neiging tot een Islamietisch-Christelijke alliance, *tegen de Joden gericht*, als een gevolg van het Zionisme. De op die manier uitgestoken hand werd ook niet geweigerd. Nadat de Groot-Muftie, — een vrij jonge man met een intelligent uiterlijk en een bruinen baard, wiens uiterlijk deed denken aan een Duitschen Jezuïet, — een paar woorden uitgesproken had, naar aanleiding van het lied, nam Mr. Storrs het woord.

De gouverneur van Jeruzalem, een Engelschman van geboorte, is geen Jood, zooals Sir Herbert Samuel, maar men zegt dat er lang niet weinig Joodsch bloed in zijn aderen is. Hij is in ieder geval een bizonder knap administrateur en een zeer verstandig man. *Te* verstandig misschien. Want het antwoord dat hij den Groot-Muftie gaf, was volgens veler oordeel wel te politiekverstandig om in werkelijkheid aangenaam te kunnen zijn. Mr. Storrs sprak Arabisch, maar een kennis die in Arabië geboren is en tegenwoordig was, gaf mij de vertaling. Mr. Storrs beval zich in de gebeden van den Groot-Muftie aan en eindigde, naar de schare van pelgrims gewend, aldus: *„Bidt daar beneden bij het graf van Mozes, Mohammed en zijn vrome echtgenoote voor mij en de mijnen."* Het is natuurlijk mogelijk dat de Engelsche gouverneur werkelijk denkt, dat Mohammed en Kadischa op bizondere wijze de gunst genieten van den Almachtige en verhoord worden. De pelgrims waren in ieder geval verrukt en brachten een krachtig *schalâm* uit voor den representant van Engeland.

Maar wie weet, of zelfs de verstandigste politiek op den duur in staat is om de overstrooming te dempen, die meer dan ooit het Westen dreigt van het Mohammedaansche Oosten? Deze regels worden neergeschreven terwijl Smyrna in brand staat, en Mustafa Kemel Pasha Europa *zijn* wil laat weten: Adrianopel, Thracië tot aan Maritza. En de Muzelmannen uit Indië hebben hem een telegram gezonden van sympathie en hem, zoo noodig, steun beloofd. De aanhangers van den Islam vormen, tegenover de verdeelde en gescheiden Christenheid, een gezamenlijk leger van 240 millioen man. Als de heilige oorlog eens ernst werd?

Digitized by Birzeit University Library

ZWALUWEN.

(Vertaling van Augusta Peaux.)

Zwaluwen zwermen, zwaluwen zwenken
in een kring om Davids toren,
brengen de oude mare en wenken
naar de lenten van te voren.

Zwaluwen zwermen, als zij waren
om ons Lieve Vrouwetoren
's zomersavonds in de jaren
van mijn kindsheid lang te voren.

Hoog en hooger hun gewemel
tot zij in de verte dalen,
bleek en laag staat de avondhemel;
verdween daarin mijn laatste zwaluw.

Digitized by Birzeit University Library

IN DEN NACHT, IN WELKEN HIJ VERRADEN WERD.

Ja, de zwaluwen zijn gekomen! Op zekeren dag stond ik, tegen den avond, in mijn kamer in Casa nova, met de balcondeur open, toen ik zoo'n wonderlijk bekend geluid hoorde, — het geluid van het eerste gekwetter van de eerste zwaluw, als die tegen den avond eens laag over de daken heen strijkt, alsof hij nieuwsgierig naar binnen wil kijken, of er iets veranderd is in huis sinds verleden jaar ....

De zwaluwen verschijnen reeds heel in het begin van Maart te Palestina. In Italië komen zij later, gewoonlijk den 21sten Maart, den feestdag van den H. Benedictus. In Jeruzalem zijn ze er reeds den 4den, 5den Maart, — van mijn balcon zie ik ze in groote zwermen onder den avondhemel cirkelen, en als de processie in de H. Grafkerk tegen 5 uur is geëindigd, is het vierkante stukje blauwe hemel boven het kerkplein één en al kwetterende zwaluw. Soms dalen zij zóo laag, dat men het suizen van hun vleugels hoort.

De zwaluwen brengen ons de lente, en met de lente komt de stille week en met de stille week komen de pelgrims. Al de kamers en eetkamers van Casa nova zijn propvol. Aan de tafel waar ik eet zijn de volgende landen vertegenwoordigd: Italië, Frankrijk, België, Oostenrijk, Noord-Amerika, Spanje, Egypte, Ierland, Denemarken en Zweden, het laatste door de oude Protestantsche zendeling van Indië Liadèn, die mijn buurman is, en met wien ik Scandinavisch spreek.

Met hem samen begin ik dan ook de stille week, den nacht voor Palmzondag. Om elf uur stappen wij de poort van Casa nova uit, naar het nachtelijk stille Jeruzalem. De verlaten straten glanzen blauw onder den maneschijn; hier en daar sluipt een hond. Maar als we aan de H. Grafkerk komen, staat de poort wijd open, licht stroomt ons tegemoet en het feestelijk gelui van vele klokjes. We gaan binnen en kussen den zalvingsteen en gaan dan den gewonen weg tusschen de groote zuilen door naar de kapel boven het H. Graf. Alle lampjes, waarmee de muren van de kapel als met een tapijt behangen zijn, zijn aangestoken — mijn Zweedsche metgezel vindt dat het een kolossale kerstboom gelijkt.

In de kapel der Franciscanen wonen we de plechtige nachtmis bij. Als we aan het *Benedictus* zijn, het loflied van Zacharias, wordt de processie gevormd, en terwijl het loflied weerklinkt, loopen we met de aangestoken kaars in de hand, het H. Graf om. Daarna wonen we een stille Mis bij aan het Latijnsche altaar op Golgotha. Alleen de kaarsen op het altaar verspreiden daar licht, zoodat de priester juist den tekst in zijn Misboek zien kan, maar meer ook niet. In het halfdonker gaan wij geknield de steenen bank langs naar de

Digitized by Birzeit University Library

84. STRAAT IN JERUZALEM.

Digitized by Birzeit University Library

Digitized by Birzeit University Library

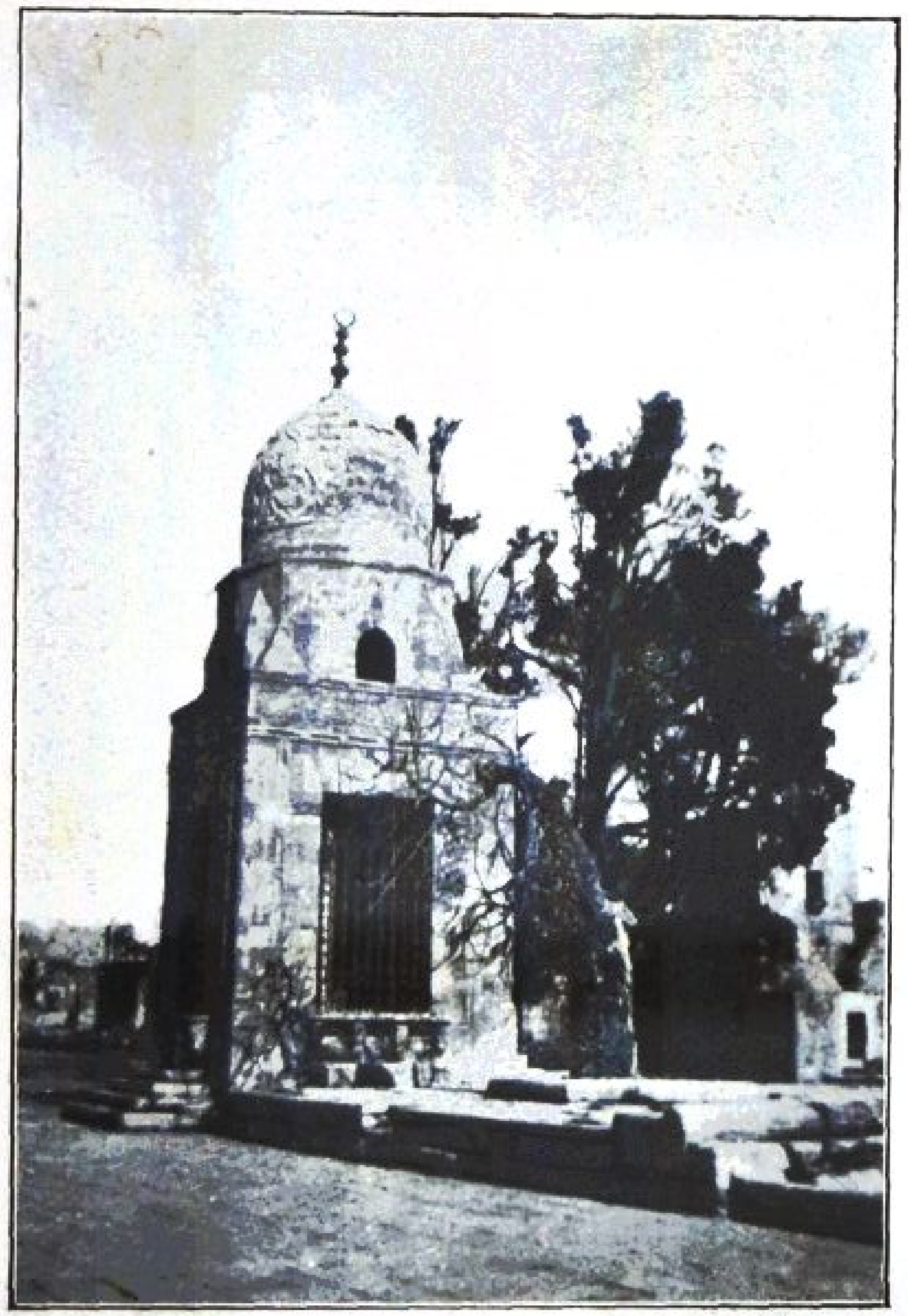

86. OP HET TEMPELPLEIN.

85. TEMPELPLEIN BIJ DE MOSKEE VAN OMAR.

„Kapel der Franken", de kapel, die in den tijd der Kruisvaarders de ingang was naar Golgotha, maar nu alleen toegankelijk is van buiten af, langs de trap, waar de Franciscanen in 1902 den toegang moesten verdedigen met hun bloed. Maar wie kan hier denken aan geleden onrecht, drie stappen van de plaats, waar het Kruis gestaan heeft, en waar de schoonste woorden hebben geklonken, die ooit over menschelijke lippen gekomen zijn: „Vader, vergeef het hun, zij weten niet wat zij doen!" In den diepen nacht, in de duisternis en stilte om ons heen, is het alsof heel de wereld in vrede verzonken is; het geluid van den Griekschen lithurgischen dienst beneden bij het H. Graf stijgt naar ons op als het gepiep van vogels, die wakker beginnen te worden en het morgenrood reeds begroeten.

Eerst om twee uur 's morgens zijn de Zweed en ik in Casa nova terug; daarom kost het wat moeite om op tijd op te zijn voor de pontificale ochtendmis in de Grafkerk. Bij de nachtmis was het leeg, maar nu is de kerk zóo vol, dat er bijna geen doorkomen aan is. Wij verschijnen juist op het oogenblik waarop de Grieken een processie houden ter herinnering aan den intocht van Jezus, — een jonge olijfboom van onberispelijke schoonheid, met het fijnste, zilverwitte loof, wordt het graf rond gedragen als symbool van den Vredesvorst.

Wij, Latijnen, vieren ook feest. De kapel van Maria Magdalena is in een soort kerk veranderd, er zijn roode draperieën met gouden franjes opgehangen, er is een troon opgericht voor den bisschop van Neder-Egypte, Monsignor Andrea Cassulo, die de Hoogmis opdraagt. Als ik verschijn, is de palmwijding reeds voorbij, maar vriendelijke handen geven me toch nog een grooten tak van manshoogte met verscheidene bladeren.

Bij het H. Graf hebben de Grieken hun processie geëindigd: zij worden opgevolgd door de Armeniërs, ik kan juist de hoofden zien van de geestelijken, ernstige aangezichten met zwarten baard onder paarse, met goud versierde mitra's, die den vorm hebben van een keizerskroon. Hun wierookvaten hebben ook een eigenaardigen vorm, het zijn heele kerkjes van zilver, die op dezelfde manier gedragen worden als het kerkje door Asger Ryg in de kerk van Fjenneslev.

Heel het huis Gods, dat in zoovele deelen is verdeeld, is één en al feest, dàar een Latijnsch koraal, ginds Armenische lofzangen, terwijl er in het Grieksche koor ontelbare *Kyrie eleison's* klinken. (Het is werkelijk geen overdrijving als ik „ontelbare" zeg, want af en toe schijnt heel de Grieksche dienst zich te bepalen tot *Kyrie eleison*, steeds sneller en sneller, zóo snel dat men de tel kwijt raakt.) Het ontbreekt niet aan zang, noch aan toon, noch aan pracht, noch aan feestdos, — en toch ontbreekt mij iets. Is het mijn schuld, kan ik geen feest vieren, geen Hosannah zingen, of is het de bewoner van

Digitized by Birzeit University Library

het hooge Noorden in mij, of — (waarom zou ik het niet zeggen?) — is het de oude Protestant die ontwaakt — want opeens voel ik mij heel eenzaam onder de menigte en denk ik aan Onze Vrouwekerk in Svendborg als de oude predikant voor het Luthersche altaar staat met zijn roode chasuble aan en met een stem, die altijd zoo aangedaan is, dat die soms overslaat, de woorden voorleest: „De Heere Jezus in den nacht, in welken hij verraden werd . . . ."

De woorden — en dan die van het Evangelie van Kerstmis: „En het geschiedde in diezelve dagen," — die woorden heb ik nooit kunnen vergeten. Die woorden, — en den toon, waarop ze gelezen werden. . . . En niettegenstaande alle vreugdekreten en al het gezang van „Hosannah, Gij Davids Zoon", — nadert toch het uur, waarop de Zoon des menschen door een kus verraden werd. „Judas, verraadt gij den Zoon des menschen met een kus?"

Het is een eeuwenoude gewoonte in Jeruzalem, dat de geloovigen op Witten Donderdag een deel van den nacht in stille devotie doorbrengen te Gethsemané. Want „na twee dagen is het pascha en zal de Zoon des menschen overgeleverd worden om gekruisigd te worden." „En als zij den lofzang gezongen hadden, gingen zij uit naar den Olijfberg."

Ook wij hebben op den avond van Witten Donderdag het loflied gezongen. *Tenebrae* is gezongen in de rotonde om de kapel van het H. Graf, „voor gesloten deuren uit angst voor de Joden". Het is de gewoonte in de stille week dat alle belijders van een verschillend geloof hun vaste dagen en uren hebben en op den namiddag en den avond van Witten Donderdag is de Grafkerk geheel voor de Latijnen. Dan is de poort naar het plein gesloten, niemand komt er in of uit, zoolang de dienst duurt.

Tenebrae is gezongen — de klaagliederen van Jeremia. En terwijl ik naar de bekende, diepe en sterke tonen luister, (die ik zes en twintig jaar geleden voor het eerst in Beuron hoorde!) wordt het mij duidelijk, dat juichen niet bij mij past, dat rouw beter beantwoordt aan mijn gemoedsstemming dan vreugdekreten. Maar wie kan kalm blijven als de oude Hebreeuwsche klachten in het Latijn van de Vulgaat beginnen te smeeken en te klagen, — de stem van Jeremia door de bazuinen van Hieronymus? Hoor de tonen eens als golven komen aanrollen, als de verlaten golven van den Eufraat onder de hangende takken der treurwilgen: hoor de Hebreeuwsche telwoorden eens aan het begin van ieder vers, — als steenen, die opsteken uit een woesten stroom, waardoor het water sterker en somberder voortrolt: Heth, Teth, Jod, Caph, Lamed, Mem, Nun, Samech, Aleph, Beth, Gimel . . . . Luister naar de klacht van den profeet over Jeruzalem op den toon van de tuba: Defecerunt prae lacrimis oculi mei . . . .

„Mijne oogen zijn verteerd door tranen, mijn ingewand wordt beroerd; mijne lever is ter aarde uitgeschud, van wege de breuk der

Digitized by Birzeit University Library

dochter mijns volks; omdat het kind en de zuigeling op de straten der stad in onmacht zinken. Als zij tot hunne moeders zeggen: Waar is koren en wijn? als zij op de straten der stad in onmacht zinken, als de verslagenen; als zich hunne ziel uitschudt in den schoot hunner moeders. Wat getuigen zal ik u brengen? wat zal ik bij u vergelijken, gij dochter Jeruzalems? wat zal ik bij u vergelijken, dat ik u trooste, gij jonkvrouw, dochter Zions? want uwe breuk is *zoo* groot als de zee, wie kan u heelen? Uwe profeten hebben uw ijdelheid en ongerijmdheid gezien, en zij hebben *u* uwe ongerechtigheid niet geopenbaard, om uwe gevangenis af te wenden; maar zij hebben u gezien, ijdele lasten en uitstootingen. Allen, die over weg gaan, klappen met de handen over u, zij fluiten en schudden hun hoofd over de dochter Jeruzalems: *zeggende*: Is dit de stad, waar men van zeide, dat zij volkomen van schoonheid was, eene vreugde der gansche aarde?"

Jeruzalem! Jeruzalem! bekeert u tot den Heer uwen God!"

De eentonige golfslag van het klaaglied duurt lang en eindigt ten slotte in den grooten boetpsalm *Miserere*. Als die gezongen is, gaan allen, één voor één zoover het mogelijk is in de nauwe ruimte, het H. graf binnen. Van avond houdt geen Grieksche monnik in den hoek de wacht, — wij, Latijnen, zijn alleen. En op het grijze marmer van het Graf staat, tusschen bloemen en kaarsen, in een zilveren tabernakel in den vorm van de oude kapel boven het H. Graf, het Sacrament, waarin de Meester zelf tegenwoordig is, het Sacrament der Sacramenten, — het hart der Kerk, — het ware *cor cordium*.

„En als zij den lofzang gezongen hadden, gingen zij uit naar den Olijfberg. En Jezus ging met hen naar een plaats, genaamd Gethsemané, en zeide tot de discipelen: Zit hier neder totdat ik heenga, en aldaar zal gebeden hebben. En met zich nemende Petrus, en de twee zonen van Zebedeus begon hij droevig en zeer beangst te worden. Toen zeide hij tot hen: „Mijn ziel is geheel bedroefd tot den dood toe; blijft hier en waakt met mij." En een weinig voortgegaan zijnde, viel hij op de aarde, en bad, zoo het mogelijk ware, dat die ure van hem voorbijginge. En hij zeide: „Abba, Vader, alle dingen zijn u mogelijk, neem dezen drinkbeker van mij weg! doch niet wat ik wil, maar wat Gij wilt!" En in zwaren strijd zijnde, bad hij te ernstiger. En zijn zweet werd gelijk groote druppelen bloeds, die op de aarde afliepen."

Wij vormen maar een klein groepje, zijn slechts drie in getal, die den Witten Donderdag 's avonds om 8 uur Casa nova verlaten om naar den Olijfberg en naar Gethsemané te gaan. Maar de straten zijn niet leeg, zooals toen de Zweed en ik dien Zaterdag naar het Heilige Graf gingen, er is veel volk op de been, vooral vrouwen uit het volk, en daar de maan nog niet verschenen is, en er geen straat-

Digitized by Birzeit University Library

verlichting is in Jeruzalem, dragen allen lantaarns of een kaars in een peperhuisje (er is heelemaal geen wind). We gaan dezelfde richting op als de vrouwen, door het Mohammedaansche kwartier, de lange straat op tusschen het tempelplein en het klooster der Witte Paters en de kerk Sainte Anne, de *Bab Sitte Mirjam* poort door, — de Vrouwe Maria's poort, — die naar het dal van Kedron leidt. Dan zijn wij buiten de stad; rechts verheffen zich boven het Mohammedaansche kerkhof de kolossale muren, die *Haram esch Sherif* dragen, het plein, waar eens de tempel van Israël stond, en waar nu de moskee van Omar en de moskee van El Aqsa haar enorme koepels verheffen. Aan den overkant van het dal vertoont de Olijfberg zijn lange helling donker tegen den Oostelijken hemel, waar de maan later zal opkomen. Weldra zijn we beneden aan de brug over Kedron en passeeren „Onze lieve Vrouwe van Josafat's" laag liggende Gothische façade en stijgen dan langzaam naar Gethsemané. Wij zwijgen alle drie, en onder de velen, die denzelfden weg gaan, spreekt er ook niemand. Alleen onder aan den muur van Gethsemané aan den weg naar Jericho staan automobielen, die lawaai maken voor zij op hun plaats staan, — daar moeten zij wachten op de moderne pelgrims, die dit korte eind niet hebben willen afleggen op hun schoenen met misschien hooge hakken. Maar hoe ook, — zij zijn er! En iedereen die een automobiel bezit, laat zijn chauffeur niet naar Gethsemané rijden den nacht van Witten Donderdag!

Alle poorten en deuren staan open in het kleine Franciscaansche klooster en in den hof onder de acht oude boomen. Er zijn veel menschen, er is bijna gedrang — maar iedereen fluistert, als in een kerk. Als men in de heerschende schemering een bekend gelaat ziet, groet men elkaar alleen met een glimlach en een zwijgenden handdruk — en men is weer aan zichzelf overgelaten.

Die schemering, waarin men elkaar slechts vaag onderscheidt, geeft ook de verklaring van een trekje in het Evangelie, dat door moderne critici vaak voor een onmogelijkheid gehouden is. Zooals bekend is valt het Joodsche Paaschfeest altijd op een dag van volle maan, en werd Jezus gevangen genomen den avond voor den Joodschen Paaschdag. Maar waartoe dienden dan „de lantaarnen en fakkels", waarmee Judas en zijn krijgsknechten en dienaars volgens het Evangelie te Gethsemané gekomen waren, en die in het heldere maanlicht geheel overbodig moesten zijn? „Weer een voorbeeld hoe de Evangelisten de werkelijkheid veranderd hebben!" Vroeger vond ik iets waars in dit argument, maar hier wordt de moeilijkheid thans van zelf opgelost. Gethsemané ligt nl. geheel aan den voet van den Olijfberg en daarom in de schaduw er van. De maan staat in het Oosten op, boven de Doode Zee, en bestraalt de oostelijke helling van den Olijfberg, terwijl de westelijke kant geruimen tijd in het donker blijft. Onder aan den voet is het natuurlijk het langst

Digitized by Birzeit University Library

donker, dus daar waar Gethsemané ligt. Dien avond van Witten Donderdag constateerde ik dat de maan zich eerst om kwartier over negenen boven den heuvelkam vertoonde. Maar waarschijnlijk zal Jezus wel lang voor dien tijd gevangen zijn genomen.

Wij, Latijnen, zijn de eenigen niet die dien nacht den Olijfberg bezoeken. Aan den overkant van den weg, die langs Gethsemané leidt naar de Hemelvaart-moskee op den top, ligt de groote kerk van de Russen met de vele vergulde koepels; ook die is open, en er wordt dienst in gehouden. De Protestanten in Jeruzalem hebben hier geen kerk, maar die zijn er ook, — wij hooren hen voorbijtrekken onder schoon, plechtig gezang van diepe, ernstige stemmen.

In den kleinen hof onder de acht oude olijfboomen wordt er niet gezongen noch eenige dienst uitgeoefend. Iedereen is daar vrij. De een zit op een lagen muur, die den hof omgeeft, en schijnt verdiept in de bloemperken met de witte, sterk geurende muurbloemen. De ander kijkt over den muur en den straatweg er onder het dal van Kedron in, waar de duizenden witgepleisterde graven van het Joodsche kerkhof mat glinsteren en waar de tempelmuur aan den overkant zwak door den maneschijn verguld begint te worden. Daar komt een groepje Fransche pelgrims; zij begeven zich naar het terrein er naast, waar men de oude Christelijke Basiliek uit den tijd van Constantijn aan het opgraven is. Het hoogaltaar stond op de plaats, waar Jezus zijn eenzaam gebed deed en den bitteren kelk ledigde van den goddelijken wil. De pelgrims vereenigen zich om den steen, die de plaats aangeeft, en bij een electrisch zaklantaarntje leest een priester het Evangelie. Ik ga er heen om even te luisteren, maar daar ik gewend ben aan de orgeltonen van de Vulgaat, schijnt de Fransche bijbelvertaling mij te fijn en te teer, te elegant in haar vocalen, te welopgevoed in haar wendingen: „et étant tombé en agonie, il priait encore plus. Et il lui vint une sueur ....“

Ik keer terug naar den hof. Er zijn nu minder menschen dan te voren, maar die er gebleven zijn, liggen allen geknield. Het fijne loof der olijfboomen teekent zich tegen den hemel af boven den Olijfberg, die iedere minuut meer en meer beschenen wordt door de maan, die stijgt. Velen bidden met zijwaarts gestrekte armen, anderen met het gelaat op den gebarsten bast van een der oude stammen. Een schare met fakkels komt van den Olijfberg den weg beneden op langs het hek van den hof. Zijn dat Judas en de dienstknechten van den Opperpriester, die naderen om Jezus van Nazareth te zoeken? „Gij zijt uitgegaan als tegen een moordenaar, met zwaarden en stokken, om mij te vangen; dagelijks zat ik bij u, leerende in den tempel en gij hebt mij niet gegrepen.“ „Maar dit is uwe ure, en de macht der duisternis.“

Als wij met ons drieën ten slotte Gethsemané verlaten, zijn de automobielen sinds lang teruggereden naar *Grand New Hotel* en *Hotel*

Digitized by Birzeit University Library

Allenby, en veel andere pelgrims zijn eveneens vertrokken. De maan staat nu hoog boven den Olijfberg en vult het dal van Kedron met haar sterk zilver licht. Het licht is zoo helder, dat we besluiten om niet den straatweg en den gewonen weg op naar *Bab Sitte Mirjam* te gaan, maar om zooals de discipelen, — of in ieder geval zooals Petrus en Johannes, — den gevangen Meester te volgen „om het einde te zien".

Eerst dalen wij dan naar Kedron, — maar beneden onder de brug, geheel tot aan de oude waadplaats. Hier, (zegt de overlevering) verzocht Jezus den soldaten om wat te mogen drinken, wat zij toestonden. „Hij zal op den weg uit de beek drinken," heet het van den Messias in den Psalm. Wij scheppen wat water met het hol van de hand uit een plasje tusschen de steenen van de bijna uitgedroogde beek en drinken er allen van.

Met moeite enteren we over de losse steenen den berm op aan den anderen kant van de beek. Het dal van Josafat, dat altijd tragisch is, waar de Kedron door loopt, is in dezen maanlichten nacht tragischer dan ooit. Eén oogenblik blijven wij staan voor de oude graven, monumenten die aan Egypte herinneren, en in den volksmond genoemd worden de graven van Absalon, Jacob en Zacharias; die had Jezus voor oogen, — of liever in het hart, toen hij zijn wee uitriep over allen „die de graven der profeten opbouwen", maar de levenden vervolgen. Over de helling van den berg, waar Salomo aan de afgoden offerde, ligt het akelige Arabische dorp Siloë, verder weg het nog akeliger *Bir Ayub*, het Tehuis voor Melaatschen en vlak daarvoor, op de helling van „den berg van den slechten raad", met het landgoed van Kajafas op den top, zien wij de ruïnes, die Hakeldama aanduiden. Gedurende een voorjaarsnacht in den glans der maan gehuld, zooals nu, stond daar eens een wanhopend man onder een boom, die er een strik aan vast maakte .... Honden blaffen aan den overkant — en nu zijn wij juist onder den hoek van het kolossale fondament van *Haram esch Sherif*, — daarboven is nog de hoofdhoeksteen die de bouwers verplaatsten ....

Als we op den berg van Sion komen, kraait de eerste haan uit Siloë, en de hanen in Jeruzalem, uit de Jodenbuurt, antwoorden. Nu is het de tijd, waarop Jezus voor Kajafas stond, en Petrus zich aan het vuur warmde in de voorhal, — dat hij onder de anderen stond en zijn wilde zooals de anderen, — een heel gewoon mensch, een voorzichtige burger, een orthodoxe Mozaïet, — niet een van de droomers, die te vergeefs gehoopt hadden dat de rabbi van Nazareth, „in dezen tijd aan Israël het koninkrijk weder zou oprichten". Maar je spraak verried je, Petrus! Als men drie jaar lang met heel de ziel en heel het hart Galileasch heeft gesproken, kan men niet op eens een kind der wereld worden en een vriend van de Farizeërs en *bon camarade* met de Schriftgeleerden ....

Digitized by Birzeit University Library

We komen Jeruzalem binnen door de Davidspoort. In den tuin van den Armenischen patriarch teekenen de groote ceders zich donker tegen de maanlucht af. *El Qala*, de burcht van Herodes, verheft zijn enorme muren, — er loopen menschen met fakkels in, — is het niet te vroeg om nu reeds den koning te wekken? Eerst tegen den morgen kan Herodes verwachten Jezus te zien, — en wie weet, misschien wel getuige te zijn van een van de mirakels, waar de rabbi van Nazareth zoo bekend voor is . . . .

Als goede Vrijdag aanbreekt, sta ik op het platte dak van *Casa nova*. Het is juist vijf uur. De wijzer van de Arabische klok boven de Jaffapoort nadert het bovenste cijfer van de klok, — weldra zal de Muezzin zingen. De zwaluwen cirkelen voortdurend onder een zachtblauwen hemel, met lange lichtpaarse wolkenstrepen. De eerste zon vergulдt de tinnen van den burcht van Herodes en doet den Davidstoren blozen. Diep onder mij is het doolhof van binnenplaatsen, trappen en koepels en terrassen van het kwartier der Christenen; ergens staat een jonge seringenboom in een kuipje op een dak en wuift in den ochtendwind zijn groene bladen, en ginds achter de koepels van de H. Grafkerk en de moskee's van het tempelplein straalt het land met het voorjaarsgroen in de morgenzon. Alles ziet er uit, alsof er van nacht niets gebeurd is. En toch was het in dezen nacht, dat Jezus verraden werd.

HET GRIEKSCHE HEILIGE VUUR.

„Het Heilige Vuur is niets meer, vergeleken bij vroeger," zeide mij een oude inwoner van Jeruzalem. „Vroeger stond letterlijk heel de kerk van het Heilig Graf in lichten gloed, het was, of de toeschouwers op de galerij in de hel neerkeken."

Evenals de kerk van het Heilig Graf op Witten Donderdag uitsluitend voor de Latijnen open stond, is die op den Zaterdag van Paschen uitsluitend in gebruik voor de Grieken. Op dien dag zijn zij het, die de rotonde om de kapel boven het Graf van Christus bezetten, als ook het grootste deel der binnengalerijen, die op verschillende hoogten rondom in den koepel van het gebouw zijn aangebracht. Wij, Latijnen, bepalen ons dien dag tot ons eigen terrein; gelukkig behoort daartoe ook een deel van een der galerijen, zoodat wij van daar het feest van den Zaterdag voor Paschen der Grieken kunnen bijwonen: het te voorschijn roepen van het Paaschvuur, het heilige vuur.

De wijding van het nieuwe Vuur heeft vanouds behoord tot de liturgie van Paschen. Gedurende de duisternis van den Goeden Vrijdag is al het licht in de kerk uitgedoofd, — nu de dageraad van Paschen aanbreekt, — en wordt het vuur weer ontstoken, het licht herboren. In den oudsten tijd gebeurde dit op den Paaschmorgen

Digitized by Birzeit University Library

zelf, op het oogenblik, dat de zon opging, thans heeft heel de dienst van den Paaschnacht, zoowel in de R.-Katholieke Kerk als in de Grieksche, op den Zaterdag vóór Paschen plaats, zelfs op het vroege morgenuur van dien dag, — een anticipatie van vier en twintig uur. De druk en zwaarte, die gedurende het lijden van den Goeden Vrijdag op het geloovend gemoed rust, schijnt zóó ondraaglijk te zijn, dat de Kerk medegewerkt heeft om het juk af te schudden en den last te verlichten. Zaterdagmorgen reeds wordt het jubelende Gloria in Excelcis, het triomfantelijke Alleluja weer ingezet. Het nieuwe Licht straalt, zwellend stijgt het lied: „Hij is niet hier, want Hij is verrezen, gelijk Hij gezegd heeft .... Hij gaat u voor naar Galilea, daar zult gij Hem aanschouwen." Dáár, aan de dierbare, bekende kust tusschen Tiberias en Kafarnaum, — daar zult gij den Meester weer ontmoeten.

Dit is de boodschap van het Paaschlied, van de Paaschkaars, van het Paaschvuur. Maar wat is deze boodschap door de tijden heen veranderd. En de grofste verandering is zeker wel de religieuze orgie, die de Grieken houden bij het Graf van Christus.

Reeds Witten Donderdag en Goeden Vrijdag waren er een groot aantal Grieksche pelgrims aangekomen, die zich in de Kerk geïnstalleerd hadden. Zij hadden dekens en kussens bij zich, potten en pannen en ander huisraad, tot zelfs een meubel, dat anders in een nachttafel thuis hoort. Zij hadden vrouw en kinderen bij zich, oude tantes en nog oudere grootmoeders, die zich allen in de kapel van het Heilig Graf nederzetten. Daar zaten zij overdag te spelen en te eten en daar lagen zij 's nachts te slapen. Moeders voedden er haar zuigelingen. Vette papieren, sinaasappelen en eierschalen lagen overal verspreid. Den avond van den Goeden Vrijdag was het bijna onmogelijk een plaats te vinden in de groote rotonde, zoo vol lag de kapel met bedden en slapende menschen.

Des Zaterdags voor Paschen moest men uiterlijk om tien uur in de Kerk zijn en een lunch meebrengen. Want na tien uur werden de poorten der Kerk gesloten en werd er niemand meer binnengelaten. En de plechtigheid zou in ieder geval tot 2 uur duren.

De kwestie is, dat de Grieken gelooven in den miraculeuzen oorsprong van het Paaschvuur. De Grieksche Patriarch en de Armenische sluiten zich op in de kapel van het Heilig Graf en brengen daar een korteren of langeren tijd in gebed verzonken door. Als antwoord op hun gebed, wordt dan door een wonder des hemels het vuur in hun handen ontstoken, — en dat vuur geven zij dan, door een ovaal venstertje in den muur van de kapel, — aan de geloovigen, die zich buiten verdringen. Het mirakel heeft altijd plaats, alleen den eenen keer vlugger dan den anderen.

Van de Franciscaansche galerij, die tot de tweede rij van galerijen behoort, zie ik op de overvolle rotonde neer. De Russische pelgrims, die voor den wereldoorlog het talrijkst waren, komen om gegronde

Digitized by Birzeit University Library

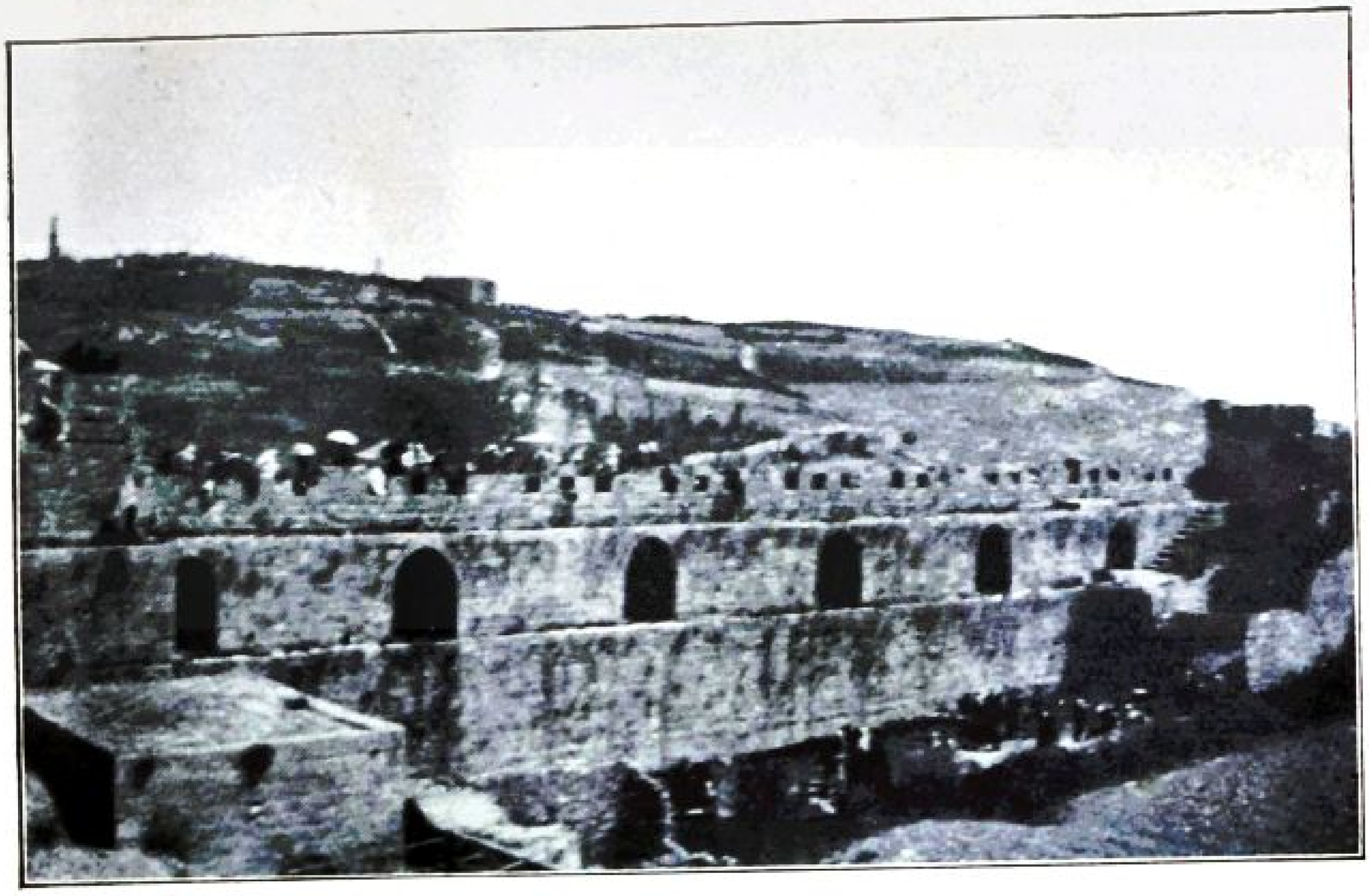

87. DE MUREN VAN JERUZALEM TIJDENS HET FEEST VAN NEBI-MUSSA.

88. HET TEMPELPLEIN.

Digitized by Birzeit University Library

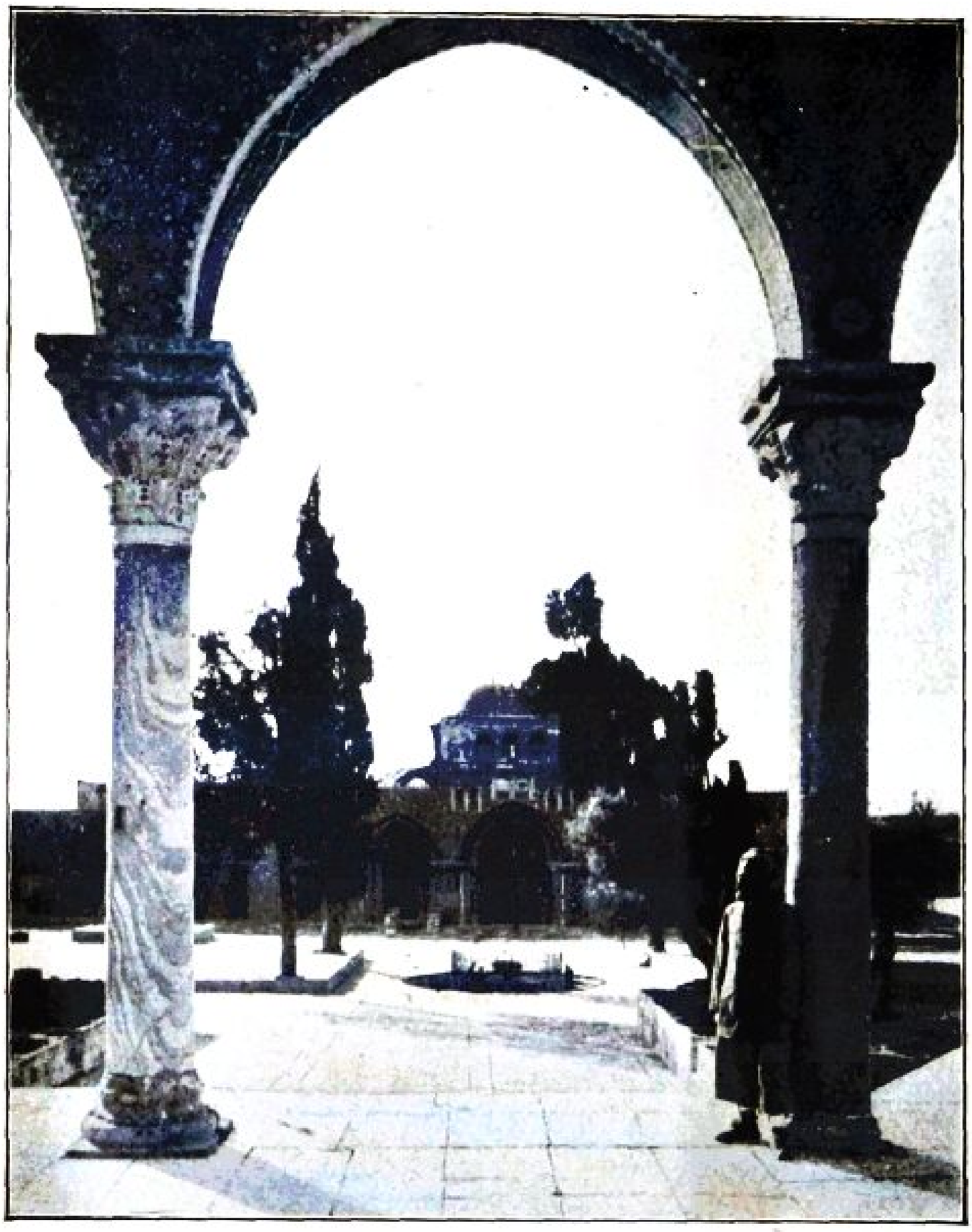

89. DE MOSKEE EL AQSA.

Digitized by Birzeit University Library

redenen niet meer. De dicht opeengepakte menigte onder mij bestaat feitelijk uit Muzelmannen, — gedeeltelijk Christen-Bedoeïnen, gedeeltelijk Mohammedanen, die gekomen zijn om den profeet van Nazareth te eeren. Ik zie van mijn hooge zitplaats voornamelijk de hoofddeksels, roode tarboesjen, witte, bonte, gele tulbands, witte *kufiéh's*, den grooten hoofddoek der Bedoeïnen, vastgebonden door een bruin, zwart of met goud en zilver doorwerkt koord, *agal*. Ik zie schouders bedekt met de bruine *abaï*, den zwarten kaftan, of de lange, witte nauwsluitende pij der Egyptenaren. Oude Bedoeïnen uit de buurt van de Doode Zee komen, niettegenstaande de warmte, in pelsen van lamswol, — van voren staat de pels open en vertoont zich een bruine, vuile, behaarde borst. In den hoek bij den kleinen inham van de Grafkapel zijn nog steeds de families der pelgrims gelegerd; zij hebben hun bed, dat alleen uit matrassen en dekens bestaat, opgerold en zijn nu aan het eten. Het is pas half elf en voor het middaguur wordt het mirakel dus niet verwacht.

De Muzelmannen vlak onder mij verdrijven den tijd op hun manier. Zij weten dat David danste voor de arke des Verbonds. De Abessynische Christenen dansen in den Paaschnacht een vreugdedans. Bij het Nebi-Mussa-feest zag ik onlangs de aanhangers van den Islam de Stefanuspoort uitdansen. Hier zie ik een dergelijken dans. In de dichte menigte onder mij vormen zich plotseling twee rijen, die tegenover elkaar gaan staan. Het zijn voornamelijk jonge mannen en jongens, de vrouwen nemen er niet aan deel. Ondertusschen is een soort aanvoerder op de schouders van een anderen man geklommen en wordt nu tusschen de twee rijen op en neer gedragen. De aanvoerder heeft een gewijde kaars in de hand, allen hebben kaarsen bij zich om aan het heilig vuur aan te steken, sommigen een heel pak. Als een dirigent zijn maatstok, zwaait de aanvoerder zijn kaars, waarop de twee rijen van mannen rhythmisch in de handen beginnen te klappen en te zingen. Tegelijkertijd komen zij naar elkaar toe en gaan weer achteruit, gaan met een kreet op hun hurken zitten en springen weer op om den dans te vervolgen. De aanvoerder rijdt voortdurend op de schouders van den ander op en neer en slaat steeds vlugger de maat. Het handgeklap wordt sterker en de dans wordt vlugger en vlugger, terwijl een eentonig aanhoudend gezang opstijgt met de grove Arabische keelklanken. Dezelfde woorden keeren steeds terug, altijd gezongen en geroepen op dezelfde wijze. Andere dansende groepen hebben zich gevormd, zoodat heel de rotonde weldra één dansende, schreeuwende menigte is. Opeens ontstaat er een gevecht. Een man in Europeesche kleeren wordt door een troep Muzelmannen bij de keel gegrepen, zijn kleeren worden verscheurd, woedend valt de menigte op hem aan. Het is zeker een Jood, die naar binnen is geslopen, en dien de Muzelmannen vermoorden willen. Engelsche gendarmen komen aangeijld, maar

Digitized by Birzeit University Library

ook zij zijn Muzelmannen en redden den ongelukkige niet. Bij den ingang van het Heilig Graf, slechts tien meter van daar, staat de vertegenwoordiger van Engeland, de gouverneur van Jeruzalem, Mr. Storrs, in vriendelijk gesprek met den Griekschen geestelijke, — maar het lawaai onder den enormen koepel is zóo groot, dat zelfs een revolverschot niet gehoord zou worden. Opeens zie ik den jongen man over de schouders en hoofden der menigte wegloopen .... Hoe hij daar gekomen is, is een raadsel, maar hij nadert den uitgang en met behulp van een politieagent weet hij zich te redden!

Onverstoord gaat de dans en het gezang voort. „Wat zingen ze eigenlijk?" vraag ik aan een jongen attaché van het Fransche consulaat, die verscheidene talen kent. Hij luistert even en zegt dan: „Ze zingen: Jezus de Messias is gekomen. Jezus de Messias is opgestaan. Daarom juichen wij en verheugen wij ons, maar de Joden zijn in groote droefheid. Onze feesten zijn Gods feesten, — de Joodsche feesten zijn Duivelsfeesten."

Zoo verloopt de tijd, het is tegen 12 uur. Plotseling komen er uit het Grieksche koor, vlak voor den ingang van het Heilig Graf, een rij groote kerkvaandels te voorschijn; de dragers nemen plaats voor de grafkapel. Storrs en zijn officieren groeten de lange rij van geestelijke dignitarissen, die achter de vaandels aankomen. De Engelsche khakiuniformen vermengen zich schilderachtig met de hemelsblauwe, rose en oranje en met goud geborduurde ornaten. De processie om de grafkapel zal beginnen, — de gendarmen banen een weg door de menigte. Achter de militaire heining is de menigte nu dichter opeengedrongen dan ooit, — zóo dicht, dat niemand zich verroeren kan, maar de menigte als een golf voor en achteruit wiegelt. Alle aangezichten zijn opgeheven, ik zie duizenden oogenparen schitteren in de bruine gezichten, ik zie al de witte tanden glinsteren. Er is geen plaats meer om te dansen, er wordt niet meer gezongen, maar er klinken voortdurend kreten, ik hoor geroep en steeds stemmengegons. De galerijen boven mij zijn ook dicht bezet. Overal worden pakken kaarsen naar beneden gelaten om aan het Heilige Vuur aangestoken te worden en weer opgehaald te worden.

Geheel boven aan den koepel vertoont één enkel open luik een stukje van den blauwen hemel en tegen den blauwen achtergrond teekenen zich een paar slanke Engelsche officieren af en een paar in het licht gekleede jonge dames, — die praten, lachen, naar beneden kijken en wijzen.

De processie vormt zich en begint haar omgang. Achttien priesters in witte zijden kleeren met zilver geborduurd. Twee priesters dragen knuppels van zilver. De Grieksche patriarch zelf is er ook bij, geheel in witte zijde met de gouden, van edelsteenen schitterende kroon op het hoofd. Hij is versierd met al zijn ridderorden, waaronder verscheidene Turksche, heel zijn borst straalt van diamanten. Zijn

Digitized by Birzeit University Library

krachtige gelaatstrekken verdwijnen bijna geheel in een grooten, witten baard, een baard die aldoor één glimlach schijnt. Maar de baard liegt, de patriarch is slecht gehumeurd, ieder oogenblik maakt hij met een geïrriteerde stem een aanmerking. Dan begint er een schoon, Grieksch gezang: „Heer, schenk ons het licht!" Ik kijk naar Mr. Storrs, die met de hand aan den steek staat, het is twintig minuten over twaalven.

De processie gaat drie maal rond, en blijft dan voor den ingang van het Heilig Graf staan. De Armenische patriarch is aangekomen, de twee hooge geestelijken begroeten elkaar en verdwijnen daarop samen in de grafkapel.

Ik zit vlak over een van de ovale raampjes, waar het vuur te zien zal zijn. Een krachtig gebouwd man heeft er reeds lang de wacht gehouden, de bloote rechterarm door het luikje gestoken, gereed om het vuur aan te nemen. En lang behoeft hij niet te wachten. Want op eens zie ik, vlak onder mij, een jongen Griekschen priester (dien ik vaak in de kerk hier gezien heb) zich door de menigte een weg banen naar het luikje. Zijn ornaat is half gescheurd door het dringen door de dicht op elkaar gepakte menigte als hij eindelijk aan het doel is, — en *plotseling is het vuur er*! De priester draagt het hoog opvlammend vuur in een ijzeren mand op de opgeheven handen, holt door de menigte heen en haast zich naar den ouden Armenischen aartsbisschop, die in zijn loge zit op de eerste verdieping en het recht heeft om de eerste te zijn. Maar er blijft vuur uit het luikje komen, de man met den blooten arm haalt steeds vuur te voorschijn, kaarsen en fakkels worden aangestoken door hen, die het dichtst bij het luikje zijn. Weldra is heel het kolossale koepelgebouw niets dan een zee van rood vuur en rook, de ontelbare kleine Grieksche klokjes luiden als razenden, en boven in den toren dreunen de zware kerkklokken. Bij het Heilig Graf helpt Mr. Storrs glimlachend de geestelijken met het aansteken van al de kaarsen, die toegestoken worden. Er wordt om vuur gevochten, iedereen roept, schreeuwt, gilt en huilt. De vlammen glijden sommigen over het gelaat. En plotseling zie ik op het dak van het Heilig Graf zelf den bleeken geestelijke met den zwarten baard van zooeven. Hij is langs een geheime trap in den muur van de kapel gekomen waar hij is, en met een aangestoken kaars in de hand, danst hij wild in het rond, zwaaiend met Het heilige Vuur, roept de menigte onder hem toe, zwaait weer zijn vuur en danst voort.

EMMAUS.

Onder al de Evangelies van het Kerkelijk jaar is het verhaal van de discipelen in Emmaus zeker wel het meest bekend en geliefd „Blijf met ons, want het is bij den avond, en de dag is gedaald."

En de schilders hebben met de dichters gewedijverd om het

Digitized by Birzeit University Library

avontuur te doen herleven, waarop de twee bedrukten en moedeloos weinig-geloovenden opeens het gevoel kregen alsof een schel hun van de oogen viel en een steen van hun hart, want „Het geschiedde, als Hij met hen aanzat, nam Hij het brood, en zegende het, en als Hij het gebroken had, gaf Hij het hun." „En zij zeiden tot elkander: Was ons hart niet brandende in ons, als Hij tot ons sprak op den dag, en als Hij ons de Schriftuur opende?" En zij, opstaande, terzelver ure, keerden weder naar Jeruzalem en vonden de elven samen vergaderd, en die met hen waren, welke zeiden: „De Heere is waarlijk opgestaan, en is van Simon gezien."

Het Evangelie geeft niet veel inlichtingen over de plaats waar de maaltijd genuttigd werd van den Verrezen Christus met twee van Zijn discipelen. Lucas vertelt ons, dat Emmaus een vlek was, en dat het zestig stadiën van Jeruzalem af lag. Zestig stadiën is anderhalve Deensche mijl (ongeveer 12 kilometer) d.w.z. ongeveer anderhalf uur gaans van Jeruzalem en anderhalf uur terug. Midden in April had de Kruisiging en de Opstanding plaats; in April gaat de zon om zeven uur onder, en tegen vijf uur kan men reeds zeggen: „de dag is gedaald." Het is dus denkbaar, dat de twee discipels — Lucas geeft slechts den naam van één van hen: Kleopas, — nog voor het intreden der duisternis in Jeruzalem terug waren, waar zij de Apostelen vereenigd vonden in de zaal, waar het avondmaal te Zion gebruikt werd, de plaats, waar zij elkander in die bewogen dagen plachten te ontmoeten.

Zooveel weten wij uit het Evangelie. De rest moeten wij van de traditie aannemen. En er zijn, zooals zoo dikwijls ongelukkig twee, om niet te zeggen, drie tradities. Eén dezer tradities wordt gesteund door niemand minder dan den Heiligen Hieronymus, den vertaler van den Bijbel, die gedurende zijn lang verblijf in het Heilige Land zorgvuldig alle overleveringen verzamelde, die nog in de vijfde eeuw in den volksmond voortleefden. Hieronymus hield Emmaus voor de stad, die in zijn tijd den dubbelen naam droeg van Emmaus-Nikopolis, (de steden uit den lateren Joodschen tijd hadden dikwijls naast den Hebreeuwschen naam, een Griekschen), het tegenwoordige Arabische dorpje Amuas. Ontegenzeglijk spreekt de naam voor de waarheid der traditie. Maar even ontegenzeglijk bevindt het tegenwoordige Amuas, wat het Emmaus-Nikopolis uit de oudheid vertegenwoordigt, zich geen zestig stadiën van Jeruzalem, maar honderd zestig en zelfs iets meer. In sommige afschriften van het Nieuwe Testament is 60 dan ook veranderd in 160, om die moeilijkheid tenminste uit den weg te ruimen. Doch daarmee is de geografische moeilijkheid volstrekt niet uit den weg geruimd. Want 160 stadiën staan gelijk met vier Deensche mijlen. Want zelfs al hadden de discipelen zoo vlug geloopen, dat zij 1 mijl per uur deden, een afstand, dien zij dus tusschen middag en avond hadden kunnen afleggen,

Digitized by Birzeit University Library

begrijp ik niet, hoe men hen naar Jeruzalem kon laten terugkomen. Acht mijl is een lange weg in den loop van één achtermiddag. Maar daarin ligt de grootste moeilijkheid niet, doch wel in het feit, dat de discipelen bij hun terugkomst in de stad tusschen 9 en 10 uur de poorten onherroepelijk *gesloten* zouden gevonden hebben. Zelfs in onze dagen kan het moeilijk zijn om 's nachts een stad in het Zuiden binnen te komen. Ik herinner mij hoe ik in 1912 lang voor de Porta Fontebranda in Siena heb moeten staan wachten, na een uitstapje naar de ruïnes van San Galgano. We moesten hard op de deur bonzen en lang wachten, mijn metgezellen en ik, voor de portier ontwaakte en de poort zich knorrend op haar scharnieren draaide. En ik denk, dat „de wachters der stad" waarvan het Hooglied spreekt, Kleofas en zijn metgezel buiten zouden hebben laten staan, als ze tenminste niet gehandeld hadden zooals in den ouden tekst: „De wachters die in de stad omgingen, vonden mij .... De wachters, die in de stad omgingen, vonden mij; zij sloegen mij, zij verwondden mij ...."

De Kruisvaarders, die zeshonderd jaar na den H. Hieronymus naar het Heilige Land kwamen, hadden dan ook een andere opvatting van de ligging van Emmaus, en die opvatting heeft het voordeel van overeen te komen met de opgaven van het Evangelie. Op hun weg van Jaffa naar Jeruzalem, volgden zij den ouden Romeinschen straatweg, van Lydda over Beit Nuba naar Nebi Samuïl — den kegelvormigen weg, dien men van Jeruzalem aan den N.W. horizon ziet, en op den top waarvan een moskee het graf van den profeet Samuël bewaart. Van den top van Nebi Samuïl kregen de Kruisvaarders en de pelgrims het eerst de Heilige Stad in het gezicht. Daarom werd die in de Middeleeuwen „Montjoie" genaamd, den Berg der Vreugden. Maar Richard Leeuwenhart moest weenen op den Berg der Vreugden, — toen de hertog van Bourgondië hem door zijn verraderlijke vlucht verhinderd had om de stad in te nemen.

Op de bergen tusschen Lydda en Nebi Samuïl meenden de Kruisvaarders „het Emmaus uit het Evangelie" te vinden. Zij vonden het in het tegenwoordige Arabische dorp Qubebe, dat juist 60 stadiën van Jeruzalem af ligt, en waar de overlevering een paar oude cyclopische muren aanwijst als de overblijfsels van de woning van Kleofas. (Er waren nl. geen herbergen langs den weg. Het huis waar de discipels dien avond stil hielden, terwijl hun reisgezel „deed alsof hij verder wilde gaan", was het huis, waar Kleofas en, — volgens de tradities — diens zoon Simeon woonden, en waarheen zij wederkeerden, na in Jeruzalem Paschen gehouden te hebben.) Daar woonde Kleofas, — en een oud pad, dat nog te zien is op den bodem van het dal van Sorek, was de weg naar hun huis, en werd steeds door de Arabieren „de Discipelweg" genoemd.

Doch dezen zeer moeilijken weg volgt de moderne Emmausganger niet. Mijn trouwe gids, Pater Nunzio en ik, nemen een rijtuig

Digitized by Birzeit University Library

om het eerste stuk van den tocht gemakkelijker af te leggen. Na een kwartier of 20 minuten rijden langs den Jaffa-weg, stijgen we uit en dalen langs steenachtige paden naar het dal van Sorek.

Daar zijn we weer, en voor het laatst, in het eindeloos verlaten steenachtige landschap van Judea. We trappen op steenen, glijden over steenen, steenen rollen onder ons weg, steenen vallen en dwarrelen onder onze voeten; de weg is omheind door steenmuurtjes, al de steenachtige akkers zijn omringd door steenen hoogtetjes, de weinige huizen, die wij passeeren, zijn van steen gebouwd. En over heel dat steenlandschap verheffen zich de groote steenen koepels der bergen, de kale, verlaten, matroode, grauwe, bovenaan lichtpaarse bergen. Hier heeft de Arabier nu eeuwenlang geheerscht, en in zijn voetspoor, — evenals in dat van Attila, — sterft het leven.

Steeds dieper dalen wij in het dal neer, steeds hooger verheffen de verlaten glooiingen zich rondom ons. Daarboven welft zich een wolkenloos blauwe hemel, de zon gloeit, de lucht heeft reeds iets zoel voorjaarsachtigs. Tusschen de steenen staan de witte affodillen, — en nu vinden we de eerste groote roode anemoon! Weldra zal heel Judea een vuuroven gelijk zijn, waarin al wat gras is verbrandt.

Beneden in het dal bij Sorek is er eenige landbouw waar te nemen, hier wonen Arabieren die er zich op toeleggen en niet rondzwerven. Veel zien wij niet, een jongen beploegt een steenachtigen akker, verder olijfboomen, een paar amandelboomen staan in bloei. Aan een steenachtige waterbron met groen, slijmerig water vullen een paar vrouwen hun kruiken. Zij zijn haveloos gekleed, maar zij zijn getooid met schoone, kostbare zilveren kettingen. Als ik hen wil fotografeeren gaan zij haastig met hun bloote voeten op den steenachtigen weg op de vlucht.

We gaan den anderen kant van Sorek op naar een klein, grauw Arabisch dorpje. Een Bedoeïn komt ons op een ezel tegemoet; zijn bruin gelaat is schilderachtig omlijst door de witte *kufieh*, en hij beantwoordt onzen groet met een niet onvriendelijk „*Saida*!" Achter hem komen zijn twee vrouwen, ook met bloote voeten op de scherpe steenen, en met platte manden op het hoofd, die zij met de opgeheven armen in evenwicht houden. (En wat voor armen! Mager als stokken!) Mijn gids en ik hebben het over het zeer in het oog loopend verschil tusschen mannen en vrouwen bij de Mohammedanen. Een paar dagen te voren was ik in het dorpje Siloë buiten Jeruzalem getuige geweest van het volgende: een Arabier zat, zonder iets uit te voeren op den drempel van zijn deur. Plotseling staat hij op om zijn jonge vrouw, die van het veld terugkomt, een geweldig pak slaag te geven met den stok, die hem nooit verlaat. De jonge vrouw droeg een grooten zak op het hoofd, gevuld met groen; de zak viel de helling af van een heuvel, aan wiens voet wij, Europeanen, stonden. Een dame onder ons gezelschap dacht er ernstig over om tusschenbeiden

Digitized by Birzeit University Library

te komen. Maar iemand, die de Arabieren kende, ried het haar even ernstig af. We zagen dan ook dat de jonge vrouw zich volstrekt niet tegen de straf verweerde en zich bij den arm het huis liet binnenwerpen.

We loopen steeds voort over de steenachtige bergen. Voor ons rijst een ander Arabisch dorp op. De kleine vierkante huisjes hebben alle denzelfden karakteristieken lagen koepel, die hier van groen gras is dat op het dak groeit. Wij passeeren de grens van het dorp, overal modder, slijk, onreinheid. Vuile vrouwen met zilveren armbanden en met gouden kettingen op de borst. Vele dragen een diadeem van gouden en zilveren munten. Dat is hun vermogen, waartoe zij hun toevlucht kunnen nemen als de man hen wegjaagt. Aan den slootkant zit een klein meisje met bloote beenen, 7 of 8 jaar oud, maar voorhoofd en kin zijn reeds getatoueerd en de nagels rood geverfd, — een teeken dat zij gereed is om als echtgenoote verkocht te worden.

Wij laten het dorp achter ons liggen en loopen verder de rotsen over. De weg draait, en opeens krijgen wij een vèrgezicht over een groote groene vlakte, Saron. In de verte een gouden rand, dat zijn duinen, en achter de duinen ligt de Middellandsche Zee, de blauwe, blauwe Middellandsche Zee . . . .

Wij blijven een oogenblik staan kijken. Dan wijst Padre Nunzio links naar beneden, — daar ligt tusschen de boomen en onder aan den voet van een met bosch begroeiden heuvel het witte klooster, waarop een witte klokketoren zich verheft — Emmaus! Ik kijk op mijn horloge, het is half vijf, — „de dag daalt". Ik ga even op het steenen muurtje zitten aan den rand van den weg, die naar het klooster daalt. De zon achter mij staat laag, maar nog geeft zij warmte, nog werpt zij een gouden glans op de steenen van den weg en op den ruwen muur om den akker voor me. Padre Nunzio loopt vooruit om onze komst aan te kondigen. Op den heuvel komen twee mannen te voorschijn, die drie of vier dromedarissen voortdrijven, die mij langzaam en gewichtig voorbijloopen, met hun wonderlijk dommen kop allerdwaast trots omhoog. De twee mannen dragen blauwe kaftans en vuurroode tulbands; even achter hen komt een vrouwtje, barrevoets, met een blauw kleed aan en een witten hoofddoek om. Zij drijft een ezel voort en heeft een klein meisje bij zich, dat zoodra zij ons ziet, mij een bosje gele narcissen aanbiedt. Ik neem de bloemen aan, geef haar een geldstukje en ben weer alleen. De gele bloemen rieken voorjaarsachtig zoet, paaschachtig frisch en rein. Ik ben in Emmaus, — de dag is gedaald, — en het is Paschen.

En terwijl ik hier zit, wachtend, komt er een groote vrede over mij. Tot dien was ik steeds onder den indruk geweest van de ergerlijke tooneelen der Grieken bij het Heilig Graf. Zelfs op den ochtend van Paschen, toen de Latijnsche Patriarch de Mis opdroeg en de vier

Digitized by Birzeit University Library

Evangelies over de opstanding werden voorgelezen, heerschte er niet geheel vrede in mijn gemoed.

Maar nu leggen alle golven zich te rusten en heerscht er volmaakte windstilte. Ik ben in Emmaus, en de dag loopt ten einde, — zooals toen die anderen met Jezus aan tafel zaten in het huis van Kleofas aan het einde van den weg hier beneden, waar thans de Franciscaner kerk, het klooster en *Casa nova* liggen . . . .

Zij hadden den opgestanen Heer en Meester niet herkend, toen Hij hun onderweg de Schrift verklaarde, hoewel „begonnen hebbende van Mozes en van alle de profeten, leide Hij hun uit in alle de Schriften hetgeen van Hem geschreven was". Wel voelden zij het hart gloeien in hun borst, terwijl die les in de Bijbelsche geschiedenis duurde, — maar hun oogen werden niet geopend, zij kenden Hem niet. Eerst toen zij met Hem aan tafel zaten, — eerst toen Hij „het brood nam en het zegende en het hun gaf", eerst *toen* herkenden zij Hem. Toen „werden hun oogen geopend en kenden zij Hem".

O, Jezus, Meester, Gij, die heden ten dage nog (zooals Sedulius zong) *Magna quæstio mundi* zijt, de grootste twistappel der wereld, niet door het „onderzoeken der geschrift", zullen wij onzen twijfel afleggen, zullen we vasten voet krijgen op den rotsgrond van het geloof? De groote paus Gregorius heeft het reeds gezegd in zijn preek op den tweeden Paaschdag: „De discipels herkenden hun God niet, toen Hij de Schrift voor hen uitlegde, zij herkenden Hem bij het breken van het brood."

Heer, het is niet anders met ons dan met Kleofas en zijn metgezel op den Discipelweg, en zij waren niet beter dan wij. Er is maar één Discipelweg om u te herkennen, en die is dezelfde als toen: De wandeling naar Uw tafel om U te ontmoeten, niet langer gehuld in zichtbaar vleesch en bloed, maar in het witte kleed van Uw mystiek lichaam. De gouden poort van het tabernakel opent zich en Gij treedt naar buiten. En evenals Kleofas staat ons slechts één ding te doen: wijd de deuren te openen van ons hart en U verzoeken om binnen te treden, om de gelukzalige waarheid te ervaren, die een wijsheid der Schrift ons verzekeren kan, dat Gij *leeft*, dat Gij *zijt*, dat Gij Uwe gaven geeft: *vrede, licht, vreugde* . . . .

Laat de dag dan maar ten einde loopen, het duister dreigen, de nacht verschijnen, — wij weten, zooals uwe eerste discipels het wisten: **De Heere is waarlijk opgestaan en is van Simon gezien.**

Digitized by Birzeit University Library

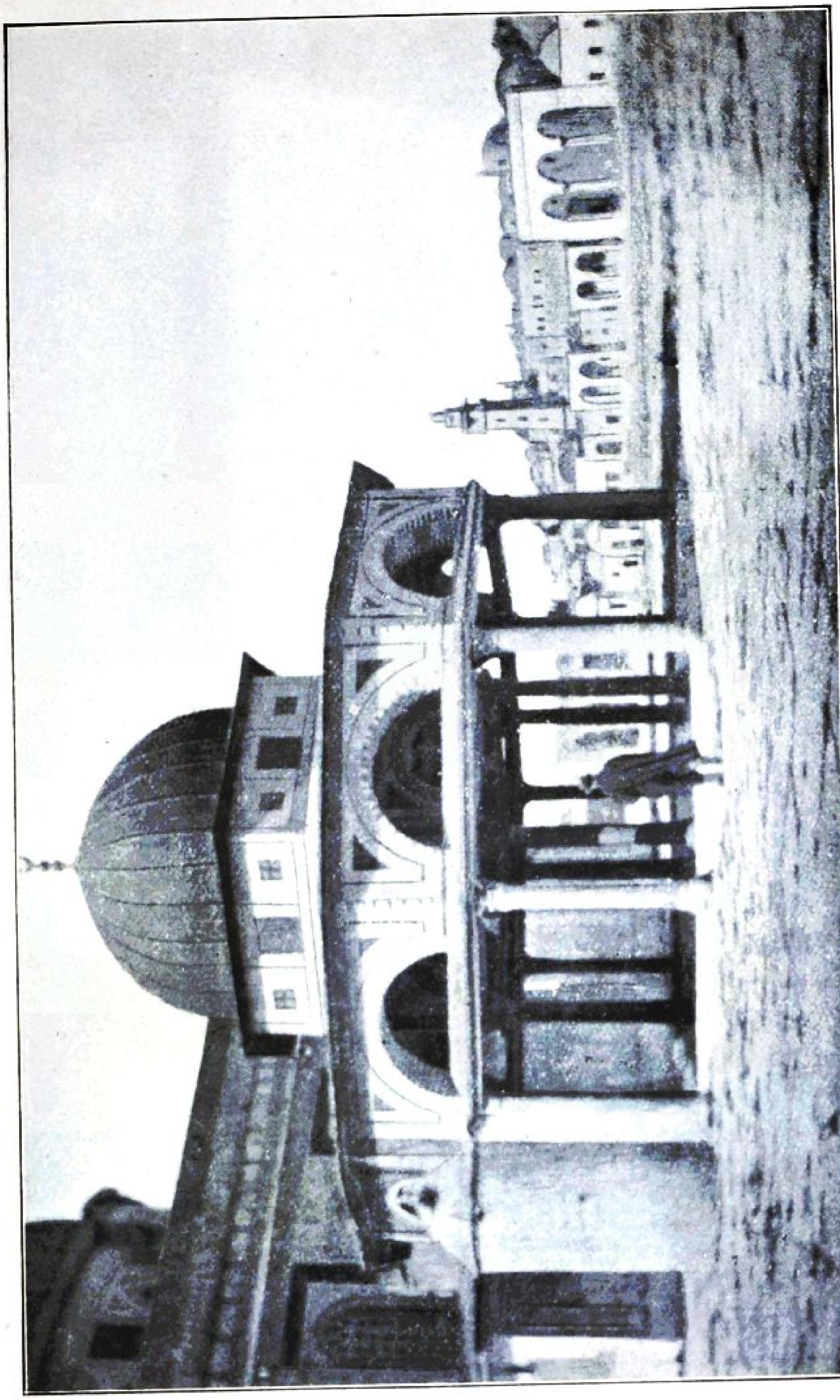

90. HARAM-ESCH-SHERIF.

Digitized by Birzeit University Library

91. GETHSEMANE.

Digitized by Birzeit University Library

QIBLAH.

Indien ik u vergeet, o Jeruzalem! zoo
vergete mijne rechterhand zichzelve.
Psalm CXXXVII, 5.

Digitized by Birzeit University Library

„Je zult zien, hoe je zult gaan verlangen," had Padre Nunzio tegen mij gezegd aan het meer van Genesareth, — en hij herhaalde het, toen ik afscheid kwam nemen, voor ik het Heilig Land verliet.

Ik geloofde hem, toen hij het zeide in Kafarnaum, maar toen hij het in Jeruzalem herhaalde, geloofde ik het niet meer. Er waren te veel drukkende uren en dagen geweest in het steenachtige Judea, en men kon niet opgewekt gestemd worden door een wandeling in het woestijndal van Gehenna, omgeven door de vijandschap der Mohammedanen, in Siloë en aan de bron van Job. Niet alleen in Saint Jean d'Acre had ik verlangd naar de landen aan de Middellandsche Zee, waar Christenen wonen en de taal van Latium klinkt. Niet voor niets had ik de Muzelmannen geantwoord toen zij vroegen wie ik was „Nazarra latin", „Latijnsch Christen". (Ik *weet* dat *nazarra* meervoud is en dat het enkelvoud is *nusrani*. Maar ik sprak ook graag uit naam van de anderen en op die manier maakte ik mij den verkeerden vorm eigen.)

Toch viel het zwaar om afscheid te nemen van de H. Grafkerk. Het was op den morgen van den 25sten April, het feest van Marcus den Evangelist. Niettegenstaande het vroege uur ($4^1/_2$) cirkelden de zwaluwen reeds in de lucht. Voor het laatst gingen de schilderes en ik de donkere steeg door van Casa nova naar de straat der Grieken. Als gewoonlijk stonden de Popes met hun haarwrong onder den ronden hoed aan de poort van het groote klooster te praten. Maar de bazar was nog verlaten, de Grieksche winkeltjes met religieuze artikelen waren nog met luiken gesloten. Aan den ingang van de H. Grafkerk stond onze Abessynische vriend Gabriël, van wien ik nog niet gesproken heb, *Lisch Gabriël*, zooals we hem eens noemden, denkend beleefd te zijn. Dat waren we ook, we waren alleen maar *te* beleefd. Want *Lisch* is in het Abessynisch een titel, die alleen prinsen van den bloede toekomt! En onze Gabriël is maar een arme barrevoeter in het Abessynische klooster, waar de Franciscaansche lage aarden hutten heel het terras bedekken voor de kapel van de H. Helena, achter het koor van de Grafkerk. Nooit zal ik de vroolijke uitdrukking vergeten van het bronsbruine, door een sneeuwwitten baard omlijste aangezicht van den ouden Abessyniër. „Ja wel, *Lisch Gabriël*!" riep hij uit, terwijl hij zich op de dijen sloeg en de goede grap vertelde aan de andere monniken met bruinbrons gezicht en witte kap, die zich om hem verdrongen om te hooren wat voor geestigheid de twee Franken verkondigd hadden. Lisch Gabriël,

Digitized by Birzeit University Library

al ben je dan ook geen prins van den bloede, dan ben je toch zeker een erfgenaam van het rijk der Hemelen, en we nemen afscheid van je als van een vriend, dien men graag wil weer zien.

Dan kussen we voor de laatste maal den steen der zalving. Hier werd op den avond van Goeden Vrijdag, na de zeven preeken in zeven verschillende Christelijke talen, het beeld van den dooden Jezus van het kruisbeeld gehaald om gewasschen en gezalfd te worden; de doornenkroon werd afgenomen, de nagels werden voorzichtig uit de doorboorde handen en voeten gehaald, en de doornenkroon en de nagels werden eerbiedig gekust en voorzichtig op een blad gelegd van zuiver zilver, en met water en zalf werd het heilige lichaam gewasschen en gezalfd en gehuld in een rein lijkkleed om de laatste rust in te gaan. En toen we aan het graf kwamen en de begrafenis was afgeloopen, sprak een Spaansche Franciscaan in zijn krachtige moedertaal over de smarten van Maria, over haar afscheid met den Zoon, en wij hoorden haar laatsten kreet, toen het graf gesloten werd en de steen er voor werd gewenteld: *Hijo mio*! „Mijn zoon, mijn zoon!" Nu is de Heer „opgestaan en heeft zich aan Simon vertoond". Het Graf is leeg. Wij wonen onze laatste Mis bij aan het H. Graf, geknield in de kapel der Engelen, waar de oude Broeder met den langen baard vriendelijk een kaars op de zuil in het midden zet, zoodat wij onze gebeden kunnen lezen. Na de Mis gaan wij nog een laatste maal gebukt de lage poort door, — een laatste maal kussen wij het marmer van het Graf, dat ijskoud is, zoo koud als een lijk. Dan gaan wij achteruit de kapel der Engelen uit, en als we geheel buiten zijn, keeren wij ons plotseling om en kijken niet meer achter ons. Zoo is het beter.

Ook van Golgotha nemen wij afscheid. Nog eens stijgen wij de steile, smalle trap op, — nog eens kussen wij het gouden plaatje boven de plek, waar het kruis stond, en steken de handen in het gat van de rots om de diepe scheur in den rotswand te voelen.

En dan moeten wij er alleen maar uit. De Mohammedaansche tempelwacht voorbij, die met een rozenkrans en een koffiekop op de met tapijten belegde verhooging zit bij den ingang. De zuilen van het portaal zijn voorzien van allerlei letters en woorden, door de pelgrims er in gekrast. Hoog boven aan een zuil lees ik: 1384, *a luglio, Piero Vendramin*. In Juli 1384 is een pelgrim uit het groote Veneziaansche geslacht hier geweest en heeft dit souvenir achtergelaten. Twaalf jaren te voren had onze eigen Heilige Birgitta dezen drempel overschreden.

Wij verlaten het plein voor de kerk. Op dit plein hebben we veel genoten. 's Namiddags als de processie geëindigd was, en er zonneschijn viel over de oude zuil, die langs het Grieksche klooster ligt en waarop men zitten kan. Op de trapsteeg naar *Har't-en-Nazzara*, „de straat der Christenen", liepen voortdurend pelgrims, toeristen,

Digitized by Birzeit University Library

92. DE ROTONDE OM DE KAPEL VAN HET H. GRAF.

Digitized by Birzeit University Library

93. BIDDENDE ABESSINIERS.

Digitized by Birzeit University Library

geestelijken, bezoekers van allerlei naties en rassen, allerlei talen, allerlei religies. Ik herinnerde me een dag dat er een groot gezelschap gearriveerd was van vrome Egyptenaren met vrouwen en kinderen. De vrouwen waren geheel in het wit, met gouden sieraden, en met het merkwaardige gouden cylindertje op den neus, dat dient om den sluier van het gelaat af te houden. De kinderen waren heerlijke kleine krullebollen met levendige oogen in de bronsbruine gezichtjes, — het was een verdriet, dat we niet met hen konden praten, alleen maar glimlachen. Tusschen den Egyptischen zwerm door liepen de Griekssche monniken in hun zwarte talaren, Koptische koorknapen met roode sjerpen, Franciscanen in bruine pij, Dominicanen en *Pères blancs* in witte kleeren, Jerusalemieten met de onvermijdelijke roode tarboesj, Christen Bedoeïnen, die bij den ingang van de kerk hun *agal* afdoen, — het koord dat hun *kufiéh* bijéenhoudt, — wat hun wijze is van het hoofd te ontblooten!

Maar nu zullen we niet meer zitten in de namiddagszon op de ronde zuil voor het Grieksche klooster om naar de bonte menigte te kijken en de zwaluwen te hooren krijschen. Het is de laatste maal dat we de trappen van de nauwe steeg op gaan, — de laatste maal dat we het *meskin, meskin* der bedelaars hooren. Het is de laatste maal dat wij onze *ten-millièmes* in de blikken bussen werpen, die vuile handen ons toesteken. Hebben wij er altijd aan gedacht, als we hier voorbijkwamen, dat we in Jeruzalem waren, dat we van het Heilig Graf kwamen, — en dat we hier op een morgen vandaan moesten? Nu is hij aangebroken, de laatste morgen — en we voelen het. *È una miseria* zegt de goede, vriendelijke Padre Bonaventura, dien wij tegenkomen, „het is een treurige geschiedenis!" En hij belooft ons aan het station te komen goedendag zeggen.

Ab-Antun weent, als we *Casa nova* verlaten. De Grieksche knecht, Miltiades, het Arabische kamermeisje, Faride, die met zoo'n grappige diepe stem Italiaansch spreekt, willen ons naar den trein brengen; is het om zich te troosten over ons vertrek, dat zij het in hun hoofd krijgen om zich te verloven? De verloving wordt tenminste plotseling publiek gemaakt aan het station, op het perron zelf!

En dan vertrekken we. Een blik naar boven naar het Clarissenklooster, waar Charles de Foucauld eens gewoond heeft, — en dan zijn we weer in het dal van Bittir. Om elf uur zijn wij te Gaza; zonder een woord te zeggen staan we voor het raampje uit te kijken. Ver weg over de groene velden is de laatste blauwe lijn te zien van de bergen van Juda.

Om half vijf des namiddags verlaten wij Azië en betreden den grond van Afrika. In *El Kantara-West* drink ik thee, en zie ik de brug over het kanaal open gaan en er een groot schip doorvaren, — zonder schoorsteenen, en met de Deensche vlag — Ö.K.! (Oost Aziatische Compagnie.)

Digitized by Birzeit University Library

Vijf dagen later zet ik weer voet op Italiaanschen grond. En op een gloeiheeten zomerdag in Assisi begin ik, van aangezicht tot aangezicht met de Umbrische vlakte, dit boek te schrijven, dat geen Bädeker wil zijn, en waarin menigeen misschien vindt wat hij niet zoekt, en mist wat hij vinden wil. Maar daar kan ik niets aan doen. Er is licht iets in wat den een of ander genoegen zal doen.

Voor mijzelf is het, alsof mijn tocht naar Jeruzalem eerst afgeloopen is, als ik dit boek voleindigd heb. En vraag ik mijzelf dan af wat de persoonlijke winst van deze bedevaart van vier maanden geweest is, dan kan ik antwoorden: een nieuwe psychische oriënteering. *Qiblah* is voor mij van plaats veranderd.

In een Mohammedaansche moskee is er nu eenmaal geen altaar, geen tabernakel, evenmin een heilig schrijn, gelijk aan dat, waarin de Thorah-rollen bewaard worden. Het Allerheiligste is *Mihrab*, de nis in den muur, die Qiblah aangeeft, de richting waarheen de geloovige het gelaat wendt onder het gebed. *Qiblah* was voor de beleiders van den Islam eerst Jeruzalem, daarna veranderde Mohammed van gedachte en besloot dat het Mekka zou zijn.

Heel mijn leven door heb ook ik een *Qiblah* gehad, een punt aan den horizon, waar mijn verlangens naar uitgingen, een heilige plaats, of een heilige stad achter den gezichtseinder, waar mijn beste herinneringen thuis hoorden, en waar mijn gedachten het liefst verwijlden. Die plaats heb ik nu in het Heilige Land. En als hij, die met aandacht de brieven gelezen heeft, die ik onder mijn reis naar huis schreef, (en die gedeeltelijk in dit boek zijn opgenomen) zegt: „Maar je waart volstrekt zoo tevreden niet in het Heilige Land, — was het eigenlijk geen teleurstelling voor je?" dan antwoord ik, dat waar ik nu naar terug verlang, daar ginds in het land tusschen Hermon en Beersaba, dat zijn misschien ook niet de groote heiligdommen, waar schoon en leelijk zoo'n pijnlijken strijd voeren. Het is misschien veel eerder een stil morgenuur in de kapel van de H. Helena, als de vogels boven in den koepel kwetterden, of het cypressenboschje op den Olijfberg met het uitzicht op het smaragd van de Doode Zee en Moabs hemelsblauwe bergen. Misschien is het een uurtje in den Armenischen kloostertuin die daar heet te liggen, waar Kajafas eens zijn paleis had, waar Jezus veroordeeld werd en Petrus weende, en waar nu de wijnranken zich slingeren in den zonneschijn langs den witten muur, en alles stilte en vrede is. Daar kan men op de marmeren bank in de schaduw zitten lezen, of naar de grafsteenen kijken op de graven van de oude Armenische bisschoppen. Misschien is dat het, waarnaar ik verlang, — of misschien heel eenvoudig het groote terras op *Casa nova*, onder de sterren, met de blauwe Kanopus heel laag aan den hemel boven Bethlehem, of in een maneschijn gehuld, wit als melk. Misschien verlang ik ook naar iets nog veel geringers, misschien zou ik alleen nog eens graag voor het

Digitized by Birzeit University Library

raam staan in Ain-Karim om den rook van den Arabischen oven te ruiken, die door de schemering heen zweeft, — of van mijn balkon in Nazareth de jakhalzen in den nacht hooren huilen . . .

Dit alles kan het zijn, — en veel minder, — en veel meer. Dat, wat ik kan uitspreken — en het onuitsprekelijke. Maar Padre Nunzio heeft gelijk gekregen. Iederen avond moet ik mij naar den kant keeren, waar ik weet dat Jeruzalem ligt, en met de Broeders in de kapel bij het H. Graf de bescherming en beschutting van alle pelgrims aanroepen, — *Advocata navigantium*. Nog is mijn levensreis niet ten einde, — wie weet, wie weet. En eerder vergete zich mijn rechterhand, dan dat ik Jeruzalem vergeet.

Digitized by Birzeit University Library